

ЗМІСТ

З матеріалів розширеного засідання колегії Держкомархіву України

- Боряк Геннадій.* Викрадення архівних документів: “український досвід”, висновки, уроки 5

Статті та повідомлення

- Купчинський Олег.* Неавтентичні акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. 12
- Папакін Георгій.* Розвиток архівознавства і документознавства в Національній Академії наук України: науково-інформаційна та едиційна діяльність Інституту рукопису та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1992–2005) 23

Публікації архівних документів

- Макієнко Олексій.* Листування Олександра Русова з Олександром Лашкевичем 32
- Безручко Олександр.* Невідомі документи ЦДАМЛМ України до біографії Олександра Довженка 49

Огляди джерел і документальні нариси

- Кураєв Олексій.* Матеріали щодо політики Відня в українському питанні 1905–1918 рр. у Державному архіві Австрії: оптимізація пошуку та джерелознавчого аналізу 70
- Виговський Микола.* Документи ЦДАВО України про керівний склад культурно-освітніх установ УСРР 1920-х рр. 75

Інтерв'ю з цікавим співрозмовником

- “...Відношу себе до фахових архівістів”. На запитання редакції відповідає генеральний директор Українського культурного центру в Москві *Володимир Мельниченко* 81

У Міжнародній раді архівів

- XXXVIII Міжнародна конференція Круглого столу архівів (CITRA) 84

В архівах Євросоюзу

Загрози архівам: досвід запобігання

Звіт про архіви у розширеному Євросоюзі. План дій щодо поглиблення архівного співробітництва в Європі, розроблений Групою національних експертів з архівів держав – членів ЄС, організацій та органів Євросоюзу на замовлення Ради ЄС	89
Захист архівних зібрань від крадіжок. Звіт до Європейського бюро національних архівів про семінар, що відбувся у Стокгольмі 8–9 вересня 2005 р.	91

Пошуки та знахідки в архівах

<i>Кентій Анатолій</i> . “Витримати і ще раз витримати” (Невідомий документ з історії ОУН у фондах ЦДАГО України)	95
---	----

Автограф української історії: ІХ–XXІ ст.

Матеріали до Каталога виставки документів Національного архівного фонду України	107
Відомості про авторів	455
<i>Показчик матеріалів, видрукованих в “Архівах України” 2005 року</i>	456

Виходить у світ за сприяння

Фонду Катедр Українознавства (США).

Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ, фінансується за рахунок благодійних пожертв українських громад США і Канади

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

спеціального числа:

Геннадій БОРЯК (головний редактор),
Людмила ВАСЬКО (заступник головного редактора),
Валерій ВОЛКОВИНСЬКИЙ, Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ,
Наталія МАКОВСЬКА, Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ,
Георгій ПАПАКІН, Майя ПРИТИКІНА (технічний редактор),
Леонід СКРИПКА, Валерій СМОЛІЙ, Ніна ТОПШКО

Художній редактор *Георгій Сергєєв*

Оригінал-макет *Оксани Бернікової*

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>

Здано до набору 17.11.2005. Підписано до друку 15.12.2005. Формат паперу 70x108/16.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 40,41. Умовн. фарбо-відб. 40,76. Обл.-вид. арк. 38,79.
Наклад 350. Зам. 125.

“Архіви України”, № 5–6. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.
Свідоцтво про реєстрацію: КВ № 5 від 07.09.93.

Адреса редакції:

03110, Київ-110, вул. Солом’янська, 24. Тел. 275–45–22.
ДЦЗД НАФ 03110, Київ-110, вул. Солом’янська, 24.

© Державний комітет архівів України, 2005

Contents

Materials of the Open Board Meeting of the State Committee on Archives of Ukraine

- H. Boriak*. Theft of Archival Records: “Ukrainian Experience”, Conclusions, Lessons..... 5

Articles and Reports

- O. Kupchynsky*. Unauthentic Acts and Records of Principality of Galicia – Volhynia of the XIIth – the 1st Half of the XIVth Century 12
- H. Papakin*. Development of Archival Science and Record Keeping at the National Academy of Sciences of Ukraine: Research, Information and Publishing Activities of the Institute of Manuscript and the Institute for Archival Science of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky (1992 – 2005) 23

Publication of Archival Records

- O. Makiienko*. Correspondence of Olexandr Rusov and Olexandr Lashkevych 32
- O. Bezruchko*. The Unknow Records of the Central State Archives and Museum of Literature and Arts of Ukraine Relating to Olexandr Dovzhenko’s Biography 49

An Overview of Sources and Documentaries

- O. Kuraiev*. Materials on Vienna Policy with Regard to 1905–1918 Ukrainian Issue at the Austrian State Archives: Search and Source Analysis Optimization 70
- M. Vyhovsky*. The Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine Records Relating to Senior Management of Ukrainian SSR Cultural and Educational Institutions in the 1920s 75

An Interview with a Conversable Interlocutor

- “...Regard Myself as a Professional Archivist”. Volodymyr Melnychenko, the Director General of the Ukrainian Cultural Center in Moscow, Answers the Questions of AU Editorial Board 81

At the International Council on Archives

- The XXXVIIIth International Conference of the Round Table on Archives (CITRA) 84

At the European Union Archives

Threats to the Archives: Prevention Practices

- Report on Archives in the Enlarged European Union. Priority Actions to Increase Cooperation in the Field of Archives in Europe: Action Plan (2005) 89

Theft Protection of Archival Collections. Report on Workshop in Stockholm to the European Bureau of National Archives (September 8–9, 2005)	91
---	----

Archival Search and Findings

<i>A. Kentiy</i> . “To Stand and Once Again to Stand” (The Unknown Record on OUN History from the Fonds of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine)	95
---	----

Autograph of the Ukrainian History: IXth –XXIth Centuries

Materials to the Catalogue of the National Archival Fond of Ukraine Documentary Exhibition	107
Information about the Authors	455
<i>Index of “AU” Articles Published in 2005</i>	456

*The Editorial Board gratefully acknowledges
the support and publication subsidy provided by
The Ukrainian Studies Fund Inc., New York*

EDITORIAL BOARD of Special Issue:

Hennadii BORIAK (Editor-in-Chief), Liudmila VASKO (Deputy Editor-in-Chief), Volodymyr LOZYTSKY, Nataliia MAKOVSKA, Olga MUZYCHUK, Kostiantyn NOVOKHATSKY, Heorhii PAPAKIN, Maia PRYTYKINA (Technical Editor), Leonid SKRYPKA, Valerii SMOLIY, Nina TOPISHKO, Valerii VOLKOVYNSKY

“Archives of Ukraine” on-line:
<http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>

З МАТЕРІАЛІВ РОЗШИРЕНОГО ЗАСІДАННЯ КОЛЕГІЇ ДЕРЖКОМАРХІВУ УКРАЇНИ

Геннадій БОРЯК

ВИКРАДЕННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ: “УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД”, ВИСНОВКИ, УРОКИ

Текст виступу Голови Державного комітету архівів України Геннадія Боряка на розширеному засіданні колегії Держкомархіву та громадської колегії при Держкомархіві 27 жовтня 2005 р.

Шановні колеги, сьогодні ми зібрались у форматі розширеного засідання колегії Держкомархіву та громадської колегії при Держкомархіві з тим, щоб підбити підсумки піврічної діяльності з виконання Розпорядження Президента України від 13 лютого 2005 р. “Про невідкладні заходи щодо збереження національних архівних цінностей”. Це – основне питання порядку денного.

Ключовою проблемою, що привернула увагу Глави держави і спричинила появу цього Розпорядження, стала крадіжка документів із фондів ЦДАЛ і, як з’ясувалося пізніше, також із фондів Державного архіву Львівської області. Тож ми будемо говорити про причини й обставини, що призвели до цього, про наслідки й заходи, яких вживаємо, щоб уникнути повторення подібного.

Ми будемо говорити про комплекс, а точніше – про сплетіння проблем, пов’язаних зі стратегічною місією архівної служби – забезпеченням збереженості документів.

Говорити на засіданнях колегії про хронічне недофінансування, деградацію матеріальної бази архівних установ, про маргіналізацію галузі загалом стало вже поганою традицією впродовж останніх півтора десятиріччя. Але, як би нам не хотілося “змінити платівку”, ми знову й знову змушені повертатися до цієї теми, адже проблеми накопичувались і поглиблювались роками, вони залишаються ключовими й сьогодні, і, зрештою, стався вибух, чого й слід було очікувати: підпал архіву у Харкові, пожежа в Кам’янці-Подільському, крадіжки у Києві, Львові, Одесі, Миколаєві, затоплення й залиття документів у Береговому, Києві, Вінниці, Рівному, інших архівах, аварійна руйнація архівної будівлі в Одесі, низка інших мікро- і макроаварій в архівах по всій країні – це було, як не гірко таке констатувати, “запрограмоване” передусім недофінансуванням галузі. Зупинити цей шквал мікрокатастроф стає дедалі важчим завданням. Але, мабуть, так судилося: саме на нашу долю випало виконати цю історичну місію.

Наші багаторічні зусилля не залишилися марними: у цьому році **вперше**, очевидно, за всю історію архівної справи ми можемо вголос говорити про

комплекс заходів, які можуть зупинити подальшу деградацію. Маю на увазі **стратегічний документ**, розроблений на виконання Розпорядження Президента, – проект Державної програми розвитку архівної справи, яка закумулювала в собі першочергові потреби галузі, що 23 серпня набула реальних обрисів: Уряд, схваливши Концепцію Програми, взяв на себе зобов’язання щодо її фінансування. Зрозуміло, попереду в нас довгий і важкий шлях з доопрацювання самої Програми, погодження цифр, з якими вже сьогодні категорично не погоджуються Міністерство економіки та Міністерство фінансів. Погодити непогоджуване в принципі неможливо. Тому, очевидно, затвердження Програми – це справа **політичного рішення**, яке уряд мусить узяти на себе.

Фактично, ця Програма мала б називатися **не програмою розвитку**, а програмою **стабілізації галузі**, що дозволить лише зупинити глибоко вкорінені негативні процеси. Сукупний бюджет Програми – близько півмільярда гривень, або 100 млн. доларів США. Ми врахували всі ваші пропозиції. Це ваша програма, ваші цифри.

Повертаючися до викрадення документів, коротко окреслю деякі параметри того, що сталося. Передусім, не можна розглядати крадіжку у Львові як виняткову локальну подію. Крадіжки архівних і бібліотечних цінностей та їх незаконний обіг на “чорних” ринках – це **глобальне явище**. Останніми роками масштабні викрадення документів мали місце в архівах Амстердама, Кракова, Лондона, Москви, Петербурга. Щодо масштабів: у Парижі з Національної бібліотеки викрадено 30 тис. одиниць унікальних рукописів і книжок – важко уявити собі таке, адже це – цілий вагон! У Москві – шалений попит на автографи поетів “срібної доби”, документи з нацистською символікою, у Львові – на поштові раритети: конверти із поштовими штемпелями, печатками, марками. Останні львівські крадіжки – це 600 одиниць рідкісних гравюр із фондів ЛНБ імені В. Стефаніка, рідкісні стародруки із фондів цієї ж бібліотеки, а також Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка. У Лондоні викрадено старовинні карти. Не минула біда й американські архіви та бібліотеки. Нещодавно випадково було затримано злодія в Національному архіві США, який виявився колишнім співробітником служби безпеки архіву; скандальні викрадення шокували бібліотеку Йельського університету та Нью-Йоркську публічну бібліотеку. Складається враження, що діє добре злагоджений міжнародний синдикат з викрадення певних груп документів на замовлення залежно від попиту на ринку. Ці проблеми обговорювалися на всесвітньому архівному форумі у Відні в серпні 2004 р., про це йшлося на засіданні Євразійського відділення МРА у Львові у вересні 2005 р. Учасники Львівського архівного форуму з десяти країн прийняли відповідне звернення до своїх урядів (див.: <http://www.archives.gov.ua/News/Zayava-2005.php>; див. також дотичні документи, оприлюднені Держкомархівом на офіційному веб-порталі: <http://www.archives.gov.ua/News/CDIAL.php>).

За оцінками експертів, останніми роками масштаби архівних і бібліотечних крадіжок значно перекрыли обсяги пограбування музейних фондів. Чому? Очевидно, передусім – через повсюдну **неврегульованість саме книжкового й архівного ринку**. Торгувати краденими музейними

картинами небезпечно – мистецькі аукціони мають відпрацьовані механізми протидії незаконному обігові, а архівні документи безперешкодно скуповуються антикварними магазинами на “чорному” ринку без попередньої експертизи і спокійно виставляються на продаж.

Не можна не брати до уваги фактора “внутрішнього” злочина, тобто **професійної зради архівіста**. Специфіка організації фондів та обсяги архівних документів фактично розв’язують руки “внутрішньому” злочинцю, створюють сприятливі умови для крадіжки. Такий злочин викрити набагато важче, ніж “звичайну” крадіжку, здійснену “зовнішнім” злочинцем, скажімо, у музеї або в картинній галереї.

“Людський фактор” є надзвичайно важливим. На сьогодні всі дискусії у професійному середовищі привели до сумного підсумку: будь-які технічні засоби захисту й охорони безсилі перед “людським фактором”, тобто тим самим “внутрішнім” злочинцем. Фактично будь-який документ за бажання завжди можна винести зі сховища без явних наслідків і небезпеки оперативного викриття злочину. Найсучасніші системи спостереження не дають змоги простежити за кожним рухом архівіста, а встановити електронний захист мільярдів документів ПОАРКУШНО не може дозволити собі навіть Національний архів США – не найбільш захищений архів у світі.

Звичайно, було б лукавством не визнати: одним із факторів, що уможливають крадіжки, є **порушення нами самими норм і приписів**, що регламентують умови зберігання і доступу до документів. Очевидно, це мало місце й у Львові. Думаю, нам треба ще раз повернутися до нещодавно затверджених і запроваджених Основних правил роботи державних архівів України і переглянути деякі положення під кутом зору більш жорсткої й чіткої регламентації.

Нарешті, ключовою зовнішньою ознакою крадіжки з фондів історичного архіву у Львові, на відміну від усіх інших крадіжок, є безпрецедентна за масштабами, спрямованістю й заангажованістю кампанія у ЗМІ, переважно – львівських, з електронними мас-медіа включно. Аналіз двох сотень публікацій упродовж останнього року, матеріалів прес-конференцій, круглих столів, звернень до вищого керівництва держави та уряду дає всі підстави для однозначного висновку: одним із мотивів крадіжки була свідомо і цілеспрямована дискредитація керівництва архіву. Група працівників архіву та інші особи, **безпосередньо причетні до незаконного обігу архівних документів**, доклали і докладають досі зусиль, аби “знищити” директора архіву. Не причини, умови й обставини, що призвели до крадіжки, не її наслідки, зрештою, не загальний стан архівної справи в державі, а саме усунення керівництва є стрижнвою ідеєю абсолютної більшості публікацій. Зміна керівництва як самоціль демонстративно проголошена у червні цього року в одному з депутатських звернень на ім’я Віце-прем’єр-міністра України. Народний депутат “у зв’язку з необхідністю заміни керівництва архівними службами” називає кандидатури на посади директора ЦДАЛ і Голови Держкомархіву, – по три на кожен. Першою на посаду директора архіву названа саме особа, яка належить до кола причетних, повторюю, до незаконного обігу архівних документів і виступає ініціатором львівської кампанії у ЗМІ, організовує і бере участь у пікетах, круглих

столах, слуханнях. Зрозуміло, що будь-які слідчі або службові дії стосовно цієї особи та її однодумців сприймаються як репресії з боку керівництва або слідства проти архівістів і істориків, які першими підняли свій голос на захист архівної спадщини. Показово, що днями це фактично визнав навіть провідний учасник “антипельцівської” кампанії львівський часопис “Поступ”. В інтерв’ю з Діаною Іванівною їй поставлено запитання: “А хіба не можна було звільнити Вас простіше і, з дозволу сказати, тихіше?”. На що була дана резонна відповідь: “Ну, а як? Хіба що вбити мене”.

Шановні колеги, дозвольте адресувати вам одне просте запитання. Як ви можете кваліфікувати ситуацію, коли працівник архіву таємно, без відома керівництва, передає архівні документи колекціонерам, посилаючись на те, що це, мовляв, макулатура? Тобто виносить документи з архіву і передає стороннім особам? Я підкреслюю: **архівні документи**, тобто документи, які не пройшли експертизи і не були виділені до макулатури. Нехай навіть ідеться про поштові конверти зі штемпелями і марками початку ХХ століття. Я кваліфікую це як крадіжку. На моє глибоке переконання, ця людина не має жодного морального і професійного права навіть переступати поріг архіву і взагалі називатися архівістом. Думаю, Ви зі мною погодитесь. А у Львові ця особа благополучно продовжує працювати в архіві, організовує акції протесту проти директора і претендує на її посаду. До цієї особи, як до священної корови, не застосовується жодних слідчих дій. Усе це нагадує театр абсурду Іонеску.

Більше того, сповнена брудних інсинуацій і, очевидно, небезплатна кампанія у львівських ЗМІ фактично поставила львівських слідчих у кут, змушуючи їх постійно виправдовуватись і звітувати про кожен свій крок, виставляти на публіку чергові терміни розкриття злочину (що само по собі є нелогічним – як можна взагалі планувати слідство?), коментувати власні слідчі дії. Для порівняння: масштабні операції з вилучення документів у Києві проводились як справжні оперативні дії, про які ніхто не знав. Акції ж із вилучення документів у колекціонерів у Львові влітку нагадували швидше публічні шоу, ніж оперативно-розшукову діяльність. Очевидно, тут простодесь перейдено межу здорового глузду. Що в принципі не дивно з огляду на обстановку суцільної “архівної істерії” у Львові.

Хочу звернути вашу увагу й на іншу обставину. У липні 2004 р. одна особа наполегливо намагалась отримати до читального залу архіву кілька справ. Усіх їх не виявилося на місці. Замовлення фактично являло собою короткий перелік викрадених документів, але на той час ніхто, крім злодіїв і причетних до крадіжки осіб, не міг знати шифрів відсутніх документів. Згодом цей самий перелік у точності, з двома характерними помилками включно, почав “кочувати” з одного депутатського запиту до іншого, що, безумовно, свідчить, як мінімум, про те, що і замовлення на видачу документів, і депутатські запити мають спільне походження, а також про те, що сторонні особи володіли відносно точною інформацією про викрадені документи задовго до того, як це стало відомо керівництву архіву і, більше того, намагались у такий спосіб уточнити шифри деяких викрадених документів (ім це, зрештою, не вдалося). Відповіді на запитання, які тут виникають, має дати слідство.

Шановні колеги, я не буду опускатися до рівня “жовтої” преси і спростовувати гори очевидної брехні та свідомих фальсифікацій, запущених до суспільного обігу ЗМІ (маю на увазі безглузді звинувачення у моїй причетності до викрадення фресок Бруно Шульца з Дрогобича або версію про особисту причетність Віктора Януковича до крадіжки документів у Львові, або міфічну оцінку громадськістю вартості викрадених документів, яких ніхто, крім злодіїв, не тримав у руках, у 6 млн. євро, або сентенції типу “доки боряки і пельци будуть керувати слідством...”). На останній закид я можу сказати, що слідством від жовтня 2005 р. керує Головне слідче управління МВС України, де прийнято до провадження справу про крадіжку у Львові. Цим повідомленням я, очевидно, розчарую представників деяких ЗМІ, “ПОРИ” і нещодавно створеного у Львові Громадського комітету захисту архівів, – повна назва останнього, до речі, мала б звучати так: Комітет захисту архівів від Пельц, Боряка та решти архівістів.

Водночас я вважаю за необхідне ще раз повернутися до принципових претензій з боку ЗМІ і т. зв. львівської громадськості й чітко окреслити позицію Держкомархіву, яка вже була викладена у квітні в офіційному прес-релізі, опублікованому в “Урядовому кур’єрі”, а у серпні – в інтерв’ю зі мною в поважному часописі “Дзеркало тижня”.

Отже, **перша претензія**: невчасне повідомлення про крадіжку. Нагадаю перебіг подій. Одразу після невдалої піар-акції з дарування документів М. Грушевського від імені Віктора Януковича Національному музеєві історії України 17 липня 2004 р. до мене потелефонувала Діана Пельц і повідомила, що подаровані документи – нерозшита справа із недбало зрізаною обкладинкою – за всіма ознаками належить їхньому архіву. Я негайно поінформував про це безпосереднє керівництво в уряді, в музеї ознайомився із “подарунком”, відвідав архів у Львові і невдовзі був запрошений до уряду, щоб забрати ще дві подібні справи, запропоновані київськими колекціонерами для дарування. В уряді дістав запевнення, що справою вже займається СБУ. Водночас мною було надано відповідні розпорядження, і у ЦДІАЛ розпочалося суцільне перевіряння наявності, передусім, звичайно, у “фондах ризику”. Восени минулого року оперативними працівниками із МВС і СБУ за участю архівістів ЦДІАЛ було підготовлено і блискуче проведено спецоперацію з вилучення документів у двох київських колекціонерів. Зрозуміло, проведення операції не передбачало публічного розголосу, тож тоді про це ніхто не знав. Фактично, лише в листопаді Діана Пельц отримала дозвіл від працівників СБУ звернутися до міліції із заявою про крадіжку, що й було зроблено.

Друга претензія: неоприлюднення переліку документів. Перелік документів, відсутність яких встановлено під час звірки, систематично уточнюється і надсилається до слідчих органів та Держкомархіву. Оприлюднювати перелік сьогодні безглуздо, оскільки це стане сигналом для “чорних” колекціонерів, які мають у своїх зібраннях неідентифіковані крадені документи, до їхнього знищення або подальшого переховування.

Третя претензія, власне – обвинувачення: безповоротність і масштаби втрат. Так, втрата навіть одного документа, одного аркуша з архіву – це трагедія. Так, оригінали документів, якщо слідству не вдасться їх повернути, будуть

втрачені назавжди. Але у ЦДАЛ понад 85 % викрадених документів мають страховий фонд і можуть бути відновлені: інформація і форма документів не є втраченими. Щодо грошової оцінки, то її можна провести лише стосовно тих документів, які є в наявності, наприклад, це було зроблено стосовно кількох тисяч аркушів, вилучених у колекціонерів під час слідства, але аж ніяк не відносно відсутніх документів. На сьогодні таку оцінку можуть зробити хіба що злодії, використовуючи нещодавно зареєстрований у Міністерстві юстиції України нормативний документ – “Методику грошової оцінки документів Національного архівного фонду”.

Окрім того, після крадіжки 1993–1994 рр. із фондів ЦДАЛ та Держархіву Львівської області (слідство у цій справі, на мою думку, не було доведено до кінця, попри наявність судового вироку і двох засуджених осіб) не проведено суцільної звірки наявності в обох архівах. Тому частина відсутніх на сьогодні документів, які не видавалися протягом десяти останніх років (а це – половина із зафіксованих у переліку справ), могла бути викрадена ще тоді, під час внутрішніх робіт наприкінці 80-х – на початку 90-х років.

Формально обсяги крадіжки з історичного архіву (на сьогодні зафіксовано 369 відсутніх одиниць зберігання із загальної кількості 1 млн. 200 одиниць, що є в цьому архіві) цілком співмірні з обсягами крадіжки з Державного архіву Одеської області у 1994 р. Тоді слідство не дало результатів, 327 одиниць зберігання не знайшли, і справу було припинено. Хоча, повторюю, втрата навіть одного аркуша документів – це трагедія. Додам, що у ЦДАЛ 52 справи повністю або частково було сформовано із повернутого правоохоронцями документального масиву, а 21 справу було знайдено в результаті розшуку, тож на сьогодні в архіві відсутніми вважаються 296 одиниць зберігання.

Нагадаю Громадському комітету захисту архівів, що у Кам’янці-Подільському було закрито кримінальну справу, хоча там, на відміну від львівської справи, втрачено не менше 30 тис. одиниць зберігання (підкреслюю, формально це у 100 разів перевищує львівські втрати). Напередодні пожежі керівництво міського архіву неодноразово порушувало приписи пожежної служби, яка опечатувала архівосховище як пожежонебезпечне.

Нарешті, **остання претензія, фактично – вимога**: залишити посади керівникам архіву і Держкомархіву. Позиція керівництва Держкомархіву щодо директора архіву Діани Пельц неодноразово оприлюднювалася. Повторюю: Діана Пельц – досвідчений архівіст із двадцятип’ятирічним стажем роботи, вона чесно і сумлінно виконує свої професійні і службові обов’язки. Як директор архіву, вона чітко організувала безпрецедентну за масштабами роботу з тотальної “інвентаризації” архіву (досі такого не було зроблено в жодному архіві), належно виконує всі розпорядження керівництва й активно допомагає слідству, яке, наскільки мені відомо, не має до неї жодних претензій або нарікань щодо невиконання доручень. Максимальне сприяння слідству – це зараз основне, що ми можемо і зобов’язані робити.

Щодо особи директора необхідно додати й таке: Діана Пельц – не лише високий професіонал, але й мужня жінка. Питання ж про міру відповідальності всіх посадових осіб може вирішуватися, на моє переконання, лише після

завершення слідства і суду. Тільки слідство і суд можуть поставити всі крапки над “і”.

Що стосується мене, то я готовий добровільно залишити посаду, але не під тиском “ПОРИ” і маніфестацій львівської громадськості, а лише в тому випадку, якщо мені буде висловлено недовіру з боку архівної громади. Доки цього не сталося, ми будемо працювати.

Шановні колеги, у нас, як бачите, попереду багато роботи. Наші архіви потребують нашої уваги, знань, досвіду, самовідданості. Ми маємо перспективи, маємо розроблену нами Державну програму, яку належить затвердити і реалізувати. Маємо потужний людський, професійний ресурс. Маємо певний поступ на місцях. Маємо майже завершений проект реконструкції комплексу споруд центральних архівів у Києві.

Ми свідомі того, що крадіжка у Львові – це велика біда. Але ми також свідомі того, що слідство з цієї справи є професійним і неупередженим. Ми й надалі готові створювати для нього всі необхідні умови задля успішного просування вперед. Ми готові до творення.

Дякую за увагу.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

**НЕАВТЕНТИЧНІ АКТИ ТА ДОКУМЕНТИ
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА
XIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIV ст.**

Серед документальної спадщини Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. є неординарна група документальних матеріалів – “Неавтентичні акти та документи”, які можуть викликати певні застереження щодо доцільності їх залучення поряд з оригінальними і достовірними документами та їхніми списками¹. Вони, однак, давні, відомі уже з першої половини XV ст., а згадки про них – з XIV ст. Більшість їх датована часом функціонування Галицько-Волинського князівства або засвідчує сюжети, що віддзеркалюють (чи можуть віддзеркалювати) діяльність осіб та різні події, пов’язані з цим часом. Окремі з даних документів віднесено до недостовірних лише тому, що для них нині бракує достатніх джерельних підтверджень.

Сьогодні відомі 22 такі акти та документи². Писані вони від імені князів Романа (Романа Мстиславича?), Лева або Лева, сина Данила (можливо, й Лева Юрійовича), волинського князя Дмитра-Любарта Гедиміновича. Дослідження пропонованої групи документів пов’язане, як відомо, зі з’ясуванням багатьох питань історичного, мовного та суто дипломатичного характеру, а водночас – й умов появи кожної конкретної писемної пам’ятки.

У процесі дослідження цих актів і документів потрібні насамперед окреслення часу, встановлення мотивів (і обставин) їхньої появи (економічних, суспільно-політичних, соціальних, нерідко – і суто людських), визначення їх правової придатності та вартості, зокрема як рудименту суспільно-громадської переконливості та юридичної доказовості, нарешті, оцінка актів і документів як пам’яток ділової писемності та культури народу. Це – ті засадничі питання, над якими працює дослідник і котрі не можна оминати при визначенні автентичності документа.

Усі документи-фальсифікати знаємо нині з пізніших списків. Їх виявлено у складі підтвердних королівських, старостинських та інших актів і документів або у записах в актових книгах земських і гродських судів, а також у Коронній і Литовській метриках, паралельно в різних маєстатових і вічистих книгах, люстраціях та документальних фондах і зібраннях. Із внесенням текстів князівських документів у підтвердні грамоти короля і більшість названих книг відновлювалась їх юридична сила (правовий авторитет передусім мали королівські конфірмації, судово-адміністративні записи у книгах земських і гродських судів), а це, у свою чергу, забезпечувало як правовий, так і загальний суспільно-громадський статус документів.

Останнє не було традицією чи звичаєм у юриспруденції Польської Корони, а також не з'являлось спонтанно у процесі розвитку судочинства країни. Цьому слугували підготовлені урядовими чинниками Речі Посполитої й апробовані сеймами “спеціальні правила”, серед яких були і заходи щодо “відновлення втрачених документів як приватними особами, так і установами”. Прикладом цього може бути дія т. зв. мазовецьких статутів 1421 та 1472 рр., у яких показано важливість записів документів до різних “книг канцелярій”, у тому числі земських судів, і рекомендований у разі потреби пошук їх саме в цих книгах. Одне і друге, починаючи із середини XV ст., широко застосовувалось і використовувалось. На основі згаданих статутів “відновлені” документи у формі витягів прирівнювалися до оригіналів і стосовно тих чи інших розпоряджень юридично визнавались зацікавленими особами та урядами.

Мали місце й інші заходи. У разі втрати тексту документа в урядових книгах і метриках зацікавлена у виявленні документа особа чи інституція могла реконструювати його “власними силами” і при тім зберігати за собою право просити внести на сторінки відповідних книг текст документа. Цей новий запис саме через книги, а пізніше – витяг із них отримував також правову силу та суспільне визнання³. Щоправда, вірогідність його існування в минулому і правдивість уміщеного в ньому змісту мусили попередньо підтвердити свідки. Подеколи захід щодо підтвердження справлявся на рішення вищих державних інстанцій або для цього король спеціально призначав комісію тощо. Ці інстанції підтверджували або заперечували наявність тих чи тих документів у приватних осіб, апробували або відкидали пропонований зміст документів та ін. Якщо йшлося про земельні обшири, потрібне було також погодження з власниками угідь межуючих поселень (правда, це засвідчено тільки із XVII ст.), особливо під час визначення меж земельних угідь. Часто заходи зі встановлення правового статусу втрачених документів тривали роками. Такий спосіб “встановлення” й узаконення записів документів застосовувався не лише в Мазовії, але й по всій території Речі Посполитої, в тому числі в українському регіоні.

Узаконення документів через зізнання свідків, перевірки і рішення комісій, урешті – записи в актових книгах було, принаймні для XVI–XVII ст., особливо актуальним після рішень сеймів 1564–1566 рр., які торкнулись у своїх ухвалах доказовості на основі документів прав власності на спадкові землі. Для Руського воєводства створено навіть окрему “Ревізію документів Руського воєводства”. Усі ці форми доказовості часто супроводжувалися зловживаннями. До книг вносили акти та документи, відтворені не лише на основі відомих власникам текстів і різних залишкових записів і записок, туди потрапляли й реконструйовані по пам’яті, зрештою – й цілком вигадані документи. Стосовно участі згадуваних свідків у цих справах С. Мікуцький зауважує, що характер “пошуку”, “очищення”, освячення документів через актові книги судів та пізніші конфірмації був за природою дуже специфічним, а втім, часто не переконливим. У випадках, коли до присяги запрошували свідків “з документа”, тобто тих, які раніше були учасниками правової розправи, цей чи інший документ “наближався” у правовому плані до значення *notitiae testum* і ставав відповідним писаним свідченням,

вартість якого незалежно від внутрішніх і зовнішніх ознак документа полягає передусім у тому, що засвідчувався він пам'яттю присутніх осіб і таким чином полегшував підтвердження. Проте, коли до присяги були покликані *homines fidelis*, тоді дипломатична вартість документа нівелюється і доказ “з документа” стає доказом “від свідків”⁴. Пропоновані заходи сприяли фальсифікації документів і майже повному нівелюванню дипломатичної вартості *sensu strictu* князівського документа. Це засвідчують не лише форма документів, але насамперед їхній зміст, не кажучи про мову, де тексти зазвичай перекладались у контекст підтвердних документів, а потім переписувались у різні книги або, у кращому випадку, транслітерувались латинською мовою. І чим більшим є число списків цих документів в актових книгах судів, тим частіші ці зміни у текстах. Запропоновані способи “захисту” документів і створили підстави для прямої фальсифікації писемних пам'яток.

За цих умов для аналізу грамот пізнавальне значення має чинна правова база у Галицько-Волинському князівстві. Вона для того часу, однак, як зазначалось, не завжди прозора. З другої половини XIII ст. тут активно поширювалося західне право, що тісно перепліталось з контактами з Південною і Центральною Європою. На виняткову роль у політичних відносинах з Галичиною (особливо після монголо-татарської навали) претендувала Угорщина. У 60-х роках XIII ст. (після смері князя Данила) дійшло навіть до договору між Угорщиною й Ордою, за яким Галичина входила у сферу і під захист Угорщини. Не менш важливу роль відігравали торговельні, конфесійні та матримоніальні зв'язки тощо. І це не могло не оминати актів і документів як засобу контактів на приватносвітському, церковному та державному рівнях. Використання в одній країні різних правових норм, їх, по суті, поєднання в одне ціле потребує інших підходів в оцінці різних історичних явищ, у тому числі й досліджуваних документів. Нині, наприклад, не є переконливим розгляд галицько-волинських грамот лише з позицій традиційної східнослов'янської науки про документ. Це стосується як розвитку будови формулярів, так і характеру виконання грамот і взагалі викладу змісту. Наочним прикладом може слугувати змішування у клаузулі інтитуляції займенників Я – Ми (Ego – Nos) та ін. Останнє стає ще наочнішим, якщо врахувати заходи польського самоврядування XV–XVII ст. стосовно згаданого “відновлення” і “захисту” документів.

Кожен акт і документ дійшов до нас не в одному, а у двох–трьох і більше списках. Списки, як правило, належать до різного часу і створювались за різних обставин. Ряд документів засвідчує понад десять списків. Для грамоти, писаної від імені князя Романа та княгині Анастасії для Печерського монастиря, їх є 21, грамоти, писаної від імені князя Лева, сина Данила для Миколаївської церкви у Львові – 16 (III, № 11 – Тут і далі посилання на розділ і номер документа в нашій публікації: *Купчинський О.* Акти і документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. – Львів, 2004. – *О. К.*), а для кафедрального собору Успіння Богородиці у Крилосі – 39 (III, № 18) та ін. Крім того, розглядувані документи-фальсифікати можуть мати два–три текстові варіанти, які за будовою і характером змісту не однакові. Відмінність варіантів текстів для документа кафедральному соборові Успіння Богородиці у Крилосі

торкнулась адресата грамоти, а саме клаузули інскрипції, решта тексту в них загалом повторюється. Перший варіант документа (А) адресувався “клиросѹ монастырѹ митрополїи Галичкои”, другий (Б) – “крылоскы^м попо^м соборны^м митрополїи Галичкои” (III, № 18). Серед текстів окремих документів-фальсифікатів зауважені також редакції варіантів. У двох грамотах зафіксовано до трьох редакцій текстів, наприклад у дарчому документі, виданому від імені князя Романа і княгині Анастасії Печерському монастиреві (III, № 2), або князя Лева для слуги Мелентія Туркевича на село Колчичі (Кульчиці) у Самбірській волості (III, № 8) та ін.

Усі фіксовані документи-фальсифікати пов’язані з вищими державними канцелярjями (інші, наприклад світські документи, – відсутні), писані, як відзначалось, від імені князів Романа (Романа Мстиславича), Лева – Лева, сина Данила, чи сина Юрія і Дмитра-Любарта Гедиміновича. Найбільше підробок документів пов’язано з ім’ям князя Лева чи Лева, сина Данила (23 грамоти). Таким чином, нині маємо фальсифікати, писані від трьох або чотирьох галицько-волинських князів. Ім’я Романа згадується у двох грамотах (раз – із княгинею Анастасією), Дмитра-Любарта Гедиміновича – в одній.

За дипломатично-видовим навантаженням більшість документів є дарчими або фундаційними. Князі дарували своїм слугам, боярам, але чи не найбільше – церкві та духовним корпораціям села, землі, ліси та інші нерухомості з людьми та усіма повинностями. Серед документів-фальсифікатів фігурують розмежувальні (III, № 24) і статутні грамоти (III, № 1, у № 12, 18, 20 – у деяких простежуються окремі законодавчі елементи, такі, наприклад, як імунітет на духовні суди і данини та ін.). Статутні документи найчастіше адресувалися церкві, торкалися її життя і духовних осіб. Відомо, що церква на той час володіла багатьма привілеями, породженими неподільним її пануванням і особливими умовами для формування та розвитку публічної влади у ранньофеодальному суспільстві.

Перелік найбільшої групи документів – дарчих і фундаційних грамот, за їх власними та реконструйованими датами, виданих для слуг і бояр, а також пов’язаних з життям церкви і монастирів, такий:

1240 р. – грамота князя Романа та княгині Анастасії Печерському монастиреві у Києві на Забудецьку землю (III, № 2);

1244 р. – грамота галицького князя Лева Даниловича Миколаївському монастиреві, якою князь надає у с. Башевій два вільні лани і чотири черини (III, № 3);

початок 1270-х рр. – грамота князя Лева Даниловича церкві Спаського монастиря, якою князь дарує на відповідальність єпископа Авраама та ігумена Єфрема луг, що лежить між князівськими селами Торчиновичами та Тарановичами (III, № 4);

1270 р., серпня 5 – грамота галицького князя Лева Даниловича львівським ченцям-домініканцям на земельні угіддя у Львові (III, № 5);

1284 р. – грамота галицького князя Лева Даниловича бояринові Ярославичу Юліяновичу (Вошанців) Шептиці, якою князь дарує село Кальнофости й Онуфріївський монастир, а також підтверджує право власності на землі, що колись належали його предкам, для заснування сіл Шептич і Вошанців у Самбірській волості (III, № 7);

1284 р. – грамота князя Лева Даниловича слугі Мелентію Туркевичу, якою князь дарує село Колчичі (Кульчиці) у Самбірській волості з усіма належними до нього землями, встановлюючи їх межі (III, № 8);

1287 р., жовтня 4 – грамота галицького князя Лева Даниловича боярину і слугі Нерунові, якою князь дозволяє “осадити над Дністром село Страшевичі” та дарує у ньому п’ять дворищ, Воздвиженську церкву з трьома дворищами та всіма належними до них землями (III, № 9);

1292 р., січня 12 – грамота галицького князя Лева Даниловича Спаському монастиреві, якою князь дозволяє будівництво кам’яної церкви і заснування окремого поселення над Дністром, для чого спроваджує на роботу людей з Литовського князівства, звільняючи всіх поселенців від повинностей і данин (III, № 10);

1292 р., жовтня 8 – грамота галицького князя Лева Даниловича Миколаївській церкві у Львові, якою князь надає землі та людей, котрі проживають по обидва боки вулиці, що веде на Волинь. Згадану церкву передає у володіння писареві С. Жельдецькому (III, № 11);

1292 р., жовтня 8 – грамота галицького князя Лева Даниловича Спаському монастиреві, якою князь дарує на руки єпископа Євфимія села Страшевичі та Созань з монастирем св. Михайла, визначаючи при тому межі земельних угідь і повинностей, а єпископу – право на духовні суди та данину кунами від духовенства (III, № 12);

1292 р., жовтня 8 – грамота галицького князя Лева Даниловича церквам Успіння Богородиці та Івана Хрестителя у Перемишлі, якою князь дарує монастир у Вовчому (Вільчому) і село Мостища з усіма належними до нього землями та повинностями (III, № 13);

1292 р., жовтня 8 – грамота галицького князя Лева Даниловича перемишльському єпископу Антонію, якою князь підтверджує заснування Онуфріївського монастиря у селі Лаврові (III, № 14);

1296 р., вересня 21 – грамота галицького князя Лева Даниловича слугам перемишльського двору Василеві, Ігнатові, Іллі, Іванові, Грицькові та Степанові, якою князь дарує село Вітошинці з усіма належними до нього землями, однак із застереженням обов’язку несення військової служби (III, № 15);

1297 р. – грамота галицького князя Лева Даниловича “слугам сидельним” із перемишльського двору, згідно з якою князь визнає межі земельних угідь села Вітошинців (III, № 16);

1299 р., травня 2 – грамота галицького князя Лева Даниловича монастиреві Петра і Павла у Перемишльській землі, якою князь дарує село Бережницю з усіма землями та повинностями, передаючи його у володіння Косткові Бережницькому (III, № 17);

1301 р., жовтня 8 – грамота галицького князя Лева Даниловича церкві Івана Хрестителя у Перемишлі, якою князь надає Перемишльському єпископству село Рушевичі (Грушевичі) з усіма належними до нього земельними угіддями, визначаючи його межі та повинності (III, № 19).

Крім названих документів цього ж виду, зустрічаються й такі, в яких дати відсутні або їх неможливо встановити. Винятком є дві грамоти, писані від імені князя Лева Даниловича, – на дарування луку між селами Торчиновичами та Тарановичами, яка за змістом приблизно датується

початком 70-х років XIII ст. (III, № 4), та дарування села Колчич (Кульчиць) – 1284 р. (ця дата документа фіксована лише в деяких варіантах списків тексту – III, № 8). П'ятьом недатованим документам, писаним від імені князя Лева, час появи яких, власне, не піддається жодній вужчій реконструкції, у публікації пропонована порівняно широка часова межа для дат, а саме між періодом князювання Лева Даниловича і Лева Юрійовича, тобто перед 18 березня 1301 р. або перед 31 травня 1323 р. (припустимі дати смерті цих князів). Ідеться про грамоти:

- вихідцеві з Литовської землі Степанові Лізді на села Гординю і Дорошево (Дорожево) у Самбірській волості (III, № 21);
- слугі Петрові Сурмі на село Боляновичі та ліс Радохонь у Перемишльській волості (III, № 22);
- слугі Кунатові Біличу на села Ритеровичі та Рогізно (III, № 23);
- слугі Улянові Свистилу на села Гдешичі та Біличі у Перемишльській волості (III, № 24);
- слугі Данилові на “потік Яблонку” поблизу самбірського гостинця (III, № 26).

Експонентом однієї грамоти є підстароста Руської землі Гриць Кошелов. Недатований документ засвідчує розмежування, “як здавна було і як посвідчили старі бояри”, земель князівського села Радохонці від сіл околичних зем'ян (III, № 25).

Водночас кілька недатованих фальсифікатів досліджуваної групи документів потребують додаткових підтверджень щодо своєї неавтентичності. Аналіз їхнього змісту, однак, дуже наближує появу документів до дати, поданої в них. Ідеться про три такі документи:

1282 або 1292 р., вересня 15 – грамота галицького князя Лева Даниловича слугі Осташкові Гласку, якою князь дарує село Васичин у Галицькій волості з усіма належними до нього землями та правами і визначає межі його земельних угідь, застерігаючи при тому в разі потреби обов'язок несення служби трьома ратниками (III, № 6);

1301 р., березня 8 – грамота галицького князя Лева Даниловича кафедральному соборові Успіння у Крилосі, якою князь встановлює земельні володіння, повинності, суди та людей, належних до церкви (відомі два варіанти документа) (III, № 18);

1322 р., грудня 8 – грамота “луцького і володимирівського” князя Любарта Гедиміновича, згідно з якою князь заповідає кафедральному собору св. Івана Богослова в Луцьку села Рожище і Теремне з усіма належними до них землями, а також надає ряд сіл луцькому єпископові Климентію і встановлює його права та обов'язки у єпископстві (III, № 20).

Зауважимо, що основні характеристики трьох останніх документів, насамперед ті, які стосуються власне змісту, не містять достатніх аргументів ні на користь автентичності, ні проти неї. Вони також не знаходять підтверджень чи заперечень у безпосередніх і супровідних історичних джерелах. Їх створення могло відбутися дуже близько до часу, який засвідчує дата. Це, однак, зовсім не вказує на те, що документи в тому вигляді, у якому вони дійшли до наших днів, виходячи із задекларованої оцінки щодо можливої достовірності документа, не є пізнішими підробками.

Від досліджуваних документів відокремлюється лист-звернення галицько-волинського князя Романа Мстиславича до різних князівських дворів у справі об'єднання Русі й упровадження нового “доброго порядку” з умовною датою 1201 – початок 1203 рр. (III, № 1). Документ переслідує політичну мету – створення конфедерації державних утворень з центром у Києві, що, вірогідно, могло впливати з обставин остаточного роздрібнення Київської держави, появи відцентрових тенденцій, з одного боку, в Галичині та Волині, а з другого – у Володимирі-над-Клязьмою та Суздалі.

При аналізі змісту документів викликають застереження насамперед дати життя експонентів стосовно часу їхньої появи.

Грамоту з датою 1240 р., видану від імені князя Романа з дружиною, “княгинею Анастасією” (III, № 2), не можна пов'язувати з іменем Романа Мстиславича. Цьому суперечить час його життя і князювання.

Заплутана в історіографії дипломатики під цим оглядом оцінка більшості документів, писаних від імені галицького князя Лева. Більшість дат цих документів сумнівна, а деякі з них, як зазначалось, недатовані. Під час визначення автентичності цих документів проблемою є пов'язання їхньої появи з іменем Лева Даниловича, як це трактовано раніше. У процесі аналізу документів, писаних, наприклад, тільки від імені князя Лева, слід враховувати і той факт (на це свого часу звертали увагу І. Шараневич, Т. Коструба та інші), що в історії Галицько-Волинського князівства було два князі з однаковим іменем – князь Лев Данилович (Лев I) і князь Лев Юрійович (Лев II), які однаково і повною мірою могли виступати експонентами цих документів. Під час ідентифікації особи-експонента з іменем Лев у жодному випадку не можна ґрунтуватися на титулі експонента, приміром, “княжич Лев” (*xsiążeczia Lwa*), який у багатьох випадках супроводжує ім'я Лева, й однозначно пов'язувати його з іменем Лева II (Юрійовича) як князя молодшої генерації Романовичів. Княжичем звано і Лева Даниловича.

Стосовно аналізу дарчих і фундаційних грамот найчастіше викликає застереження виклад фактів змісту. Це насамперед стосується (клаузула диспозиції) переліків земельних угідь, які дарувались чи передавались у власність. Нині немає або зовсім мало матеріалів, на основі яких можна перевірити реальність цих переліків об'єктів надання для XIII – першої половини XIV ст. Це стосується як загального обсягу спадкового, дарованого чи купованого повновластя земельних наділів, так і заснування сіл і придбання для них земельних маєтностей. Формально оцінці клаузули диспозиції сприяють хіба що з погляду насамперед будови деякі давньоруські чи інослов'янські документи, але тільки як дуже віддалений порівняльний матеріал. Під цим кутом зору заслуговують на увагу й інші клаузули власне змісту. Викликає недовіру в досліджуваних грамотах велика деталізація опису орних земельних наділів і різних урочищ, зокрема, лугів і лісів, під час означення границь посіlostей. Вони надто докладні, тому непереконливі, навіть якщо припускати, що чернетки документів склалися на місцях на основі прямих зізнань свідків, а князівська канцелярія лише вносила і засвідчувала дані їхнього змісту. Особливо вражають широкі “знання” князівськими писарями місцевої мікротопонімії (див.: III, № 6,

8, 10, 14, 16 та ін.). Це факти для часу, до якого належать документи, не цілком переконливі: для XIII – першої половини XIV ст. притаманна текстова скупість і лаконічність у викладі сюжетів.

Викликають застереження деякі формулювання дат документів, зокрема розмаїття їх способів і засобів вираження. Вони засвідчують:

– різні ери: “во лѣто ѿ Рожѣтва Хвѣа **а.с.нѣд**” (III, № 8); “оу Прѣмышли в пѣтокъ • мѣца ѿктоврѣа оу ѿ дѣнь • лѣта \neq sѡ-го” (III, № 14);

– різну структуру та способи вираження дат:

а) проставлення в датаційному формулюванні назви місцевості й місця написання документа і лише дати року – “Pisano we Lwowie, w domu Matki Bozey. Data, siesc tysiacznego siedmsetnego piedziesiątego wtorego” (III, № 3); “Pisano w Przemyślu, roku szostego tysiacznego osmissetnego piątego” (III, № 16);

б) датаційне формулювання є повним, складається з назви місцевості і трьох компонентів самої дати – дня, місяця і року, але число дня паралельно уточнюється назвою дня тижня: “А писана и дана грамота въ Львовѣ • въ пѣтокъ мѣца ѿктоврѣа въ ѿ дѣнь лѣта \neq sѡ-го” (III, № 12) або: “Pisano u dano potwierdzenie w manasterze, w kosciele we czwartek miesiaca maja dnia wtorego lata stworzenia swiata szesz tysięcy osmset siodmego” (III, № 17);

в) дата року уточнюється за індиктом: “въ Велико^м Лу^кку лѣта ѿ со^здания ми ра \neq s. ѿ . ѿ . ѿ и^ндикта сѣмого мѣца дѣкабра ѿ днѣа” (III, № 20) тощо.

Одночасно формулювання окремих дат не є типовими для руських територій і земель Галичини того часу. Наприклад, перша частина дати писана словами, кирилицею, а рік – арабськими цифрами: “Писан в Галичу в лѣте 6748” // “Писа^ся в Галичи • в лѣто 6748-ѣ (III, № 2). Це явище характерне також для польськомовних списків окремих документів (III, № 10. Оцес.). Трапляється, коли дата року уточнюється часом заснування міста: “І звершено цей запис у Львові, другого року після заснування міста, в понеділок місяця серпня п’ятого дня від створення світу 6778” (“Et data est haec scriptura Leopoli post fundationem urbis anno secundo die lunae Augusti quinta a creatione vero mundi anno VIMDCCLXXVIII”) (III, № 5). Останнє формулювання дати засвідчує дивне поєднання позначення дати року римськими цифрами за діонісієвою ерою з умовним початком заснування міста, яке фальсифікатор пов’язав, правдоподібно, з римською традицією раннього середньовіччя. Слід брати до уваги, що документ створювався у домініканському середовищі. Таке датування для Галичини явно надумане. Загалом ці та інші раніше згадані формулювання дат необхідно віднести до “творчих знахідок” фальсифікаторів XVI–XVIII ст.

Чотири документи писані від імені Лева, сина Данила, під однією датою, а саме 8 жовтня 1292 р. (III, № 11–14), але у різних містах (три – у Львові, один – у Перемишлі). Цей факт уже раніше викликав підозру стосовно достовірності документів. Сім документів не містять клаузули датації, хоч для двох із них дата піддається приблизному встановленню.

Неоднозначну оцінку викликають досліджувані документи щодо засобів засвідчення. Знаємо традиційні засвідчення (через текст короборації і печатку) і нетрадиційні – документ, “засвідчений зубом”; відомі документи без згадки

про печатку (III, № 1, 3–4, 8, 16, 20, 22–23, 25–26). Ті, що містять інформацію про засвідчення печаткою, виражені в кількох варіантах:

а) текст клаузули короборації разом з відомостями про наявність при документі печатки: “А на твердость того печать мою къ сему листу приложил есмо” (III, № 2); “А на то и печат наша завѣшена” (III, № 9); “На то есмо грамоту нашу дали и печат свою привесили” (III, № 18). Пор. також: III, № 11–14, 17, 19, 21, 24;

б) текст клаузули короборації, але документ засвідчений не печаткою, а за допомогою “зуба”: “Na swidoczewstwo naszymu lysthowy nasv yesmu peczath prywysily zubom zabezczathaly a ze nie ymaliesmo naso y peczathy pry ssoy, a daliesmo toth lysth na lowisczi” (III, № 6);

в) немає тексту клаузули короборації, хоч у кінці документа подано інформацію про наявність у минулому якоїсь печатки: “L[ocum] s[igilli]” (III, № 5, 7).

Загадкою для дослідників української середньовічної сфрагістики є повідомлення клаузули короборації в дарчому документі князя Лева на село Васичин, що він засвідчувався замість печатки “зубом” (“Zubom”). Такий спосіб скріплення непорушності документа насправді рідкісний, а, можливо, єдиний з відомих на сьогодні прикладів в українській дипломатії. І цей “зуб” за правовою силою і вартістю прирівнювався до печатки. Що являв собою цей “зуб” як знак і предмет, яким засвідчувався документ узагалі, і який він міг мати вигляд, яким користувалася виїзна князівська канцелярія (“na lowisczi”), – невідомо. Не знаємо також, як він кріпився до пергаменту. Можливо, це був рід металевої пломби з клеймом знака “зуба”.

Пізнавальною для оцінки досліджуваних документів є їхня будова. Архітектоніка документа, як відомо, криє в собі одну з центральних проблем дипломатії – співвідношення його форми та змісту. Кожен документ як об’єкт дослідження є, як видно, певним чином структурно оформлений зміст. У зв’язку з цим структура документа (його формуляр) сприяє вивченню всієї “реальної дійсності з усіма її суперечностями і змінами, що відбуваються у ній”.

Галицько-волинські документи репрезентують два типи формулярів: повний (тричастинний) і простий (в окремих випадках, можливо, й скорочений формуляр). Окремо стоїть формуляр листа-звернення (III, № 1).

Повний формуляр засвідчує традиційну тричастинну будову – складається зі вступного протоколу, власне змісту і закінчення (есхатоколу), кожна з яких виповнена відповідною кількістю клаузул. За суттю цей формуляр відповідає класичній будові документа, яка потрапила в Україну з Візантії, фігурує у XIII–XIV ст. у дипломатії всіх західно-, центрально- та східноєвропейських земель.

Серед досліджуваних документів таку структуру репрезентують здебільшого грамоти, писані від імені князів Романа, Лева, сина Данила (Лева Даниловича), Любарта (Любарта Гедиміновича). Це документи-фальсифікати, як правило, з власними датами: 1240 р. (III, № 2), 1244 р. (III, № 3), 5 серпня 1270 р. (III, № 5), 15 вересня 1282 або 1292 р. (III, № 6), 4 жовтня 1287 р. (III, № 9), 12 січня 1292 р. (III, № 10), 8 жовтня 1292 р. (III, № 11–14), 1297 р. (III, № 16), 8 березня 1301 р. (III, № 18), 8 жовтня 1301 р. (III, № 19), 8 грудня 1322 р. (III, № 20).

В окремих із цих документів зауважене нетипове ускладнене виповнення другої частини формуляра – власне змісту (III, № 4, 11). Ця частина будується з двох, майже не пов'язаних між собою і штучно з'єднаних компонентів.

Простий формуляр порівняно з повним репрезентований серед досліджуваних документів дещо рідше. У ньому, як правило, немає закінчення (есхатоколу), з такими клаузулами, як свідки, формула датації, а також апрекація. Кінцевою клаузулою цього формуляра є звичайно клаузула санкції з формулою маледикції, яка, власне кажучи (в деяких випадках із клаузулою короборації), закінчує попередню структурну частину формуляра – власне зміст (пор. документи, писані від імені князя Лева, III, № 4, 21–26). Якщо відштовхуватися від структури класичного документа, то це, звичайно, не типовий для галицько-волинського документа формуляр. Він з точки зору дипломатики репрезентує формуляр не документа, а акта, бо в ньому бракує основної засвідчувальної клаузули прикінцевого протоколу – закінчення. Отже, пам'ятки з таким формуляром можна тільки умовно відносити до документів *sensu stricto*. У деяких випадках брак закінчення міг бути результатом втрати цієї частини під час внесення тексту в судові актові книги, в комісарські протоколи, метрики чи навіть під час різних пізніших підтверджень, звідки сьогодні беремо варіанти списків документів.

Стосовно автентичності цього типу досліджуваних документів застереження викликає, власне, не формуляр, а радше зміст і спосіб його подання (викладу), котрий, як відзначалось, не завжди прозорий, а ще частіше – недоказовий. Якщо порівнювати основні структурні частини простого формуляра з будовою вступного протоколу і власне змісту повного тричастинного формуляра документа, то між ними помітні розбіжності, оскільки вони не містять усіх сподіваних клаузул. Але чи мала бути між ними відповідність і подібність у побудові формуляра, зокрема клаузул? Треба думати, що ні! Це часто диктувалося традицією канцелярій. Крім того, документи з цими двома, власне кажучи, різними формулярами реалізували зазвичай різні завдання та історично виконували аж ніяк не тотожну роль. Так складалося, що документи з простим формуляром частіше призначалися для внутрішнього вжитку в країні і в поточному діловодстві. У них завжди немає клаузули інвокації (вона, власне, характерна для документів з повним тричастинним формуляром), гранично стиснута інтитуляція, бракує аренги, завжди лаконічна диспозиція, має богослужбовий характер санкція. Третьої частини традиційного повного формуляра документів – закінчення (есхатоколу) зі своїми клаузулами, як зазначалось, узагалі немає.

Привертає увагу мова досліджуваних документів. Вона найчастіше слугує критерієм для оцінки відповідності тексту документа часу його створення. Це, однак, не означає, що мова завжди може бути визначальною під час дослідження актів і документів, тим більше документів-фальсифікатів. Щодо останнього, то це трапляється насамперед тому, що до нас у більшості випадків дійшли не оригінали текстів документів, а тільки їх пізніші списки, найбільше – із XVI–XVII ст. Отже, у цій ситуації логічно маємо справу не з мовою XIII – першої половини XIV ст., якою могли створюватися документи, а лише з фіксацією її стану на час появи списків документів.

Зміни в мові рукописів документів часто відбуваються під час переписування, а ще частіше – у процесі т. зв. відновлення текстів. Вони, як на це вказує насамперед порівняльний аналіз списків, виражені в модифікаціях закінчень слів, перекручуванні власних назв, пропусках, рідше – у додаваннях нових лексем, речень, довільній пунктуації та ін.

Аналіз мови документів-фальсифікатів – це, однак, окреме завдання. Основні уваги щодо неї подано в коментарях до більшості грамот.

Пізнавальною для оцінки досліджуваних документів є їхня географія. Згідно з текстами, грамоти писались у містах Галичі, Львові та Перемишлі, на Волині – у Луцьку (Великому Луцьку), можливо, у Києві. Князівські документи могли створюватись і в інших центрах князівства або навіть у порівняно віддалених від великих міст місцях, а також у польових умовах – “na lowiszczі”. Не в усіх грамотах фіксовано місце написання, у деяких із них воно не вказане (III, № 1, 21–26). Проте наведені в документах назви місць, а отже, й у переважній більшості їх видача адресатові, не можуть слугувати підставою для якихось ширших висновків – назви могли бути вигадані, як і текстова частина, щоб надати документові “повноцінного” вигляду і більшої вірогідності, відповідно – й правової ваги. Більш пізнавальною є географія згаданих у грамотах об’єктів, а серед них, насамперед, назви сіл, які дарувались, купувались, розмежовувались князями, старостами, приватними особами. Їхнє розташування вказує на основні центри, до яких тяжіли і в яких, можливо, створювались акти та документи. Список цих сіл і міст такий: Башева, Бережниця, Боляновичі, Васичин, Вільче, Вітошинці, Вошани, Гордина, Гдешичі, Дорошево (Дорожево), Кальнофости, Київ, Крилос, Кульчичі, Лаврів, Львів, Мостица, Перемишль, Ритеровичі, Рогізно, Розбір, Рушевичі (Грушевичі), Созань, Спас, Страшевичі, Тарановичі, Торчиновичі, Угерці, Шептичі.

Більшість названих населених пунктів існує донині й концентрується у Перемишльській землі, власне, в історичних Перемишльській і Самбірській волостях. Два документи пов’язані безпосередньо з Галичем та Галицькою землею, два, можливо, – з Києвом, два – зі Львовом. Водночас жодного фальсифікату з назвами сіл та інших об’єктів не засвідчено на північній схід від Львова, на Малому Поліссі або на Опіллі, Поділлі. Зовсім не зафіксовані території Волині, Підляшшя (крім згаданого Луцька). Нанесені на карту населені пункти свідчать, що більшість їх концентрується саме навколо Перемишля і Самбора, та вони, як згадувалось, стосуються прав власності церкви і церковних корпорацій. Чи не дають ці дані підстави для вбачання фальсифікації ряду досліджуваних документів у церковних колах Перемишля або монастирях, наприклад, у часто прямо чи опосередковано згадуваному Спаському монастирі? На те, що монастирі могли бути “кузнею фальсифікатів”, непрямо вказують документи з інших слов’янських земель.

Вивчення фальсифікатів є цікавою ланкою дипломатики та джерелознавства, які не можна оминати під час історико-архівознавчих реконструкцій.

¹ *Купчинський О.* Акти і документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. – Львів, 2004.

² Там само. – С. 359–734.

³ *Kętrzyński S.* Zarys o dokumencie polskim wieków średnich. – Warszawa, 1934. – Т. I. – S. 221–222.

⁴ *Mikucki S.* Badanie autentyczności dokumentu w praktyce kancelarii monarszej i sądów polskich w wiekach średnich // Rozprawy Polskiej Akademji Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny. – Kraków, 1934. – Serja II. – Т. XIX. – S. 11.

Георгій ПАПАКІН

РОЗВИТОК АРХІВОЗНАВСТВА І ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА В НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ: НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНА ТА ЕДИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ ТА ІНСТИТУТУ АРХІВОЗНАВСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО (1992–2005)

Створення у 1992 р. у складі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Інституту рукопису (далі – ІР НБУВ) та Інституту архівознавства (далі – ІА НБУВ) як архівних установ зіграло визначну роль у розвитку теоретичних і практичних засад архівознавства та документознавства в Україні, сприяло оформленню нового академічного напрямку, пов'язаного з вивченням історико-документальної спадщини та рукописно-книжкової традиції, формуванням у системі установ НАН України архівних фондів та колекцій, оптимізацією використання інформації документів, науково-інформаційної та едиційної діяльності.

Науково-дослідна діяльність названих інститутів пов'язана з розвитком спеціальних історичних дисциплін, об'єктом вивчення яких є архівний документ і рукописна книга (архівознавство, документознавство, кодикологія та кодикографія, польова та камеральна археографія, джерелознавство, дипломатика, текстологія, філігранологія, бібліографія, історія бібліотечної та архівної справи тощо). Упродовж окресленого періоду ці інститути тісно співпрацювали з Державною архівною службою України, вченими Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, фахівцями центральних державних архівів, що сприяло комплексному вирішенню багатьох складних питань архівної теорії та практики, збагатило архівознавство як науку.

Особливо успішною стала науково-інформаційна та едиційна діяльність ІР та ІА НБУВ, де інтеграційні тенденції наукових досліджень в архівній системі та академічній науці виявилися найбільш плідно і реалізувались у серії спеціальних довідників, каталогів, путівників, покажчиків по фондах,

а також фундаментальних публікацій документів на базі впровадження в практику нової моделі науково-інформаційного описування документів та архівних фондів з урахуванням родо-видового складу документів.

Формування згаданого напрямку почалося з розроблення теоретичних і науково-методичних засад *рукописної та архівної україніки*, про що вперше було проголошено у концепції Державної програми “Архівна та рукописна україніка” (1992), опрацьованої спільними зусиллями фахівців архівної системи (К. Новохатський) та академічними вченими (В. Ульяновський, Л. Дубровіна). На початковому етапі (1993–1995) групою спеціалістів Головархіву і НБУВ активно розроблялися різні аспекти НАІС – *Національної архівної інформаційної системи* (публікації Г. Боряка, Л. Дубровіної, С. Кіржаєва, К. Новохатського, О. Соханя, Т. Захарченко та ін.¹).

Перші вагомі результати спільного опрацювання питань впровадження в архівну справу новітніх технологій були узагальнені у збірнику наукових праць “Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна Україніка” і комп’ютеризація архівної справи в Україні” (К., 1996)². Архівознавчі аспекти концепції інформатизації інтенсивно розроблялися Л. Дубровіною³. Хоча не всі розробки набули практичного впровадження у зв’язку зі стрімким розвитком інформатизації суспільства, вони мали велике значення для осмислення необхідності уніфікації та стандартизації архівного описування, створення електронних версій науково-довідкового апарату та пошукових систем, сприяли реалізації цих завдань у практиці створення електронної версії Центрального фондowego каталога, спеціальних довідників, а згодом – веб-порталу Держкомархіву.

В ІР та ІА НБУВ вдосконалюються методики архівної евристики, каталогізації документальних рукописних масивів рівня архівного фонду, групи фондів, колекції, тематичної групи документів, справ та окремих документів, здійснюється пошук нових форм і методів створення державного обліку та описування найцінніших фондів національної пам’яті з використанням традиційних і сучасних інформаційних технологій, а також створення документальних публікацій та архівних довідників нового покоління.

Однією з перших у новітній українській архівістиці спроб підготовки довідників **інституційного рівня** стало створення інтегрованого довідника “*Архівні установи України*”, де поєдналися зусилля фахівців НАН України, Державного комітету архівів України та Міністерства культури і мистецтв України (К., 2000). Саме текст цього довідника склав ядро веб-сайту Держкомархіву. Щойно на базі апробованої за п’ять років методики вийшов з друку фундаментальний том другого видання “*Архівних установ України*” з поглибленим тематичним складом і поновленою адміністративною інформацією (К., 2005).

Свідченням творчого поступу ІР та ІА НБУВ стали підготовлені ними фундаментальні довідники: “*Видатні вчені Національної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (1918–1998): Путівник*” та “*Особові архівні фонди Інституту рукопису:*

*Путівник*⁴, де закладено методи **поколекційного рівня** описування особових архівних фондів цих двох інститутів. У довідниках запропоновано нову методичну основу описової статті, що реконструює та узагальнено представляє архівну спадщину вченого за рукописними фондами ІР та ІА НБУВ.

Сьогодні ІР НБУВ завершує підготовку *Путівника по архівних колекціях документів просвітницьких установ, товариств, організацій*. Модель описування особового архівного фонду та колекцій і зібрань пропонується як методика описування фондів для Реєстру Державного культурного надбання України, її пристосовано для комп'ютерних технологій.

Нове покоління довідників у сучасному архівознавстві репрезентовано архівними покажчиками **подокументного рівня** і науковими каталогами документів, підготовленими фахівцями ІР НБУВ, зокрема на базі архівних фондів особового походження: Б. Грінченка, М. Грушевського, С. Ан-ського (Н. Зубкова, С. Кіржаєв, І. Сергєєва)⁵.

Документальні колекції просвітницьких установ та організацій на подокументному рівні розкривають Л. Корній та Е. Клименко у каталозі музичного архіву М. Леонтовича⁶.

На ґрунтовній науковій основі Л. Шолоховою підготовлено анотований каталог унікальної колекції фонографічних записів єврейського фольклору – “Фоноархів єврейської музичної спадщини”. Довідник є складним за побудовою, оскільки містить опис фоноциліндрів, подає нотні й текстові розшифровки до них⁷. Іншим успішним проектом став анотований каталог “Документи з історії Києво-Могилянської академії за матеріалами фондів Інституту рукопису (1615–1817)” (К., 2003), підготовлений Т. Міцан на базі фронтального перегляду фондів ІР НБУВ⁸.

Подібна комплексність є підґрунтям фундаментального видання “Бібліотеки Києва під час нацистської окупації (1941–1943)”, підготовленого Л. Дубровіною та Н. Малолетовою і виданого ІР НБУВ разом з Центральним державним архівом вищих органів влади та управління України й Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (Київ, 2004). У виданні досліджено проблеми переміщення книжкових колекцій та зібрань, вміщено анотований покажчик документів з фондів Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга, рейхскомісара України Коха та Київської міської управи, а також публікацію найважливіших документів, що розкривають основні напрями бібліотечної політики нацистів під час війни.

Підготовка науково-довідкових видань ґрунтується на сучасних вимогах щодо комплексності та повноцінного розкриття інформації документів. Оскільки в центрі уваги перебувають передусім найважливіші для розвитку сучасної науки документи, основна методика їх опрацювання передбачає проведення наукової атрибуції, описування, складання анотацій змісту документів, бібліографії.

Окремим напрямом діяльності ІР НБУВ є розроблення системного кодикологічного опису рукописних книг та пам'яток наративної писемності – як у теоретичній площині (Л. Дубровіна)⁹, так і методичних засад описування рукописних книг (О. Гальченко, Л. Дубровіна, Л. Гнатенко, О. Іванова)¹⁰.

Проблеми археографії рукописних книг розроблено у спеціальному методичному виданні “Кодикографія української та східнослов’янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису” (Л. Дубровіна, О. Гальченко, О. Іванова). Дискусійні питання кодикології та археографії, розмежування сфери дії, методів цих дисциплін також були об’єктом дослідження групи вчених-рукописників з ІР НБУВ¹¹. Проблеми реєстраційного опису документальної інформації розглянуто Л. Дубровіною¹².

Ці розробки 1990-х рр. започаткували створення методики описування рукописних книг різного походження – слов’янських, грецьких, латинських, єврейських, польських. Фактично під керівництвом Л. Дубровіної в ІР НБУВ створено унікальну кодикологічну школу, представники якої – висококваліфіковані спеціалісти-рукописники – підготували і захистили кандидатські дисертації з відповідної сфери кодикології і розпочали особливо інтенсивну практичну роботу з каталогізації кодексів із зібрання Бібліотеки з кінця 90-х – початку 2000-х рр. Зокрема, описуванням кириличної рукописної книги XIV–XV ст. займається Л. Гнатенко¹³; рукописної кириличної книги XVI ст. – О. Іванова¹⁴; кириличних кодексів XVII ст. – М. Іваннікова; польської рукописної книги – С. Булатова; грецької і латинської рукописної книги – С. Чернухін¹⁵; єврейського та арабського кодексів – О. Хамрай.

Дослідженням оправи східнослов’янської рукописної книги та методики її системного аналізу та описування плідно займається О. Гальченко¹⁶. Нею підготовлено структуровану схему аналізу стану збереженості за численними зовнішніми ознаками кодексів¹⁷.

Важливе значення має **едиційно-археографічний напрям** діяльності ІР НБУВ. Необхідно відзначити спільний внесок архівістів та вчених ІР НБУВ у дослідження історії едиційної археографії та видатних археографів в Україні, зокрема у виданні “*Едиційна археографія в Україні XIX–XX ст. Вип. 1: Плани, програми, проекти видань*” (Київ, 1993) за авторством О. Журби, М. Капралія, С. Кіржаєва, Г. Папакіна, С. Рилькова, а також історії створення правил видання документів в АК ВУАН¹⁸.

Публікація документів, видатних пам’яток історії та культури також посідає важливе місце в діяльності ІР та ІА НБУВ. На базі рукописних фондів С. Кіржаєвим було підготовлено низку статей та фундаментальних публікацій документів з фондів ІР, присвячених В. Вернадському, М. Грушевському, В. Василенку, Д. Багалію, П. Кулішу та ін.¹⁹ Науковці ІА НБУВ – О. Путро, Т. Вересовська, В. Кучмаренко, Л. Портнова, Л. Стрельська – підготували до друку фундаментальний рукопис “*Сергій Єфремов. Щоденники*” (Київ, 1993).

З початку 1990-х років в ІА НБУВ здійснюється масштабний археографічний проект – фундаментальне багатотомне видання “*Історія Національної академії наук України. Документи і матеріали*”. Корпусне видання охоплює період 1918–1945 рр. На сьогодні видано сім томів (Київ: НБУВ, 1993–2005). У проекті бере участь колектив архівістів під керівництвом академіка О. Онищенка. У різні роки до цього видання долучились як упорядники В. Шмельов, В. Кучмаренко, О. Луговський, Л. Стрельська, С. Кіржаєв, В. Врублевський, Т. Вересовська, Т. Папакіна,

О. Закусило, Л. Портнова, Л. Варшавська, О. Мітюков, В. Сендик, С. Старовойт, Л. Яременко та ін. Характерно, що деякі з упорядників оформили результати своїх досліджень різних аспектів потужної джерельної бази з історії Академії, що зберігається в ІА НБУВ, як кандидатські дисертації. Слід звернути увагу на те, що серед співробітників ІА НБУВ було багато колишніх працівників архівних установ, що також позначилося на організації та розвитку архівної справи в НАН України.

Новим словом в археографії стала здійснена кількома академічними установами публікація знакової для України пам'ятки – Пересопницького Євангелія (1556–1561), що містить лінгвістичне, археографічне та кодикологічне дослідження пам'ятки, транслітерованій текст та словопоказчик²⁰.

Публікуються унікальні рукописні пам'ятки, що належать різним народам і культурам. Серед них – “*Альбом єврейської художественної старини Семена Ан-ського (С. Раппопорта)*”²¹. Дослідження і публікацію пам'яток музичної культури – церковних монодичних піснеспівів болгарського наспіву з рукописів Києва та Львова – здійснено стараннями Л. Корній та Л. Дубровіної²².

Питання архівознавства узагальнюються в підручниках, підготовлених спільними зусиллями архівістів, вузівських та академічних учених. Це, зокрема, підручник “*Архівознавство*” (Київ, 1998; друге видання: Київ, 2000). Взаємодію фахівців споріднених відомств засвідчують публікації таких періодичних та серійних видань, як “Архіви України”, “Студії з архівної справи та документознавства”, “Архівознавство. Археографія. Джерелознавство”, “Рукописна та книжкова спадщина України”, “Наукові праці НБУВ” (1993–2005).

Помітним явищем в історії архівної справи стала публікація збірки “*Архівна справа і діловодство в Національній академії наук України: Зб. законодавчих актів, нормативних і методичних документів з архівної справи і діловодства*”, виданої ІА НБУВ та Держкомархівом України (укладачі: Л. Дубровіна, Л. Варшавська, Л. Воловик, Н. Гончаренко, В. Кучмаренко, О. Мітюков, Т. Папакіна, В. Сендик, С. Старовойт, Л. Яременко. – Київ, 2002).

Понад півтора десятиліття на академічній ниві інтенсивно й успішно розробляється архівознавча, документознавча й археографічна проблематика, у тому числі – як комплексні наукові теми НАН України, Державного комітету архівів України, цільові проекти Державного комітету науки та технологій, Міністерства освіти і науки (1993–2000).

На основі опрацювання унікальних колекційних фондів колишнього відділу рукописів Національної книгозбірні під керівництвом доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки Любові Дубровіної, що обіймає посаду директора ІР НБУВ (з 1992 р.; одночасно у 1998–2004 рр. була директором ІА НБУВ), є членом колегії Держкомархіву, автором понад 250-ти наукових праць, у сучасному архівознавстві, документознавстві й кодикології сформувалася нова наукова школа, що набула ознак інтегративної академічної дисципліни, у фокусі якої – документ, кодекс, пам'ятка, колекція, зібрання, особовий та інституційний архів

XIV–XX ст. Яскраво виражений міждисциплінарний характер не лише власне наукових камерально- та едичійно-археографічних досліджень, але й оформлення їхніх результатів у вигляді комплексних публікацій нового покоління – водночас довідкових, документальних і дослідницьких – було зумовлено, зокрема, комплексним характером і специфікою документального масиву, що зберігається в ІР та ІА НБУВ, а також умовами функціонування відділів цих інститутів, у яких технологічне виконання суто архівних робіт нерозривно пов'язано з теоретико-методичними дослідженнями, традиційно характерними для академічних інституцій.

Важливою ознакою організації роботи представників нової академічної школи (на відміну, наприклад, від установ системи Держкомархіву) стало переважно “монографічне” та “дисертаційне” опрацювання окремих груп і типів пам'яток, колекцій, архівних фондів. Для молодих спеціалістів, нових співробітників, а також досвідчених архівістів колишнього відділу рукописів в ІР та ІА було створено унікальні умови, за яких вони мали можливість (і навіть – були зобов'язані) зосередитися на комплексному опрацюванні й уведенні до наукового обігу, як правило, одного цілісного за походженням, хронологічною або видовою ознакою документального комплексу, одного виду пам'яток, або й на одній – унікальній – пам'ятці.

За змістом наукова продукція школи Л. Дубровіної представляє в єдиному інтегрованому напрямі методи й здобутки широкої низки спеціальних дисциплін, таких як архівознавство, документознавство, кодикологія та кодикографія, джерелознавство, дипломатика, текстологія, філігранологія, бібліографія, книгознавство, історія бібліотечної та архівної справи тощо.

Завдяки, зокрема, тісній співпраці, налагодженій архівними установами і вченими системи НАН України з державними архівними установами і Держкомархівом, на зламі століть вдалося конституювати специфічну спільну сферу наукової діяльності й оформити архівознавство та документознавство як окремих напрямків, визнаний спеціальністю ВАК України (07.00.10 – документознавство, архівознавство). Архівознавство та документознавство набули значення інтегрованої галузі історичної науки, що вивчає сутність, закономірності, засоби та форми функціонування рукопису та документа в оперативному та архівному стані документально-інформаційних систем і комунікацій як в історичному, так і в сучасному соціокультурному процесі.

Розвиток цього напрямку в НАН України, нові ідеї, що реалізуються представниками наукової школи Л. Дубровіної як в особистих, так і в колективних працях, представляють новий теоретичний рівень і знаходять широку практичну реалізацію не лише в системі НАН України, а й у архівній системі загалом.

Сьогодні ця школа представлена вченими, які вже сказали своє слово в науці; вони працюють не лише в ІР та ІА НБУВ, в інших наукових установах, але й в архівній системі. Входячи до складу спеціалізованих рад із захисту дисертацій при НБУВ та УНДІАСД, вони сприяють підготовці кадрів вищої кваліфікації у сфері документознавства, архівознавства, джерелознавства, історіографії, інших спеціальних дисциплін, у тому числі у книгознавстві, бібліотекознавстві, бібліографознавстві.

Серед наукових здобутків представників цієї школи – суттєвий доробок у розвитку теоретико-методологічних засад архівознавства та документознавства, документально-архівної евристики, науково-інформаційної діяльності, архівно-археографічних засад описування рукописних книг та архівних документів різного походження, рівнів організації та родовидового складу, наукові основи організації сучасних документальних фондів, створення документальних та бібліографічних систем. Ними, зокрема Л. Дубровіною, суттєво розвинуто основні наукові засади формування, описування та використання рукописних документальних колекційних фондів бібліотек і архівів в умовах інформатизації суспільства. Розробки дослідниці покладено в основу концепції інформатизації архівної справи (методологічний аспект), на базі цих методик створено комп'ютерні бази даних “Кодекс”, “Пам’ятки писемності та друку”. Керівником ІР розроблено і запроваджено принципово нові інтеграційні методи дослідження та публікації рукописних пам’яток та архівних фондів як інформаційних ресурсів рукописної та архівної україніки. Розроблена в ІР модель довідників нової генерації нині широко запроваджується державними архівними установами, зокрема в серії “Архівні зібрання України”.

Щодо керівника школи, то нагадаємо, що, крім зазначеного вище, Любов Дубровіна є відомим істориком книги, рукописно-книжкової культури, книгознавцем, бібліотекознавцем. Як джерелознавець, вона досліджувала видатні пам’ятки середньовічної культури (її кандидатська дисертація була присвячена Казанському літописцю, а докторська заклала основи української кодикології та кодикографії). Водночас, як історик бібліотечної та архівної справи, разом з академіком О. Онищенком, вперше в історичній науці у монографічних дослідженнях розкрила складні питання історії бібліотек, формування національного рукописного та бібліотечного фонду України у ХХ ст. як фундаменту розвитку науки, освіти, культури.

Характеризуючи інтеграційні тенденції архівознавства та документознавства, новий рівень розвитку цих наук, завжди слід враховувати особистісний фактор ученого, його вміння вкласти у розвиток науки свій науковий потенціал, сприяти об’єднанню однодумців, створенню творчих колективів для вирішення складних професійних питань. Як правило, це – гарантія успіху. В даному випадку можемо констатувати: його досягнуто у сфері розвитку архівознавства і документознавства в діяльності Інституту рукопису та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

¹ Національна архівна інформаційна система: структура даних (Матеріали для обговорення) // Розроблені Л. А. Дубровіною за участю О. В. Соханя. – Київ, 1994; Дубровіна Л. А., Кіржаєв С. М., Боряк Г. В. Національна архівна інформаційна система (НАІС): актуальні проблеми “Архівної та рукописної Україніки” і шляхи створення зведеної бази даних на бібліотечні, музейні та архівні колекції, фонди // Бібліотечний вісник. – 1993. – № 3/4. – С. 58–64.

² Ульяновський В. І., Дубровіна Л. А., Новохатський К. Є. Архівна та рукописна Україніка: Програма виявлення, обліку, опису архівних документів, рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України // Архівна та рукописна Україніка: Матеріали розширен. міжвід.

наради “Архівна та рукописна Україніка”, Київ, 17 жовт. 1991 р. – Київ, 1992. – С. 51–62; Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна Україніка” і комп’ютеризація архівної справи в Україні” / Зб. наук. праць. – Київ, 1995. – Вип. 1. – Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи.

³ *Дубровіна Л. А.* Архівознавчі аспекти концепції архівної справи в Україні // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Наук. доп. Всеукраїнської конф. (Київ, 19–20 лист. 1996 р.). – Ч. 1. – Київ, 1996. – С. 37–41; *Дубровіна Л. А.* Основні положення концепції комп’ютеризації архівної справи в Україні // Студії з арх. справи та документознавства. – Київ, 1998. – Т. 3. – С. 6–17; *Дубровіна Л. А.* Інформатизація в архівній справі // Архівознавство. Підручник для студентів вищих навчальних закладів України. – Київ, 1998. – С. 228–246.

⁴ Видатні вчені Національної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (1918–1998): Путівник. – Київ, 1998; Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. – Київ, 2002. – 766 с.

⁵ Документальні матеріали М. С. Грушевського з фондів Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського Академії наук України / Укладач С. М. Кіржаєв. – Київ, 1991; Б. Д. Грінченко. Документи і матеріали з фондів Інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки. – Вип. 1. Поезії // Укл. Н. М. Зубкова. – Київ, 1994; Архівний фонд С. А. Ан-ського в фондах ІР НБУВ / Авт. вступ. та укл. І. А. Сергєєва. – Київ, 2006.

⁶ *Корній Л. П., Дубровіна Л. А.* Болгарський наспів з рукописних нотолінійних Ірмолів України кінця XVI–XVII ст. – К., 1998; Музичний архів М. Д. Леонтовича: Каталог / Уклад. Л. П. Корній, Е. С. Клименко. – Київ, 1999.

⁷ *Шолохова Л. В.* Фоноархів єврейської музичної спадщини. Колекція фонографічних записів єврейського фольклору із фондів Інституту рукопису: Анот. кат. фоноциліндрів та нотних і текстових розшифровок. – Київ, 2001.

⁸ Києво-Могилянська академія в документах і рідкісних виданнях з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Каталог. – Вип. 2: Документи з історії Києво-Могилянської академії за матеріалами фондів Інституту рукопису (1615–1817) / Археогр. опрацювання Т. В. Міцан. – Київ, 2003.

⁹ *Дубровіна Л. А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – Київ, 1992.

¹⁰ *Дубровіна Л. А., Гальченко О. М., Іванова О. А.* Кодикографія української та східнослов’янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – Київ, 1992.

¹¹ *Дубровіна Л. А.* Кодикологія української книги XV–XVIII ст.: об’єкт та проблеми археографічного опису // Слов’янська писемність і розвиток духовної культури: Зб. матеріалів. – Київ, 1993. – С. 27–30; *Дубровіна Л. А.* Опис рукописних книг: бібліографія, археографія, кодикографія // Бібл. вісн. – 1993. – № 1/2. – С. 12–20; *Гальченко О. М.* Оправа рукописної книги в археографічному опису // Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті: Тези доп. міжнарод. конф. (Київ, 12–15 жовт. 1993 р.). – Київ, 1993. – Ч. 1. – С. 87–89.

¹² *Дубровіна Л. А.* “Інтелектуальне” повернення історичної спадщини: до проблеми опису та реєстрації документальної інформації в Національній архівній та бібліотечній автоматизованій системі України // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6. – Київ, 1996. – С. 261–270.

¹³ Просвітителі Кирило і Мефодій у писемних джерелах Інституту рукопису ЦНБ НАН України. Каталог рукописів другої половини XV – першої чверті XX ст. / Укл. Л. Гнатенко. – Київ, 1995; Гнатенко Л. А. Слов’янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Каталог. – Київ, 2003.

¹⁴ Рукописна кирилична книга XVI ст. у фондах ІР НБУВ / Укл. О. Іванова, Л. Гнатенко, О. Гальченко. – Київ, 2006.

¹⁵ Грецькі актові документи та листи з фондів Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського Академії наук України. Каталог рукописів XVI–XIX ст. / Укладач С. К. Чернухін. – Київ, 1991; *Чернухін С.* Латинська книга в фондах Інституту рукопису // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічне дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – Київ, 1994. – Вип. 2. – С. 174–188; Грецькі рукописи у зібраннях Києва: Кат. / Упоряд. Є. Чернухін. – Київ; Вашингтон, 2000.

¹⁶ Див.: *Гальченко О.* Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні: історія, дослідження, опис. – Київ, 2005. – 376 с.

¹⁷ *Гальченко О. М.* Завдання і методи контролю та аналізу збереження фондів рукописних книг // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічне дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – Київ, 1993. – Вип. 1. – С. 172–177.

¹⁸ *Кіржаєв С. М.* Питання створення правил видання документів в праці Археографічної комісії ВУАН // Укр. археогр. щорічник. – Київ, 1993. – Вип. 2. – С. 15–23.

¹⁹ З епістолярної спадщини акад. В. І. Вернадського. Листування до акад. М. П. Василенка та О. О. Богомольця / Укл. С. М. Кіржаєв, В. О. Толстов. – Київ, 1991; *Сохань П., Ульяновський В., Кіржаєв С. М.* Грушевський і Academia. Ідеї, змагання, діяльність. – Київ, 1993; Пантелеймон Куліш. Щоденник / Упор. та прим. С. М. Кіржаєва. – Київ, 1993; Щоденник Володимира Вернадського (1918 р., Полтава) / Публ. та прим. С. М. Кіржаєва // Київ. старовина. – 1993. – № 3. – С. 35–45; № 4. – С. 20–35.

²⁰ Пересопницьке Євангеліє, 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ін-т укр. мови. Укр. мовно-інформаційний центр; Вид. підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко; Наук. ред. В. В. Німчук; Редкол.: О. С. Онищенко (голова), Л. А. Дубровіна та ін. – Київ, 2001.

²¹ *Канцедикас А., Сергеева И.* Альбом еврейской художественной старины Семена Ан-ского = The Jewish Artistic Heritage Albom by Semyon An-sky. – М., 2001. – (Шедевры еврейского искусства).

²² *Корній Л., Дубровіна Л.* Болгарський наспів з рукописних нотолінійних Ірмолоїв України кінця XVI–XVII ст. / Відп. ред. О. С. Онищенко. НАН України. НБУ ім. В. І. Вернадського. Ін-т рукопису, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Міністерство культури і мистецтв України. Нац. музична академія України ім. П. І. Чайковського. – Київ, 1998. – 326 с.

Олексій МАКІЄНКО

**ЛИСТУВАННЯ ОЛЕКСАНДРА РУСОВА
З ОЛЕКСАНДРОМ ЛАШКЕВИЧЕМ**

Постать Олександра Олександровича Русова (1847–1915) – одного з фундаторів української статистичної науки, етнографа й фольклориста, публіциста і видавця – належить до плеяди визначних представників української інтелектуальної еліти. Його внесок до скарбниці наукового українознавства вже тривалий час привертає увагу дослідників української історії та культури другої половини XIX – початку XX ст.

Останнім часом зусиллями вітчизняних істориків та краєзнавців вдалося реконструювати життєвий шлях О. О. Русова, проаналізувати окремі напрямки його наукової і громадсько-політичної діяльності¹. Спробу комплексного дослідження місця цієї видатної людини у вітчизняній науці та культурі зроблено в дисертаційній роботі чернігівського історика О. Я. Рахна².

Життєвий шлях Олександра Русова повною мірою відбиває колізії творчої праці українського інтелігента в умовах російської імперської дійсності. Постійні переїзди родини Русових територією України та Росії стали наслідком адміністративних утисків і переслідувань. Царська влада розглядала громадсько-політичну активність О. О. Русова та його дружини, С. Ф. Русової, як загрозу національним інтересам. Але в кожному регіоні, з яким доля пов'язувала це подружжя, – на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині чи Херсонщині, – воно завжди опинялось у центрі місцевого культурного життя. Діяльність Русових сприяла залученню творчих сил місцевої інтелігенції до загальноукраїнського культурного процесу.

Попри несприятливі обставини життя О. О. Русов знаходив можливості для налагодження як особистих, так і ділових зв'язків з багатьма діячами вітчизняної науки та культури. Величезною та різноплановою є його епістолярна спадщина. Тут знаходимо листування з відомими істориками, етнографами, письменниками, громадськими діячами, серед яких – В. Б. Антонович, М. С. Грушевський, П. Г. Житецький, О. О. Потебня, О. М. Пипін, М. В. Лисенко, В. П. Науменко, М. М. Коцюбинський та ін. Проте епістолярій науковця малодосліджений, його практично не введено до наукового обігу³.

Пропоновані увазі читачів “Архівів України” 11 листів О. О. Русова з Херсона до редактора журналу “Киевская старина” О. С. Лашкевича зберігаються у фондї ІІІ Інституту рукопису Національної бібліотеки Укра-

їни ім. В. І. Вернадського. В результаті недосконалого описування компактного за тематико-хронологічною ознакою масиву документів виявився розпорошеним у межах величезного за обсягом архівного фонду⁴.

Листування згаданих діячів розпочалося у грудні 1887 р., після обрання О. С. Лашкевича редактором-видавцем “Киевской старины”. У період його редакторської діяльності (1887–1889) значно посилювався вплив Київської Старої громади на ідейні позиції часопису. Редакція “Киевской старины” складалася переважно зі старогромадівців – самого О. С. Лашкевича, а також В. П. Науменка, П. Г. Житецького, І. В. Лучицького, Ф. Г. Міщенка, М. В. Шугурова. О. С. Лашкевич як редактор намагався об’єднати навколо журналу широкі кола діячів науки та культури. До програми видання “Киевской старины” було внесено відповідні корективи⁵.

У першому з публікованих листів О. О. Русов погоджується на пропозицію про наукове співробітництво з оновленою редакцією “Киевской старины”. Наприкінці 1887 – на початку 1889 рр. він досить жваво листувався з О. С. Лашкевичем у справі публікації власних наукових досліджень, праць своєї дружини та знайомих-херсонців. Останній недатований лист (№ 11) написаний, очевидно, на початку 1889 р. Наступні листи з Херсона до редакції “Киевской старины” не виявлені. Ймовірно, контакти О. О. Русова з редакцією журналу були тимчасово перервані у зв’язку з адміністративним висланням подружжя Русових з Херсонської губернії у червні 1889 р. та важкою хворобою і смертю О. С. Лашкевича у жовтні того ж року.

Наведені листи містять цінну інформацію про наукову та громадську діяльність О. О. Русова на Херсонщині.

Херсонський період життя О. О. Русова (1882–1889) посідає важливе місце у творчій біографії українського діяча. У цьому регіоні набули практичної реалізації його теоретичні розробки у сфері статистики, під його впливом оформилася південна школа земських статистиків⁶. Херсонське земство знайшло в особі О. О. Русова відданого земській справі працівника.

Переїзд родини Русових на Південь України був тісно пов’язаний з науковими інтересами і професійною діяльністю Олександра Олександровича. У 1881 р. Херсонське земство ініціювало програму комплексного статистичного дослідження губернії. О. О. Русов – уже відомий в Україні статистик-практик – отримав офіційне запрошення на службу до статистичного відділення губернської земської управи.

Зусиллями вченого та його найближчих колег по статистичній роботі – О. О. Браунера, Ф. О. Василевського, А. М. Грабенка (Конощенко), Л. В. Падалки – у Херсонському земстві було створено ефективну статистичну службу⁷.

Упродовж 1882–1887 рр. земські статистики під керівництвом О. О. Русова провели оціночний і подвірний опис повітів Херсонської губернії. Результати статистичного дослідження регіону було узагальнено у фундаментальних краєзнавчих працях: “Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії” в шести томах, “Результати подвірної переписи” по Єлисаветградському, Олександрійському та Ананіївському повітах тощо⁸.

Праці херсонських статистиків дістали позитивної оцінки науковців. На сторінках вітчизняних часописів було видруковано рецензії на статистичні

видання Херсонського земства. “Киевская старина” також відгукнулася на появу краєзнавчих досліджень херсонських статистиків⁹. У листі № 9 О. О. Русов критично аналізує рецензію І. М. Каманіна на перший том праці “Материалы для оценки земель Херсонской губернии”.

У 1885–1886 рр. О. О. Русов обіймав посаду секретаря Херсонської губернської земської управи та офіційно завідував редакційними справами “Сборника Херсонского земства”. За його активної участі у Херсонському земстві було ухвалено та реалізовано низку важливих культурно-господарських проектів, серед яких – організація поточної земської статистики та агрономічної допомоги населенню, створення служб санітарного та ветеринарного контролю, запровадження систематичних метеорологічних спостережень, розроблення іригаційних заходів щодо окремих районів губернії тощо.

До 1885 р. основний зміст “Сборника Херсонского земства” складали службові матеріали земства – розпорядження уряду із земської справи, відомості про діяльність земських установ Херсонської губернії. О. О. Русов як редактор збірника розробив нову програму його видання. Згідно з нею “Сборник Херсонского земства”, залишаючись за формою земським часописом, тепер публікував різноманітні матеріали з історії, етнографії й статистики південного регіону України.

У грудні 1886 р. за результатами слідства у справі українського народницького гуртка в м. Єлисаветграді О. О. Русова було віддано на два роки під гласний нагляд поліції і незабаром звільнено із земської служби. Настрої й думки піднаглядного О. О. Русова передає зміст дев’ятого листа. Із 1887 р. у жандармсько-поліцейських звітах він фігурував як людина, що “певних занять не має”¹⁰. Проте навіть в умовах адміністративно-поліцейських переслідувань Олександр Олександрович неофіційно керував земськими статистичними дослідженнями у Херсонській губернії, впливав на вирішення важливих питань земського життя. У тому ж листі згадується про позитивне ставлення до особи піднаглядного О. О. Русова земських діячів і херсонського губернатора, колишнього земця, О. С. Ерделі (1874–1890). Підтримка земців-лібералів, які в середині 1880-х рр. отримали політичну перемогу у Херсонському земстві, забезпечила сприятливі умови для розгортання культурницької діяльності місцевої української інтелігенції.

Джерела засвідчують активну науково-видавничу діяльність О. О. Русова у Херсоні в 1887–1889 рр. Саме тоді розгорнулася основна робота з написання та публікації земського статистичного опису Херсонської губернії. Звідси стають зрозумілими постійні посилення в листах О. О. Русова на надмірну завантаженість роботою (№№ 4, 6, 9, 10).

Попри службову зайнятість, О. О. Русов знаходив можливості стежити за важливими подіями в науковому та культурному житті України. Упродовж 1888 р. на сторінках “Киевской старины” з’явилися його стаття “Осада и взятие Очакова (1788)” (до 100-річного ювілею очаківських подій), велика рецензія на працю чернігівського статистика П. П. Червінського “Материалы для оценки земельных угодий. Т. XV: Кролевецкий уезд”, ґрунтовні бібліографічні нотатки за матеріалами південноукраїнської періодики. У листах до О. С. Лашкевича розкривається процес роботи О. О. Русова над згаданими публікаціями.

Традиційною активністю відзначалася громадська діяльність О. О. Русова на Херсонщині. З переїздом подружжя Русових до Херсона місцеве життя почало позбуватися провінційної “сонливості”. У 1885–1889 рр. у Херсоні під керівництвом О. О. Русова діяла українська громада, до складу якої входили службовці земства, місцеві чиновники та інтелігенція. О. О. Рябінін-Скляревський – автор найзмістовнішого дослідження діяльності Херсонської громади – підкреслював “культурницький напрямок і українофільський зміст” гуртка О. О. Русова¹. Українська громада перетворилася на важливий осередок культурного життя м. Херсона.

Помітними подіями в літературній діяльності Херсонської громади стало видання українського альманаху “Степ” (1886) і драматичних творів Івана Карпенка-Карого (1886, 1887). У одному з листів О. Русова (№ 5) повідомляється про цензурну заборону друкувати новий альманах “Степ. Херсонський літературний збірник. 1888”, підготовлений місцевими громадівцями. Рецензії на видання херсонських українців були вміщені на сторінках “Киевской старины”¹².

Активну наукову та громадську діяльність О. О. Русова на Херсонщині було перервано у 1889 р. через втручання адміністративно-поліцейських органів. Систематичні анонімні доноси місцевих обивателів на подружжя Русових та український гурток мали наслідком адміністративну висилку або “добровільний” переїзд на службу до іншої місцевості найактивніших гуртківців – Олександра та Софії Русових, Феофана та Людмили Василевських, Дмитра та Олени Марковичів, Олександра Браунера.

Закладені у херсонський період життя О. О. Русова традиції його наукового співробітництва з редакцією “Киевской старины” збереглися впродовж усього періоду існування часопису. Публікації О. О. Русова в “Киевской старине” поповнили здобутки наукового українознавства.

У публікації текст документів подається мовою оригіналу зі збереженням орфографічних і стилістичних особливостей. Непрочитані слова позначені трьома крапками у квадратних дужках.

¹ Шевченко В. Олександр Русов і Чернігівщина // Сіверянський літопис. – 1995. – № 2. – С. 50–53; Катренко А. М., Мойсієнко В. М. О. О. Русов: віхи життя та громадсько-політичної діяльності (до 150-річчя від дня народження) // Історія України в школі. – 1997. – № 2. – С. 51–53; Катренко А. М., Петрук Б. В. О. О. Русов – видатний український вчений і громадський діяч (1847–1915). – К., 1998. – 64 с.; Побірченко Н. С. Олександр Олександрович Русов – український громадський діяч, вчений, педагог: Короткий життєпис. – К., 1998. – 72 с.; Побірченко Н. С. Олександр Русов: великорос з “сильним полум’ям любові до України” // Київська старовина. – 1999. – № 5. – С. 107–113; Рахно О. Діяльність Олександра Русова на Півдні України // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – Вип. 8. – К., 1999. – С. 348–352; Рахно О. Олександр Русов – дослідник українського пореформеного села // Український селянин: Праці Науково-дослідного інституту селянства. – Черкаси, 2001. – Вип. 3. – С. 26–32 тощо.

² Рахно О. Я. Олександр Русов у науковому і громадсько-політичному житті України (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 19 с.

³ Серед небагатьох публікацій листів О. О. Русова варто відзначити: *Савченко Ф.* Листування О. О. Русова з Я. П. Полонським в справі споминів про Шевченка для празького видання “Кобзаря” // Україна. – 1929. – № 5–6. – С. 95–100; *Возняк М.* З листовних зв’язків Олександра Русова. Відбитка зі “Студії з поля суспільних наук і статистики”, Т. V. – Львів, 1938. – 23 с.; 3 листування Олександра Потебні та Олександра Русова / Упор. В. Франчук // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 1. – С. 69–78; Листи О. О. Русова до М. С. Грушевського (1905–1914) // *Катренко А. М., Петрук Б. В.* О. О. Русов – видатний український вчений і громадський діяч (1847–1915). – К., 1998. – С. 33–63; Листи Олександра та Софії Русових до Михайла і Віри Коцюбинських / Упор. І. Зайченко, О. Рахно // Київська старовина. – 1999. – № 5. – С. 70–81.

⁴ ІР НБУВ, ф. III, №№ 9514–9516, 9731–9736, 7864, 16747.

⁵ Киевская старина. – 1888. – Кн. 1–3. – С. I–II.

⁶ *Макиєнко О. А.* Олександр Русов – організатор земської статистики в Херсонській губернії // Україна соборна: Зб. наук. ст. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III: Історична регіоналістика в контексті соборності України. – С. 115–125.

⁷ *Макиєнко О. А.* З історії розвитку та діяльності земської статистичної служби в Херсонській губернії (70–80-ті роки XIX ст.) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX століття. – Запоріжжя, 2000. – Вип. 5. – С. 119–129.

⁸ Материалы для оценки земель Херсонской губернии. В 6 т. – Т. 1: Одесский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1883; Т. 2: Елисаветградский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1886; Т. 3: Александрыйский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1888; Т. 4: Тираспольский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1889; Т. 5: Ананьевский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1889; Т. 6: Херсонский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1890; Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883–1885 гг. – Херсон, 1886; Результаты подворной переписи Александрыйского уезда 1885–1886 гг. – Херсон, 1886; Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886–1887 гг. – Херсон, 1889; Местечко Курисово-Покровское (Балай то же): Статистическое описание поселения. – Одесса, 1883; Евгеньевская волость Тираспольского уезда Херсонской губернии: Статистико-экономическое описание волости. – Херсон, 1888.

⁹ Киевская старина. – 1883. – Кн. 11. – С. 495–496; 1887. – Кн. 2. – С. 339–342; 1888. – Кн. 10. – С. 1–13.

¹⁰ *Рябінін-Скляревський О. О.* Херсонський гурток Русова. 1885–1889. – Запоріжжя, 2003. – С. 18.

¹¹ Там само. – С. 34.

¹² Киевская старина. – 1887. – Кн. 1. – С. 162–164; 1887. – Кн. 2. – С. 342–345; 1888. – Кн. 9. – С. 65–68.

№ 1

Херсон, 23 декабря 1887 г.

*Милостивый Государь
Александр Степанович!*

Очень приятно было мне и от Вас услышать подтверждение того, что узнал прежде от Владимира Павловича Науменка¹, т. е. что “Киевская Старина” будет выходить под Вашей редакцією. После праздников вышлю подписную плату; что же касается сотрудничества моего в историческом журнале, то

несмотря на всю готовность, – не знаю, что и отвечать. От истории я отстал очень, занявшись изучением настоящего. Но попробую смастерить что-нибудь о прошлом и настоящем приднепровских селений Херсонской губернии, хотя из того материала, который имею в виду, выйдет, конечно, больше про настоящее, чем про прошлое. Ведь край тот, который изучаю я теперь, такой – что от роду считает себе всего столетие, а народ забыл о Запорожье и говорит о нем, как о чем-то чужом. За что ни возьмись, – чабаны, рыбаки, десятишники², поселенцы на казенных землях и т. д. и т. д. – все те темы, на которые я мог бы писать – все это тут живет без году неделю и рассказывать про них можно почти только с точки зрения настоящего и о настоящем поведении их. Утешает меня только фраза Ваша, что “Киевская Старина” будет посвящать внимание и настоящему. Если только будет изменение в программе издания сравнительно с прошлыми годами, – я к Вашим услугам с головою и руками, хотя и без того, как сказал, попробую оправдать Ваше доверие к моим литературным способностям, которое заставило Вас обратиться ко мне с лестным для меня предложением сотрудничать в киевском журнале.

Примите уверение
в совершенном уважении

А. Русов

IP НБУВ, ф. III, № 9731, арк. 1–2.

¹ Науменко Володимир Павлович (1852–1919) – український філолог, літературознавець, етнограф, педагог, громадський діяч. Міністр народної освіти в останньому гетьманському уряді Української Держави (1918). У 1880-х рр. входив до редакційної колегії “Киевской старины”, з 1893 по 1906 рр. – редактор “Киевской старины”. Активний член Київської Старої громади.

² Десятинники – особлива група поселенців-орендарів на Півдні України у XIX ст.

№ 2

Херсон, 12 января 1888 г.

*Многоуважаемый
Александр Степанович!*

Круто мне пришлось после праздников на счет кармана и потому не могу исполнить обещания выслать подписную плату.

Зато в виде первой пробы Вам, как Черниговцу, посылаю про черниговца: не знаю, понравится ли? Хотел было библиографию просто написать, но увлекся содержанием и вышло что-то вроде статьи.

Если очень скучно покажется перечисление собственных имен, то их большую половину, конечно, можно выкинуть, лишь бы осталось хоть по одному примеру на разные этимологические формы.

Если заглавие Вам не понравится, то можете пустить как библиографическую заметку под заглавием “Кролевецкий уезд. Издание Черниговской губернской земской управы. П. П. Червинского. Чернигов. 1887 г.”¹.

Земляки-козаки мне уж очень понравились своими цифрами за 115 лет²; да и сущность этих цифр – прямо научное открытие, требующее не моей слабой заметки, а целой докторской диссертации ученого. Рад бы я был ее написать, да “кебеты немає”!

Во всяком случае в том месте, где говорится о козаках, как бы ни показались читателю скучны цифры, а также в определении характера Черниговской

статистики прошу ничего не опускать, разумеется если вся статья будет признана годною для напечатания.

Затем – мелкие просьбы. Если будет напечатана, то нельзя ли мне сделать оттисков 20–30 этой статьи, высчитав стоимость их изготовления из гонорара, который будет мне причитаться. Для меня лично – просто праздник какой-то, когда я вижу, что старый мой товарищ по статистическим работам добился наконец того, что подсчитывание палочек и чисел привело наконец к общеинтересному и важному в чисто научном отношении результату. Потому хочу воздать ему должное и хоть при помощи оттисков познакомить других статистиков, что и как нужно делать.

Примите уверение
в совершенном уважении

А. Русов

ІР НБУВ, ф. III, № 9732, арк. 1–2.

¹“Киевская старина” опублікувала рецензію О. О. Русова у кн. 1–3 за 1888 р.

²Чернігівські статистики скористалися матеріалами Генерального опису Малоросії (“Румянцевського опису”) 1765–1769 рр. з архіву Чернігівського губернського правління для дослідження еволюції поземельних відносин у регіоні. Першу спробу порівняльного аналізу даних Румянцевського опису 1765–1769 рр. та земського статистичного опису Чернігівщини 1876–1877 рр. було зроблено О. О. Русовим у роботі “Статистико-экономическое описание деревни Кашовки Довжицкой волости Черниговского уезда” (Труды статистического отделения..., Чернигов, 1877, вып. I) за часів його служби в статистичному відділенні Чернігівської губернської земської управи. Див.: Гапієнко А. А. З історії розвитку чернігівської земської статистики // Сіверянський літопис. – 1997. – № 1–2. – С. 49–66.

№ 3

Херсон, 23 января 1888 г.

*Многоуважаемый
Александр Степанович!*

Червинский¹ совсем не обратил внимания на указываемое Вами обстоятельство: он делает ошибку и в том, что прирост действительный считает за естественный. В моем описании Нежинского уезда² есть ссылка на переселение козаков Правительством; я пользовался тогда интересною рукописью у проф[ессора] Кистяковского³ – запискою о козаках и их землевладении генерал-губ[ернатора] Репнина⁴ графу Гурьеву⁵. Эту записку следовало бы Вам разыскать в бумагах покойного, чтобы издать целиком, так как там много и для терминологии землевладения, и для числа козаков переселявшихся, числа десятин, им принадлежавших, и проч. О крепостных, переселявшихся помещиками в Херсонский уезд, у меня есть теперь материал и, если позволите, я и составлю для “Киевской Старины” по Херсонскому только уезду – что тут осталось от Запорожцев и где и из каких губерний были “пригнаны” “люди малороссийской породы”, как писались они в ревизских сказках. Будет, конечно, нечто скучное – географико-статистическое более, чем историческое, ибо чтоб придать второй характер статье нужно ездить по экономиям и рыться в ревизских сказках.

Я совершенно с Вами согласен относительно ошибки Червинского, но просто упустил ее из виду, ибо она не может понизить %-ов его очень: на 2–3 % не более. Потому, если можно, прибавьте где-нибудь в подстрочном замечании прилагаемый текст, а даже и вставку в текст, где я говорю о слове “богатырь”.

По отсылке статьи Вам в “Прав[ительственном] Вестнике” прочел рецензию на новое издание Буслаева⁶, из которого вижу, что он уже иначе объясняет это слово. Всякие поправки, сокращения в этой заметке представляю редакции, о чем кажется забыл упомянуть. Очень благодарен за обещание экземпляра дарового, п[отому] ч[то] на гроши – круто

А. Русов

ІР НБУВ, ф. III, № 9733, арк. 1–1 зв.

¹ Червінський Петро Петрович (1849–1931) – український земський статистик, публіцист-народник. Один з фундаторів чернігівського типу земської статистики. У 1881–1890 рр. завідував статистичним відділенням Чернігівської губернської земської управи.

² Нежинський уезд. Статистико-экономическое описание с проектами оценки недвижимых имуществ уезда, с таблицами и двумя картами. Составил по поручению уездного земства, при помощи Л. Н. Жебуньова и С. В. Зубка, А. А. Русов. – Киев, 1880. – 420 с.

³ Кістяківський Олександр Федорович (1833–1885) – український юрист, історик права, видавець, громадський діяч. Професор Київського університету (1869). Основні праці – в галузі криміналістики, історії українського права та судочинства.

⁴ Репнін-Волконський Микола Григорович (1778–1845) – російський державний діяч, генерал від кавалерії, князь. Онук генерал-фельдмаршала, князя М. В. Репніна. Член Державної Ради (1835). У 1816–1834 рр. – малоросійський генерал-губернатор. На посаді послідовно обстоював перед урядом місцеві інтереси, співчував українському автономістському рухові, сприяв розвитку української культури. У 1830–1831 рр. розробив проект відновлення козацьких полків в Україні.

⁵ Гур'єв Дмитро Олександрович (1751–1825) – російський державний діяч, дійсний таємний радник, граф. У 1810–1823 рр. був міністром фінансів Російської імперії. Керував діяльністю Таємного комітету для розроблення проекту селянської реформи (1818–1819).

⁶ Буслаєв Федір Іванович (1818–1897) – російський філолог та мистецтвознавець. Академік Петербурзької Академії Наук (1860), професор Московського університету (1861). Основні дослідження – в галузі слов'янського і російського мовознавства, давньоруської літератури, фольклору та образотворчого мистецтва. Його ґрунтовні праці “Опыт исторической грамматики русского языка” у 2-х томах (Москва, 1858) та “Историческая хрестоматия церковно-славянского и древнерусского языков” (Москва, 1861) витримали кілька перевидань.

№ 4

Херсон, [апрель] 1888 г.

*Чи чулы вы, панове, зроду,
Що Бог прыйшов до нас аж Сам!
Чого ж? – Побыть и пыку й морду,
И очи выколоть бісам.
Бо старый чорт ...*

*А ты иды, небого, прясты,
Адам тебе щоб доглядав!
А щоб не сміла яблук красти, –
Адаму я нагайку дав! (конец слов Бога)*

Загук у пекло чорт у смолу ...

и дальше не помню.

В детстве я знал наизусть эту виршу “Чы чулы вы” – о грехопадении первых человеков. Теперь только и могу припомнить вступление и конец слов Бога к Адаму и Еве в саду, после которых чорт полетел в пекло, а прародители принялись за работу. В словах Бога достается всем трем “по-хлости”. Не знает ли кто этого вирша, или нет ли где списка его? Вот что вздумалось мне, когда читал виршу в № 2 “Киевской Старины”¹.

На последнее письмо Ваше не отвечал, п[отому] ч[то] хотел прежде хоть что-нибудь сделать, чем отвечать; но был сильно занят срочною работою, а затем увидел, что нельзя сделать всего, что хотел.

Газет ведь у нас в Херсонщине много – и в Одессе, и в Елисаветграде, и в Николаеве – выходит; обыватели по прочтении относятся к ним как к макулатуре и рвут, потому – достать нигде; в Общественной библиотеке выписывается только “Новороссийский Телеграф” и “Одесский Вестник”; “Южанина” – нет, “Одесского Листка” и “Од[есских] Новостей” – также. Хотя предпоследний – нечто вполне порнографическое и свободное от всякой науки, а последние – совсем нечто глупое, но пересмотреть бы следовало; в “Южанине” есть реферат о лекциях Багалея² в Николаеве, которые он вероятно Вам даст целиком для напечатания³; но и его просмотреть я не имел возможности.

Итак, на будущее время обещаю давать такие же выборки, как теперь, – по “Новор[оссийскому] Тел[еграфу]” и “Од[есскому] Вестнику” да еще по “Епархиальным ведомостям”, которые могу доставать в Духовном училище. То ли я выбрал, что нужно; т. е. что лишнее выбрал, я увижу из того, что Вы выпустите (п[отому] ч[то] старался лучше лишнее поместить, чем пропустить что-нибудь). Вероятно, посылаемая выборка поспеет еще на майскую книжку. Буду тоже давать отчет и по “Елисаветградскому Вестнику”, который получаю. Относительно же остальных газет и изданий одесских обратитесь с просьбою в Одессу или к Смоленскому⁴, или к Матвееву⁵, или к Андриевскому⁶: живя в Одессе, они могут давать такие заметки.

Что касается очерка Черниговской губ[ернии] по 15 томам⁷ с содержанием более историческим, то я очень рад его сделать, хотя вы писали, что Ефименко⁸ тоже думает об этом написать: как бы нам не столкнуться на одном и том же. Во всяком случае сделать такой очерк обещаю. Про кустарную же промышленность Харьковской губ[ернии] – не решаюсь, ибо не знаю этой губернии: пусть уже Ефименко это сделает.

За высланные Вами деньги очень благодарен.

А. Русов

ІР НБУВ, ф. III, № 7864, арк. 1–2 зв.

¹ Мова йде про публікацію В. П. Науменка “К литературе рождественских и пасхальных вирш” (1888, кн. 2, с. 271–282).

² Багалій Дмитро Іванович (1857–1932) – український історик, громадський діяч. Професор, ректор Харківського університету (1906–1910). У 1914–1917 рр. – голова Харківської міської думи. Один із засновників Української Академії Наук, академік (1919), голова історико-філологічного відділу, член Президії ВУАН. Основні праці – з історії Росії, Слобідської, Лівобережної та Південної України XV–XVIII ст. В “Южанине” у №№ 87, 89, 90 за 1888 р. було опубліковано конспекти трьох лекцій професора Д. І. Багалія під назвою “Колонизация Новороссийского края и первые шаги его на пути культуры”.

³ У повному обсязі згадана праця Д. І. Багалія побачила світ в “Киевской старине” у 1889 р. (кн. 7, с. 110–148).

⁴ Смоленський Леонід Анастасійович (1844–1905) – український педагог, публіцист і громадський діяч. Один з лідерів Одеської громади.

⁵ Матвеев Александр – український фольклорист, музикознавець, громадський діяч. Член Одеської громади.

⁶ Андрієвський Олексій Олександрович (1845–1902) – український історик, археограф, педагог, публіцист і громадський діяч. Один з лідерів Одеської громади. Активний співробітник “Киевской старины”.

⁷ Материалы для оценки земельных угодий, собранные экспедиционным способом статистическим отделением при Черниговской губернской земской управе. – Т. 1–15. – Киев–Чернигов, 1877–1887.

⁸ Єфименко Петро Савич (1835–1908) – український етнограф-фольклорист, статистик, історик, громадський діяч. Чоловік О. Я. Єфименко. Основні праці – в галузі українського та російського фольклору, етнографії російської Півночі, статистики, історії козацтва.

№ 5

Херсон, 4 мая 1888 г.

*Многоуважаемый
Александр Степанович!*

Вместе с настоящим письмом в виде посылки отправляется Вам статья моего приятеля Николая Ивановича Белинского¹, которого знают в Киеве, – под заглавием “К вопросу о развитии сектантства на юге России”. Владимир Павлович Науменко писал и мне, и автору, чтобы он скорее кончал эту статью, и мне очень приятно, что могу хоть в качестве посредника быть полезным для Вашей редакции. Автор просит, чтобы прежде напечатания Вы дали эту статью на просмотр Владимиру Бонифатьевичу², как человеку, знакомому и с историею, и с умоначертаниями народов и бытом их, особенно южнорусского народа. Если по указаниям Владимира Бонифатьевича потребуются какие-нибудь изменения, то автор вполне на них согласен.

Из новостей херсонских могу сообщить, что из Главного управления по делам печати от 14 апреля за № 1701 г-жа Маркович³ получила ответ, что ее ходатайство о разрешении напечатать сборник на малороссийском наречии под заглавием “Степ. Херсонский литературный збирник. 1888” – признано не подлежащим удовлетворению! Эта книга была составлена далеко лучше такой же, вышедшей в 1886 году⁴, и по объему была бы вдвое больше. Особенно жаль, что таким образом запрещен роман Мирного “За водою”⁵ и несколько очень хороших стихотворений.

В Херсоне печатается книжка “Рассказы про Киев и его прошлое” к 900-летнему юбилею Владимира Св[ятого].⁶ Затем могу сделать несколько предложений. Пригодятся ли для “Киевской Старины” такие статьи, как напр[имер] “Народный элемент в поэзии Шевченка, Некрасова и Надсона”, или “Народная жизнь в драмах Карпенко-Карого”, или “Воспоминания херсонского земца о прошлом земства со взглядом на результаты его деятельности в настоящем”?

О взятой на себя работе про Черниговскую губернию по статистическим трудам – скромно умалчиваю, п[отому] ч[то] в скором времени не могу ее исполнить.

Так ли я сделал выписки для библиографического указателя из газет?

А. Русов

IP НБУВ, ф. III, № 9734, арк. 1–2.

¹ Білінський Микола Іванович – український письменник, публіцист, педагог. Активний учасник громадівського руху в Україні. У 1887–1888 рр. був канцелярським

службовцем у Херсонській казенній палаті, входив до складу місцевої української громади.

² Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1908) – український історик, археолог, етнограф, археограф. Професор Київського університету (1878). Член-кореспондент Петербурзької Академії Наук (1901). Фундатор київської школи істориків-документалістів. Один із засновників Київської Старої громади. Активний співробітник “Киевской старины”.

³ Маркович Олена Іванівна – українська письменниця, етнограф, видавець і громадський діяч. Дружина Д. В. Марковича. Активна учасниця української громади в Херсоні.

⁴ 1886 р. у Петербурзі в друкарні В. С. Бахашева було надруковано частково україномовний альманах “Степ. Херсонський белетристичний збірник”, підготовлений і виданий зусиллями херсонських громадівців. До альманаху ввійшли літературні твори І. С. Нечуя-Левицького, І. К. Карпенка-Карого, Д. В. Марковича, Дніпрові Чайки (Л. О. Василевської), Д. Мордовця (Д. Л. Мордовцева), М. Заволоки (М. С. Грушевського), А. Коношенка (А. М. Грабенка), О. О. Браунера та ін., наукові праці О. О. Русова, М. О. Ганенко, О. І. Маркович, К. Шрама (К. А. Іващенко). Цензура заборонила друкувати у збірнику наукову статтю С. Ф. Русової “Несколько слов по поводу отношения северо-русской литературы к югу России”, твори В. Чайченка (Б. Д. Грінченка), окремі поезії Дніпрові Чайки (Л. О. Василевської) та ін.

⁵ Панас Мирний – псевдонім П. Я. Рудченка. Панас Якович Рудченко (1849–1921) – український письменник, майстер соціально-психологічної прози. Підтримував зв’язки з Херсонською громадою через свого брата, відомого письменника, критика і фольклориста І. Я. Рудченка, який у 1887–1889 рр. керував справами Херсонської казенної палати. У листі йдеться про роман Панаса Мирного та І. Я. Рудченка “За водою”, який уперше був опублікований лише у 1918 р. в “Літературно-науковому віснику”.

⁶ 1888 р. у Херсоні вийшла друком популярна брошура С. Ф. Русової “Рассказы про Киев и его прошлое”.

№ 6

Херсон, 15 июля 1888 г.

*Многоуважаемый
Александр Степанович!*

Прочитывая в восторге последний № “Киевской Старины”, вспомнил свой долг перед нею, – и посылаю выметки за 2 последние месяца из одесских газет. Такую работу, которая требует дня два времени, еще легко могу сделать; а обещанная статья про Черниговскую губернию затягивается вследствие срочных текущих и неотложных занятий. Между последними идет и пересмотр и изучение материала для истории колонизации Херсонского уезда, о чем я тоже Вам писал: ревизских сказок для этой работы не нашел – сгорели.

У нас ведь 6-го декабря нынешнего года будет свой местный юбилей – столетие времен Очаковских и покорения Крыма. Потому я и делаю Вам предложение – не примите ли на ноябрьскую книжку статьи об этом событии и современном положении края, тогда завоеванного? Я постараюсь окончить ее к октябрю и выслать Вам. Относительно же Черниговщины может быть удастся на сентябрьскую успеть.

Затем у меня еще есть вопрос к Вам. Мой приятель Николай Иванович Белинский по моему настоянию послал Вам свою статью о штундистах с оригинальным мнением, вполне мною разделяемом, – о сухости форм и обрядов этой секты для малорусского народа. Какова судьба этой статьи? Будет ли она помещена в “Киевской Старине” целиком или с сокращениями и когда?

В ожидании ответа на эти вопросы, позвольте засвидетельствовать свое глубочайшее уважение.

А. Русов

ІР НБУВ, ф. III, № 9735, арк. 1–2.

№ 7

Херсон, 2 августа 1888 г.

*Многоуважаемый
Александр Степанович!*

Посылаю при этом в особой посылке статью жены моей о сочинениях Карпенка-Карого¹, о которой она писала Вам или Науменку раньше, но теперь только что ее окончила. Я пробежал ее наскоро и думаю, что еще нужно будет кое-что исправить при корректуре. По содержанию же она мне нравится. Уведомьте, пожалуйста, или сами, или попросите Владимира Павловича уведомить, найдете ли возможным поместить ее и когда.

Уважающий Вас

А. Русов

ІР НБУВ, ф. III, № 9736, арк. 1.

¹ І. К. Карпенко-Карий – псевдонім І. К. Тобілевича. Тобілевич Іван Карпович (1845–1907) – український драматург, актор, режисер. У 1884–1887 рр., перебуваючи на засланні у Новочеркаську, підтримував тісні творчі зв'язки з херсонськими громадівцями. Їхніми зусиллями в Херсоні в друкарні М. К. Аспера було випущено “Збірник драматичних творів” (1886), куди ввійшли три п'єси І. К. Карпенка-Карого – “Бондарівна”, “Хто винен”, “Розумний і Дурень”, та побутову драму “Наймичка” (1887).

№ 8

Херсон, [сентябрь] 1888 г.

*Многоуважаемый
Александр Степанович!*

Посылаю свою обязательную выписку из газет для следующего номера “Киевской Старины” и пользуюсь случаем, чтобы ответить на последнее письмо. Белинскому я сообщил неприятную новость относительно его статьи; с женою ждали мы затем сентябрьской книжки, но из нее не увидели какие поправки можно сделать в статье ее (о Карпенко-Каром), так как точка зрения и мнения И. Ж.¹ и моей жены очень разные. Я писал об этом Владимиру Павловичу Науменко и разумеется сообщил, что жена согласна на всякие изменения, лишь бы главный смысл остался тем же.

Мою статейку про Очаков конечно нужно поместить в этом году, ибо столетие Очакова – в декабре; но дело в том, что она не готова еще, а не готова потому, что не могу я пойти к губернатору с просьбою разрешить мне воспользоваться одним делом про Потемкина² из архива губ[ернского] правления. Я думал, что губернатор возвратится после встречи Императора, а его и до сих пор нет в Херсоне. Как только приедет, пойду к нему и тогда напишу. Про Черниговскую статистику занят был теперь другою статьею, которая не подходит к историческому журналу и которая напечатана в августовской книжке земского “Сборника”³. Для обещанной Вам все еще не приготовил всего: будет несколько страниц, а работы довольно. Еще одну статью жена моя готовит по этнографии Херсонщины. На днях вышлю.

А. Русов

ІР НБУВ, ф. III, № 16747, арк. 1–1 зв.

¹ Житецький Іродіон Олексійович (1851–1913) – український етнограф, громадський діяч. Член Київської Старої громади. Активний співробітник “Киевской старины”. У кн. 9 “Киевской старины” за 1888 р. було вміщено його гостро критичну рецензію на друковані в Херсоні “Збірник драматичних творів” та “Наймичку” І. К. Карпенка-Карого.

² Потьомкін Григорій Олександрович (1739–1791) – російський державний і військовий діяч, генерал-фельдмаршал (1784), князь. Найближчий соратник і фаворит Катерини II. Член Державної Ради (1774), президент Військової колегії (1784). З 1776 р. – генерал-губернатор Новоросійської, Азовської та Астраханської губерній, а згодом катеринославський і таврійський генерал-губернатор (1784), головнокомандувач Чорноморського флоту (1785). Сприяв заселенню та господарському освоєнню Півдня України. Під час російсько-турецької війни 1887–1891 рр. був головнокомандувачем російської армії. У липні–грудні 1788 р. керував облогою та штурмом Очакова. Прагнув відновити козацькі військові формування на Півдні України. У 1790 р. отримав титул Великого Гетьмана Катеринославського та Чорноморського козацьких військ.

³ Див.: Русов А. А. Несколько выводов из статистических трудов по Черниговской и Херсонской губерниям // Сборник Херсонского земства. – 1888. – № 8. – С. 40–75.

№ 9

Херсон, 11 октября 1888 г.

Получил только вчера, многоуважаемый Александр Степанович, октябрьскую книжку “Киевской Старины” и спешу ответить Вам на Ваш вопрос о критике Каманина¹. Начну с мелочей. Просто необходимо, чтобы авторы, находящиеся по крайней мере в Киеве, читали вторую корректуру и следили хорошенько за собственными именами. В моей прошлой статье наборщики сочинили много таких черниговских сел, каких и не снилось Черниговщине; [...] церковно-славянских книг корректуры, то и в статье Житецкого старшего² я встречал сюрпризы, о которых даже писал ему; тоже и у Каманина не могу, как корректор по ремеслу, видеть Каноклоневки вместо Каноклеевки, Петроваровки вм[есто] Петроверовки, горнак – вм[есто] гарман, польный камень – уже не знаю вместо чего. Как статистик Херсонский, могу только радоваться, что журнал Ваш взял на себя труд популяризировать наши труды и пересказывать то, что добыто нами тяжелыми поездками по грязи, слякоти и морозам. Как секретарь губ[ернской] управы, а следовательно и редакции “Сборника Херс[онского] земства” (ко всем сим должностям прибавляйте – “бывший”, ибо теперь я уже нигде не состою) – могу возмущаться, почему, приводя цифры 1883 года, Каманин не исправил их позднейшими, находящимися в № 6 “Сборника” за нынешний год (статистический отчет по губернии)³, несмотря на то, что называет приводимые им сведения – “новейшими”. Как читатель “К[иевской] Старины” и сотрудник скажу, что не хотел бы видеть такого изложения на ее страницах под заглавием “Критика”. До сих пор критики наших трудов в смысле том, нужны ли такие работы для земства, для отечествоведения России, как они исполнены, каких целей достигают и как достигают – не было нигде. Я по заглавию ждал увидеть их тут, но прочитавши до конца не встретил ни оценки метода исследования, ни оценки программы изложения, ни самого изложения. Пересказ содержания меня тоже не удовлетворяет; это – не картина, а сокращение глав с заголовками целиком выписанными, какой-то конспект из книги об Одесском уезде. От такого способа пересказывания и ошибки являются: выходит, будто в Поднепровье первые переселенцы были только сосланные по суду и беглецы, тогда как в книге говорится, что Молдаване жили

тут еще при турецком владычестве; что десятинщики “кочуют” нестемнісенько Калмики, або Ногайці, тогда как они то и кочуют, да вовсе не кочевой народ; что чиншевики “договариваются”, тогда как этого по существу дела быть не может и т. д. и т. д. Загромождают журнальную статью рядом цифр и фактов (напр[имер] перечисление рыб) без сопоставления их одного с другим, отчего они только и получают цвет, запах и жизнь, по-моему, не следует, ибо для читателя это – сухо и скучно. Многое еще бы сказал, да боюсь, ибо знаю, что “la critique est aisée mais l’art est difficile”⁴. Тем более воздержусь, что посылаю Вам дня через два обещанную статью про Очаков к столетнему его юбилею, относительно которой могу от Вас услышать как раз то же. Тороплюсь ее послать, ибо вижу из письма Е. Я. Линдфорс⁵, что Вы уже и ноябрьскую книжку приготовили, и если еще задержу, то пожалуй выйдет после ужина горчица!

По-моему, вышла дилетантская статья, может быть и в самом деле мало стоящая быть помещенною на страницах серьезного исторического журнала, который с каждою книгою прибавляет что-нибудь новое к фактам истории. Но что же будете делать с моим горьким положением “поднадзорного”! Хотел очень выкопать что-нибудь, чего еще не печаталось нигде; писал я Вам, что обращусь к губернатору, но мне и председатель управы и член один, расположенный ко мне, советовали не идти не спросясь броду. Попросили сначала они у него по знакомству разрешения мне проникнуть в архив: он и руками замахал, несмотря на то, что лично уверен в полной моей благонадежности. А приехавши тогда, как я ожидал, он опять уехал в Одессу, так что время ушло. Я бы уже послал ее Вам, если бы не эта задержка; а теперь, получив письмо Е. Я. Л[индфорс], бросился к ней и увидел, что рукопись вышла очень скверная для наборщиков. Подвернулась племянница, которая вчера к нам приехала: вдвоем перепишем поскорее, и дня через два вышлю. Хотел бы знать и Ваше мнение и, если можно, мнение Владимира Бонифатьевича. Нового, как видно из подстрочных выносок об источниках – нет, но хорошо ли я переработал имевшийся материал и ясно ли для читателей изложил? Наконец, поместите ли Вы ее в декабрьской книге? Пожалуйста, уведомьте вперед помещения. Если нет ничего в этой статье о положении России тогдашней, о политике завоеваний, о значении расширения государства на Юг после того как оно ударило в ходе своем на Север об тундры и Балтийское море, о значении Балтийского и Черного морей и проч., и проч. (о чем хотелось говорить мне), то все это вышло потому, что не желал разбрасывать и растягивать статьи; ради этого даже и про действия Румянцева на Пруте⁶ ни слова не сказал.

Если понравится редакции мое умение излагать историю, то попрошу тогда позволения на будущий год для столетия Николаева еще в таком же юбилейном роде, но без “гром победы раздавайся” еще что-нибудь написать на более мирную тему, и тогда может быть удастся указать, как скверно вышло, что государство наше лезло на С[евер], а Южное море свое Черное занехаивало.

Теперь же пока речь о том, поместите ли статью и как – с подписью или без оной? Конечно, стяжать себе славу историка Новороссийского с громким именем Эварницкого⁷ я не мню; вся моя задача исполнена будет, если ради таких статей из Новороссии прибавится Вам хоть десяток подписчиков в Херсоне, Очакове, Николаеве и Одессе. Потому для меня безразлично – с подписью или без подписи. Но, внимая ужасам, с которым произносится мое революционное имя, прошу Вас принять во внимание то, как ко мне относятся власти и если это может как-нибудь повредить журналу, то вычеркните это имя и со страниц обложки и под настоящей статьей поставьте не А. Русов, а только А. Р. Как лучше посоветует Вл[адимир] Бонифатьевич?

Оттиски отдельные опять прошу прислать хоть сотню, если Вам, как вы говорили м-м Линдфорс, меньше печатать нельзя, как сотню. Этими оттисками

буду пропагандировать подписку, посылая их знакомым и браня их что не подписываются.

Жена моя очень довольна, что ее статью поместите. Просит передать Вам, что ей оттисков не нужно, ибо и объем статьи невелик и соиздать особые книги в сотнях экземпляров из таких статей – не очень улыбательно.

Про беллетристов скажу, что их не найдете в Херсоне. Одна барыня из Херсонских отдала уже свой рассказ “Хрестонос” в распоряжение Владимира Павловича⁸. Дмитрий Васильевич Маркович⁹ уже не в Херсоне. Я ему писал, но может быть и Вы найдете возможным обратиться к нему с тем же, то Вам его адрес: В Майкоп Кубанской области Товарищу Прокурора Д. В. Марковичу.

Относительно “За водою”¹⁰ Вы тоже уже знаете и вероятно с автором говорили лично. Беллетристов других нет; а статья Каманина навела меня на другую мысль. Я попрошу бывшего статистика Василевского¹¹ написать про Курскую губернию (по всем томам и своду)¹² статью на один № “К[иевской] Старины”, – в том же роде, как и я все собираюсь про Черниговщину написать, да времени не хватает.

А. Русов

ІР НБУВ, ф. III, № 9514, арк. 14 зв.

¹ Каманін Іван Михайлович (1850–1921) – український історик, джерелознавець, архівіст та археограф. У 1883–1921 рр. був співробітником та завідувачем київського Центрального архіву давніх актів. Голова Постійної комісії для вивчення західно-руського та українського права УАН (1920–1921). Основні праці – в галузі джерелознавства та історії України XVII–XVIII ст. Активний співробітник “Киевской старины”. У листі О. О. Русова мова йде про рецензію І. М. Каманіна на перший том праці херсонських статистиків “Материалы для оценки земель Херсонской губернии” (Одеса, 1883), вміщену в “Киевской старине” у 1888 р. (кн. 10, с. 1–13).

² Житецький Павло Гнатович (1836–1911) – український філолог, педагог, громадський діяч. Член-кореспондент Петербурзької Академії Наук (1898). Основні праці – в галузі українського та російського мовознавства, літературознавства, фольклористики. Один із засновників Київської Старої громади. Активний співробітник “Киевской старины”. У Херсоні О. О. Русов активно листувався з П. Г. Житецьким, переглядав і редагував його наукові праці. Див.: ІР НБУВ, ф. I, № 48702, арк. 1–2.

³ Див.: Краткий статистико-экономический отчет по Херсонской губернии за 1887 год и за истекшую зиму // Сборник Херсонского земства. – 1888. – № 6. – С. 29–81.

⁴ Критика є легкою, а творчість – важкою (фр.).

⁵ Дружина відомого чернігівського земця-ліберала О. Ф. Ліндфорса.

⁶ Румянцев-Задунайський Петро Олександрович (1725–1796) – російський державний і військовий діяч, генерал-фельдмаршал (1770), граф. Талановитий полководець, учасник Семирічної війни 1756–1763 рр., російсько-турецьких війн 1768–1774 і 1787–1791 рр. У 1764–1794 рр. – президент Другої Малоросійської колегії, малоросійський генерал-губернатор. Сприяв прискореній інтеграції Лівобережної України до складу Російської імперії. Під час військової кампанії 1788 р. 90-тисячна Українська армія під керівництвом П. О. Румянцева-Задунайського, розвиваючи наступ із Поділля в дністровсько-прутському межиріччі, оволоділа турецькою фортецею Хотин і вийшла до м. Ясси.

⁷ Яворницький (Еварницький) Дмитро Іванович (1855–1940) – український історик, археолог, етнограф, фольклорист, письменник. Академік ВУАН (1929). Основні дослідження – з історії запорозького козацтва. 1888 р. у Петербурзі побачили світ його ґрунтовні праці – “Запорожье в остатках старины и преданиях народа” у 2-х томах і “Сборник материалов по истории запорожских козаков”, які були високо оцінені науковим співтовариством. У 1886–1889 рр. Д. І. Яворницький бував на Херсонщині під

час археологічних розкопок та археографічних подорожей, у Херсоні зустрічався з О. О. Русовим, встановивши з ним тісні ділові та особисті контакти. Див.: Державний архів Херсонської області, ф. 5, оп. 1, спр. 4, арк. 140–141.

⁸ Мається на увазі оповідання Дніпрової Чайки (Л. О. Василевської) “Крестонос”. Вперше його було опубліковано в “Киевской старине” у 1889 р. (кн. 2, с. 54–57).

⁹ Маркович Дмитро Васильович (1848–1920) – український державний і громадський діяч, юрист, письменник і видавець. Генеральний прокурор УНР за Центральної Ради (1918), міністр юстиції в уряді Директорії УНР (1919). У 1885–1888 рр. обіймав посаду товариша прокурора у Херсонському окружному суді, входив до складу місцевої української громади. Влітку 1888 р. його було переведено на службу до Майкопа.

¹⁰ Див. прим. 4 до листа № 5.

¹¹ Василевський Феодан Олександрович (1855–1915) – український земський статистик, письменник, публіцист, громадський діяч. Чоловік Дніпрової Чайки (Л. О. Василевської). Активний учасник громадського руху в Україні. У 1883–1887 рр. працював статистиком у Херсонському земстві. На початку 1887 р. за результатами слідства про елісаветградські народницькі гуртки потрапив на два роки під гласний нагляд поліції і був звільнений з посади земського статистика. У 1895–1915 рр. завідував статистичним відділенням Херсонської губернської земської управи.

¹² У 1888 р. вийшла друком узагальнююча праця курського статистика І. О. Вернера “Курская губерния. Итоги статистического исследования”. Її поява мала значний резонанс у наукових і громадських колах. Результати дослідження викликали негативну реакцію місцевих земців, книга була вилучена з обігу, а статистичне бюро земства ліквідоване.

№ 10

Херсон, 15 октября 1888 г.

Писал я Вам, многоуважаемый А[лександр] С[тепанович], дня три назад об отзыве Каманина и о том, что пошлю статью. Теперь посылаю ее скорее, ибо как стал перечитывать, – все хочется дополнить то в том, то в другом месте.

Не взъщите, если скучно или неумело, простите, если где-нибудь недосмотрел пропуска слова или бессмыслицы в переписке: ведь хоть я и ни на каких должностях [не] состою, но работы много, особенно когда завтра у нас открывается собрание¹.

Относительно оттисков я писал, что очень желал бы получить их; относительно подписи моей тоже сообщал Вам свои соображения и представляю Вам поступить как знаете: или полную фамилию подпишите, или только А. Р.

Наконец, если будет минута времени у Владимира Бонифатьевича пробежать мою статью, то попросите его сообщить Вам его мнение об этой статье, а также вычеркнуть, если где-нибудь какую-нибудь фактическую ошибку встретит.

Во всяком случае, прошу уведомить меня, какова судьба ждет эту мою работу.

А. Русов

Р. С. Если не понравится разделение на параграфы или главы, которых у меня вышло 6, то может быть и сплошным текстом поместите. Мне показалось, лучше разделить. Прилагаю к III и V главе и чертеж крепости и батарей, разумеется больше для Вас, чем для печатания, так как едва ли это стоит.

IP НБУВ, ф. III, № 9515, арк. 1–2.

¹ 16–24 жовтня 1888 р. у Херсоні проходила XXIV чергова сесія Херсонського губерньського земського зібрання, якому губерньська управа запропонувала підготовлений за допомогою статистиків проект переоцінювання земель для потреб земського оподаткування.

№ 11

Херсон, начало 1889 г.

*Многоуважаемый
Александр Степанович!*

Хотел было я сесть сегодня за пересмотр газет для выписок указаний для “Киевской Старины”, но, посмотрев в последний № ее, заметил, что у Вас уже кто-то другой делает выписки и из “Одесского В[естника]”, и “Новор[оссийского] Телегр[афа]”, и “Елисаветградского Вестника”, т. е. из тех газет, что прежде я просматривал. Это и лучше, так как если составитель такого указателя будет один, то в нем будет больше однообразия.

Чувствуя на себе долг хоть что-нибудь делать для журнала, но не имея времени [больше] библиографической заметки по историческим сочинениям сделать, посылаю короткую заметку о книге Федорова¹, к-рую недавно штудировал; хоть это и не история, но может быть пригодится, как и заметка об атласах Днепра, изданных Мин[истерством] путей сообщ[ения].

Затем – нашел я в своих бумагах завалывшийся очерк Марковича “На волчьем хуторе” – именно такого содержания и формы, как вы когда-то просили. Написал он его еще в 1885 году и посылал через меня или в “Русскую Мысль”, или в “Вестник Европы” – не помню; но там не поместили и вернули его мне. Вот происхождение этого очерка. Теперь писал я Марковичу в Майкоп, где он состоит товарищем прокурора, раза три о Вашем предложении, а он мне ни слова не отвечает или “страха ради иудейска”, или, может быть, мои письма к нему все перехватили. Вот почему я посылаю к вам на всякий случай этот очерк. По-моему, если вычеркнуть перевод малорусских слов, которых отделяли в скобках от великорусского материала, то он подходит и может пригодиться для “Киевской Старины”².

Разумеется, Вы спросите у самого автора, желает ли он поместить его в том виде, как он написан был им 4 года тому назад, или, может быть, он его, переделавши, послал в какой-нибудь другой журнал? Адрес его: Майкоп Кубанской области. Товарищу Прокурора Дмитрию Васильевичу Марковичу.

Прошу принять уверение
во всегдашней преданности

А. Русов

Р. С. Послезавтра еду в Одессу и оттуда буду писать Павлу Игнатьевичу³.

ІР НБУВ, ф. III, № 9516, арк. 1–2.

¹ Рецензія О. О. Русова на книгу М. П. Федорова “Хлебная торговля в главнейших русских портах и в Кенигсберге” (Москва, 1888) була опублікована в “Киевской старине” у 1889 р. (кн. 4, с. 230–231).

² Оповідання Д. В. Марковича “На “Волчьем хуторе” було опубліковане в “Киевской старине” у 1889 р. (кн. 8, с. 427–435).

³ Павлу Гнатовичу Житецькому.

Олександр БЕЗРУЧКО**НЕВІДОМІ ДОКУМЕНТИ ЦДАМЛІМ УКРАЇНИ
ДО БІОГРАФІЇ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

Багато десятиліть побутувала думка, що Олександр Петрович Довженко зумів проявити себе передусім як режисер і сценарист, і лише деякою мірою – як педагог. Незважаючи на чималий обсяг дослідницької та мемуарної літератури, присвяченої О. П. Довженку, педагогічна діяльність митця висвітлена лише частково й охоплює виключно сорокові–п’ятдесяті роки двадцятого століття, тобто період його діяльності поза межами України.

У дослідженнях І. Корнієнка “Олександр Довженко”, М. Куценка “Сторінки життя і творчості О. П. Довженка”, І. Рачука “Олександр Довженко”, С. Плачинди “Олександр Довженко. Життя і творчість”, О. Мусієнко “Відлуння авангарду в стрічках О. Довженка 30-х років”, С. Тримбача “Олександр Довженко. Літопис життя. Фільми. Малюнки. Задуми”, Д. Шлапака “Олександр Довженко. Життя і творчість”, Л. Череватенка “Празька сторінка О. П. Довженка”, Р. Корогодського “Довженко в полоні” та інших досить ґрунтовно й різнобічно висвітлено життя і творчість О. П. Довженка, проте лише побіжно згадується про його педагогічну діяльність в Україні.

Початок кінопедагогічної діяльності О. П. Довженка в Одеському державному технікумі кінематографії (далі – ОДТК) дослідив О. Шимон у праці “Сторінки біографії українського кіно”, але її хронологічні межі не дозволили розповісти про подальші педагогічні пошуки митця.

Заслуговує на увагу дисертаційна робота Р. Росляка “Становлення кіноосвіти в Україні”, де досить ґрунтовно й усебічно охарактеризовано порушене автором питання, йдеться про початок педагогічної діяльності О. П. Довженка в ОДТК та Київському державному інституті кінематографії (далі – КДІК).

Окремі аспекти педагогічної праці О. П. Довженка розглядалися у розвідках В. Слободян “Кіноактор і сучасність”, “Кіноосвіта: з минулого – в майбутнє”, “Становлення і розвиток кіноакторської школи в Україні”, М. Шудрі “Геній найщирішої проби”, М. Фількевича “Сторінки нашої історії”, М. Ілленка “Особливості режисерського стилю О. Довженка” та інших.

Оскільки й до сьогодні педагогічна діяльність О. П. Довженка в Україні лишається малодослідженою, є нагальна потреба у створенні повної та об’єктивної біографії митця, вивченні його впливу на становлення і розвиток української кіноосвіти в 30–40-х рр. ХХ ст., відкритті “білих плям” у життєпису О. П. Довженка, виявленні та залученні до наукового обігу невідомого раніше кола архівних джерел.

З цієї точки зору представляють інтерес насамперед матеріали ЦДАМЛІМ України, зокрема ф. № 690, *Довженко Олександр Петрович, український кінорежисер, письменник, художник*, де зібрано документи про життя й

діяльність митця, його статті, листування, тексти виступів, сценаріїв, лекцій. Серед останніх – і не публікована раніше лекція для студентів Московського державного інституту кінематографії (так тоді називався ВДІК) від 18 грудня 1932 р. (док. № 1).

Попри розгром фільму “Іван”, 17 та 18 грудня 1932 р. Довженко виступив з лекціями перед студентами режисерського й операторського факультетів Московського кіноінституту “на дві теми. Перша – взагалі про моє відношення до кінематографії, про мою роботу й друга – про роботу над фільмом “Іван”¹. Неповний і неправлений текст стенограми лекції, прочитаної О. П. Довженком 17 грудня 1932 р., зберігається у фондах О. П. Довженка у ЦДАЛМ РФ (ф. 2081, оп. 1, спр. 354.) та ЦДАМЛМ України (ф. 690, оп. 4, спр. 75).

Текст лекції за 17 грудня 1932 р. під назвою “Мой творческий метод” оприлюднено у російському чотиритомному зібранні творів О. П. Довженка ще в 1969 р.² Незрозумілим видається той факт, що в останньому українському п’ятитомному зібранні митця, 1984 року, жодної лекції за 30-ті роки не вміщено. Дивує й версія упорядника цього видання, Ю. І. Солнцевої, яка аргументувала такий стан речей тим, що лекції літературно не опрацьовані³.

У вже згадуваній справі № 75 ЦДАМЛМ України зберігаються відредаговані тексти лекцій Довженка за 17 і 18 грудня 1932 р. У них він ділиться з молодими митцями думками про роботу кінорежисера, про мову та національну специфіку звукової кінематографії, аналізує власний творчий метод, порушує тему пейзажу та його значення в художніх фільмах, деякі аспекти запису хорового співу, роботи з акторами, психології творчості, застосування ефекту статичності тощо.

На знімальному майданчику “Івана” Довженко навчав не лише початківців-режисерів, але й молодих операторів. У лекції за 17 грудня 1932 р. Довженко назвав оператора “фігурою суто технічною”⁴. Таке визначення обурило студентів-операторів, а тому під час наступної лекції Олександр Петрович був змушений більш чітко роз’яснити своє бачення взаємовідносин режисера й оператора.

Довженко, як митець, що весь час знаходився в пошуку, не погоджувався з думкою, що творити треба за розкладом, а тому не міг оминати двох популярних тем – підготовчий період і “монтаж як технічна функція”.

Уже в 1932 р., тобто за два роки до впровадження офіційної педагогічної доктрини, яка передбачала вступ на режисерський факультет лише абітурієнтів із закінченою вищою освітою та з трирічним досвідом самостійної творчої роботи, Довженко декларував необхідність для молодих режисерів життєвого досвіду.

Характерною особливістю педагогічного методу Довженка був аналіз робіт учнів та самоаналіз, завдяки якому він прищеплював студентам навички образного вирішення кожного епізоду із залученням до цього процесу кращих зразків літератури, зокрема “Тараса Бульби”. Отже, літературну спадщину Миколи Гоголя О. П. Довженко використовував уже на початку педагогічної кінокар’єри.

Схильний до самоаналізу, Довженко не боявся ділитися своїми роздумами і сумнівами зі студентами. При цьому він наголошував, що передача

досвіду – процес дуже складний. Олександр Петрович прагнув і надалі навчати студентів, а тому 18 грудня 1932 р. закінчив лекцію такими словами: “Думаю, що, якщо я не виїду протягом цих найближчих днів, я буду тут ще пару разів і візьму тоді вже дві які-небудь певні чіткі теми й ми їх проробимо”⁵. Одна з лекцій мала бути присвячена монтажу (або ж навіть цикл лекцій, оскільки “на це буде потрібно шість–вісім годин”⁶).

Натомість лікування рецидивів хвороби митця та несприятлива політична ситуація призвели до того, що режисерської майстерні О. Довженко, на відміну від С. Ейзенштейна та Л. Кулешова, не отримав.

Лекції перед московськими студентами відбувалися, але мали вони спорадичний характер, були, скоріше, майстер-класами. Більш регулярно проводилося навчання студентів на знімальному майданчику “Аерограду” під час проходження ними виробничої практики.

Другий з публікованих нижче документів – текст виступу О. П. Довженка на Київській кінофабриці – це, по суті, єдина на сьогодні розповідь митця про власну режисерську лабораторію.

Як відомо, у 1935 р. Олександр Довженко відкрив у Києві, куди він приїхав з Москви для вивчення матеріалів, пов’язаних з життям і діяльністю М. Щорса, власну режисерську майстерню, причому “залучив до роботи на студії молодих режисерів, переважно діячів української театральної культури”⁷.

Роком раніше в СРСР розпочалося реформування кіноосвіти. Спочатку Вищий державний інститут кінематографії (далі – ВДІК), а потім і КДІК змінили форму навчання кінорежисерів. Замість режисерського факультету при інституті, куди вступали випускники шкіл і робітфаків, було відкрито Режисерську академію (РА) в Москві і Вищі кінорежисерські курси (ВКРК) у Києві, де могли навчатися лише люди із вищою освітою і трирічним стажем творчої роботи.

Діяльність режисерської майстерні О. П. Довженка – надзвичайно цікавий педагогічний експеримент митця – багато десятиліть була, через ряд обставин, серед яких – арешти учнів (Сасіма, Ференца, Дробинського, Нікітіна), а також активна протидія дружини митця Ю. І. Солнцевої, що тримала під контролем усі публікації спогадів про О. П. Довженка, невідомою сторінкою його життя. Навіть сам Довженко в повному (?) варіанті автобіографії 1939 р.⁸, тобто відразу після закриття режисерської лабораторії, не наважувався згадувати про неї.

Проте у ЦДАМЛМ України нам вдалося відшукати не публікований раніше текст виступу митця на Київській кінофабриці. Документ зберігся у вже згаданому фонді № 690, у справі № 75 “Виступи про розвиток та проблеми радянської кінематографії на Першому з’їзді ТДРФК, Другому з’їзді письменників СРСР, кіностудії “Мосфільм” та в інших установах”.

Цей виступ є, фактично, єдиною розповіддю О. П. Довженка про історію виникнення, навчальний процес і перспективи режисерської лабораторії.

На машинописних сторінках згаданого документа невідомою особою позначено: “14 січня 1936 року”. Але в результаті ретельного аналізу та зіставлення з газетними публікаціями⁹ та архівними джерелами можна з великою долею ймовірності стверджувати, що насправді О. П. Довженко

звітував перед активом Київської кінофабрики з приводу “троцькістського засилля” у власній режисерській майстерні у серпні–вересні 1936 р.

У середині найбільш продуктивного для Режисерської лабораторії при Київській кінофабриці (далі – РЛККФ) 1936 р. по кінофабриці прокотилася хвиля “чисток”. Як зазначав у одній із доповідних записок слідчий, “контр-революціонери Сасім, Ференц та інші завдяки підлабузництву ввійшли у велику довіру до режисера Довженка, що взяв їх до себе в групу по створенню фільму “Щорс”¹⁰.

29 вересня того ж року внаслідок такої “чистки” Ференц, Шопін, Шепелев і Сасім були звільнені “зі складу лаборантів режисерської майстерні т. Довженка як люди, що по минулій своїй діяльності і по своїй дійсній ідеології є ворогами”¹¹. У газеті кінофабрики з’явилися викривальні статті: “Більше пильності!”¹² та “Очистити режстудію від троцькістських недобитків”¹³.

Скорочення складу учнів Довженка відбувалося під маскою реорганізації: “Тепер група остаточно переглядає свій склад. Скорочується, наприклад, кількість асистентів. Потрібна боєздатна група, що працює нормально, без зайвих, непрацездатних людей”¹⁴. Трагічність ситуації полягала в тому, що самого майстра змусили виключити з режисерської лабораторії учнів, викритих як “троцькісти”: “Тов. Довженко переглянув склад кіномайстерні і скоротив кількість членів її з метою поставити майстерню на виробничі рейки”¹⁵.

Почались арешти співробітників кінофабрики; невдовзі це зачепило й учнів Довженка – 31 січня 1937 р. арештували М. Сасіма¹⁶, 17 березня того ж року – Т. Ференца¹⁷.

Після арешту директора кінофабрики П. Ф. Нечеси, звільнення, а потім і арештів перших режисерів-лаборантів, “доброзичливці” почали шукати компромат і на Олександра Петровича: “В кабінеті режисера Довженка погруддю тов. Сталіна відірвана голова”¹⁸.

Текст виступу О. Довженка на Київській кінофабриці засвідчує, що майстер намагався захистити своїх учнів. У ньому йдеться про створення РЛККФ, вступні іспити, перший рік навчання, міститься характеристика декого з учнів.

Хоча при стенографуванні прізвища учнів майстра зазнали змін, написано з помилками, зі слів Довженка все ж можна назвати режисерів-лаборантів станом на серпень 1936 р.: “я прийняв таких людей, як: Дробищенко, Галинського, ... Дробинського [Бориса Костянтиновича. – О. Б.], Іщенка [Олександра Семеновича], Крикуна [Григорія Тимофійовича], Сасіма [Миколу Станіславовича], Шопіна [Олексія Михайловича] і Винярьського [Михайла Борисовича]”¹⁹. До пропущених стенографісткою прізвищ слід додати названих у цьому ж документі Ференца [Теодозія Михайловича] і Шепелева В. В.²⁰

Довженко згадав і про тих, кого не прийняв до режисерської лабораторії: “Крапиненого [Кропивного. – О. Б.], Нікітіна, Ненюка, Розову, Пугача і ще декількох товаришів. Не прийняв з розумінь кошторисних і розумінь більш серйозних, – деякі з цих людей були недостатньо підготовлені, щоб через два роки зробити їх режисерами”²¹.

У книзі одного з режисерів-лаборантів, В. Галицького, “Театр моеї молодості” знаходимо підтвердження, що на курс було зараховано саме дванадцять абітурієнтів: “група осіб в дванадцять наблизилась до однорідності. Театральних режисерів і акторів була більшість”²².

Згадуваний у “Виступі” директор Київського кіноінституту Д. Хміль намагався в 1935 р. залучити Довженка до викладання у КДІКу на дворічних режисерських курсах (аналог ейзенштейнівської Режисерської академії (РА) при ВДІКу) “на двадцять п’ять слухачів для працівників мистецтва з вищою освітою і трирічним творчим стажем”²³. Проте, попри неодноразові заяви директора КДІКу, що в його навчальному закладі педагогічна і науково-дослідна робота “дуже змістовна й актуальна”²⁴, митець не довіряв Д. Хмелю, який свого часу, перебуваючи на посаді директора київської кінофабрики, за спогадами О. Мішуріна, не завжди виявлявся прихильним до експериментів режисера Довженка.

Ще одним чинником негативного ставлення Олександра Петровича до пропозиції очолити Вищі курси кінорежисерів при КДІКу було те, що йому довелося б більше, за жорстко встановленими нормами займатися теорією, що не було характерним для митця. О. П. Довженко з багатьох причин не захотів зв’язувати себе із досить жорсткою і догматичною офіційною кіноосвітою, а тому обрав більш вільний у плані експериментування варіант “перекваліфікації” театральних режисерів на кінематографістів у РЛККФ.

Отже, із двох запропонованих варіантів педагогічної діяльності – керівник курсу на Вищих кінорежисерських курсах (далі – ВКРК) при КДІКу (або, як його називали в російській пресі, “Українському інституті кінематографії”²⁵) чи майстер РЛККФ, Олександр Петрович обрав другий варіант.

У ЦДАМЛМ України зберігається лише фрагмент зазначеного виступу. Проте пошук архівних джерел, пов’язаних із життям, творчістю та педагогічною діяльністю О. П. Довженка, триває і дає надії на нові знахідки.

¹ Довженко А. П. Мой творческий метод. Лекция во ВГИКе 17 декабря 1932 г. // ЦДАМЛМ України, ф. 690, оп. 4, спр. 101, арк. 2–3.

² Довженко А. П. Собрание сочинений в 4-х т. – Т. 4. – М.: Искусство, 1969. – С. 381–394.

³ Довженко О. П. Твори в п’яти томах. – Т. 4, – К.: Дніпро. – 1984, – С. 348.

⁴ Довженко А. П. Мой творческий метод. Лекция во ВГИКе 17 декабря 1932 г. // ЦДАМЛМ України, ф. 690, оп. 4, спр. 101, арк. 17.

⁵ Довженко А. П. Мой творческий метод. Лекция во ВГИКе 18 декабря 1932 г. // ЦДАМЛМ України, ф. 690, оп. 4, спр. 101, арк. 48.

⁶ Там само.

⁷ Рачук І. А. Олександр Довженко. – К.: Мистецтво. – 1964. – С. 98.

⁸ ЦДАМЛМ України, ф. 690, оп. 1, спр. 16, арк. 1–15.

⁹ О. П. Довженко починає роботу над фільмом “Щорс” // Пролетарська правда (Київ). – № 53. – 5 березня 1936 р. – С. 4.

¹⁰ Докладная записка о троцкистском засильи и засоренности аппарата кино-системы г. Киева // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7099, арк. 9.

¹¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58835, т. 1, арк. 173.

¹² Більше пильності! // За більшовицький фільм (Київ). – № 37. – 28 серпня 1936 р. – С. 1.

¹³ Очистити режстудію від троцькістських недобитків // За більшовицький фільм (Київ). – № 37. – 28 серпня 1936 р. – С. 2.

¹⁴ Л. Бодик. За боездатну групу // За більшовицький фільм (Київ). – № 9. – 1 травня 1937 р. – С. 2.

¹⁵ В. Галицький, В. Довбищенко. Два роки обіцянок. Ще про долю молодих кінорежисерів // Комсомолец України (Київ). – № 210 (3582). – 14 вересня 1937 р. – С. 3.

¹⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58835, т. 1, арк. 31.

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 58835, т. 1, арк. 28.

¹⁸ Докладная записка о троцкистском засильи и засоренности аппарата кино-системы г. Киева // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7099, арк. 12.

¹⁹ ЦДАМЛМ України, ф. 690, оп. 4, спр. 75, арк. 5–6.

²⁰ ЦДАМЛМ України, ф. 690, оп. 4, спр. 75, арк. 4.

²¹ ЦДАМЛМ України, ф. 690, оп. 4, спр. 75, арк. 6.

²² Галицький В. А. Театр моей юности. – Л.: Искусство, 1984. – С. 242.

²³ Більшовик (Київ). – №178 (694). – 4 серпня 1935 р.

²⁴ Искусство кино (Москва). – 1936. – № 8. – 1936.

²⁵ Кино (Москва). – № 32. – 11 июля 1935 г.

№ 1

Текст лекції, виголошеної О. П. Довженком у ВДІК*

18 грудня 1932 р.

Товарищи, вы можете назвать эту лекцию академической или как-нибудь по-другому, это дело внутреннего распорядка, а я пользуюсь тем, что мне вчера на лекции подали очень много записок. Я считаю, что по ним интереснее всего вести беседу.

Вчера, когда я начал говорить, у меня были доводы следующего порядка: поскольку я не являюсь педагогом ни здесь, ни у себя в Киеве, в обычном понимании этого слова, я счел для себя [возможным]¹, не вклиниваясь в вашу программу, вести с вами свободную беседу, без особых обобщающих формулировок. Я думаю, что существуют такие этапы роста, когда, по моему глубокому убеждению, может быть такое положение, что студента напичкают большим количеством очень четких и совершенных формулировок, которые откладываются в его сознании, как точные истины, но из которых ничего не выходит, если они не являются у него конечным результатом какого-то большого творческого монтажа. Если те отдельные положения и отдельные мысли, которые я высказываю вам, в конце концов не рождают у вас никаких формулировок своих собственных, ну что же? Значит, ваша вина – и так плохо, и так плохо. Если же они рождает хотя бы пару ваших собственных выводов, в этом я [вижу]² свою маленькую заслугу.

Поэтому, разрешите мне сейчас продолжить ваше собеседование в этом же плане. Начну с тех записок, которые мне подавали. Я должен повторить свой ответ на одну записку.

Как раз вчера, когда я вышел из Института и сел в трамвай, один из студентов сказал мне, что я обидел часть аудитории, именно операторов, что я лишил их биографии, говоря, что роль оператора – это роль человека, вертящего ручку аппарата, – механического человека. Давайте по этому поводу немного поговорим.

Прежде всего, я отвечал на записку совершенно конкретную, каково мое личное, Довженко, отношение к оператору, каковы взаимоотношения мои с оператором в моей работе. Этот оператор имеет фамилию, и работа имеет имя. Я говорил, что у меня роль оператора сводится в чрезвычайно простой роли, он крутит ручку и дает хорошую технически продукцию. Большого я от него не требую и даже еще больше – меня это вполне устраивает, принимая во внимание то положение, что для меня в кинематографическом процессе нет вещи важной и неважной, нет вещи первостепенной и вещи второстепенной. Все, начиная от идеи и кончая самыми малейшими деталями, все я ставлю на одну шкалу значения, потому что, я еще раз повторяю (и тут я хочу навязать вам свою мысль), любой самый маленький компромисс в творческом плане, компромисс на 5 копеек, который делают иногда по безалаберности, молодости и легкомыслию, всегда впоследствии вырастает в какую-то громадную величину. Маленький компромисс дает всегда очень вредные результаты. Поэтому, борьба за непримиримость и за совершенно точный и строгий учет абсолютно всего, что в конце концов идет на экран, – эта борьба и должна быть самой главной, самой основной и самой решающей.

Для примера я привел один из [самых] разительных случаев [по моему мнению] из своей практики, [в отношении] актера Масохи, который играл роль Ивана. Я считаю, что образ Ивана мне недостаточно удался именно потому, что я не был достаточно жестким и четким [в своих требованиях по] отношению к актеру. Я пошел на компромисс исходя из почти безвыходного положения и себя обкарнал, взяв недостаточно совершенного для этой роли человека. И если я и считаю, что я все взял у этого субъекта для картины, то это еще не значит, что это [было] совершенно достаточно.

В одной записке меня спрашивают, почему Демуцкий не кончил снимать картину и был заменен Рапопортом. Неверно это, что Демуцкий не кончил снимать картину. Я принимал два варианта картины – вариант звуковой и вариант немой. Демуцкий заявил, что он будет снимать [только] немой вариант. От Демуцкого вошла часть пейзажей и часть природы днепростроевской, а все павильоны и часть Днепростроя были сделаны другими операторами, частично Глидером, хотя в большинстве случаев эти фотографии ничем не отличаются одна от другой, поскольку они подчинены моим художественным и техническим требованиям. Я подчиняю себе их задачи, я полагаю, что оператор тогда может являться полноценным, так сказать, вашей творческой половиной, если вы, сработавшись с ним, можете быть уверены, что он также понимает абсолютно все детали вашего замысла, не только в плане тех идей, которые вы хотите вложить в картину, а также в плане всех деталей формы. Это очень трудно и это редко бывает.

Вот что такое делать картину. Очевидно, многие из нас уже работали, как практиканты, может быть кое-кто из вас был сорежиссером и вы знаете, что, по сути говоря, [создание картины] это довольно тяжелый процесс. [Он] представляет собой в конечном итоге процесс своеобразной одержимости на довольно долгое время, заранее созданной в своем воображении картиной. Вот почему, если исключить дешевую случайность, случайный эффект, и если рассматривать процесс глубоко и серьезно, по сути говоря, само осуществление [картины] является подгонкой ежедневной или еженедельной всего того, что вы делаете в оформлении живого и мертвого мира. И подгонкой всего этого под заранее созданное, под совершенно четкое и ясное изображение картины. Поэтому, не всегда можно ручаться в таком совершенстве вашей правой руки – оператора, который давал бы возможность опираться на него и давать ему ту долю работы, которую он должен делать.

Значит, я отнюдь не хочу сказать, что роль оператора сводится к верчению ручки и хорошему глазу, потому что и верчение ручки не является простым верчением в конечном итоге. Правильная работа [оператора] является результатом все-таки какого-то понимания, какого-то роста. Привожу, в качестве примера, случай, который я очень хорошо помню. У меня был оператор, молодой человек с эстетической натурой, который делал довольно сопливые фотографии, страшно мотался, мотался как бес, и не знал, что делать. Я поручил ему две самостоятельные работы [по] пейзажу. Он нагадил, [потому что] был глубоко убежден, что очень хорошо знает композицию кадра. Я совершенно легко и не обидно показал, что ничего он не знает, что ему нужно учиться, что учиться очень нетрудно, и что если он меня будет слушаться, то из него через полгода выйдет хороший оператор. Он сначала брыкался, а потом через полгода для него ручка аппарата стала гораздо более легкой, чем раньше. Я глубоко убежден, что на сегодняшний день, в другой картине этот человек будет вращать свою ручку в плане моих желаний. Это будет для него легко, и он не будет претендовать на большее. Он будет знать, что если мне понадобится от него что-нибудь большее, он, очевидно, будет в состоянии это осуществить.

Перехожу к запискам. Первый вопрос – каким образом возникла у меня идея картины “Иван”? Второй вопрос этого же студента: может ли быть вообще на данной стадии развития понятий массам философский жанр, ведь философия, как наука, понятна не всем?

Первый вопрос очень маленький, и я отвечу на него коротко. Я хочу, примерно, восстановить тот день и момент, когда рождалась эта идея. Я возвратился из отпуска с полуготовым сценарием на одну чрезвычайно интересную тему с великолепной идейной нагрузкой и с необычайно интересным фоном происходящего действия. Об [этом сценарии] я вам не скажу, не потому что вы будете разговаривать – вот, как он думал и как не сделал, – а потому, что я [еще] думаю это осуществить, так как и у меня имеется своя пятилетка и [я] не желаю размагничиваться. Когда я предложил эту картину вождям кинематографа, сиречь директору фабрики, он заявил, что ему эта картина не нравится, так как там нет ни соревнования, ни ударничества. Нужно было переключиться на что-то другое. Это [было] очень трудно. Я вчера говорил, что очень трудно делать фильм по собственному сценарию, хотя многим [это] кажется как раз наоборот, потому что здесь мы имеем дело с повторением осуществленного творческого процесса. [Но] еще труднее, не довершив творческий процесс, его потопить и переключиться на второй. И это я проделал, решив, что если им нужно сделать в таком плане, то я сделаю. Почему такая тема, а не тема более эффективная и более широкая? Очевидно, просто из-за моей любви к маленьким вещам. Я вот сейчас буду делать картину на тему империалистической войны, называться [она] будет “Цар”. [В работе над ней] исхожу опять [таки] из того, что мне хочется сделать картину о маленьких вещах. Когда я договаривался с заведующим военным сектором, он предложил мне сделать оборонный фильм. Я сказал, что не желаю делать оборонный фильм, я один оборонный фильм “Арсенал” уже сделал, теперь нужно будет выдумывать противогаз. Но, так как это человек, которого я очень люблю и с которым мне легко говорить, то я добавил, что смогу сделать такой оборонный фильм, [в котором] мне удастся на полтора часа заставить рассмеяться 500 тысяч красноармейцев. Если это [будет] оборонный фильм, то такой оборонный фильм я сделаю. Так выросла [идея]³ комического фильма “Цар”.

Я говорил вчера о реконструкции психики. Если вы возьмете живопись эпохи Возрождения и еще более ранней эпохи, то вы всегда видите [в ней] очень интересный, [но] довольно узкий сюжетный объем. Пишут десятки “Христов”,

причем у одного [художника] Христос получается по одному, у другого – это какой-то крепкий мужик, третий пишет по третьему и т. д. Очевидно, тема эта настолько занимала умы, что все вертелись вокруг этой темы.

Несомненно, что сейчас у нас есть какая-то основная, довлеющая над всеми, тема, которая будет проходить через сотни тысяч наших произведений десятки лет. Основная [наша] стержневая тема – это новый человек, это “постройка” нового человека, реконструкция психики, – рождение человека, выявление его, во всем его бесконечном многообразии. Эти самые Магнитострой или Кузбассы кинематографа или литературы сводятся, в конце концов, к накоплению отдельных деталей к этой громадной теме, которая в своем окончательном результате и даст освещение этой необычайного объема и неповторимой исторической ситуации. Отсюда и родилась идея – дать в такой форме, в форме маленьких первоначальных шагов в этом осуществлении.

Может ли на данной стадии развития быть понятен массам философский жанр? Может, и вот почему. Кинематограф, давайте признаемся, был довольно долгое время каким-то своеобразным байстроком в искусстве. Причин для этого много, и вы это великолепно понимаете. Почти все искусства прячут свои корни в далекие глубины веков; [они] имеют колоссальную критическую литературу, имеют [замечательные]⁴ образцы. Вы знаете, где [и как] зарождалось искусство. Кинематограф является нашим ровесником, рожденным в капиталистической среде и выросшим, как источник спекуляции. Несмотря на самые серьезные работы отдельных [его] представителей, особенно в нашей советской стране, нельзя [признать]⁵, что он является [вполне] современным [искусством], стоящим на совершенно четкой дороге. Я утверждаю, что мы переживаем исторический период в кинематографии, что наступит очень скоро время, когда он перерастет обыкновенное наше понимание. Мы стоим перед [большим] техническим ростом, [большими] техническими возможностями. Ближайшее будущее говорит [нам] о приближении этого интереснейшего и небывалого явления – рождения [нового] кино, когда можно будет быть уверенным в том, что нет ничего в сознании [человека] и нет ничего в человеческой культуре, чего бы нельзя было показать, подать, раскрыть в кино, вплоть до философии.

Почему ставится этот вопрос – “непонятно массам”? Здесь могут быть два положения: или те философские концепции, которые я беру в своей картине, являются враждебными и живут вне природы кинематографа; если же вы будете это отрицать, тогда это значит, что массы наши на сегодняшний день не доросли, как вы утверждаете здесь, до понимания этого философского жанра. Отсюда [вопрос]: что же делать с этим жанром, – отказаться от этого жанра, популяризировать, сюсюкать, или принять на себя известную долю ударов, обречь себя на это неприятное положение, но продолжать [свое] дело?!

Говорить о том, что массы “не поймут”, а не массы “поймут” – это тоже неверно. Если мы будем рассматривать массу в ее культурном росте, то может быть такой пример, когда сидят рядом простой рабочий и какой-то интеллигент, окончивший дореволюционную школу, а затем учившийся и окончивший [ее уже] после революции, и смотрят картину. [И часто] бывает такое положение, что крестьянин и рабочий принимают в десять раз сильнее, умнее и вернее картину хотя бы потому, что у них зрительный способ мышления, а этот интеллигент лишен этого зрительного способа мышления.

Я ставлю такой вопрос (повторяю еще раз, что сегодня я беседую с вами [просто], как с товарищами): если бы сегодня земля попала в хвост какой-нибудь кометы, комета своим хвостом промазала бы по нас и Советский Союз, да и весь земной шар сразу же после этого стали бы во сто раз культурнее. Это фантазия, товарищи. Что же я должен в таком случае сделать завтра? Очевидно, завтра я должен сделаться культурнее в сто один раз.

Я учитываю все значение искусства для масс, но позвольте считаться с тем, что, удовлетворяя эти, в конце концов, основные и насущные [потребности]⁶, мы должны идти к росту искусства и поднятию культурного уровня масс. Здесь никогда не бывает развернутого фронта. Авангард, разведчики должны быть где-то впереди. Вопрос состояния широких масс играет большую роль, но тормозит сознание этих масс я считаю необходимым. В каждый самый короткий период времени, каждый день и каждую секунду сознание масс находится на каком-то уровне эстетического понимания. Что не выходит за круг сегодняшнего мышления [человека], он расценивает как неприятное или приятное, хорошее или плохое, более или менее художественное или нехудожественное. Но если самым ультрахудожественным произведением вы вылезаете за круг его представлений на данный день, здесь происходит всегда одно и то же явление: процесс торможения, беспокойства, [который] ощущается как-то неприятно. Лучшая часть [зрителей] переживает его, перерабатывая свой интеллект и становясь на какую-то высшую ступень своего развития; худшая часть всегда испытывает раздражение. И, если мы будем анализировать [восприятие] произведений искусства, мы найдем, что в большинстве [случаев дело обстоит так]⁷.

Значит, если этот жанр и является на сегодняшний день, может быть, недостаточно доступным, то позвольте, товарищи, все-таки утверждать, что понятиям, приятным и доступным частично он бывает у тех режиссеров, которые заимствуют из произведений отдельные его детали и, популяризируя, преподносят это в виде хорошей, приятной массы картины. Таким образом, может быть и я, ваш покорный, беспокойный слуга, являюсь опосредствованным через многих режиссеров для масс.

Нет ли в первой части “Ивана” элементов историзма? Действие происходит в древней украинской степи, из этой же деревни [когда-то] уходили в поход. Ну, и черт с ними! Я не виноват, что берег, который я снимал, был точно таким же и семьсот лет тому назад. Ничего древнего [исторического] в постановке нет. Я снимал реку, и река вдруг для всех стала страшно знакомой. Суть в том, что эта река не только Днепр, все почему-то ассоциируют ее в лучшие годы своего детства, как раз в лучший период времени, летом, когда купаются, пасут скот и т. д.

Вопрос такой: “Т. Довженко, как вы натолкнулись на вашего прогульщика? Чем он обратил ваше внимание, актерскими ли способностями или как типаж?” – Пожалуй, не как типаж. Я, правда, его знаю, как актера. Я не помню сейчас, была ли у меня установка формировать из него прогульщика, но, насколько мне помнится, первая мысль у меня зародилась, когда он пришел в комнату и начал жаловаться на плохую жизнь. Он говорил, что продал ружье (а он был охотником), продал потому, что не желал больше стрелять, так как Союз охотников и рыболовов издал закон, что каждый, имеющий ружье, должен убить двадцать собак и двух кошек. У меня тогда и зародилась мысль [сделать из него прогульщика].

Кстати, поскольку речь зашла о том, как могут иногда отдельные детали рождать мысль, хочу напомнить вам об одном эпизоде у прогульщика, который вырос из довольно необычайной вещи. Я в Лондоне, в одном из кинематографов видел хронику. В этой хронике имелся большой кусок, метров на сто: стоят в каком-то саду английские журналисты и журналистки и ожидают выхода Бернарда Шоу. Бернард Шоу, старый фат, идет по террасе очень бравой щеголеватой походкой, потом очень легко прыгает сажени на две вниз, подходит на середину плана и говорит: “Вот и я, Бернард Шоу, господа, вот мой профиль и вот моя походка. Обратите внимание, у меня борода белая, но, если постричь,

я, конечно, буду совершенно молодым человеком, по крайней мере я так себя чувствую”. И дальше начинается разговор Бернарда Шоу и т. д. Вот я старика и решил взять.

Спрашивают, как объясняю я некоторую статичность моей картины. Я думаю, что этот вопрос вообще относится не только к моей картине “Иван”, но и к другим моим картинам. В конечном итоге я не могу сказать, что я все сделал хорошо, может быть, еще не все доделано. По-видимому, конечно, есть и ошибки. Я выхожу из положения таким образом. Для меня самым главным в работе, к чему я хочу прийти, является кухня производства. Я иду к познанию, чего не нужно снимать. Когда я пишу сценарий, уже осуществляя его, я забочусь о том, чего не нужно писать в сценарии. И когда я формирую актеров, я [тоже] думаю о том, чего не нужно снимать.

Очевидно, с одной стороны, из-за этой установки, с другой стороны – из-за того, что мне приходится всегда брать большое количество материала, у меня иногда и бывают эти перехлестывания через [край]. Иногда фигуры замирают, я прибегаю к статике. Причем до сих пор по крайней мере я находил, что эффект при правильном разрешении был необычайно сильным. Между прочим, в этом плане было немало подражаний целым рядом режиссеров (я забыл названия картин и фамилий), [но] никогда у них не получалось. Это не значит, что у меня всегда получалось. Очевидно, это происходит от непонимания того, что такое статика.

Когда я говорил о методе работы с актерами, я указывал на то, что к авторам подлизываюсь, обманываю. Если я снимаю его в статуарном плане, я и тогда подлизываюсь к актерам, это значит, что я не случайно и не просто его ставлю.

Если статику понимать и строить как какое-то потенциальное состояние движения, готовое осуществиться в нужное время и в нужном месте и в нужном преувеличении, тогда это работа. Если же идет перехлестывание, тогда это не годится. Может быть, и были элементы перехлестывания, из-за этого, может быть, получалась относительная статуарность. С другой стороны, тот жанр, в плане которого я работаю, не нуждается в излишней подвижности на экране. Таким образом, очевидно, статуарность, которая бросается в глаза, является результатом недостаточной проработки этого метода во мне самом.

Над какой картиной я буду работать после “Ивана”? Я уже говорил, что думаю сделать большую комедию, хочу построить трагикомедийный фильм с преобладанием комических элементов, взяв очень большой и серьезный участок нашей бывшей истории – империалистическую войну и главными действующими лицами царя Николая II и рядового солдата. Можно ли [не] принимать во внимание, что очень часто в практике кинематографического понимания комический жанр сопряжен с облегчением тематики, с облегчением [смысловой] нагрузки. Я спрашиваю себя, можно ли сделать по-настоящему комический фильм, построенный по всем открытым или неоткрытым законам комедии таким образом, чтобы этот фильм, воспринимаемый как комический, в то же время звучал в плане большого и глубокого идейного содержания, т. е. не снизить политическую нагрузку комедии на йоту. Это первое.

Второе – чрезвычайно интересно проработать вот что. Мы все хорошо знаем истину, что от великого до смешного один шаг, ее нетрудно, по-видимому, доказать, т. к. имеется [целый] ряд примеров. Я спрашиваю себя, а можно ли великие вещи сделать смешными, можно ли сделать смешными страшные вещи, какой шаг от страшного до смешного? Вот над этим я думаю поработать. Если удастся, будет хорошо.

“Т. Довженко, чем вы объясняете неоднократное появление прогульщика у кассы, в разных монтажных точках?”. Я просто сознательно неверно смо-

нтировал, вот вы смеялись, очевидно, немного над этим. А, по сути говоря, здесь хотелось вот что сделать: не просто человек получает деньги, а получение денег из черной кассы, как явление. Начинает подходить прогульщик, вначале ему кажется, что это не черная касса и деньги ему не нужны. Почему я делаю так, я точно, как хирург, рассказать не сумею. Но я знаю и уверен, что когда мы говорим о разрешении каких-то приемов монтажа, я никогда разрешение это не вывожу из каких-то теоретических рассуждений. Я глубоко убежден, что если бы у меня не Шкурат играл роль прогульщика, а какой-то другой человек, очевидно, я по-другому строил бы “черную кассу”. [Повторяю, что] самым интересным является то, что этот прием взят из понимания этого увальня; ему идет это.

Почему он с цветом? Это потому, что он ревнитель земли, он ревнует все к земле, он сопротивляется. Он еще не кончен, в нем есть сила. Убить эту машину – не так просто. Фигура сложная. Но мне нужно было дать мое отношение к нему. Поэтому я проделал отстранение его, подав, как нелепую фигуру.

Женщина продвигается через ряд дверей. Дверей много. Дверей пять–шесть можно было сократить. Было задумано в плане ритмическом, а нужно было сократить на пять–шесть дверей.

Мне задают такой вопрос: “В отдельных случаях, в “Иване”, когда вы касались сложных проблем, вы упускали из виду зрителя, а в другом случае, снимая пейзажи, вы о нем помнили. Где объяснение, где стык этих двух творческих линий и противоречий?”. Очень ехидный и умный вопрос. Когда я вчера говорил, что я много пейзажей сделал потому, что мне хотелось, чтобы зритель вначале себя хорошо почувствовал, то больше я так делать не буду, потому что зритель, оказывается, неблагодарный человек. Он не стоит того, чтобы ему преподносили такие хорошие гостинцы, и больше я этого делать не буду. Зритель вообще ленивый человек, и когда я дал возможность [ему] поленился на протяжении 200 метров, то он потом и возмнил – давай так же дальше!

Прежде всего, пейзажи. Будем говорить не о пейзажах, а будем говорить так – 400, 500, 600 метров начала картины производят, по-видимому, громадное впечатление. На меня впечатление они не производят, потому что они мне надоели, и, вообще, я не смотрю своих картин, но говорят, что они производят впечатление. По-видимому, это впечатление производится на вас всех, на немцев, французов и на кого угодно. Впечатление, говорят, получается очень большое. Понимаете, какой же вы разгон должны взять дальше, как вы должны выжимать, чтобы впечатление не пошло вниз. Впечатление большое в звуковом фильме, потому что эта вещь воспринимается другим порядком, просто действуют на первичную структуру, субъект, пейзажи, и проч. и т. д. Какая песня – вам не важно. Вам важно, что говорит Иван, что говорит прогульщик, но не важно, какая поется песня. Совсем другая нагрузка здесь на слова.

Хватило ли у меня ума или способностей так провести дальше картину, чтобы выжать эту гирю до конца? Я думаю, что да. Я думаю, что хватило. При чем тут могло быть два пути. Я мог вытащить из своих сундуков все известные мне вещи, точно рассчитать все материалы и двинуть ими по вашей башке. Я этого не сделал. Я стал перед дилеммой, что делать дальше. Я считал, что Иван на сегодня еще не имеет права. Для меня мое отношение к действительности и осуществление этого в моих образах было дороже в каком-то гражданском плане, чем возможности хлесткого эффекта в плане художественном. Здесь была борьба гражданина с художником. Тут и получилось то, о чем я говорил вчера.

И вот пришлось после десерта есть борщ и кашу, недостаточно прома-сленную.

Таким образом, это не то, что я вначале с публикой считался, давая пейзажи, а потом перестал считаться. Нет, я дальше начал бороться с публикой. Вначале я дал продукцию, которая должна была вызвать хорошее состояние для восприятия. Я хотел помочь понимать дальнейшее, а оказывается, что я зрителя распустил.

“Разве мы делаем плохо, что учимся на профессионалов у режиссеров?”. Я не думаю, что мое заявление о себе, как не о профессионале, мое откровенное, может быть несколько прямолинейное утверждение относительно самого себя вызвало у вас этот вопрос. Конечно, нужно учиться на профессионалов, но я думаю, что этого недостаточно. Вы меня простите, но, принимая во внимание то, что нужно очень долго объяснять эту мысль, я одену ее сейчас в образную форму. Меня не удовлетворяет на все 100 % то положение, что вы учитесь, как профессионалы. Я не отрицаю необходимости этой учебы. Я хочу только сказать, что этого недостаточно. Я хотел бы, чтобы вы расширили в возможно короткий срок как-то свою биографию. Может быть, вас нужно ссылать куда-нибудь на пароход, может быть вам нужно поехать на Камчатку, терпеть жуткие лишения. Может быть, нужно бросить свою работу и идти на другую работу, идти в другие производства, в другие области поработать. Нужно зубами, очень крепко, по-военному ощутить действительность. Очень хорошо сказал какой-то писатель, что кто не лежал шивый, голодный, в объятиях с винтовкой, в грязи, ночью, не смея высунуть голову, с высохшим ртом и не думал о том, как прекрасна жизнь, тот, может быть, и не понимает этой жизни. Я не хочу сказать, что вам нужно лечь сегодня с винтовкой, мы [все] ляжем, когда придет время. Но нужно как-то расширить стенки этого бытия, мечтать, дерзать о многом, быть бесконечно щедрым. Нужно, чтобы каждый из вас продумал [свое] положение. [Надо] быть полнокровнее, ярче и смелее. Не держаться за аттестат, который выдадут [в котором будет написано], что настоящим удостоверяется, что предьявитель и т. д. является режиссером. Меньше всего, товарищи, нужно думать об этом.

Давайте говорить честно. Если Политехнический институт выпускает через пять лет ваших товарищей, у которых знания построены на определенных математических точных науках, знания определенного объема, то нам с вами бывает очень часто трудно определить, кто же из нас соответствует и почему. И здесь количество заученных формулировок не всегда определяет пригодность того или другого товарища. Нужно знать, как заучено, на чем построено, на что опиралось и чем опиралось.

Таким образом, я имел в виду только одно: быть щедрым и быть смелым. Кстати, тут товарищи спрашивали меня, нет ли у меня в корзинах остатков моих картин. Я ответил: черт знает, очевидно, нет. Но ясно, что у меня в корзине имеются хорошие вещи, имеется самый лучший кусок “Арсенала”. [Это] самое лучшее, что я создал. Я выбросил его из картины потому, что [в нем] имелось 400 метров. Если бы можно было этот кусок сделать в 150 метров, тогда это было бы лицом картины. Но так как в 150 метрах этот кусок теряет свое значение, то я выбросил [целиком] эти 400 метров из картины. Когда люди приходили в ужас и говорила мне, – что же вы делаете! – я просил их оставить меня в покое.

О монтаже. За свое пребывание в Москве я был на нескольких заседаниях Союзкино. На всех этих заседаниях я слышал новое заклинание, которое появилось в кинематографическом мире и которое произносят иногда буквально за один дух; творческий период – подготовительный период. Вот об этом подготовительном периоде позвольте здесь поговорить.

Совершенно неверным является утверждение в это механическое разделение в коробочки [!] – подготовительный период и неподготовительный период. Точно так же глубоко неверным является утверждение относительно монтажа как технической функции. Я не хочу говорить очень много об этом, так как на это потребуется шесть–восемь часов, но вкратце скажу о своем отношении к этому делу.

Нет такого периода, который можно было бы точно формулировать, как подготовительный. Это могло быть только в том случае, если бы процесс был механизирован, как на [других] производствах, если бы отношение к нему до последней точки было настолько же механизировано, как механизированы все процессы на других производствах, когда реализовалось бы совершенно точное количество совершенно точных и нужных сценариев. Тогда можно говорить об этом подготовительном периоде. Но поскольку большинство режиссеров ищут сценарии сами или являются сценаристами, то чрезвычайно трудно бывает установить, где начинается и где кончается этот подготовительный период, и в какой стадии подготовительного периода рождается настоящая подготовительная вещь.

Я говорю, что может быть такой случай, когда трамвайный подзатыльник, данный каким-нибудь пьяным, рождает у вас прекрасную мысль, не имеющую отношения к данному подзатыльнику. А для этого не нужно ездить каждый день на трамвае с тем, чтобы ждать этих подзатыльников.

Затем, второе. Вы все прекрасно знаете, что [мысль] не всегда можно высидеть, принимая во внимание быт одной комнаты, в которой мы пребываем. Не всегда можно сказать: вот, я от трех до шести часов посижу для того, чтобы родилась мысль. Часто бывает, что вы сидите и сидите, а эта нужная мысль к вам не приходит. А бывает и так, что эта мысль к вам является, а потом дадут вам подзатыльника в трамвае и вы вдруг увидите, что эта мысль ваша никуда не годится.

Таким образом, [нельзя] рассматривать механическое разделение [этого] процесса, который представляет собой не обычное производство, а отличается от всех производств тем, что в конце концов является процессом какого-то синтеза человеческих эмоций и интеллекта. Тут чрезвычайно трудно бывает механизировать разграничение этих понятий.

А отсюда – понятие о монтаже как процессе механическом является фальшивым и безграмотным. Монтаж – это не верхний этаж в доме, это, скорее, дырка в лифте, это лифт, это сквозной, проходящий через все этажи, лифт. Вот что такое монтаж. Значит, монтаж, по-существу говоря, является тем костяком, тем стержнем физическим, на котором строится [все] здание; это то, что соединяет все этажи [для] передвижения воздуха, света, всего, чего хотите.

Принимая во внимание, что мы не можем точно [все] разграничить, поставим вопрос, как же [надо] строить творческий процесс? Одно время было утверждение в науке, если вы помните о локализации умственных впечатлений. Утверждалось, что мозг поделен на отдельные участки и каждый участок занимается [только] своими определенными функциями. Доказывалось, что если поразить глазной участок, находящийся в задней части мозга, то человек слепнет, и т. д. Но ведь дело в том, что если поражается зрительный центр и вы слепнете, то не только зрение портится, а поражение зрительного центра связано с частичным разрывом и [других] частей мозга. Иначе говоря, зрительный центр локализуется, но находится в такой связи с другими центрами мозга, что мозг в целом является единым орудием для человеческого сознания. Таким же единым творческим началом является монтаж. Значит, монтировать нужно, начиная картину. Я думаю, товарищи, что в какой-то мере качество режиссера

определяется [одним]: обладает ли режиссер монтажным мышлением или он не обладает этим монтажным мышлением. Я знаю, между прочим, очень хорошо несколько людей. [Это] люди очень большой кинематографической эрудиции, по-настоящему, серьезно кинематографически грамотны. Нет таких вопросов, на которые они не могли бы ответить, они грамотны в очень многих областях. Замысел у них очень интересный, а делают картину они плохо, потому что нет у них монтажного мышления. Человек монтажно не может сформулировать свои идеи. Если бы это было не так, тогда для этих людей была бы готова самая блестящая кинематографическая ситуация. Монтаж нужно рассматривать в плане самого первого зарождения мысли. Я не могу сейчас подробно заниматься этим вопросом, обещаю посвятить этому делу отдельную лекцию.

В чем заключается основная работа монтажа, к чему она должна свестись? Тут придется вспомнить [другие] искусства. Наиболее наглядный в этом отношении [пример] являет, по-моему мнению, живопись. В этом отношении чрезвычайно интересными с точки зрения монтажа являются японцы, лучшие мастера. Они путем необычайно долгой и упорной работы достигли совершенства в овладении линиями. [Это] настолько выразительно и экономно, что дальше, кажется, и идти уже некуда. Они пришли к [тому], что минимальным количеством средств максимально выражают ту или иную мысль.

Что делаем часто мы? Мы должны, например, в такой-то схеме воплотить весь наш видимый материал. Мы начинаем делать это таким образом. Предположим, у нас имеются две схемы. Если вы будете сравнивать их, вы увидите, что направления взяты совершенно верные, прямая линия пошла под таким-то углом, затем кривая пошла под таким-то углом. Все верно, а вот картины нет. Что же здесь происходит? Оказывается, что здесь нет линий, а есть то, что называют соломкой. Соломка получается от неуверенной руки, когда рука не знает замысла головы. Вот в результате этой разобщенности и является неуверенность, на всякий случай пробуют так, затем по-другому, потом еще как-нибудь. Получаются какие-то хвостики, засоряющие вещи, иногда большие, но очень часто маленькие. Для меня, поработавшего над этим вопросом, это ясно.

Незнание, чего не нужно снимать, приводит [часто] к незнанию, чего не нужно монтировать. Мы перегружаем свою картину, зачастую угрожаем упругости [ее] единой линии. Мы обманываем себя, говоря, что вот это нужно, что здесь такая-то идея. Но в большинстве случаев это происходит из-за того, что мы не умеем мыслить. Ничего не должно быть сделано случайно. Это – ничего не должно быть сделано случайно – в монтаже должно быть с самого начала, благодаря непониманию этой вещи, мы всегда снимаем больше, чем нужно. Если бы можно было через уменьшительное стекло посмотреть на сценарий, так как он есть в его размерах 2000 метров, наши картины были бы гораздо лучше. Вся беда в том, что наши сценарии по 3, 4, 5 000 метров, а потом, когда нужно укладываться в 2000 метров, мы механически выбрасываем кусок и обманываем себе, говоря, что выброшенный кусок будет незаметен. Товарищи, никогда не бывает такого случая, что этот кусок незаметен.

Позвольте думать, что если бы человек знал с самого начала, что это будет заметно, очевидно, мысль его шла бы по-другому. Вот это засорение нашей работе и является результатом неверного отношения к монтажу, как к верхнему этажу здания: вот доберемся до этого верхнего этажа, а потом как-нибудь расчистим и возьмем, что нужно.

Вчера я приводил пример. Один из моих помощников сделал так (а нужно сказать, что часто хороший помощник хочет сделаться плохим режиссером): прибегают дети к поезду, просят, чтобы кондуктор посадил их вместе с собакой,

[чтобы] ехать на экскурсию, кондуктор отказывается, снова дети просят, снова отказывается кондуктор; наконец, когда поезд уже почти трогается, кондуктор пускает детей вместе с собакой. Я спрашиваю: “Зачем ты это делаешь? Если [дети] пять раз просят, значит, ты хочешь показать, что кондуктор не пускает собаку. Потом дети поехали. [Потом] ребенок начал тонуть, кричат: дайте собаку. Собаки нет. Потом она является, как в детской картине, и спасает ребенка. И вот все говорят: какой хороший кондуктор! [Хорошо] если так еще, а то тут получается совершенно ненужное торможение действия. Этих ненужных торможений действия бесчисленное [множество]”⁸.

Я не считаю себя совершенным мастером. Думаю, что моя лучшая картина будет еще не скоро. Я иногда впадаю в другую крайность. Я стараюсь настолько выводить четкую линию, что иногда забываю о нужных изгибах. Исхожу [я] часто еще и из таких соображений: я уверен в знании того, что я делаю, мне кажется, что если мне понятно, то мой зритель тоже поймет, как и я. Я делаю неверное соотношение между [собой]⁹ и зрителем, я ведь над картиной мыслю год, а зритель мыслит [только] полтора часа.

У меня есть такая записка: из картины “Иван” не следует, что основная цель ее – это борьба и [что ее цель] – доказать две идеи. Я говорил о двух наиболее интересных фигурах. Цель картины, в конечном итоге, конечно, не в этом.

Что можно вообще сказать в этом случае? Я полагаю, товарищи, что я кое-что разрешил, многое я не разрешил, причем многое и не входило в задачу моего разрешения. Зато я отдаю себе отчет в том, что, по крайней мере, поставил (некоторые) вопросы для кинематографистов и не только для кинематографистов, а, может быть, и для литераторов, и для зрителей.

Что для меня самое главное, самое дорогое, что мне хотелось сделать и хотелось осуществить в картине “Иван”?

Я повторяю, что для меня лично самым ценным является речь комсомольца. Сегодня мы закончили наши трудовые маневры. Победителем маневров оказался тот, кто лучше вымыл ноги, победитель тот, кто правильно одел онучи, победитель тот, у кого все детали технического поведения были осуществлены и осуществлены весело. Я не знаю, может быть, я ошибаюсь, но для меня это самое дорогое.

Товарищи, вернемся к пейзажу. Замечательные пейзажи, замечательная земля. Вот какое бытие! Все хорошо! Я выбрасываю из всей этой замечательно красивой со всеми радостями жизни парубка Ивана. Приходит [на строительство] человек, полный жажды работать. Настолько он сочный, что доходит до бахвальства. Ему говорят: “Может быть, ты поучишься?”. Он отвечает: “Вызываю вас на соревнование”.

И дальше начинается [самое] трудное. Ощущение радости, бодрого тонуса жизни [должно быть] как-то прервано. И должно быть восстановлено не только [одним] Иваном, в селе, на поле, на реке, на лугу. Не только эта обстановка и [не только] это бытие дают радость. Она должна быть восстановлена [в другой обстановке]. Иван должен быть радостным работником на высшей ступени своей жизни – в кругу пролетариата.

[Моя] идея – отдать должное радостному бытию природы во всем ее многообразии и многоцветности. И затем дать эквивалентное и еще более радостное социальное бытие, в новых формах работы формирующегося индивидуума в большом социалистическом коллективе, в новых формах работы, в новом полнокровном самоощущении человека, рожденного вторично. Вот цель картины.

Самая большая, по моему мнению, хотя и мелкая в метраже, ошибка заключается (я говорю так, как я думаю сейчас) не в том, что я не сумел или

недопонял свою идею, а в том, что человек, на которого было возложено осуществление этой идеи, технически не в состоянии был ее разрешить. Человек обкарнал сам себя, а через него и я недоразвил свою идею.

Меня спрашивают: делал ли я предварительные зарисовки или эскизы карандашом своей картины. Нет, я этого не делал. Я не говорю, что это не нужно делать. Я не делал этого просто по своей лени. Я бесконечно ленивый человек и пользуюсь всяким случаем, чтобы полениться. Причем, это не значит, что я [что-то важное] выбрасываю из головы. Я не люблю писать. Может быть, эта нелюбовь и эта лень выросла из привычного отношения к своему основному [психическому] аппарату. У меня громадная зрительная память и психика моя построена так, что я забываю то, что мне нужно, а то, что мне [не. – О. Б.] нужно помнить, я всегда буду помнить. Вот почему я не пишу черновых сценариев. Похожу два–три месяца, а когда увижу, что все-равно от стола не уйдешь, тогда разозлюсь, сажусь и за пять–шесть дней пишу сценарий уже начисто, это значит, что к этому времени [у меня] уже все расставлено в мыслях. По-видимому, у меня нет метода в этом плане, я сам себя являюсь методом.

Это не значит, что я и вам советую так делать. Иногда я тоже делаю рисунки, но [главным образом] для осветительных целей. Если нужно расставить свет, тогда я делаю рисунки. Это я делаю для того, чтобы было легче оформлять.

Кроме того, здесь, очевидно, [имеет место] и своеобразие [творческой] манеры. Когда я иду на съемку, я никогда не думаю о съемке. На съемку я прихожу спокойным, потом начинаю ругаться минут пять. [И] должен признаться, что очень часто лучшая мысль как раз и рождается в это время. Вот почему я так глубоко не согласен с кургузым предложением т. Сутырина, ибо каждый режиссер скажет, что необычайно много, может быть, самого интересного, является в процессе [самой] работы, как во время съемки, точно так же, как и во время монтажа, где самый лучший монтаж на восьмом часу работы. Мы знаем, как плоска и безжизненна западноевропейская и американская кинематография, которая построена главным образом на механическом процессе. Несмотря на все совершенство осветительной аппаратуры и пленки все-таки самого главного не хватает.

У меня спрашивают: “Т. Довженко, зачем вслед за кадром смерти человека в “Иване”, [его] ухода из жизни, вы даете кадр ухода паровоза?”. Вы сами же говорите – уход жизни, уход паровоза. Давайте возьмем “Тараса Бульбу”. Там дан хороший бой запорожцев с поляками. Когда саданули поляки казака Кукубенко, вылетела казацкая душа и полетела к богу. Бог и говорит: “Это ты, Кукубенко?”. – “Я, господи”. – “Сядь сюда!”. Тут есть хороший образ. Но вы сами чувствуете, что вот хлопнули человека, вам нехорошо показывается, вы чувствуете, (что) человека убили, может быть, можно было найти лучше. Вообще, нет ничего лучшего, чего нельзя было бы сделать.

Вопрос: “Скажите, пожалуйста, если группа студентов хочет изучать вашу школу, то какую конкретную помощь эта группа может получить?”.

Вот на это я вам не могу ответить. Как я учился? Я учился у плохого режиссера. Это, по-моему, самый лучший метод обучения. Если вы меня считаете плохим режиссером, тогда учитесь. Когда я приехал на одесскую кинофабрику, я попал к одному глупейшему режиссеру и увидел через два дня, что у него дело [идет плохо], никуда не годится. И почувствовал зверскую радость: очевидно, дело не так трудно, как оно мне показалось. Если я вижу уже плохо через два дня, то что же я увижу дальше?! Режиссер был мною недоволен, и дня через три меня убрали. Дали мне делать картину. Я хорошо знаю живопись, но театра я не знал, в театр не ходил. Я играл по-настоящему, я верил в то, что делал, я играл на 100 %. Потом я начал строить [свою работу] в кинематографии.

Я думаю, что вряд ли будет [правильна] такая установка: вот я, такой-то студент, мне очень нравится тот объем деятельности, в котором работает Александр Петрович, мне нравится его [художественное] вооружение, мне нравится его отношение к самому себе, к кинематографии как к [области], где не все [еще] сделано и [где] он сам не все еще сделал. Следовательно, если он хочет копаться в каких-то [неизвестных] вещах, говорить о своем собственном самоусовершенствовании, это меня удовлетворяет и я хочу включиться в изучение его деятельности и у меня также [кое-что] выйдет.

Вы хотите сказать о том, войдет ли к вам культурное наследие или не войдет. Может быть, войдет, а может быть, не войдет. Это не значит, что я такой трудный и такой неповторимый индивидуалист, не в этом дело. Вы – наши культурные наследники, и в конце концов моя задача заключается в том, чтобы кому-то из вас ботинки потом начать чистить. Я в этом вижу оправдание своей работы.

[Но] если я [и] рассматриваю вас, как своих культурных наследников, которым я обязан передать [свое творческое] наследство, то я [в то же время] хочу сказать, что наследство так просто не передается. Очевидно, придется [вам] изучать опыт не только лучших, но и худших. Что [самое] нужное в этом изучении? Я думаю – как можно меньше [приклеивать] ярлыков, поменьше вешать на свои мысли этикетки, поменьше механического доктринерского отношения. Потому что у нас часто получается в результате такого отношения то, [о чем] сказал Некрасов: “Что ему книжка последняя скажет, то ему на душу тотчас же ляжет”. [В своем] отношении к последней книжке, к статье, к кинематографическому лозунгу, к моде (принимая во внимание [нашу] довольно расшатанную кинематографическую атмосферу) – нужно быть смела [? – О. Б.], нужно быть честным, нужно хорошо носить свое юное “я”. Никогда эти моменты, если их человек примет по-настоящему, не уйдут даром из его творческой [жизни]¹⁰. Разрешите на этом закончить. Думаю, что, если я не уеду в течение этих ближайших дней, я буду здесь еще пару раз и возьму тогда уже две какие-нибудь определенные четкие темы и мы их проработаем.

ЦДАМЛМ України, ф. 690, оп. 4, спр. 101, арк. 22–48.

* Квадратні дужки в тексті проставлено невідомою особою (скоріше за все – Ю. Солнцевою). Автор приміток також невідомий.

¹ В тексте стенограммы: *нужным*.

² В тексте: *считаю*.

³ В тексте: *производство*.

⁴ В тексте: *колоссальнейшие*.

⁵ В тексте: *допустить*.

⁶ В тексте: *вопросы*.

⁷ В тексте: *большинство из них идет именно по этой линии*.

⁸ В тексте: *количество*.

⁹ В тексте: *мною*.

¹⁰ В тексте: *пути*.

№ 2

Фрагмент виступу О. П. Довженка на Київській кінофабриці

[1936 р.]

Товарищи, имеется недовольство, касающееся моего вчерашнего выступления. Я хочу вкратце изложить следующее: когда я был в Москве, то ко

мне подошел тов. Хмель (директор Киноинститута) и просил меня, чтобы я согласился преподавать, вести кафедру режиссеров в предполагаемой киноакадемии в Киеве.

Он это предложил, мотивируя тем, что в киноинституте режиссерский факультет должен быть закрыт и вместо него должна открыться киноакадемия. Я на это возразил. Я считаю, что в академии должны читать лекции академики и состав учащихся должен быть более подобранным. Я сказал, что если бы были курсы, то я, может быть, читал бы.

Через некоторое время он мне заявил, что действительно будут курсы и на эти курсы будут подбираться люди со всей Украины – лучшая молодежь.

Когда я приехал через несколько месяцев, то я увидел на кинофабрике, на одной из дверей комнаты вывеску “Режиссерская мастерская Довженко”. Я узнал, что в этой мастерской читаются лекции. Кто читает и какие люди. И почему моя мастерская? Когда я спросил Нечеса, что это значит, то он ответил:

– Ну, що ж робити? Курси відкрити у нас немає коштів! Хай буде твоя майстерня.

Через несколько дней я получаю письмо из Ленинграда от женщины по фамилии Чанукаева, которая пишет: “Уважаемый товарищ Довженко, учится ли в Вашем институте мой муж Ченукаев? Он вор, обокрал учреждение, обокрал меня, забрал все мои вещи и удрал. Его сейчас разыскивают”.

Говорят, что он и здесь обворовал и уехал.

После этого я обратился к председателю СНК тов. Любченко и сказал: “Для меня приемлемо воспитание молодежи, но я должен сказать свою мысль по этому поводу. Если бы я мог в качестве профессора режиссуры преподавать любому количеству студентов свою дисциплину, то я не могу такое же количество воспитывать.

Я считаю, что мастерская отдельного мастера должна строиться по тому или иному принципу, что должно быть единство принципов мастера и учеников”.

Я сказал, что людей я не знаю и трудно вообще знать, кто будет будущим мастером. И я прошу дать мне право принять в мою студию самое ограниченное количество людей – примерно шесть человек. Когда я, проработавши с этими людьми, через два года выпущу из них трех режиссеров, то это будет большое дело.

Он ответил, что “очень хорошо понимаю, но возьмите больше людей, потому что, если действительно из шести человек окажется много нехороших, возьмите восемь–десять. Даже хорошо было бы, если бы вы взяли двенадцать–пятнадцать и потом через полгода будет видно, может быть придется, узнав способности этих людей, заменить некоторых новыми”.

У меня была такая мысль. Так как к этому времени были сокращены ресурсы, то я не нашел возможности брать двенадцать–пятнадцать человек, тем более, что много своей большой работы. И вот я приступил к подбору людей. У меня экзаменовалось, если я не ошибаюсь, человек восемнадцать. Преподавание я запретил, тем более, что программа даже перед экзаменами со мной не согласовалась.

Когда я начал экзаменовать людей, то первое мое знакомство с людьми меня не удовлетворило.

Товарищи, какая задача передо мной стояла? Я дал обещание правительству приложить все усилия к тому, чтобы в самый кратчайший срок приготовить режиссеров из молодежи.

Помимо того, что у меня режиссерская мастерская, которая должна ускоренно выпустить режиссеров и притом режиссеров доброкачественных, иначе зачем забивать фабрику бездарными людьми.

Я считаю, что самым трудным в кинематографии, что в наибольшей мере играет для нас роль на сегодняшний день, – это сценарий.

Сценарий – это самое сложное дело, где должна быть заложена сложная идея.

Но бывает так, что в картине заложена самая высокая идея, правильно поставленная, но в результате картина получится скверной; и зачастую зритель чувствует, что картина плохая, но не знает почему.

Кроме того, я исходил из того, что если через два года я приготовлю примерно пять режиссеров, а Нечес даст им плохие сценарии, а я не уверен в том, что в ближайшее время будут хорошие сценарии, и надеяться на то, что сценарии у нас родятся через два года такие, по которым можно приступить к постановке, – не приходится.

В Америке выходит в год 800 картин, а имеется 4.000 сценаристов, т. е. на одну картину приходится пять сценаристов.

А мне желательно, чтобы мы лучше работали, чем работают в Америке. Я представляю себе такой кусок работы! Поэтому я на сегодняшний день счел нужным для себя учить молодых своих студийцев сценарному делу.

Я не считаю обязательным воспитывать сценаристов, но мне нужно воспитывать таких людей, которые не сидели бы, как П. А. Коломийцев, а которые вместе с писателем могли бы делать сценарии.

Режиссер должен быть идеологически вооруженным и быть в курсе сценарного дела. Это значит, что нужно научиться делать фильм на бумаге. Это – одно.

Я считаю, что метод преподавания молодым режиссерам – начать работу с небольших картин, не больше 100–200 метров. Когда режиссер сделает две–три таких картины, тогда можно считать, что он закончил школу и ему можно приступить к большим картинам. Без предварительной проверки творческой работы на короткометражках давать серьезные, большие картины ни в коем случае нельзя. Вот основа преподавания, которую я здесь ставлю.

Теперь отвечаю товарищам по существу вопроса, такого порядка: как в мастерской Довженко учились в данном случае те люди, которые являются троцкистами, как Сасин, Шопин, Ференц, Шепелев. Я Сасина взял в мастерскую потому, что у меня он работал в картине “Иван”, следовательно Сасина я, как студента, знал больше, чем других студентов. Он как-то положительно проявил себя в работе.

Когда я принимал в студию людей, то никаких абсолютно предубеждений, информации даже со стороны дирекции института, со стороны парт., комсомольской организации и даже со стороны отдельных товарищей, которые знали этих людей больше, чем я, не последовало.

Например, тов. Каневский говорит здесь, что Сасим троцкист, и что он знал это. Я не ставлю в вину тов. Каневскому, что он знал это и не предупредил, – он сам себе поставил в вину, но я не понимаю, почему я должен быть виновен. Если бы вы меня предупреждали, то я бы не взял этих людей в студию. Но так как меня никто не предупреждал, так как абсолютно никаких предубеждений не последовало, то я бы не взял этих людей в студию.

Ференца мне рекомендовала партийная и комсомольская организации, как комсомольца. Я взял его в студию. И я был доволен, что посланный парторганизацией человек оказался способным в работе.

Я считаю, что в отношении подбора людей в мою студию и в том, что в числе их оказались троцкисты, – возьмите вину на себя. Вы ведь людей знаете больше, чем я...

Я соображал так: я вспомнил то время, когда я шел на фабрику работать, как я начинал.

В наше время (десять лет назад) несравненно было легче начинать. Возникает вопрос – почему? Потому, что в то время ... (не слышно)... и картины ставили дешевые и делались картины быстро. Если наши картины выходили плохо, нас легенько поругивали, давали другую работу и так, растративши несколько тысяч государственных денег, мы выходили режиссерами.

Сейчас нельзя выходить с плохой картиной, т. к. требования нашего советского зрителя значительно выросли, вкус его поднялся... Вопрос сводится к человеческой мысли, вопрос сводится к простоте изобретательских средств, а простота есть дело очень сложное и большое.

Я думал, как я буду выпускать людей через два года. Я страшно волновался и страшно боялся. Я думал, что если люди окажутся талантливыми, умными, вдумчивыми, легко осваивающими то, что им будут давать, то что я сумею дать им при условии, если я буду... Я думал так: попрошу у треста дать мне 30 или 50 тысяч денег; на эти деньги куплю лучшую для них библиотеку по вопросам культуры и оставлю в их комнате...

Я начинал экзаменовывать по-школьному. Я спрашивал по истории, по географии, по очень модным предметам. Спрашивал по живописи и т. д. Я не экзаменовал, а определял их уровень знаний. Мои выводы были весьма печальны. Знания оказались слабы.

Товарищи, есть какой-то уровень культуры, без которого в искусстве никак нельзя обойтись.

Теперь надо подойти к самому главному. Итак, я принял таких людей, как: Дробищенко, Галинского, ... Дробинского, Ищенко, Крикуна, Сасима, Шопина и Винярского. Остальных я не принял. В частности, не принял Крапиненого, Никитина, Ненка, Розову, Пугача и еще нескольких товарищей. Не принял из соображений сметных и соображений более серьезных, – некоторые из этих людей были недостаточно подготовлены, чтобы через два года сделать их режиссерами. Некоторым непринятым товарищам я дал обещание такого порядка: если вас продолжает интересовать кинематография, то я всегда готов к вашим услугам, будет ли это дома или в студии, я по мере сил и свободного времени всегда к вашим услугам.

В основу работы я хочу положить метод практики. Я пришел к этому выводу из следующего наблюдения... (из-за шума не зафиксировано)... я увидел, что людям нужно работать. Даже сценарий, который им дан как практическая работа, сделан наспех и ничего не имеет общего с образцовым сценарием. Я писал об этом в газете и сейчас напоминаю, как я это делал...

ЦДАМЛМ України, ф. 690, оп. 4, спр. 75, арк. 1–6. Машинопис.

Олексій КУРАЄВ

**МАТЕРІАЛИ ЩОДО ПОЛІТИКИ ВІДНЯ В УКРАЇНСЬКОМУ
ПИТАННІ 1905–1918 рр. У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ АВСТРІЇ:
ОПТИМІЗАЦІЯ ПОШУКУ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ**

Серед джерел до історії України першої чверті двадцятого століття важливе місце належить, зокрема, документам Державного архіву Австрії у Відні. Частина його матеріалів періоду 1914–1922 рр. була видана українським істориком, священником Теофілом Горникевичем у співпраці з науковцями Віденського університету та інституту ім. Липинського у Філадельфії (США) чотиритомником “Події в Україні у 1914–1922 роках. Їх значення та історичне підґрунтя” (Theophil Hornykiewicz. Ereignisse in der Ukraine 1914–1922. Deren Bedeutung und historische Hintergründe. Philadelphia – Horn. 1966–1969. Bd. 1–4.) До збірника ввійшли документи таких підрозділів цього архіву, як Архів імператорського Дому, Двору та Держави (Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, скорочено – HHStA), Воєнний архів (Kriegsarchiv, скорочено – KA) та Загальний архів органів державного управління (Allgemeiner Verwaltungsarchiv, скорочено – AVA), що стосуються української тематики. До другої половини 1990-х років матеріали збірника Горникевича використовувалися переважно західними дослідниками історії України; сучасні українські науковці лише починають відкривати для себе це цінне історичне джерело, яке, безперечно, заслуговує на увагу.

Окрім зазначеного видання, австрійські державні документи, що стосуються України, публікувалися рідко і невеликим обсягом. Серед них вирізняються такі публікації:

а) додаток до статті Вольфдітера Біля “Про австро-угорські цілі війни 1914 року”, де в повному обсязі наводиться меморандум “Питання австрійських територіальних надбань на північному сході у разі вдалого закінчення війни Центральних Держав з Росією” барона Андріана, в якому найкомпетентніший на той час австрійській знавець українського питання обґрунтовує державні інтереси монархії стосовно українців царської імперії (Bihl Wolfdieter. Zu den österreichisch-ungarischen Kriegszielen 1914 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 16/ 1968, SS. 505–530);

б) книга Еріха Прокоповича “Кінець австрійського панування в Буковині” (Чернівці, 2004), де наводяться переклади доповідей управління жандармерії Буковини кінця 1918 р.;

в) праці Костя Левицького (Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів, 1928) та Дмитра Дорошенка (Історія України 1917–1923. – Том I: Доба Центральної Ради. –

Ужгород, 1932), де в українському перекладі наведено окремі документи, підписані офіційними представниками України та Австро-Угорщини у Бресті та Відні в лютому 1918 р.

Звичайно, “українська складова” Австрійського державного архіву, де зберігається як внутрішня документація органів державної влади Габсбурзької монархії, так і документи українських громадських і політичних організацій, не вичерпується періодом Першої світової війни та Визвольних змагань, а обсяг архівних колекцій 1914–1918 рр. є настільки значним, що дослідники все ще мають змогу відшукати там цінні матеріали*.

Метою даної розвідки є розкриття можливостей ефективного опрацювання названого архівного зібрання та методик розкриття наукової цінності виявленого джерельного масиву.

Так, серед колекцій Воєнного архіву однією з найчисельніших та, вірогідно, найскладніших для опрацювання є фонд евіденц-бюро (розвідувального управління) Генерального штабу Головного командування армією. На відміну від інших збірок, у значній частині цієї застосовуються лише числові позначення одиниць зберігання (“картонів”, тобто картонних коробок, у кожній з яких зберігаються матеріали обсягом біля 200 сторінок), що робить її опрацювання справою майбутнього. Більш доступною є збірка “Резюме щоденних конфіденційних повідомлень – Італія, Росія, Балкани” (Resumes der vertraulichen Nachrichten – Italien, Rußland, Balkan), що готувалися для вищого командування на основі даних, які надходили з усіх фронтів та від дипломатичних представництв. Зокрема, вона містить дані про “революційні заворушення в Південній Росії”, бунти “малоруських екіпажів на Чорноморському флоті”, підготовку десанту українського загону на узбережжя Кубані для “зреволюціонування Кубанської області”, діяльність українських партій після початку війни, настрої українського населення на захоплених російськими військами територіях Дунайської монархії (КА, Karton 3506, та наступні).

Заслужує на увагу також картон 3696 “Російські трофейні документи 1911–1917” (КА, АОК-Evidenzbüro – 3696), де зберігаються матеріали російської окупаційної адміністрації Галичини і Буковини, зокрема розпорядження і протоколи допитів місцевих українців.

Матеріали картону 4040 “Полонені, зниклі без вісті та перебіжчики” (КА, АОК-EvB – 4040) містять, серед інших, доповіді про український рух у Росії після Лютневої революції 1917 р. та про настрої українських вояків кайзерівської армії.

Варта уваги й колекція австрійського Міністерства оборони краю, яке опікувалося справами добровільних військових формувань, зокрема “Українського легіону” (КА, Ministerium für Landesverteidigung, Präsidium, 1916, Karton 1). Серед інших, вона містить рапорти командира легіону, які відображають політику командування щодо цієї національної бойової одиниці.

Цінною для істориків є й колекція особистих архівів колишніх військовослужбовців австрійської армії, де містяться спогади учасників Першої світової війни (КА, Nachlässe und Sammlungen). Роботу з рукописами цих мемуарів значно полегшує детальний каталог з іменним та географічним

показчиками. Так, у “Спогадах” графа Страхвіца (КА, Nachlässe und Sammlungen, B – 716. Max Kurt Graf Strachwitz. Erinnerungen) описано вступ австро-угорських військ на територію УНР наприкінці лютого 1918 р., а в мемуарах полковника Генерального штабу фон Шмедеса висвітлено ставлення австрійських військ до українського населення Галичини на початку війни (КА, Nachlässe und Sammlungen. B -1044:2. Kurt von Schmedes, Oberst im Generalstab (1878–1964). Jugend- und Kriegserinnerungen).

Важливою для дослідників є й збірка документів Військової канцелярії спадкоємця імператорського престолу Франца Фердинанда (Militärkanzlei Franz Ferdinand, скорочено МКФФ), де, зокрема, зберігається доповідь “Ситуація в палаті депутатів у березні 1911 року”, в якій дається оцінка результатів виборів стосовно всіх українських партій Східної Галичини (КА, МКФФ, Karton 204. Innere Politik (Österreich).

Окрім цієї колекції, окремі матеріали з української проблематики містить також особистий архів Франца Фердинанда, що зберігається в Архіві імператорського Дому, Двору і Держави (HHStA, Nachlass Franz Ferdinand (Depot Hohenberg). Робота з ним можлива за умови отримання письмового дозволу власника цього фонду – д-ра Гогенберга.

Викликають інтерес матеріали угорського аристократа Міклоша Семере (Nikolas von Szemere), подані спадкоємцеві престолу, зокрема газетне оголошення про “премію за працю про духовні і національні стосунки між угорською і українською націями” та лист з поясненням причин його інтересу до “українців Південної Росії” (HHStA, Nachlass Franz Ferdinand, Karton 24. Briefe). В “Огляді політичних партій землі Галичина” викладено історію всіх політичних партій галицьких українців, охарактеризовано їх політичні цілі та методи роботи, а також наведено повний перелік місцевих осередків та органів партійної преси (HHStA, Nachlass Franz Ferdinand, Karton 116). Вартий уваги і проект програми дій після коронування, датований жовтнем 1912 р., в якому дається оцінка перспектив “рутенсько-польського компромісу” (HHStA, Nachlass Franz Ferdinand, Karton 167. Ehepakten, Ansprachen, Thronwechsel).

Цікавою є також добірка статей з українського питання, видрукованих у газетах “Грос-Естерайх” (“Groß-Österreich”) та “Пресбургер тагблатт” (“Preßburger Tagblatt”) за січень–квітень 1914 р., що присвячені проблемам українців Угорщини та царської Росії (HHStA, Nachlass Franz-Ferdinand, Karton 169).

Імовірно, найменш дослідженими і водночас найбільш інформативними є матеріали дипломатичних представництв Австро-Угорщини, зокрема посольств у Санкт-Петербурзі та Берліні, генеральних консульств у Петербурзі, Одесі, Варшаві, консульств у Києві, Москві, Позені (Познані). Службова кореспонденція всіх австро-угорських дипломатичних місій на території Росії зберігається у фонді генерального консульства і посольства у Петербурзі.

Так, у листопаді 1910 р. консул у Києві, а у травні 1911 р. генконсул в Одесі доповідали про створення місцевих відділень “Російсько-галицького добродійного товариства” (HHStA, PA-III, Generalkonsulat St.-Petersburg, Karton 2).

Протягом 1912 р. посольство у Санкт-Петербурзі повідомляло міністру про плани створення нової, Холмської губернії з підпорядкуванням Київському генерал-губернатору (HHStA, PA-III, Gesandschaft St.Petersburg, Karton 126).

Цінними є також доповіді з українського питання генерального консула у Варшаві барона фон Андріана-Вербурга кінця 1913 – першої половини 1914 рр. Зокрема, у грудні 1913 р. цей австрійський дипломат писав: “уже три роки на підставі фактичного матеріалу намагаюся довести, що український рух насправді існує”. Відзначаючи, що польські магнати з російської України наполягали на зворотньому, Андріан-Вербург констатує, що російська влада визнала український рух “небезпечним для держави”. У червні 1914 р. він повідомив, що російський уряд “останнім часом вживає драконівських заходів проти всього українського” (HHStA, PA-III, Gesandschaft St.Petersburg, K-127).

Акти посольства у Петербурзі за 1913–1914 рр. містять повідомлення про публікації з українського питання газет “Одесские новости”, “Русская Речь”, “Киевлянин”, “Рада”, де йдеться про створення “Карпато-Російського товариства” у Москві, заборону клубу “Українська хата” в Одесі, завдання одеського “Галицько-Російського товариства” та “російського комітету допомоги у Львові”. На особливу увагу заслуговують докладні звіти консула у Києві про підготовку зрештою забороненого святкування сторіччя від дня народження Т. Г. Шевченка, про демонстрації у місті з нагоди дня пам’яті поета та про “значний поступ українського руху в Росії” напередодні земських виборів 1914 р. (HHStA, PA-III, Gesandschaft Petersburg, Karton 119).

Листування між Віднем і генконсульством у Петербурзі за 1914 р. містить дані про заборону російських агітаційних видань в Угорщині, статті про “русофільську пропаганду в Галичині” з газети “Нойе фрайе пресе” (“Neue Freie Presse”), дані про одеську організацію “Революційної української партії” та розпорядження щодо збору інформації про російські структури “русофільської та схизматської пропаганди” (HHStA, PA-III, Generalkonsulat St. Petersburg, Karton 3).

Надзвичайно важливими є три меморандуми про російську пропаганду в Австро-Угорщині, надіслані до посольства в Берліні: “Російська акція та наша контракція в рутенському питанні у Галичині та Буковині. За станом на червень 1912 року”, “Великоросійська пропаганда у монархії станом на червень 1914 року” (підготовлені Міністерством внутрішніх справ) та “Схизматський рух у Галичині і його значення для зовнішньої політики” (підготовлений дипломатичним відомством). Ці детальні огляди цінні насамперед тим, що відображають офіційну позицію чільних державних відомств щодо українського населення монархії та розкривають їхню мотивацію в цьому питанні, яка базується на державній статистиці переписів населення та докладному аналізу його політичних уподобань (HHStA, Gesandschaft Berlin, PA-III, Karton 178).

Після початку війни посольство в Берліні, серед іншого, доповідало про діяльність українців у Німеччині (HHStA, Gesandschaft Berlin, Karton 179) та про німецькі видання й організації, що цікавились українським питанням (HHStA, PA-III, Karton 204).

У фонді PA XL, *Interna. Kopien und Denkschriften 1914–1918*, можна також ознайомитися з меморандумом зовнішньополітичного відомства “Значення української проблеми в Галичині для загальної зовнішньої політики” від 2 квітня 1914 р., в якому критично оцінюється політика Відня, зокрема її залежність від реакції офіційного Петербурга.

У спеціальних колекціях з українського питання, опрацьованих Т. Горникевичем, варто ознайомитися з низкою не опублікованих істориком документів. Серед них – лист впливового віденського політика Йозефа Редліха від 17 серпня 1914 р., присвячений настроям “рутенів” на початку війни (HHStA, PA I, Karton 523), звіт консула Урбаса про бесіду з Миколою Васильком від 11 вересня 1914 р., меморандум “Про історію утворення українських партій в російській Україні” (HHStA, PA I, Karton 902). На особливу увагу заслуговує лист завідувача одного з відділів австрійського міністерства закордонних справ графа Дембліна голові свого відомства від 9 грудня 1917 р. щодо політичних перспектив Східної Галичини. Демблін посилається на слова намісника Галичини графа Гуйна, який уважав за доцільне створити українську коронну землю лише в разі невдачі українського державотворення в Росії, оскільки “якщо утвориться незалежна держава Україна, наш рутенський кронланд довго не проіснує, а приєднається до української держави” (HHStA, PA I, Karton 1042).

Третій підрозділ Австрійського державного архіву у Відні – Загальний архів органів державного управління – також містить низку важливих для українознавців колекцій. Це, зокрема, фонд президії Міністерства внутрішніх справ, де зберігаються щоденні рапорти поліцей-президії Львова та її звіти про суспільно-політичну ситуацію в Галичині, у т. ч. про з’їзд Народно-демократичної партії у грудні 1913 р., про збори української молоді з нагоди заборони урочистостей у дні вшанування пам’яті Шевченка у Києві навесні 1914 р. (AVA, Ministerium des Innern, Präsidiale, Abteilung 22. Karton 2116, Galizien 1914–1915). Тут можна також дослідити повні тексти цінних документів, частково опублікованих Горникевичем, таких як меморандуми намісника Галичини міністру внутрішніх справ від 11 лютого та 11 листопада 1915 р. або нота міністр-президента Австрії Клам-Мартінца членам уряду щодо вимог Української Парламентської Репрезентації (AVA, Ministerium des Innern, Präsidiale, Abteilung 22. Karton 2117, Galizien 1916–1917). У цьому фонді можна ознайомитись і з копіями доповідей про настрої населення Галичини і Буковини, які надсилало до міністерства внутрішніх справ евіденц-бюро Генерального штабу та Міністерство оборони краю, зокрема у 1918 р. (AVA, Ministerium des Innern, Präsidiale, Abteilung 22. Kart 2118, Galizien 1918).

На особливу увагу заслуговує особистий архів Миколи Василька (Ніколая фон Василька, як він особисто підписувався), ймовірно, найвпливовішого у Відні українського політика (AVA, Wien, Nachlaß Wassilko I). Він складається з трьох картонів: № 1 – “Буковинські справи”, № 2 – “Західно-Українська Народна Республіка. Різне”, № 3 – “Листи до Василька”. У першому, зокрема, містяться документи про створення гуцульського добровольчого корпусу восени 1914 р. (AVA, Nachlaß Wassilko I, Karton

I (Bukowinaer Angelegenheiten), у другому – матеріали щодо ерцгерцога Вільгельма – Василя Вишиваного (AVA, Nachlaß Wassilko I, Karton 2 (Westukrainische Volksrepublik, Verschiedenes), у третьому – перший лист Дмитра Донцова з Берліна від 20 жовтня 1914 р. (AVA, Wien, Nachlaß Wassilko I, Karton 3 (Briefe an Wassilko).

У процесі опрацювання документів цих архівів варто звернути увагу на транслітерацію угорських прізвищ, враховуючи застосування угорськими високопосадовцями віденського уряду як угорського, так і французького написання своїх імен. Необхідно, зокрема, враховувати абсолютно різну вимову кількох сполучень літер, властивих як угорській, так і польській мовам (наприклад, *sz* звучить як “ш” у польській, але як “с” в угорській, а *s* в угорській перед голосною вимовляється лише як “ш”).

Щодо перекладу німецького терміна “Ruthenen” варто врахувати, що в німецьких працях XIX–XX ст. це позначення національності можна зустріти поряд зі словами “Russynen” і “Rusnjaken”, тому, заради максимальної точності українського перекладу, при цитуванні варто використовувати слово “рутени”, а при переказі відповідних текстів брати термін “рутени” в лапки.

Оскільки серед матеріалів архіву іноді можна знайти документи без зазначення імені автора, при їх опрацюванні слід враховувати техніку друку. Так, виконані друкарським способом державні документи, як правило, мали більш високий статус, ніж машинописні. Доцільно також фіксувати вхідні та (або) вихідні індекси таких документів, оскільки посилання на них, з додатковими даними про походження документальних джерел, можна у процесі подальшої роботи зустріти в матеріалах пізнішого часу.

* Див.: Україніка в збірках Австрії. Бібліотеки, архіви, музеї: Попередній довідник / Уклав Петро Ричков. – Київ, 1993. – 48 с. (<http://www.archives.gov.ua/>)

Микола ВИГОВСЬКИЙ

ДОКУМЕНТИ ЦДАВО УКРАЇНИ ПРО КЕРІВНИЙ СКЛАД КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ УСТАНОВ УСРР 1920-х рр.

Біографічні віхи та політичну діяльність перших осіб у царині освіти та культури в Україні 1920-х рр. – О. Я. Шумського, М. О. Скрипника¹, наслідки масового політичного терору проти освітян², особливості формування партійно-радянської номенклатури³ вже висвітлено в ряді монографічних праць. І хоча, на перший погляд, проблема проафішована, її з’ясування відбувається в контексті розвитку системи освіти, підготовки педагогічних кадрів, масових репресій, українізації. Разом із тим, лишається поза увагою доволі специфічна тема – функціонування номенклатури культурно-освітніх установ. Абстрактне використання терміна “номенклатура”, без його ув’язки з підрозділами структур чи складовими політичної системи, є звичайною

дефініцією. Навіть саме поняття “партійно-радянська номенклатура” визначає, по суті, лише напрямок дослідження, адже за радянських часів, в умовах монопартійної політичної системи влади, керівний склад і працівники культурно-освітніх установ обов’язково належали до ВКП(б).

Центральною установою радянської держави, яка опікувалася питаннями організації та функціонування системи освіти, розвитком науки та культури в Україні 1920-х рр., був Народний комісаріат освіти УСРР (Наркомос УСРР). Він фактично та юридично керував усіма організаційними формами вищої і загальноосвітньої школи, Українською академією наук, закладами мистецтва. Фонд 166 ЦДАВО України, який утворюють понад 34 тис. одиниць зберігання, відбиває діяльність цієї державної установи протягом 1918–1940 рр. Для висвітлення її кадрового складу важливе значення мають річні звіти Наркомосу (оп. 4, спр. 26), протоколи засідань колегії центрального апарату та ключових структурних підрозділів (головних управлінь соціального виховання, професійної освіти, політичної освіти (оп. 3, спр. 12, 33), де відкриті документи про персональний склад посадовців з короткими біографічними даними (дата народження, освіта, партійність, стаж та місце роботи, національність, соціальне походження). Штатні списки керівного адміністративного та допоміжного персоналу Наркомосу за 1920, 1925, 1928 рр., які зберігаються у фонді, дозволяють відтворити рух кадрового складу “команд” трьох наркомів (Г. Ф. Гринька, О. Я. Шумського, М. О. Скрипника), зіставити їх, а також визначити функціональні пріоритети цих історичних особистостей. Так, у штатному списку Наркомосу станом на 1 січня 1928 р. знаходимо прізвища заступників Скрипника, які працювали ще у Гринька та Шумського. Це А. Т. Приходько та Я. П. Ряппо. Серед працівників Наркомосу були й інші “ветерани” – І. П. Соколянський, В. О. Арнаутов, Т. Д. Русеєс, Р. П. Берлін, М. М. Зотін, А. М. Мандрика, що працювали майже з початку 1920-х рр., очолюючи ключові підрозділи соціального виховання, профосвіти, секретаріат (оп. 8, спр. 263).

Джерелом біографічних відомостей щодо службовців Наркомосу, його місцевих органів, науковців і викладачів академічних установ та навчальних закладів є особові справи (оп. 12). Тут відкриті, зокрема, анкети співробітників з рукописними та машинописними автобіографіями, що є різними за обсягом та змістовно-інформаційним наповненням, оскільки їхнє оформлення мало переважно ситуативний характер (анкета делегата з’їзду, листи тощо).

Архівна справа Г. Ф. Гринька у фонді відсутня, але за номенклатурною одиницею він був членом ВУЦВК, отже, у відповідному фонді відкриті його невелика за обсягом біографія як делегата VII Всеукраїнського з’їзду рад від 11 грудня 1922 р. (ф. 1, оп. 11, спр. 581), хоча на той час його вже звільнили з посади наркома освіти. Діяльність цієї людини на даній посаді можна простежити за наказами по Наркомосу за 1920 – серпень 1922 рр., а також матеріалами колегії та звітами губернських відділів народної освіти, що відбивають участь Гринька у роботі різних з’їздів та нарад; частини зустрічаються уривки стенограм з його промовами (оп. 1, спр. 874, 935, 936, 942, 943, 945). Справи інших урядовців збереглися краще. Майже вичерпно відтворено основні віхи адміністративно-політичної діяльності заступника

чотирьох наркомів поспіль (Гринька, Затонського, Шумського і Скрипника) Яна Петровича Ряппо. Засвідчено і той факт, що протягом 19 червня – 2 липня 1923 р. він виконував обов'язки наркома (оп. 12, спр. 6721).

Алфавітний список особового складу Наркомосу (оп. 12) не дозволяє виявити номенклатуру його структурних підрозділів без попереднього з'ясування переліку всіх посадовців, а для цього необхідно виявити керівні кадри по роках. З цією метою може бути використаний список співробітників Наркомосу УСРР та його установ за 1923 р., де в алфавітному порядку наведено список керівних кадрів: М. П. Астерман (учений секретар НКО, зав. редакцією видавництва), В. О. Арнаутів (заступник голови Головоцвуху), О. Г. Аникст (заступник голови Головопрофосвіти), В. Є. Бутвин (начальник фінансово-економічного управління), Р. Л. Берлін (голова Комісії у справах неповнолітніх), М. М. Биковець (інструктор охорони дитинства Головоцвуху), Д. І. Багалій (заступник голови Наукового комітету), М. С. Волобуєв (заступник завідуючого агітаційно-пропагандистським відділом Головополітосвіти), В. І. Гендрихівська (заступник голови Науково-педагогічного комітету), А. С. Ганджій (головний інспектор трудшкіл Головоцвуху), В. П. Затонський (з 22 вересня 1922 р. – нарком освіти), О. І. Попов (голова Науково-педагогічного комітету і методологічного комітету Головоцвуху), А. Й. Ряппо (зав. бібліотекою), І. П. Соколянський (головний інспектор, зав. відділом дефективного дитинства Головоцвуху), С. Ю. Семковський (голова Наукового комітету) та інші (ф. 166, оп. 12, спр. 9069). Документи свідчать, що до номенклатури посадовців Наркомосу належали й відомі в 1920-х рр. історики та вчені-педагоги, зокрема Багалій, Соколянський, Попов, Гендрихівська, Семковський. За алфавітним списком кадрового складу Наркомосу 1923 р. можна скласти схему номенклатури, виявити її категорії, уточнити біографічні дані працівників. Завдяки згаданим документам, а також матеріалам поточної діяльності Наркомосу (звіти, протоколи засідань колегії, стенограми, доповідні записки тощо) можна моделювати процеси і явища, які відбувалися в межах установи, щоб виявити функції номенклатури, тобто посадових осіб та самих структурних підрозділів.

Початковий період діяльності Наркомосу, а відтак і формування його кадрового складу, висвітлюють протоколи засідань штатної комісії при РНК УСРР, а період 1920–1922 рр. – списки співробітників Наркомосу (оп. 2, спр. 860), звіти главків (оп. 3, спр. 885), накази наркому, протоколи засідань колегії Наркомосу (оп. 2, спр. 42, 44, 54, 120).

Діяльність Наркомосу та його кадровий склад постійно перебували у полі зору силових та контрольно-інспекційних структур держави. У зв'язку з цим архівний фонд Народного комісаріату Робітничо-селянської інспекції УСРР має надзвичайно важливе значення для вивчення окресленої теми. Співробітники зазначеного наркомату займалися, зокрема, раціоналізацією державного апарату, уніфікацією його номенклатури. Так, серед документів і матеріалів фонду НК РСІ виявлено доповідну записку старшого інспектора групи радуправління Линнікова, що має назву “Про номенклатуру стандартних посад у державних установах”, датовану серпнем 1929 р. “Ми поставили собі завдання, – наголошувалося там, – побудувати номенклатуру,

як цілісну систему назв установ. Найменування повинні прямо відповідати на питання, чим особа на цій посаді має займатися, тобто яку з переліку функцій вона повинна виконувати⁷⁴. 24 серпня 1929 р. НК РСІ інформував Управління справами РНК УСРР про підготовку проекту номенклатурних посад та про необхідність “переведення в життя зазначеної номенклатури”⁷⁵. Йшлося про об’єднання однорідних функцій наркоматів і посадовців, про раціоналізацію всієї роботи апарату управління. Передбачалося визначити таку номенклатуру посад, яка б відповідала певній системі управління, зумовлювала формування структурних підрозділів. При цьому поняття “номенклатура” вживалось як перелік посад, а не осіб, наділених тими чи іншими повноваженнями. “Встановлення номенклатури має прозору і цілеву установку, – підкреслювалося в документі, – присвоїти посадам визначену характеристику поділу праці, тобто провести раціоналізацію у розподілі функцій, а не змінити той хаос функцій, який є у багатьох установках”⁷⁶. Відбувалася своєрідна реформа управління, яка згодом торкнулася всіх галузей народного господарства. Уніфікація стосувалася, насамперед, переліку посад і функцій, пошуку оптимальних форм організації роботи установ, а не встановлення соціальних чи політико-ідеологічних обмежень.

Номенклатура посад передбачала наявність трьох груп: керівники, організаційно-інструкторський та канцелярсько-допоміжний персонал. Першу категорію становили наркоми, заступники, завідувачі відділів та управлінь, директори великих установ. Зверталася увага на значне дублювання функцій на рівні заступників, яких у самому Наркомосі було кілька у кожного начальника. Повноваження посадовців були вичерпно розписані. Так, нарком входив до складу уряду і ВУЦВК, відповідав за політичний стан і практичне керівництво в установі, координував роботу підрозділів, затверджував постанови, ухвалював звіти, розподіляв кошти та підбирав собі заступників. Заступник наркома виконував ці обов’язки на час його відсутності, мав на засіданні Раднаркому дорадчий голос, а на випадок відсутності наркома – вирішальний. Завідувачі відділів керували роботою підрозділів, стежили за виконанням завдань, підбирали кадри, а директори керували адміністративно-організаційною та оперативною діяльністю. Інспектор перевіряв функції установ, готував програми, збирав і систематизував матеріали про них, давав оцінку їхньої роботи. Інструктор сприяв організації діяльності, а референти готували, вивчали і надавали наркомові необхідну інформацію, вели його особисте листування, впорядковували бібліотеку. Особистий секретар наркома співпрацював з референтами, відтак мусив мати високу професійну кваліфікацію, бути обізнаним із суспільно-політичними, економічними та організаційними питаннями.

У ЦДАВО України відклалися колекції документів про раціоналізацію апарату державних установ починаючи з другої половини 1920-х років. Діяли спеціальні групи при Управлінні справами РНК УСРР, штатні колеги НК РСІ, які займалися реорганізацією установ та уніфікацією номенклатури, тобто переліку посад та їхніх функцій (а не політичними чистками кадрового складу, характерними для 1930-х років). Про технократичний підхід комі-

сій з раціоналізації департаменту свідчать матеріали перевірки Наркомосу УСРР інспекторами НК РСІ у 1929 р. Було виявлено критерії ефективності діяльності апарату управління Наркомосу УСРР, які полягали у кількості прийнятих та виконаних постанов, наказів, проектів. Лише протягом червня–грудня 1928 р., тобто за часів роботи на посаді наркома освіти М. О. Скрипника, до Раднаркому УСРР було внесено 35 законотворчих проектів, з них 10 – адміністративно-організаційного характеру⁷. Так, виконання доручення Скрипника про постійне забезпечення вчителів другого концентру трудшкіл і профшкіл тривало з 27 грудня 1927 р. до 25 жовтня 1928 р. Адміністративний механізм надходження урядових постанов та їхньої реалізації апаратом Наркомосу вимагав від номенклатури професійної майстерності й відповідної кваліфікації. Так, ЦК КП(б)У 19 грудня 1927 р. видав постанову про заснування фонду преміювання наукових працівників, потім Управління наукових установ Наркомосу скликало наради: 17 січня, 6 квітня та 7 серпня 1928 р.; остаточне ухвалення відбулося 23 січня 1929 р.⁸ За півроку було видано 374 інструкції, з них 67 % стосувались адміністративно-організаційних питань⁹.

Акт перевірки Наркомосу співробітниками органів НК РСІ свідчить про відсутність систематичної звітності його апарату перед РНК УСРР, за винятком звіту про роботу за 1926–1928 рр. у зв'язку зі скликанням XI з'їзду рад. Нарком, судячи з пояснень його особистого секретаря М. В. Єрстенюка, постійно перебував у відрядженнях, брав участь у засіданнях в ЦК КП(б)У та РНК УСРР, а тому “дати відомості про свою роботу вони не мали змоги”¹⁰. Він також інформував групу радуправління НК РСІ про те, що передав наркомові пропозиції про реорганізацію наркоматів “тільки після його повернення з відпустки”.

У фондах Наркомосу (ф. 166), НК РСІ (ф. 539), ВУЦВК (ф. 1), Раднаркому (ф. 2), Державного виробничого об'єднання України (ДВОУ, ф. 177), Центрального статистичного управління (ЦСУ УСРР, ф. 582), Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки працівників освіти (ф. 2617) відклалися документи і матеріали про загальну чисельність і персональний склад номенклатури культурно-освітніх установ, її соціальні та національні характеристики, функції, завдання, роль і місце в духовному житті суспільства 1920-х рр.

Таким чином, за фондами ЦДАВО України можна дослідити питання формування та функціонування номенклатури системи освітніх закладів та установ науки і культури 1920-х років. Для з'ясування її функцій має бути застосований як комплексний, так і системний підхід, що дасть змогу поєднати два напрямки – персоналізований і функціональний. Документи свідчать, що в зазначений період поняття “номенклатура” означало передусім перелік посад та класифікацію їхніх функцій. Раціоналізація номенклатури стосувалася передусім функцій структурно-системних підрозділів Наркомосу.

⁷ *Ищенко Е. В.* Политическая деятельность А. Я. Шумского на Украине: Автореферат дисс... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1992. – 19 с.; *Шарпаций В. Г.* Діяльність М. О. Скрипника на чолі Наркомату освіти Радянської України (1927–1933 рр.):

Автореферат дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 1994. – 17 с.; *Солдатенко В. Ф.* Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга пам’яті України”, 2002. – 352 с.; *Даниленко В. М., Кузьменко М. М.* Соціальний тип та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниковського Наркомосу. Біографічні нариси. – Севастополь; Донецьк: “Вебер”, 2003. – 56 с.

² *Марочко Василь, Хілліг Гьотц.* Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – К.: Науковий світ, 2003. – 302 с.

³ *Липинський В. В.* Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки. – Донецьк: Рекламно-видав. агенція при Донецькому держ. тех. ун-ті, 2000. – 247 с.; *Дорошко Микола.* Компартійно-державна номенклатура УСРР у 20–30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз. Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2004. – 154 с.

⁴ ЦДАВО України, ф. 539, оп. 7, спр. 1302, арк. 6.

⁵ Там само.

⁶ Там само, арк. 10.

⁷ Там само, спр. 1208, арк. 14.

⁸ Там само, арк. 20–21.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

ІНТЕРВ'Ю З ЦІКАВИМ СПІВРОЗМОВНИКОМ

“...ВІДНОШУ СЕБЕ ДО ФАХОВИХ АРХІВІСТІВ”

20 лютого 2006 р. виповнюється шістдесят літ відомому українському вченому, письменнику, публіцисту, заслуженому діячу науки і техніки України, генеральному директору Українського культурного центру в Москві Володимиру Мельниченку. У переддень ювілею він люб'язно відповів на запитання редакції “Архівів України”.

– Шановний Володимире Юхимовичу, оскільки наша розмова проходить напередодні Дня працівників архівних установ, насамперед щиро вітаємо Вас із нашим професійним святом. Адже Ваша діяльність також пов'язана з архівами, чи не так?

– Дякую! Я, дійсно, відношу себе до фахових архівістів. У 1987–1989 рр. мені довелося очолювати архів ЦК Компартії України. Це нинішній Центральний державний архів громадських об'єднань України. Комплекс його документів є концентром унікальних історичних джерел, універсальність тематики яких забезпечує надзвичайно високий ступінь інформативності, а відтак – і запитуваності. Тоді, за доби горбачовської “перебудови”, саме з цього архіву розпочався процес демократизації архівної справи в Україні. Щоправда, досить повільної і дозованої. Було відкрито доступ до деяких матеріалів Політбюро ЦК КП України, вперше вийшли друком протоколи I з'їзду КП(б)У, розпочалася підготовка збірника документів про голод 1932–1933 рр. в Україні. Загалом це була складна, але цікава і вдячна праця. З великою приємністю пригадую тісну співпрацю у 1970–1980-ті рр. з провідними українськими архівістами – Олександром Георгійовичем Мітюковим, Володимиром Васильовичем Кузьменком, Костянтином Євгеновичем Новохатським, Валерієм Миколайовичем Волковинським та багатьма іншими.

– На Вашу долю випала й не менш складна музейна “епопея”.

– Так, на початку переломного 1991 р. я був призначений директором Музею В. І. Леніна у Москві, який уже, фактично, залишився поза увагою ЦК КПРС. Водночас відкривалася можливість уперше сказати про Леніна гірку, а іноді й шокуючу його adeptів правду. Почалося складне і болісне переосмислення постаті більшовицького вождя, політика і людини, яке привело до деміфологізації радянського сприйняття Леніна. Наслідком цієї праці став вихід низки моїх книг: “Драма Леніна на исходе века”, “Феномен и Фантом Леніна”, “Личная жизнь Леніна” та інших.

На початку 1990-х років довелося вести важку боротьбу з новою російською владою за збереження музею. Навіть у той складний час його

відвідали понад мільйон осіб. Я особисто був прихильником створення на базі ленінського музею більш універсальної установи – Музею політичної історії Росії. На жаль, відоме ельцинське розпорядження 1993 р. поклало край цій драматичній, далеко не музейній епопеї.

В. Ю. Мельниченко (у центрі) – учасник Республіканської конференції центральних державних архівів УРСР. Київ, 31 липня 1978 р. (ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. зб. 0–133330)

– І все ж Ви залишаєтеся насамперед ученим, дослідником нашої дуже не простої вітчизняної історії. Над чим працюєте нині в царині історичної науки?

– Останнім часом мої дослідницькі зусилля зосереджені на висвітленні досі невідомих сторінок життя двох велетнів українства – Тараса Шевченка і Михайла Грушевського – у Москві. Тривала й копітка робота в архівосховищах, опрацювання щоденників, споминів, тогочасної преси дали змогу заповнити ці біографічні лакуни. Результатом творчих пошуків стали монографії “Михайло Грушевський: “Я оснувався в Москві, Арбат, 55” та “Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті”. Як бачите, тепер уже я історик-архівіст і за професією, і за покликанням.

– Вас знають як автора трьох десятків книг широкого тематично-жанрового спрямування. Нині Ви – відомий і визнаний у Москві арбатознавець. Як Ви долучилися до цієї специфічної теми?

– Понад п’ять років тому я став генеральним директором Українського культурного центру в Москві, який розташовано саме на Старому Арбаті. Це дало певний імпульс зацікавленості до цього унікального старомосковського осередку. З Арбатом пов’язані долі багатьох видатних постатей української історії та культури. Саме цей аспект і виступає лейтмотивом арбатознавчих студій.

– Як Ваші знання історика й архівіста реалізуються в діяльності українського культурного повпредства у Москві?

– Однією з важливих складових пропаганди українського національного надбання в Російській Федерації колектив Центру вважає активне поширення серед української діаспори, в російській аудиторії знань з вітчизняної історії, українсько-російських взаємин, сучасних здобутків національної культури. В нашому Центрі презентували свої праці, наукові доповіді відомі українські історики академіки Іван Курас і Валерій Смолій, професори Станіслав Кульчицький, Василь Марочко, Руслан Пиріг та інші. У Центрі відкрито меморіальні кімнати Тараса Шевченка і Михайла Грушевського, працює магазин “Українська книга” та інформаційно-довідкова бібліотека, влаштовуються виставки наукових, художніх видань, архівних документів тощо.

– Насамкінець дозвольте, Володимире Юхимовичу, привітати Вас з наступним ювілеєм, побажати творчого натхнення та нових здобутків у праці. Дякуємо за інтерв'ю.

XXXVIII МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ
КРУГЛОГО СТОЛУ АРХІВІВ (CITRA)
Абу Дабі (Об'єднані Арабські Емірати)
27 листопада – 1 грудня 2005 р.*

Резолюції

Національні архівісти та президенти національних професійних асоціацій, члени Міжнародної ради архівів (МРА) зібралися в Абу Дабі на XXXVIII Міжнародну конференцію Круглого столу архівів (CITRA).

1. Загальні резолюції

1.1 Визнаючи, що відсутність належного опрацювання та доступу до архівних документів загрожує Пам'яті інформаційного суспільства,

▪ **Закликаємо** організації та установи, що відповідають за організацію та проведення Всесвітнього самміту з питань інформаційного суспільства в Тунісі, пам'ятати про необхідність зберігання та уможливлення постійного доступу до будь-яких документів у традиційному та цифровому форматах;

▪ **Підтримуємо** *Александрійський маніфест з питань бібліотек “Інформаційне” суспільство в дії*¹, прийнятий Міжнародною федерацією асоціацій бібліотек 11 листопада 2005 р., та схвалюємо його остаточні рішення.

1.2 Враховуючи схвалення Генеральною конференцією ЮНЕСКО у жовтні 2005 р. пропозиції відносно проголошення 27 жовтня Міжнародним днем аудіовізуальних архівів та необхідності глобального підходу до архівних проблем незалежно від носіїв інформації або типу архівів,

Звертаємося до ЮНЕСКО з проханням щодо необмеження цього Дня лише аудіовізуальними архівами та поширення його на всі архіви як основу Пам'яті людства.

2. Резолюції з питань належного управління та розвитку

2.1 Беручи до уваги Декларацію ООН про цілі нового тисячоліття, спрямовану на розвиток та подолання бідності разом з належним управлінням

* Переклад з англійської Ольги Шаленко.

¹ www.ifla.org/III/wsis/AlexandriaManifesto.htm

та прозорістю, зусилля Світового Банку та інших спонсорів, що мають за мету знищення корупції, подолання соціальних, політичних та економічних наслідків нехтування архівними документами та безладу в архівних установах, а також враховуючи переваги належної організації діловодства, тобто ефективності, продуктивності та підзвітності, **Звертаємося з проханням** до організацій, відповідальних за сприяння країнам, що розвиваються:

- Заручатися підтримкою архівних установ з метою знищення корупції й сприяння належному управлінню та, відповідно, надання допомоги урядам щодо розвитку національної архівної політики;
- Включити до своїх програм підтримки обов'язковий пункт щодо відповідної організації діловодства та необхідної підзвітності для забезпечення їхньої ефективності;
- Вважати Міжнародну раду архівів головним партнером з питань розроблення концепції та запровадження даних програм;

Закликаємо представників урядів, зокрема країн, що розвиваються, запроваджувати дійову архівну політику, котра відповідає міжнародним конвенціям, шляхом узгодження законів, надання національним архівним системам належного статусу, який уможливує контроль за життєвим циклом документів і, відтак, створення в архівних установах відповідних умов.

Пропонуємо представникам органів влади та міжнародних організацій включити діловодство до процесу контролю та оцінювання їхньої діяльності та програм.

- 2.2 Розглядаючи стрімкий глобальний розвиток електронного урядування та електронної торгівлі в умовах сталих технологічних змін (зокрема, в державному управлінні) як реальну загрозу амнезії, яку спричинила неспроможність отримання, обліку та зберігання цифрових документів,

Закликаємо уряди всіх країн визнати провідну роль архівних установ та організацій, вжити законодавчих та регуляторних заходів, що надають вищезазначеним установам необхідні повноваження;

Закликаємо всі архівні установи активно сприяти впровадженню кращого досвіду електронного діловодства, спрямованого на управління організаціями в країнах, де запроваджуються електронний уряд та електронний бізнес.

- 2.3 Враховуючи відсутність контролю за розвитком електронних систем управління персональною інформацією та ризики порушення архівної таємниці внаслідок несанкціонованої діяльності,

Звертаємося з проханням до урядів (які ще не зробили цього) ухвалити норми законодавства щодо забезпечення таємниці персональної інформації.

3. Резолюції з питань соціальної відповідальності корпорацій

Беручи до уваги потенційний вплив злиття, поглинання та інших наслідків процесу глобалізації бізнесу на персональну та колективну Пам'ять, а також на культурну спадщину, зусилля ООН, ініційовані у Глобальному пакті ООН, що спрямовані на зміцнення соціальної відповідальності бізнесу, можливі переваги у сфері бізнесу як результат належного рівня діловодства, а саме: ефективність, правову безпеку, продуктивність та якість послуг,

Звертаємося з проханням до представників багатонаціональних бізнесових кіл:

- Отримувати належну інформацію та запровадити необхідну систему діловодства, спрямовану на зростання довіри з боку суспільства;
- Здійснювати свої повноваження відносно країн та громадян у належний спосіб, шляхом включення відповідних пунктів до контрактів щодо злиття/купівлі, що забезпечують захист і доступ до архівів і документів.

Звертаємося з проханням до Міжнародної організації роботодавців та лідерів світової економіки пам'ятати про утримання архівів на основі запровадження стандартів управління якістю в організаціях *ISO 9000* та започаткувати розроблення стандарту *ISO 26000*, що стосується відповідальності бізнесу відносно суспільства.

Погоджуємося ділитися власним досвідом та здобутками з роботодавцями та лідерами світової економіки.

4. Резолюції з питань запобігання катастрофам та ліквідації їхніх наслідків

Враховуючи досвід нещодавніх архівних катастроф, який свідчить, що запобігання стихійним лихам коштує менше, ніж реконструкція,

- **Звертаємося** до відповідних організацій ООН, зокрема ICCROM*, інших міжнародних організацій, як-от міжнародні комітети Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, з проханням надати допомогу Міжнародному комітету Блакитного щита у зміцненні зусиль щодо запобігання катастрофам та ліквідації їхніх наслідків.
- **Рекомендуємо** національним членам Міжнародної ради архівів створити національні комітети Блакитного щита у своїх країнах з

* Міжнародний центр з питань вивчення, зберігання та відновлення культурного надбання. – *О. Ш.*

метою захисту культурної спадщини у разі виникнення конфліктів або національних катастроф.

- **Пропонуємо** Європейському Союзу вжити необхідних заходів для реалізації Рекомендацій комісії, вміщених у Додатку до Звіту про архіви ЄС, що були ухвалені 14 листопада 2005 р.

5. Резолюції з питань архівів у Африці

- 5.1 **Ще раз підтверджуємо** План дій архівів Африки, визначений у Деклараціях Щорічної загальної зустрічі Міжнародної ради архівів (CITRA) в Кейптауні в 2003 р. та Міжнародного конгресу архівів у Відні в 2004 р.
- 5.2 **Радимо** керівництву NEPAD* та Африканського Союзу негайно започаткувати реалізацію згаданого Плану дій.

Резолюції щодо Міжнародної ради архівів

1. **Звертаємося з проханням** до Президентського комітету МРА, відповідального за проведення Світового самміту з питань інформаційного суспільства, нагадувати установам та організаціям, що відповідають за реалізацію зобов'язань Самміту в Тунісі, про нагальну необхідність довготермінового зберігання інформації.
2. **Звертаємося** до Комісії з програм з проханням започаткувати пілотний проект зі створення на веб-сайті МРА спеціального ресурсу, що містив би рекомендації, інструкції та приклади кращого досвіду з метою запобігання катастрофам та ліквідації їхніх наслідків.

Звертаємося з проханням до Виконавчого комітету визначити необхідні заходи для даного пріоритетного проекту.

3. Враховуючи точку зору архівістів франкомовної Африки та Індійського океану щодо можливості створення професійного форуму для франкомовних країн, зокрема у Західній та Центральній Африці, а також перешкоди в діяльності архівів цієї частини континенту, що стосуються, з одного боку, суттєвого професійного співробітництва та, з другого боку, професійних структур та ефективної участі в управлінні МРА,

Звертаємося до Виконавчого комітету з проханням розглянути це питання та висунути пропозиції щодо його вирішення на Щорічних загальних зборах у 2006 р. для забезпечення належного професійного співробітництва між усіма країнами та вагомого географічного представництва в управлінні та професійних структурах МРА.

* Організація "Нове партнерство для розвитку Африки". – О. III.

Подяки

4. Висловлюємо подяку доповідачам, у тому числі тим, хто не займається безпосередньо архівною справою, та учасникам зустрічі за їхній внесок у проведення дискусій з професійних питань.
5. Дякуємо Міжурядовій агенції франкофонів за фінансування участі в конференції кількох франкомовних директорів національних архівів Африки та сприяння розвитку архівів франкомовних африканських країн.
6. Висловлюємо вдячність уряду Об'єднаних Арабських Еміратів, Центру документації та дослідництва, його директору та співробітникам за їхню щедрість, гостинність та організацію зустрічі.

**ЗВІТ ПРО АРХІВИ
У РОЗШИРЕНОМУ ЄВРОСОЮЗІ***

**План дій
щодо поглиблення архівного співробітництва в Європі,
розроблений Групою національних експертів з архівів
держав – членів ЄС, організацій та органів Євросоюзу
на замовлення Ради ЄС**

Листопад 2005 р.

[...]

2е. Практичні аспекти доступу. Стандарти читальних залів

[...]

II. Заходи щодо запобігання крадіжкам

Дедалі більше архівні документи набувають комерційної цінності, і хоча багато архівів покращили безпеку зберігання документів, крадіжки лишаються серйозною проблемою.

Існують кілька причин цього явища.

З одного боку, упродовж останніх десятиліть істотно збільшилася кількість і змінився склад дослідників, що користуються архівними документами.

З іншого, ринкова вартість, якої набули документи, заохочує кримінал. Високі ціни на аукціонах на певні категорії документів сприяють розвитку торгівлі автографами, вони набувають інвестиційної цінності.

Крім того, останніми роками сформувалися цілі мережі “спеціалістів”: торговців книжками, отримувачів крадених цінностей, злодіїв і професіоналів-архівістів із сумнівною репутацією, які можуть створювати ринки збуту для документів, вилучених із публічних колекцій. Нещодавні випадки свідчать, що викрадення документів з явними ознаками приналежності до публічних колекцій може бути виконано корумпованими професіоналами на замовлення.

а) безпека читальних залів

Можна посилити безпеку за рахунок відповідної архітектури і більш жорстких засобів безпеки. Крім ідентифікації всіх відвідувачів та видавання копій замість оригіналів, є багато запобіжних заходів – камери

* Повний текст Звіту обсягом 186 стор. опубліковано на сайті Єврокомісії:
http://www.europa.eu.int/comm/secretariat_general/edoc_management/introreportArch_en.htm

спостереження, залишення сумок/портфелів чи папок, вимірювання ваги паперів, які заносяться і виносяться (треба взяти до уваги, що вага паперу змінюється залежно від вологості) тощо. Налагодити чітку систему фіксації дослідників, щоб навіть з часом можна було встановити особу дослідника, який користувався певними документами. Детальний опис документів завжди допоможе при доведенні права власності на викрадені документи.

b) запобігання крадіжкам та незаконній торгівлі архівними документами

- зобов'язання торгівців антикваріатом вести реєстр об'єктів із зазначенням їхнього походження;
- вимога нотаріального посвідчення наявності та походження важливих документів приватних архівів;
- формування спеціалізованих поліцейських груп, які вже існують у деяких країнах;
- моніторинг каталогів антикварних продажів;
- спеціальна реєстрація користувачів, які замовляють особливо цінні документи;
- звільнення від податків сумлінних громадян, які придбали крадені цінності і повернули їх до архіву.

Очевидною є потреба проведення порівняльного аналізу стосовно ефективності зазначених заходів. Має бути поліпшено обмін інформацією про крадіжки між архівами і бібліотеками.

Особлива безпека загрожує приватним архівам, які не завжди убезпечені так, як публічні. У деяких країнах існує ринок на приватні архіви. На цих ринках часто фігурують також документи, викрадені з публічних архівів.

Боротьба з незаконним обігом архівних документів як на національному, так і європейському рівні лише починається.

Досвід повернення, набутий, наприклад, Дирекцією французьких архівів, демонструє, наскільки більшість архівних служб на сьогодні є невідготовленими, коли стикаються з крадіжкою або необхідністю повернути викрадене. Стало очевидним, що національні архівні адміністрації мають у своєму розпорядженні вкрай обмежений арсенал засобів для відновлення невід'ємних частин своєї національної спадщини. На практиці документи, навіть якщо вони мають беззаперечне публічне походження, не можуть бути повернуті, якщо їх виставлено на продаж за кордоном. Навіть якщо директиви ЄС дозволяють виконувати такі операції [з повернення] у випадку, коли документ залишив країну походження після 1993 р., практично неможливо достовірно визначити час, коли це сталося, за винятком випадків очевидних крадіжок. Загроза полягає в тому, що, з метою уникнення повернення до країни походження, несумлінні торгівці виставляють документи на продаж за кордон, і ця практика буде поширюватися через брак засобів з боку архівних адміністрацій щось із тим зробити.

с) *Європейське співробітництво*

Бажано і навіть необхідно за цих умов скоординувати зусилля по всій Європі, аби привернути публічну увагу до такої практики і уможливити для країн повернення у власність об'єктів, вилучених із публічних колекцій. Це співробітництво має включати такі елементи:

- обмін точною інформацією щодо заходів, яких вживають у кожній країні – члені ЄС для повернення цих матеріалів;
- створення загальноєвропейської бази даних викрадених документів, подібно до бази викрадених мистецьких творів;
- поглиблення співробітництва між архівними службами, юридичними та правоохоронними службами з метою взяття на облік створюваних мереж отримувачів [викрадених архівів і документів];

ЗАХИСТ АРХІВНИХ ЗІБРАНЬ ВІД КРАДІЖОК

Звіт до Європейського бюро національних архівів (European Bureau of National Archives – EBNA) про семінар, що відбувся у Стокгольмі 8–9 вересня 2005 р.

**Томас Лідман,
Національний архів Швеції
2005-10-10**

На засіданні EBNA у квітні [2005 р.] в Люксембурзі було створено невелику робочу групу для вивчення проблеми крадіжок. У Стокгольмі відбувся семінар за участю різних членів ЄС, на якому було підсумовано результати дискусії і прийнято рекомендації за п'ятьма напрямками:

- 1) Правова практика і досвід повернення викрадених документів;
- 2) Попереджувальні заходи і захист власності;
- 3) Поглиблення вивчення й усвідомлення проблеми;
- 4) Нинішня ситуація з крадіжками в архівах;
- 5) Організаційні питання.

1. Правова практика і досвід повернення викрадених документів

Більшість архівів потерпають від зовнішніх та внутрішніх крадіжок через труднощі щодо повернення викрадених матеріалів.

Основні перешкоди: норми щодо законного придбання документів, запроваджені в багатьох країнах; проблеми доведення права власності в суді; тривала процедура розслідування. Є, однак, приклади й успішного повернення.

Пакет *“Правова практика і досвід повернення викрадених документів”* спрямований на вивчення відомих прикладів крадіжок з архівів і повернення документів. Мета: створити *“довідник”* щодо правових систем, традицій і практик європейських країн, що застосовуються у випадку доведеної на міжнародному рівні незаконної торгівлі і повернення через правові дії документів, *придбаних законним шляхом*.

Має бути зібрана практична інформація, щоб допомогти установам повернути документи або довести право власності. Мають бути представлені вироки у відповідних судових справах. Мають бути зібрані дані щодо доказів, необхідних для доведення права власності.

Добрий початок цього завдання – запитальник “Крадіжки в архівах і право на їх повернення”, підготовлений Дирекцією архівів Франції.

2. Запобіжні заходи і захист власності

Архіви слід заохочувати використовувати кращий досвід запобігання крадіжкам і завданню збитків їхнім колекціям як з боку користувачів, так і з боку співробітників через запровадження відповідних заходів безпеки. Як правило, ці заходи включають: суворий контроль доступу до архівосховищ, процедури замовлення та віднайдення матеріалів, використання найбільш цінних частин колекцій, а також реєстрацію дослідників; фізичний догляд користувачів і контроль за їхнім пересуванням; видавання користувачам і співробітникам [sic!] фотокопій, мікрофільмів, цифрових копій замість оригіналів, наскільки це можливо; зберігання верхнього одягу та сумок за межами читальних залів. Потрібні реєстрація інцидентів та відсутніх документів. Ризик крадіжки має ретельно оцінюватися та регулярно ставати предметом розгляду.

Архіви мають заохочуватися вживати всіх можливих заходів для встановлення переконливих доказів права власності або факту зберігання ними матеріалів, незаконно вилучених у них. Ці заходи мають включати: детальне фотографування, маркування, каталогізацію, зазначення фізичних особливостей матеріалів у їхніх колекціях, особливо ж – цінних частин колекцій та документів, уразливих з точки зору викрадення.

Від поліції та інших радників з безпеки мають бути отримані інструкції щодо відповідних стандартів доказів для поширення (із дотриманням безпеки інформації) між архівними службами та установами у країнах – членах ЄС. Потрібні подальші дослідження щодо методів маркування рукописів та інших архівних матеріалів для забезпечення довготермінового зберігання і цілісності таких колекцій.

3. Поглиблення вивчення й усвідомлення проблеми

Вивчення та повсюдне усвідомлення проблеми має фокусуватися на двох пунктах:

- розвиткові правил безпеки та запобіганні крадіжкам;
- сприянні співробітництву між різними партнерами.

Вони мають бути адресовані кільком адресатам, відповідно до трьох груп:

- Персонал архівних служб: поновлення і дотримання правил безпеки доступу до різних частин архівних будівель; контроль за рухом документів;
- Користувачі: правильне поводження в читальних залах; правильне користування документами;
- Зовнішні партнери (адміністрація, відповідальні за архівні служби, працівники служби безпеки, професіонали, що працюють на ринку мистецтва): інформація про легальні структури, що стосується документів; спів-

робітництво з компетентними органами; ідентифікація злодіїв; участь у виявленні відсутніх/втрачених документів.

Бажаним є співробітництво між службами безпеки для досягнення скоординованих і ефективних дій.

Співробітництво у цій сфері має бути спрямоване на створення пакетів інформації та матеріалів для поширення між різними групами за інтересами з пропозицією схем або пакетів для семінарів з навчання, тематичних семінарів, конкретних прикладів та ілюстрацій щодо кращого досвіду.

4. Нинішня ситуація з крадіжками в архівах. Стан дослідження

4-та рекомендація, запропонована EBNA, – дослідити, наскільки крадіжки становлять основну проблему для національних архівів. Ми знаємо напевно, що деякі зі споріднених з нами інституцій у бібліотечній сфері жорстоко постраждали від крадіжок упродовж останніх двох–трьох років. Національні бібліотеки Великої Британії, Шотландії, Нідерландів, Фінляндії і Данії зазнали як внутрішніх, так і зовнішніх крадіжок. Але якою є ситуація з архівами? Ми рекомендуємо провести дослідження, в якому було б висвітлено ряд питань. Які типи крадіжок ми пережили (внутрішні, зовнішні)? Які матеріали найбільш привабливі для злодіїв? Чи відомі нам ознаки злодіїв? Як ми встановлюємо факт пошкодження або втрати (через каталоги, аукціони, Інтернет тощо)? Чи знаємо ми що-небудь про торгівлю краденими матеріалами? Хто є ділерами і хто є покупцями?

Ми рекомендуємо, щоб EBNA зініціювало дослідження, в якому ці питання дістали б подальшого дослідження на базі ширших домовленостей щодо реституції культурних цінностей з музеями, бібліотеками, так само як і з архівами.

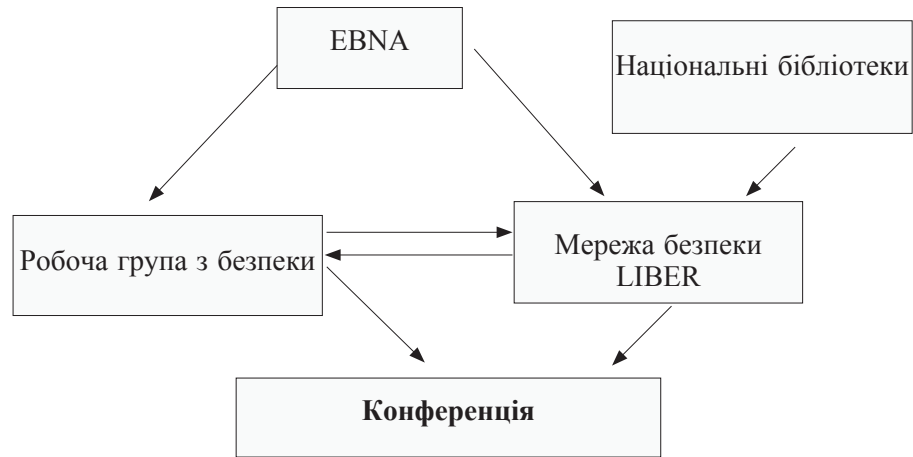
5. Організаційні питання

5-та рекомендація – не дублювати мережу, запроваджену 2002 р. і створену національними та більшими науковими бібліотеками, під назвою Мережа безпеки Лібер (The Liber Security Network), а швидше налагодити співпрацю з існуючою мережею. Вона працює до сьогодні вже три роки. Членство є відкритим лише для членів Лібер, це коштує приблизно 200 євро щороку. Це означає, що ми не повинні будувати нову структуру спеціально для себе, ми не маємо коштів на утримання і можемо скористатися з існуючого досвіду. Участь має бути безперечно добровільною. Ширшу інформацію можна отримати за адресою: www.kb.dk/liber/news/library_security.htm. Адже крадіжки – це насправді проблема АБМ (архівів, бібліотек, музеїв).

Ми також пропонуємо провести спільну конференцію (архівів і бібліотек) восени 2007 р., на якій буде оцінено результати наших зусиль, де ми побачимо, чи варте уваги продовжуване співробітництво архівів і бібліотек у цій сфері.

Що ми *наполегливо* рекомендуємо, так це створення робочої групи з питань безпеки, якій треба доручити проведення ґрунтовних різнопланових досліджень. У випадку згоди робоча група може бути тотожною з членами семінару.

Це означає, що ми пропонуємо таку організаційну побудову:

Анатолій КЕНТІЙ
“ВИТРИМАТИ І ЩЕ РАЗ ВИТРИМАТИ”
(Невідомий документ з історії ОУН
у фондах ЦДАГО України)

Після завершення Другої світової війни основні складові “воюючої України”, – ОУН і УПА, – залишилися сам на сам з радянським тоталітарним режимом, який досяг у цей час високого ступеня політичної і військової могутності. Щоб протистояти системі, українські повстанці й підпільники відчували гостру потребу в підтримці іззовні – як з боку української еміграції, так і від західних демократій. Українська політична еміграція починаючи з 1946 р. намагалася заручитись підтримкою колишніх союзників СРСР для розв’язання українського питання в площині утворення незалежної і самостійної України, однак із цим стратегічним завданням вона не впоралася.

Лідери країн Заходу після відомої промови У. Черчілля у березні 1946 р. у м. Фултоні (США), хоча й стали на шлях “холодної” війни проти СРСР, проте мали рахуватися з тим незаперечним фактом, що широка громадськість вільного світу перебувала під впливом історичної місії, яку відіграв Радянський Союз у розгромі держав “вісі”. Разом з тим, спецслужби Великої Британії, США і Франції виявляли зацікавленість в отриманні інформації про військове, економічне і внутрішнє становище в СРСР через діючі на його території антикомуністичні рухи спротиву, в тому числі й в Україні.

Зазначене вище прагнення не залишилося поза увагою радянської сторони. Уже 19 грудня 1946 р. міністр внутрішніх справ СРСР В. Рясний повідомив МВС УРСР, що підпілля ОУН проводить на території республіки “різнобічну розвідувальну роботу щодо збирання шпигунських відомостей”. У зв’язку з цим Москва поставила перед українським МВС завдання “викриття шпигунської діяльності ОУН і встановлення її зв’язків з іноземними розвідорганами”¹.

Контакти представників ОУН (йдеться про Закордонні частини ОУН, очолювані С. Бандерою, та Закордонне представництво УГВР (В. Мудрий, І. Гриньох, М. Лебедь), яке презентувало рух ОУН–УПА в Україні) з іноземними спецслужбами почалися весною 1946 р. Незважаючи на відомі розбіжності між ЗЧ ОУН і Проводом ОУН в Україні стосовно деяких питань ідеології і програми націоналістичного руху, обидва чинники прекрасно розуміли, що перспективи боротьби ОУН–УПА цілковито залежать від підтримки Заходу. Заяви про опертя на власні сили, які нерідко лунали, мали в той час виключно теоретичне значення, оскільки всі усвідомлювали, що самотужки подолати тоталітарний режим українству навряд чи вдасться.

У перші повоєнні роки діяльність політичних і громадських організацій української еміграції на західноєвропейських теренах перебувала під пильним наглядом відповідних органів. Це особливо стосувалось окупованих територій Німеччини й Австрії, де діяли військові адміністрації союзників. Отож не випадково 26 серпня 1946 р. американська військова поліція здійснила напад на нелегальну друкарню ЗЧ ОУН у м. Фюрт, що неподалік Мюнхена. Серед заарештованих був і Василь Дишкант, 1911 року народження, із Соколя (Львівщина), член ОУН з 1933 р. Уже на перших допитах, за словами В. Дишканта, американців цікавили “питання політичного життя української еміграції, її політичні партії, організації і, особливо, підпільна боротьба ОУН в Україні проти Радянського Союзу”².

Американські розвідники виявили інтерес до складу УПА, до території, охопленої діями її загонів, до поповнення лав повстанської армії, до контактів ОУН–УПА з іншими антирадянськими рухами тощо³. Через Дишканта був встановлений зв’язок з керівниками оргреферентури Проводу ЗЧ ОУН, упродовж 1946–1947 рр. відбулася низка цікавих розмов щодо майбутньої співпраці. Представники української сторони заявили американцям, що єдиною серйозною політичною силою, яка веде безперервну боротьбу проти більшовиків, є ОУН і УГВР, і тільки на їхній базі можлива консолідація всіх антирадянських українських партій і організацій. Було також підкреслено, що жодні інтернаціональні ідеї, з будь-якого боку, не знайдуть ґрунту в Україні і що вирішення українського питання можливе лише в національному дусі⁴.

Зі свого боку, американські представники дали зрозуміти, що, на їхню думку, збройна боротьба розрізнених груп і загонів ОУН–УПА є марнотратством сил, яке веде до загибелі кадрів. У той же час ці кадри доцільніше використати “для проведення широкої агентурно-розвідувальної діяльності, для проведення саботажів, шкідництва, антирадянської, проамериканської пропаганди і т. п. на території СРСР”⁵.

Після згаданих вище контактів американської розвідки з представниками Проводу ЗЧ ОУН було вирішено відрядити в Україну емісара до керівника націоналістичного підпілля Р. Шухевича з відповідними директивами і рекомендаціями. Вибір випав на В. Дишканта, що кілька разів зустрічався з С. Бандерою та Я. Стецьком. Перед ним було поставлене завдання ознайомити провідництво ОУН–УПА в Україні з усіма питаннями політичного життя української еміграції, у т. ч. щодо ОУН і УГВР, опозиції у лавах ЗЧ ОУН. Дишкант мав також з’ясувати ставлення керівників націоналістичного підпілля до перспектив перебудови праці на нових засадах, співробітництва з американською розвідкою. Емісар мав переконати Р. Шухевича та його оточення в необхідності організації нової підпільної мережі ОУН із залученням людей, не скомпрометованих у минулому зв’язками з ОУН. Мова мала вестись і про те, що слід приступити до “демобілізації УПА і зведення до мінімуму бойових виступів, які приносять більше шкоди, ніж користі”. Головним змістом діяльності ОУН мали стати “організаційна, агітаційно-пропагандистська, антирадянська розвідувальна діяльність, шкідництво і затаємнений саботаж із застосуванням тільки у виключних випадках бойових виступів”. Дишкант повинен був повідомити

Р. Шухевича про думку С. Бандери, що співробітництво з американцями “не суперечить інтересам Організації і що будь-яке співробітництво, яке може бути корисним для української “самостійницької” справи, буде підтримано ОУН-бандерівців”⁶.

За словами В. Дишканта, С. Бандера і Я. Стецько не були повною мірою впевнені, що керівництво націоналістичного підпілля погодиться на співпрацю з американською розвідкою, а тому просили передати, що “буде тактично неправильно, коли Провід ОУН в Краї своєю відмовою відштовхне американську допомогу, вкрай необхідну ОУН-бандерівців в даний час”⁷.

У грудні 1947 р. В. Дишкант відбув на територію Польщі, щоб звідти за допомогою оунівської агентури перебраться до України. Однак невдовзі з’ясувалося, що в результаті дій польської поліції організувати перехід на українські терени дуже важко. Емісар був дуже вражений, що підпілля ОУН зазнало великих втрат у Закерзонні і з цього приводу інформував ЗЧ ОУН у Мюнхені. Під час пошуку каналів проникнення в Україну В. Дишкант улітку 1948 р. був схоплений поляками і потім переданий МДБ УРСР. Під час допитів він дав детальні свідчення про політичне і внутрішнє життя української еміграції, діяльність усіх відламів ОУН, їхні зв’язки з іноземними спецслужбами.

7 вересня 1949 р. рішенням Особливої наради при МДБ СРСР В. Дишкант був засуджений до 25-ти років виправно-трудових таборів, а 3 березня 1951 р. це покарання було замінено на більш важке – тюремне ув’язнення із суворою ізоляцією. 7 вересня 1957 р. Верховний Суд УРСР скасував рішення Особливої наради при МДБ СРСР від 3 березня 1951 р. і залишив у силі рішення від 7 вересня 1949 р. У 1960 р. В. Дишкант був переведений до ізолятора УКДБ УРСР по Львівській області, де з ним упродовж певного терміну велася робота щодо схиляння до співпраці з КДБ у справі розкладання української націоналістичної еміграції. Однак він уперто не погоджувався і знову був ув’язнений. КДБ СРСР також відхилив клопотання про звільнення В. Дишканта, які надійшли від міністра закордонних справ Австрії Крайського та Президента Австрійської Республіки Фігля. За деякими даними, він був звільнений у 1966 р.

Під час арешту у В. Дишканта були вилучені документи, у т. ч. послання “Для друзів Тура, Шелеста чи Павура”⁸. Цей документ, який містить надзвичайно цінну і цікаву інформацію, зберігається у ф. 263 “Колекція позасудових справ реабілітованих” (1919–1953) ЦДАГО України і невідомий сучасним дослідникам. Він був виявлений у процесі описування справ згаданої архівної колекції. Його публікація дасть можливість зацікавленому загалу дослідників ознайомитися з політичним і внутрішнім життям української еміграції, з діяльністю закордонних центрів ОУН. Згаданий документ зберігся лише у вигляді машинописної копії російською мовою і за відсутності українського тексту публікується за чинними правилами. При цьому слід врахувати можливість фактологічних помилок, пропусків тощо, які важко перевірити.

¹ Див.: *Кентій А. В.* Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.). – К., 1999. – С. 36–37.

² ЦДАГО України, ф. 263, спр. 69258, т. 1, арк. 259.

³ Там само, арк. 262–263.

⁴ Там само, арк. 274.

⁵ Там само, арк. 281–282.

⁶ Там само, арк. 294.

⁷ Там само, арк. 290.

⁸ Маються на увазі Р. Шухевич, провідник ОУН Карпатського краю і командир УПА–Захід В. Сидор, один з окружних провідників Львівщини П. Мигаль.

Перевод с украинского

Для друзей ТУРА, ШЕЛЕСТА или ПАВУРА

Друзья!

Закордон – наша политическая жизнь

1946–1947 годы принесли с собой следующую расстановку сил: после нескольких конференций политических партий создан был Координационный Украинский Комитет (КУК) – гетманцы, УНР, мельниковцы, Украинская демократическая революционная партия, УНДО, эсеры, эндеки, радикалы, с одной стороны, и ОУН, с другой стороны. ОУН не пошла на эту концепцию, ибо там были выставлены такие требования, чтобы борьбу в Крае подчинить закордону, с чем ОУН не могла согласиться. Они также не хотели консолидации на платформе УГВР. УГВР, как таковая, участия в конференциях не принимала. После создания КУК внутри его происходит все время брожение, ибо каждый стремится руководить. Перед ведут мельниковцы, УНР также является довольно активной.

Для нас наиболее опасной является УРДП, в состав которой входят: Багряный, Паладийчук, Левицкий Борис, Турчманович. Это левая партия, украинский неокommунизм. Там есть много украинцев из восточных земель. Взаимную борьбу усиливают красные, а в этой последней они имеют большое влияние. Левое крыло этой партии связано с т. н. оппозицией в ОУН (об этом будет указано позже)¹. Партии имеют свою печатную прессу. Мельниковцы не имеют, а пользуются социалистическими изданиями: “Наше життя”, “На чужині”, “Неділя” Которовича. УРДП имеет “Українські вісті”, ОУН – “Час” и “Українська трибуна”, последние две газеты имеют самый большой тираж. “Неділя” является якобы независимой, а в действительности является мельниковской. Кроме этого, все имеют еще издания периодические (свои партийные издания), которые потом отдают в печать. Ни одна из партий не признана, но и не преследуется и благодаря англосаксам пользуется свободой и ведет работу. Общественную жизнь возглавляет центральное руководство украинской эмиграции (ЦПУЭ). Председателем является Мудрый². В 1947 году были выборы, которые вскрыли силы партии. КУК выступил сообща. ОУН получила до 80%. Состав центра в другом проценте в связи с компромиссом, на который пошла ОУН. В общем, везде впереди люди ОУН. Большим недостатком является отсутствие подготовленных людей. Низы крепкие, но верхов не хватает.

ОУН и УГВР

Вся Европа нами организационно охвачена, особенно сильно – Германия, Австрия, Бельгия, Англия и Франция. Англия и Бельгия потому, что туда выехало много людей на работу и потому, что дивизию из Италии перевели в Англию. В Англии издается наша печатная газета (сотрудничает Донцов).

С целью обучения Организации издается “Визвольна політика”, “На сторожі” и другие периодические издания. Наше издание между другими народами распространяет, а также издает и свои АБН³: “Україна незалежна”, “Набат”, статьи на разных языках из жизни поработанных народов.

До половины 1947 года ОУН в украинской политической жизни, как бы сказать, являлась обособленной и не старалась идти на компромисс. Во второй половине 1947 года [ОУН] начала стремиться к сотрудничеству с другими партиями, главным образом, с мельниковцами, частично с УРДП и УНР, ввиду политической обстановки на международной арене, хотя бы через создание представительного центра с сохранением политической партийной независимости. Препятствием являлась УГВР с ее Закордонным представительством⁴, она стояла на почве объединения на платформе УГВР. Поэтому ОУН на международных конференциях также стояла на этой позиции.

За кордоном дело нужно поставить немного иначе и признать партии (принимая во внимание демократические свободы) и консолидацию или какое-либо соглашение до некоторой степени на партийной основе. УГВР в общем отнеслась к этому отрицательно и, может быть, потому, что там были некоторые члены т. н. оппозиции. Из-за этого между ОУН и представительством появились некоторые преграды. Лишь тогда, как ОУН сказала, что поскольку УГВР не хочет вести переговоры с другими, ОУН будет делать это сама и вместе с другими создаст какой-то центр. Лишь после этого УГВР начала переговоры о УНР и УРДП. Переговоры состоялись, но результат неизвестен⁵. Бандера должен был говорить с Мельником. Мельник шел на уступки, но Бандера, однако, ошестинился (напоминаю, что был мельниковский конгресс и там принимали присягу на верность вождю, Гайвас^{5-а} присяги не принял). В последнее время появилась тенденция в отношении договоренности, главным образом, со стороны Бандеры.

Вопрос оппозиции

Конец 1946 года принес с собой определенные недоразумения. Но в чем суть – трудно сказать. Мне кажется, что, как всегда, причина здесь – двойственность природы и характера. Одним нужно доказывать правоту, а другие хотят и верят, но, возможно, здесь еще и личная амбиция, а также игра большевиков (в последнем случае жена Омельяна – Катря)⁶. Ребеты⁷, Чужий⁸, Мек⁹, Гуцул¹⁰, Омельян¹¹, частично Доктор¹² и Владимир¹³ обвинили, что Бандера и Карбович¹⁴ бросили линию Края¹⁵ (постановление краевого конгресса), слишком придерживаются принципов вождизма и не идут навстречу духу демократии и прочие упреки личного характера. На конференции в сентябре 1947 года¹⁶ это дело возбудили. Участники этот вопрос не разрешили, так как непосредственно в суде дело решили в пользу “Провода”. В результате Ребеты и Чужий ушли с конференции, заявив, что они не будут больше членами. Доктор и Владимир остались. Мека, Гуцула и Омельяна не было.

Я лично не вижу, чтобы “Провод” изменил линию, страдал вождизмом и не был демократичным. Оппозиция сильно защищает левое течение нашей программы, хотя, может быть, такого сильного левого направления в краевой действительности не видно было, но, если бы и было, то оно должно было пройти практическую жизнь. Этим оппозиция сблизилась с УРДП и с неокommунизмом за кордоном, вернее, оказала моральную поддержку. Некоторые, как Стыранка, пишут даже в “Українських вістях” – орган УРДП – страшные вещи, от которых отрекшиваются оппозиционеры. Власти вождей я не видел, а слишком большая демократия внесла в ряды ОУН вред. Интересно, что как Бандера стремится к межпартийному согласию (демократия), так некоторые (Чужий, Доктор, Омельян) не хотели разговаривать с другими партиями, воз-

можен лишь принцип персонального отбора. Это был спорный вопрос. Обвиняли в том, чего сами не придерживались. Считаю, что личные амбиции также играли здесь роль, а, кроме того, и чужие влияния. Это умело используют большевики и стараются усилить раздор.

Как видно из показаний Мороза¹⁷, Демида¹⁸, они должны были спровоцировать взаимную стрельбу и т. п. Вопрос оппозиции пока притих и успокоился. Какое решение суда¹⁹ – неизвестно. Вопрос оппозиции и представительства УГВР тесно связан с людьми и посему между ними натянутые отношения. Конференция в 1947 году не утвердила никакой программы, а определила лишь линию, приняла к сведению выборы бюро “Провода” с тем, чтобы вторым руководителем являлся Тур.

За границей есть отдельные территориальные “Провода”, а также есть Провод Закордонных частей ОУН. Комиссии выработали резолюции и члены приняли это за основу к дальнейшей программе. Основные идеи: ориентировки на Край, элемент борьбы, консолидация на этой платформе, возможно создание какого-либо центра для “внешнего рынка”.

АБН

В последнее время на первый план выдвинулась эта организация. Вначале англосаксы думали, что это большевистская провокация, лишь позже убедились, что нет. В АБН входит 13 наций (может быть, сейчас больше). Руководителем Комитета был Карбович, а сейчас ежемесячно будет председательствовать представитель от той или другой национальности. АБН издает сейчас на разных языках “Набат” и по случаю разных событий организует общие выступления, издает брошюры и воззвания. На международные конференции высылают меморандумы, а также [направляет их] отдельным государственным деятелям (Маршалл²⁰, Бевин²¹ и др.). Канцелярии Маршалла, Ванденберга²² подтверждали получение и благодарили (есть копии). Очень сильной делегацией АБН является делегация в Париже (Штикало, Витошинский, Палайчук). Мельниковцы имеют также аналогичные (Интернационал свободы), а УНР – “Прометей”. Между ОУН и Мельником ведутся по этому вопросу переговоры и Интернационал свободы должен объединиться с АБН. Закордонное представительство УГВР, а также его бывший Секретарь²³ также посылает ноты. В последнее время [УГВР] вместе с УНР послали ноту с представителем УНР в Париже Шульгиным²⁴. За это УНР устранила Шульгина с его поста. С комитетом АБН в последнее время часто совещаются американцы. Поляки к АБН не принадлежат, а принадлежат к “Интермариуму”. Цель АБН – борьба с большевиками, а “Интермариум” занимается сбором сил для прекращения работы.

УПА

Дело УПА в 1947 году сильно про шумело в мире. Одни под влиянием большевистских представителей рассматривали это дело, как бандитское, другие перекручивали все, мало было таких, которые правильно представляли это. Все наши из КУК сначала не признавали никакой борьбы в Крае, думали, что там ничего нет, что это выдумка Бандеры, что он таким образом стремится создать себе популярность, но когда иностранные газеты начали об УПА писать, то тогда наши братья заговорили, что это, дескать, собственность всего народа, а не бандеровцев (хотя последнего никто не говорил). Когда же пришли в американскую зону уповцы²⁵, то они заткнули всем рты. Уповцы проходили через Чехословакию в американскую зону с сентября до ноября 1947 года. Первой пришла группа Громенко²⁶ – 37 человек. Вся европейская пресса писала о боях в Чехословакии, а американцы не знали, чему верить. Они думали, что это большевистская провокация. Из Вашингтона пришел приказ – усилить границу,

никого не пропускать и в случае необходимости стрелять. По этому вопросу американцы совещались с АБН. Окончательно решили, что если уповцы будут сдаваться, то они будут интернированы. Первая группа была окружена танками. Хлопцы не хотели сдаваться, но под честное слово американского офицера, что они не будут выданы большевикам, сложили оружие. Их поместили в казармы, а потом присоединили к ним тех, которые приходили позже. Всего набралось свыше 200 человек. К ним приезжали разные люди из разведок и агентств и они давали интервью, затем все это публиковалось в прессе. Опровержения, которые мы давали в противовес разным фальшивым понятиям, некоторые напечатали, а некоторые нет (чужая печать). Хлопцы держались хорошо (дисциплина), так что все были довольны. Американцы говорили, что “Ваша печатная пропаганда того бы не сделала, что сделали эти ребята”. Американцам трудно было понять, каким образом можно так воевать в таких лишениях. Хлопцы, видя у американцев отсутствие дисциплины и ковбойское поведение, рассматривали их свысока. К ним также приезжали наши “мудрецы” и узнавали, кто есть в Крае, есть ли мельниковцы, КУК и т. д., а, узнав правду, даже не объявили об этом. Американцы спрашивали, почему Бульба²⁷ не приезжает к ним (он ведь везде говорит, что он есть УПА), он боялся компромата. Мельниковцы обратились к хлопцам с запросом: кто их руководитель, кого они должны слушать и дали заполнить разведывательные анкеты (они работают на американцев). Хлопцы написали им ответ, нечто вроде письма к султану. В ноябре 1947 года хлопцев выпустили. Они разъехались по лагерям. Все время о них заботилась наша общественность, ибо американцы не очень о них заботились, а среди них было много больных. Среди них есть Байда²⁸ в звании майора, двоих приняли в “Провод”.

Организован партизанский или, вернее, повстанческий штаб на случай войны, также на случай войны проводится обучение, как охранять лагеря и пробиваться на восток. Некоторые уезжают в Канаду и Северную Америку для пропаганды. В Европе уже работают. Во время похода на запад понесли очень большие потери. В тюрьмах Чехословакии многие сидят. Скоро в Кошице будет процес Бурлаки²⁹.

Литературы об УПА очень много. В последнее время вышла книга об УПА Лебеда. Часть I, немецкий период, с иллюстрациями³⁰. Пропаганда между иностранцами слишком слабая и мало есть изданий на иностранных языках.

Как выглядит наш вопрос на международной арене? Не очень ясно. Это может иллюстрировать конференция Закордонного представительства УГВР с представителями американской печати. Там было также два уповца. Там им вручили много литературы, вкладывали им в сознание, что только могло войти. Те в ответ сказали: “Вы должны это делать в Вашингтоне”. Говорили, что там наш вопрос стоит, как пристройка к Киев – Москва или Киев – Варшава, самостоятельно Киев не фигурирует. Нет ничего удивительного в этом, ибо в госдепартаменте сидит Керенский³¹ и заправляет делами. Даже русские создали свое правительство на Кубе.

На освободительное движение поработенных народов в Америке рассчитывают, как на что-то постоянное, которое не уйдет. К восточному вопросу подходят в общем. Они хотят иметь там кого-либо одного, с кем бы можно было хорошо торговать. Одно у них хорошо для нас, что им тяжело изменять то, что они застанут. Если они застанут нас организованными, то согласятся с этим, а если увидят, что никого нет, то отдадут нас кому-нибудь. Пока с ними никто из представителей ООН серьезно не говорил, ибо они хотели бы иметь агента, а наши рассматривают вопрос с политической точки зрения, а американцы пока этого не хотят или боятся большевистских замечаний.

Англичане поступають аналогічно, але більш приховано. Як одні, так і інші не люблять поляків. В Америці наші українці по-різному розглядають наш запит, а головним чином ці з Конгресового Комітету³². Лише один Ляхович³³ з організацією “Чотири свобод України” ставить запити в нашій думці.

Чубатий в “Свободі” теж виступає добре. Взагалом, всі проти комуністів (крім комуністических “Щоденних вістей”). Канада має більше комунізованого нашого елемента. С Ванденбергом веде широку переписку Білоус з Завишні (він уже давно в Америці) і інформує його про все. Може бути, там трохи зміниться, коли придуть нові сили, хоча їм заважають старі емігранти, які до нових не звикли (боязнь за теплі місця), і не піднімають українського запити в нашій думці. Французи відносяться до нас доброзичливо. Добре виглядало інтерв'ю Лебеда в деголлівському щоденнику. Робота Лебеда в Парижі дає великі успіхи. В Голландії український запит дуже добре відомий завдяки католицькій друку. В Бельгії великий запит на робітників. Наш запит там все більш і більш прояснюється. Аналогічне положення і в Англії. Там є т. н. Центральне українське допоміжне бюро. Вперше там працювали наші, а потім опікун цього бюро – сотник Панчук з канадської армії – виступив проти нас (він працює в “Інтеллідженс Сервіс”) і пішов до мельниківців. Там є їх газета “Українська думка”.

В Італії є генеральний секретарь УГВР і дуже добре організована наша колонія і мережа. Українському запити і нам дуже допомагає Бучко³⁴. В Швеції теж є наші люди. Южна Америка, головним чином Аргентина, робить (хоча по-американськи) щось по українському запити. Єсть Онацький³⁵, він пішов від Мельника, а зараз знову прагне до нього. Я забув про Іспанію. Там в Мадриді є наші люди – студенти, перешкоди в політичній роботі на них немає.

Запит українського війська поки не актуальний, американці мають кілька охоронних рот. Через поляків, які намагалися захопити командування в ротах, нічого не вийшло. У Андерса³⁶ є від п'яти до шести тисяч українців, вони мають свою українську військову організацію. Зараз американський сенат затвердив набір 25 тисяч іноземців в армію з порабощених народів. Може бути, пійдуть і наші. Як я згадав, з наших співпрацюють з американцями як агенти тільки мельниківці. Вони посилають кур'єрів до Край, які через два тижні повертаються енкаведистським шляхом і приносять вигідне для більшовиків. Крім того, є індивідуальні “зайняття” у американців або англичан. Французи теж щось роблять, але з цим ніхто серйозно не вважається.

Церква

Церковна життя, а головним чином православна, розбита. Більшовики не змогли розбити українців східників і західників в політичній відносині (спроба в УРДП не дуже їм вдалася), але вони зробили це в церкві. Туди послали багато агентів, навіть єпископа, розконали православну церкву і звідти (уже швидко) почали клеветати на західників, кажучи, що ці господа нічого не роблять, розглядають вас з висотою і що так було б в українській державі і т. д. Це дало свої результати і в деяких таборах були серйозні незрозуміння і ізоляція одних від інших. Англичани хотіли навіть створити окремі табора для православних і греко-католицьких українців. Масової роботи серед своїх і чужих ніхто, крім ОУН, не веде. Під цим я розумію всі види виступів (протести, демонстрації, збирання підписів для меморандумів і т. д.). Такі виступи проходять в таборах,

городах, где только были наши. Другие как-то не имеют смелости ввиду того, что не хватает сил. Даже другие народы делают это слабо. Прибалтийские народы, например, лишь один раз объявили голодовку. Часто солидаризуются одни с другими. Внешние выступления (демонстрации, мемориалы) совершают лишь наши. Один раз КУК составил меморандум.

Вопрос Демида

Он в прошлом году появился снова. Там его прижали и он во всем сознался. Все, что произошло серьёзное в Крае, он в этом был виновен. Все, что он только знал, он выдал большевикам. Разработал план, как ликвидировать подполье в Крае и движение за кордоном. Он должен был организовать уничтожение Бандеры и т. д. Вопрос Думы³⁷, Грицяя³⁸ – это его оранжировка. Все его показания с показаниями Мороза и поменьше ему подобных. Сказал, что место укрытия Гасина³⁹ знают красные, но держат его, ибо он имеет какие-то недоразумения с Туром и хотят его использовать.

Пожелания для Края

Выдержать и еще раз выдержать. Если понадобится, то время от времени дайте знать большевикам, что вы еще существуете. Вопрос войны. Как вы сами знаете, она будет. Американцы хотят иметь соотношение [сил] 5:1, а не наоборот. При их малой политической подготовке к борьбе в большом масштабе, при смешании всех понятий, обострении внутренних вопросов с внешними (выборы президента, конгресс), трудно что-либо конкретное сказать. Они в техническом отношении также почти готовы, в психическом отношении также почти готовы. Одно известно – это курс на войну и с него они не сойдут. Это только вопрос времени. Англия отодвигается назад и сознательно выдвигает Америку. Пророчить здесь нельзя – это может случиться очень быстро и очень поздно.

В соответствии с этим нужно развернуть работу. И, наконец, вы сами знаете, как поставить работу, чтобы был максимум пользы. Как выглядит наша ликвидация в Польше после выселения на запад⁴⁰? Хлопцы очутились в критическом положении. Как Вам известно, часть пошла на восток, часть пробралась в американскую зону, а остальные разошлись кто куда. Холмщина и Любачев поздно узнали, что им делать (к мертвому пункту невозможно было пробраться). Некоторые группы пробиваются еще на запад. Много убитых и пленных. В мае состоялся процесс по делу Сверчевского⁴¹ (22 человека, 9 смертных приговоров). Многие еще находятся в концлагерях Явожне, Варшаве, Люблине и Замостье. Стяга⁴² якобы нет в живых. Что с Орестом⁴³, не знаю.

О жизни в Германии не пишу, так как вы, наверное, знаете об этом. Разве что вкратце. Все живут в лагерях и немногие частным образом. Тех, кто в лагерях, содержат американцы, а частным образом – живут по немецким карточкам. Многие уже выехали и хорошо там себя чувствуют. Нужно признать, что эмиграция много сделала. Например, американцы и англичане ставят нас сразу за прибалтийскими народами. Обучение лучше всех стоит у нас. Например, из эмигрантов никто не имеет университета, лишь имеют наши, и лишь мы имеем оперу. Наши постановки всегда являются самыми красивыми. В последнее время шли постановки эмигрантов – “Дорибек”. В других странах (Англия, Франция, Бельгия) наши также развивают широкую деятельность, устраивают всевозможные спектакли для иностранцев. Конечно, наши члены являются двигателями, хотя имеют мало знаний, однако своей энергией вовлекают других в работу. Я не перечислял всех выступлений на международной арене, лишь хочу указать, что при каждом удобном случае (конференции) или на

каждое происшествие в стране (греко-католическая церковь и принудительное православное исповедование, выборы) реагировала лишь ОУН, как среди своих, так и между чужими.

Можно было сделать больше. Много времени и сил забрала внутренняя грызня, возникшая между партиями, а также внутри ОУН. Кто в этом виноват – не знаю. История рассудит сама. Дело оппозиции внесло в ряды ОУН некоторое колебание, деморализацию и сомнение. Это дело не было таким громким и разве сейчас что-либо случилось. Финансовое положение ОУН очень плохое. Наши братья в Америке фактически никому не помогают. Производят какие-то сборы, но никто из этого ничего не видит. В Красный Крест в Женеву какие-то старые тряпки должны были прибыть. Сборы среди украинской эмиграции [идут] все хуже и хуже. Трудно приходится содержать людей в других странах, главным образом, в Париже.

Забыл написать, что в Женеве есть доктор Вреце́на⁴⁴. Пока все. Если будут свежие новости, то сообщу. Некоторые передаю устно. Прошу на устные ответить также устно. От друзей Бабы⁴⁵, Карбовича передаю приветы с горячей благодарностью за старания, пожелания дальнейших успехов и выдержки до подходящего момента.

Слава Украине!

Деркач⁴⁶

Для друзей ТУРА, ШЕЛЕСТА или ПАВУРА

Место пребывания, июнь 1948 г.

П. С. За хаотическое писание прошу извинить, ибо не имею, где писать, а также нет чем.

ЦДАГО України, ф. 263, спр. 69258, т. 4, арк. 356–364. Засвідчена копія.

¹ У лютому 1946 р. на базі розрізнених груп членів ОУН(Б), які переважно перебували на теренах Західної Німеччини, були створені Закордонні частини ОУН (ЗЧ ОУН), які очолив С. Бандера. Від цього часу в середовищі ЗЧ ОУН розпалився конфлікт стосовно ставлення до рішень III Надзвичайного Збору ОУН (серпень 1943 р.), які демократизували внутрішньоорганізаційну структуру ОУН в Україні, прагнули поєднати ідеологію і програму українських націоналістів із завданнями боротьби за самостійну Українську державу з урахуванням настроїв українського населення східних областей. Зазначені вище новації не знайшли адекватного розуміння у С. Бандери та його найближчого оточення, котре тривалий час було відірвано від подій в Україні. На цьому ґрунті в ЗЧ ОУН виникла т. зв. опозиція щодо С. Бандери, яку склали відомі діячі ОУН Л. Ребет та його дружина Д. Ребет, З. Магла, В. Стахів, а також члени Закордонного представництва УГВР І. Гриньох, М. Лебедь, М. Прокоп та ін. Врешті наприкінці 1956 р. ця опозиція оформилась у нову організацію – Організацію українських націоналістів (за кордоном).

² Йдеться про відомого громадсько-політичного діяча Василя Мудрого, колишнього депутата і віце-маршалка Польського сейму, з липня 1944 р. – віце-президента УГВР.

³ Створений у листопаді 1943 р. з ініціативи Проводу ОУН в Україні на таємній конференції на Волині – Поліссі як координаційний центр революційно-визвольних організацій поневолених народів СРСР. У 1946 р. реорганізований за рахунок представників інших національностей Європи, які мешкали в країнах, підконтрольних Москві. Від 1948 р. АБН очолював відомий діяч ОУН Я. Стецько.

⁴ Створене після I Великого Збору УГВР (липень 1944 р.) для репрезентації українського визвольного руху (ОУН–УПА). Очолював Закордонне представництво УГВР І. Гриньох, генеральним секретарем був М. Лебедь.

⁵ Переговори між ЗП УГВР і Державним центром УНР завершилися невдачею.

^{5-а} Йдеться про чільного діяча ОУН(М) Ярослава Гайваса, члена ПУН у 1945–1949 рр.

⁶ Мається на увазі член ОУН Катерина Мешко, яку певний час підозрювали у співпраці з МДБ.

⁷ Йдеться про чільних діячів ОУН Лева та Дар'ю Ребетів. У цей час Д. Ребет була членом УГВР, а в 1956 р. Л. Ребет очолив ОУН(з).

⁸ Можливо, це псевдонім чільних діячів ОУН З. Матли або В. Стахіва.

⁹ Те саме.

¹⁰ Це псевдонім відомого командира УПА–Захід І. Бутковського, який очолював “Місію УПА” при ЗП УГВР.

¹¹ Йдеться про чільного діяча ОУН Омеляна Логуша, чоловіка К. Мешко.

¹² Можливо, це псевдонім чільного діяча ОУН і члена УГВР І. Гриньоха.

¹³ Псевдонім чільного члена ОУН і УГВР М. Прокопа.

¹⁴ Це псевдонім чільного діяча ОУН, голови АБН Ярослава Стецька.

¹⁵ Маються на увазі рідні землі – Україна.

¹⁶ Ідеться про конференцію ЗЧ ОУН в Міттенвальді (Німеччина), в якій брали участь близько 100 осіб.

¹⁷ Один із членів ОУН, який був заарештований НКВС і став на шлях зради. Був направлений за кордон, де його викрили і ліквідували.

¹⁸ Мається на увазі колишній зв'язковий Проводу ОУН в Україні В. Чижевський-Д'ячук, який був схоплений і завербований НКВС. Після переправлення до Західної Німеччини його викрили як зрадника.

¹⁹ Йдеться про Головний суд ОУН.

²⁰ Йдеться про Державного секретаря США генерала Д. Маршалла.

²¹ Мається на увазі член лейбористської партії, міністр закордонних справ Великої Британії Е. Бевін.

²² Ванденберг – сенатор-республіканець, який займав антирадянську позицію.

²³ Йдеться про М. Лебеда.

²⁴ Мається на увазі громадсько-політичний і державний діяч УНРО В. Шульгин, який у 1917 р. – на початку 1918 р. очолював зовнішньодипломатичну службу УНР, потім був на дипломатичній роботі, у 1926–1936, 1939–1940, 1945–1946 рр. обіймав посаду міністра закордонних справ УНР в екзилі.

²⁵ Йдеться про те, що влітку 1947 р. на територію Австрії та Західної Німеччини пробилися з Польщі (Закерзоння) через Чехословаччину групи вояків УПА (до 400 осіб).

²⁶ Це псевдонім сотника УПА із Закерзоння М. Дуди.

²⁷ Йдеться про отамана “Поліської Січі”, командира першої УПА та Української народно-революційної армії (УНРА) Т. Боровця.

²⁸ Це псевдонім курінного командира УПА із Закерзоння М. Савченка-Миколенка.

²⁹ Псевдонім сотника УПА із Закерзоння В. Щигельського.

³⁰ Йдеться про книгу М. Лебеда “УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Частина перша. Німецька окупація України”. 1946 р.

³¹ Колишній прем'єр-міністр Тимчасового уряду Росії (1917 р.) О. Керенський від 1940 р. проживав у США і співробітничав з Держдепартаментом США.

³² Мається на увазі Український Конгресовий Комітет Америки (УККА), заснований у травні 1940 р.

³³ Йдеться про Є. Ляховича, котрий ще в довоєнні часи був представником ОУН в Лондоні, а в 1946–1947 рр. створив у США “Організацію Оборони Чотирьох Свобід України”, ідеологічно пов'язану із ЗЧ ОУН.

³⁴ Мається на увазі архієпископ І. Бучко, з 1946 р. – Апостольський Візитатор українців греко-католиків у Західній Європі.

³⁵ Йдеться про Євгена Онацького, громадсько-політичного діяча, журналіста, котрий з 1930 р. очолював представництво ОУН в Римі. Після 1947 р. мешкав у Аргентині.

³⁶ Мається на увазі польський генерал В. Андерс, який у 1942 р. сформував у СРСР польську армію, що за домовленістю союзників була передислокована через Іран та Близький Схід до Північної Африки, де брала участь у боях з італо-німецькими військами.

³⁷ Йдеться про чільного члена ОУН Д. Маївського, в 1943–1945 рр. політичного референта Проводу ОУН в Україні. За дорученням Р. Шухевича разом з Д. Грицаєм пішов на захід для зв'язку з С. Бандерою. У грудні 1945 р. на кордоні Західної Німеччини і Чехословаччини загинув у сутичці з чеськими прикордонниками. Через зраду В. Чижевського-Д'ячука маршрут пересування згаданих діячів був відомий спецслужбам СРСР і Чехословаччини.

³⁸ Мається на увазі начальник Головного військового штабу УПА Д. Грицай, котрий разом с Д. Маївським ішов за кордон. Був важко поранений і помер (за іншими даними – покінчив із собою) у в'язниці в Празі.

³⁹ Йдеться про чільного члена ОУН, заступника, а потім начальника Головного військового штабу УПА О. Гасина. Загинув у січні 1949 р. на вулицях Львова під час перестрілки з працівниками МДБ, які тривалий час полювали за ним.

⁴⁰ Мова йде про становище ОУН і УПА на Закерзонні після завершального етапу виселення українців з рідних земель – операції “Вісла” (1947 р.).

⁴¹ Йдеться про заступника міністра оборони Польщі генерала К. Сверчевського, який загинув у березні 1947 р., натрапивши на засідку вояків УПА. У травні 1948 р. повстанці, учасники згаданого бою, були засуджені польською владою.

⁴² Один із псевдонімів чільного діяча ОУН Ярослава Старуха, який у 1945–1947 рр. очолював провід ОУН Закерзонського краю. Загинув у власній криївці біля Любачева внаслідок нападу польських спецгруп.

⁴³ Один із псевдонімів командира військової округи “Сян” УПА–Захід М. Онишкевича. У 1948 р. був заарештований польською поліцією і в 1950 р. страчений за вироком суду.

⁴⁴ Йдеться про Є. Врецьону, чільного діяча ОУН і члена УГВР, відомого журналіста.

⁴⁵ Це маловідомий псевдонім С. Бандери.

⁴⁶ Псевдонім В. Дишканта.

АВТОГРАФ
УКРАЇНСЬКОЇ
ІСТОРІЇ:
ІХ–ХХІ ст.

МАТЕРІАЛИ ДО КАТАЛОГА
ВИСТАВКИ ДОКУМЕНТІВ
НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО
ФОНДУ УКРАЇНИ

АВТОГРАФ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ: ІХ–ХХІ ст.

Вступне слово

Національний архівний фонд України – це невичерпна скарбниця історичних документів. Майже 60 млн. облікових одиниць, що складають його, відбивають багатвікову історію України та народів, які мешкали на її теренах у різні історичні періоди.

На одній виставці неможливо представити всю сукупність та різноманітність цих документальних свідчень минулого, тому було обрано децю нетрадиційний шлях презентації архівних скарбів – не ілюстрацію історичного процесу, а розповідь про те, які найцікавіші історичні свідчення, названі автографами більше в сенсі філософському, ніж у строго науковому, наявні у складі Національного архівного фонду України. Через такий контакт з архівним документом, подеколи – традиційно хрестоматійним (універсали гетьманів, грамоти царів та королів), який ілюструє відомі події, подеколи – побутово неочікуваним (аматорські малюнки в актових книгах, карикатури, жарти), таким, що належить повсякденній, а не “парадній” історії, зроблено спробу “залюднити” історію України, зробити її близькою для кожного відвідувача.

Отже, “Автограф української історії” – це мозаїка із двох сотень документів, увічнені в історії людства сліди, залишені на письмі як окремими знаковими постатями, так і пересічними людьми; це не лише “верхні рівні” історичного процесу, але й “зупинені миттєвості” повсякденного життя, які не завжди напряду корелюються з героїчною або драматичною епохою, іноді суперечать духові епохи або ніби саркастично пародіюють її в якомусь своєму вимірі – вимірі повсякденності. За концепцією авторів проекту, “автограф української історії” – це, скоріше, символічна збірна назва виставки, яка охоплює фрагменти тисячолітньої писемної історії України і водночас знайомить відвідувачів із багатством Національного архівного фонду України – скарбниці національної пам’яті.

Коли відібрані для експонування документи було згруповано за тематикою, походженням, хронологією, несподівано вималювалася “гендерна лінія” документального ряду, що свідчить: жінка в українській історії не лише була джерелом натхнення, але й мала значні юридичні права, фігурувала як рівноправна сторона у судових процесах, виступала повноцінним членом соціуму – писала боргові розписки у ХІІ ст., заповідала власне родинне майно окремо від чоловіка і видавала універсали у ХVІІ ст., за часів Гетьманщини.

Першими відвідувачами виставки стали колеги-архівісти з Варшави у вересні 2005 р. У Рік України в Польщі її було передано Генеральній дирекції польських архівів для експонування в архівах країни як спробу репрезентації української історії, яка постає через власноручні підписи видатних державних, політичних, військових діячів, представників творчої еліти, автографи пересічних мешканців давньої і модерної України, “автографи” революцій, воєн, спротиву – писемні документи, фото- та кінодокументи, зразки новітніх документів – електронних ресурсів Інтернету.

Матеріали виставки організовано за дев'ятнадцятьма розділами, які, відповідно до заявленої мети, не стільки і не лише засвідчують державну історію, але й дають уявлення про повсякденне життя простих людей упродовж тисячоліття. Значна частина представлених експонатів пов'язана з історією інших країн та народів, насамперед Польщі, адже протягом майже семи століть Україна або частина її території входила до складу Речі Посполитої. Так само ми були пов'язані з Росією, Австрією (Австро-Угорщиною), Румунією, Чехією, Угорщиною, тобто з більшістю народів та країн, що оточують Україну.

Початковий розділ, названий “Найдавніші слов'янські автографи”, присвячено історичним раритетам Національного архівного фонду України. Відкривають його “Київські глаголичні листки” IX ст. як найперший документ НАФ, писаний слов'янською абеткою. Місцем його зберігання є Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. У цьому ж архівосховищі зберігаються і перші Святі книги християнства, писані давноруською та грецькою мовами. Першою третиною XII ст. датується берестяна грамота зі збірки Центрального державного історичного архіву, м. Львів, з першим жіночим автографом у складі Національного архівного фонду України; представлено конфесійні кириличні пам'ятки XII–XVI ст., які засвідчують високі культурні здобутки першої української держави – Київської Русі.

У подальших розділах подано офіційні автографи королів, гетьманів, старшини, які є українськими автографами польської, російської та іншої іноземної історії. Поряд із цією “офіційною історією” для експонування було відібрано чималу добірку аматорських малюнків та палестрантських жартів з актових книг, які яскраво ілюструють повсякденне життя XVI–XVIII ст. Такий само принцип використано і для наступної доби. Завдяки цьому утворюється побутове, повсякденне тло вітчизняної історії аж до XXI ст. Характерно, що в ньому відбилися як героїчні, так і трагічні сторінки минулого України, зокрема Українська революція 1917–1921 рр., Голодомор 1932–1933 рр., нацистська окупація 1941–1944 рр. Показово, що навіть за нелюдських умов існування, в умовах жахливої війни люди жартували, писали вірші та частівки.

Заключний розділ розповідає про події кінця 2004 – початку 2005 рр. – часів “Помаранчевої революції”. На фотодокументах цієї групи – обличчя простих людей – учасників та творців революції, гасла і заклики київського

Майдану. Більшість із представлених документів – це передусім графіті на парканах, пластику, кам'яних колонах, написи на папері та склі, яким, разом із Майданом, судилося прожити коротке життя. Вони залишилися лише в оцифрованому вигляді у віртуальному Архіві “Помаранчевої революції”, зібраному працівниками державних архівів України. Цим героїчним епізодом нашої недавньої історії завершується розповідь про український автограф за останнє тисячоліття.

На виставці представлено документи з фондів переважно центральних архівів – ЦДІАК, ЦДІАЛ, ЦДАГО, ЦДАВО, ЦДАМЛМ, ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного, а також держархівів Вінницької, Житомирської, Миколаївської та Херсонської областей.

Унікальні і найдавніші документи Національного архівного фонду України представлено пам'ятками з архівних фондів Національної академії наук України – Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Автори проекту – Геннадій Боряк і Георгій Папакін. У підготовці виставки та опрацюванні матеріалів до Каталога брали участь:

- ЦДІАК України: Ольга Музичук, Людмила Демченко, Лідія Сухих, Олена Полозова;
- ЦДІАЛ України: Діана Пельці, Наталія Царьова;
- ЦДАГО України: Володимир Лозицький, Ольга Бажан, Анатолій Кентій, Лариса Батрак, Ірина Комарова;
- ЦДАВО України: Наталія Маковська, Олена Єфремова;
- ЦДАМЛМ України: Леонід Скрипка, Михайло Ходоровський, Василь Шепелюк, Олена Павлова;
- ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного: Ніна Топішко, Ірина Славинська, Тетяна Ємельянова;
- Держархів Вінницької області: Фаїна Винокурова, Олександр Петренко, Володимир Петренко, Володимир Верховлюк, Тетяна Мазур, Костянтин Завальнюк;
- Держархів Житомирської області: Ігор Рафальський, Руслан Кондратюк;
- Держархів Миколаївської області: Олександр Серединський, Лариса Левченко, Людмила Климова;
- Держархів Херсонської області: Антоніна Карпова, Олена Маруцак, Олена Стукалова, Віра Баранюк;
- Інститут рукопису НБУВ: Людмила Гнатенко, Тетяна Міцан, Ольга Іванова.

Матеріали до Каталога виставки

Розділ 1

Найдавніші слов'янські автографи: IX–XVI ст.

1. Київські глаголичні листки. Кінець IX – початок X ст. Пергамен. ІР НБУВ, ф. 301 (ЦАМ КДА), № 328 п, арк. 2 зв. – 3.

2. Апостол Христинопільський, або Городиський. Пергамен. Середина XII ст. ІР НБУВ, ф. 8, № 3, арк. 3.

3. Стихирар мінейний. Крюкові ноти. Кінець XII ст. Пергамен. ІР НБУВ, ф. 235, № 10, арк. 1.

4. Лист Говенової до Нежнич з вимогою повернути гроші в сумі 60 кун, залишені йому на зберігання її покійним чоловіком, Говеном. Близько 1110–1124 рр. ЦДІАЛ України, ф. 131, оп. 1, спр. 891. Мова давньоукраїнська. Береста.

О[т] Говеновое: ко\ньжнью\дає 6:деся[т] \ коуно\лодиєноу\повьдало Говьно\ ида\на\соу \до: а\попъ\[писа]ль: а\дає\луць\оли\нь\водаси\то\я\у\ конязя\поема\ отроко\прижь приєдн\ а\во\ боле\ти\вонидь

Від Говенової до Нежнич. Дав [був] 60 кун лодійного, казав Говен, йшовши на суд, а поп [за]писав, а дав [був] Луці. Якщо не віддаси, то я у князя візьму отрока, перш [ніж] прийду, а [це] більше тобі вийде.

5. Євангеліє апракос Оршанське. Друга половина XIII ст. Пергамен. ІР НБУВ, ф. 301 (ЦАМ КДА), № 555 п.

5. 1. Текст Євангелія. Арк. 1.

5. 2. Мініатюра “Євангеліст Лука”. Арк. 42 зв.

6. Псалтир. Перша половина – середина XIV ст. Пергамен. ІР НБУВ, ф. 8, № 1м, арк. 1 зв.

7. Підтвердна грамота львівського воєводи Якши Блотишевського на купівлю паном Вятславом Дмитровським дворища Василя Скибича, його брата Гінка та їх племінника Оленка за шість кіп грошів сріблом. Власноручний підпис писаря Івана Грюдковича. 1370 р., не раніше 1 вересня – не пізніше 5 листопада. ЦДІАЛ України, ф. 131, оп. 1, спр. 7. Мова давньоукраїнська. Пергамен.

8. Четья Мінея. [1489 р.] Білоруський список з українського рукопису 1397 р., зроблений писцем Березкою за велінням Феодора. ІР НБУВ, ф. 301 (ЦАМ КДА), № 415 л.

Запис останньої чверті XV ст. писця Березки, арк. 286 зв.: “А писалъ сію книгу. нехто есть. Березка. з Нова містечка с литовского. поповичъ. попа литовоцкогго сынъ. Семионовъ. Дольбнича. иж в митрополии. а писалъ есми от початка книги самъ. от дошки до половины. от святого Семиона. до сорокъ святыхъ”.

9. Пересопницьке Євангеліє. 1556–1561 рр. Створено на Волині (розпочато у Дворецькому монастирі князів Жеславських, продовжено – в Пересопницькому монастирі). Основний писець – Михайло Василієвич із Сянока, син протопопа. ІР НБУВ, ф. І, № 15512.

9.1. Мініатюра “Євангеліст Матвій”, арк. 20 зв.

9.2. *Запис писця Михайла Василієвича, [1557 р.], арк. 3:* “Доконана есть Першаа часть Науки Читаня. Презъ рокъ Святого Євангелія. В Дворци ма-настыри Жеславскомъ. При церкви Святыхъ и живоначалныхъ Троица. А почалося есть Писати Сіє Євангеліє року 1556-го месеца августа 15. На день Успенія Пресвятыхъ нашеа Богородица и Присно Девы Марія”.

9.3. *Післямова писця Михайла Василієвича, 1561 р., арк. 481 зв. – 482 зв.:* “Юж за помочу Божією маєшь всі зуполна выписаныи книги четьрехъ евангелистовъ, выложенныи изъ языка болгарского на мову рускую читачу милыи. Которые суть dokonаны, в лето тысячное. 561-го. на память усікновенія, Святого и славнаго пророка и предитечі и крестителя Господня Іоанна. месеца августа, 29-го дня. При державі, Жикгимонтовичу Августе кроли полскомъ. великомъ князи литовскомъ, рускомъ, прускомъ, жомойтскомъ, мазовецкомъ, пану и дедицу на тотъ часъ будучомъ. Накладомъ, благоверной, и хрыстолюбивой, княгыні Козминой Ивановича Жеславской. Княгыні Параскевгіи возванной Настасі Юревыи Голшанского. И при благоверномъ, и хрыстолюбивомъ князю Іоанне, Федоровича Чорторыйскомъ. зятю еи милости. И при благоверной и хрыстолюбивой княгыні его Євдокіи. Тыи книги чтыры евангелистове суть устроены кроткымъ смиреннымъ и боголюбивымъ еромонахомъ Григорыемъ архимандритомъ Пересопницкимъ. силою Божією и поспішеніемъ Святого Духа. и моленіемъ Святыхъ Владычича нашеа Богородица зане не любиль злата и сребра тлеющихъ. але имель любовь, и прилежаніє къ божественому писанію. о которое просиль Господа Бога, // вдне и вночи такъ мовячи. Господи сподоби мене видіти дела сего конецъ, и почитати в немъ начертаннаа писмена. святыхъ четьрми евангелисты. Матфеємъ, Маркомъ, Лукою, і Іоанномъ. В которыхъ же то. лежать таемниці царства небесного. благовіщенія, рождства, крещенія, и ученія, чудотворенія. преображенія. и страстии. погребенія, и воскресенія от мертвыхъ. вознесенія еже на небеса, и посланя Духа Святого, на Святыхъ своя ученикы а апостолы. И сіденія одесную Бога Отца. И пакы втораго славнаго и страшнаго пришествія его. Коли приидеть судити живыхъ а мертвыхъ, albo такъ речи, праведныхъ и грешныхъ. И заплату давати каждому противъ службы его. А иже есть такъ изведень тая то книга Святаа Євангелія, ис преписками дробнаго писанія. въ очертахъ положеного. где знаменуется глава. То для людіи закону рымского, сиречь латинянь. А иже есть прекладана изъ языка болгарского на мову рускую. то для лепшого вырозумленя людю хрыстіанского посполитого. О томъ товаришу милыи не скорби. але держи такъ, якъ есмо ти в переднемъ указаніи, а постановленномъ по конци благовестія столпа Іоаннова означили. тоє все радою пилностью и прилежаніемъ, вышше реченного, монаха Григорія, архимандрита пересопницкого, постановленно есть. Прото иже есми еще недоумель, пре несталость розума моего. Быль бо мои разумъ в тыя дни мутень яко воды в реку приходящии изъ горъ. и яко полныи былины от вітровъ

колеблемы. для троски сего мимо идучого света. Прото жь выше реченнии смиреннии архимандрить Григоріе, имель пилность и любовь к писанію сеи книги. котораа для пилности и любве его совершилася. Якъ же і апостоль Павелъ, в римскомъ посланіи, о таковыхъ пишеть мовячи. Братіе любящимъ Бога все доброе естъ поспішно. а наболее кто его о то с пилностью просить. Якъ же і Иоаннь евангелиста о томъ посведчаючи пишеть. в главе 14, а в зачале, 49. Всякому просящому будетъ дано.

Я тыжь многогрешнии, слуга, або рабъ божіи Михаило Василювичъ сынъ протопопы саноцкого. того тыжь, и учень. // Надеючися я, на тоє слово тебе владыкы и Хрыста моего. а не по моєи умеетности. але по доброти данной мне от тебе истиннаго Бога. похотель есми написати сію книгу Святую Евангелію. науку люду мешкаючому в новомъ тастаменте, або в новомъ законі віры хрыстовы. которую есми за помочу Божією и исписаль. Накладомъ вышеописаной благоверной и хрыстолубивой княгыни Козминой Ивановича Жеславской. княгыни Парасковіи возванной Настасі Юрьевны Гольшанского. Прото ж прошу васъ священници отци и діакони, и вси которыи есте в клиросехъ причтеннии, слугы церковныи. если в которой главе, любо зачале либо початке либо конци изгрубихъ. с товаришемъ мовячи, albo в помыслехъ сегосветнихъ мыслячи, исправляйте, а не зле речіте писавшему. Але просіте Бога такъ мовячи. Все нехай будетъ благоугодно и подобно твоему человеколюбному мылосердію. Тыжь и мене Спасе спаси по милости твоєи. и по многымъ щедробливостямъ твоимъ. И дай мні абыхъ тебе единого истиннаго, Бога. хвалиль, отныні, ажъ и до смерти моєи. А затымъ нехай будетъ хвала и честь, Богу Отцу. съ Сыномъ и Духомъ, Святымъ на вікы вічныи, славне, триваючому. Аминь”.

10. Радивилловський Апостол. 1568 р. Писаний на Волині, в м. Радивиліві, писцемъ Францишкомъ, в домі пана Семена Борщовського. ІР НБУВ, ф. 28, № 766.

Колофонний запис писця Францишка, арк. 394–394 зв.: “Доконана есть сия книга зовемая Апостоль, еже замыкаеть въ себе найпервей Деания апостольская. потомъ посланіей святыхъ апостоль, соборныхъ седмь: ~ тажъ епістоль святого Павла 14: ~ літа по народженіи нашего Спасителя Ісуса Хрыста Сына Божія. тысячнаго, пятсотаго, и шестдєсять осмага: ~ месеца сентєвріа четвєртого дне: ~ при держаніи налакавшего госпо//даря Жикгимонта Августа, Короля польского. и Великаго князєства литовського, и роускаго, и жомоитського. и иныхъ въ місті Радивилове, выписана за накладомъ его мылости пана Ивана Патрикєя Курозвонского Подкоморьєго повіту Кременецького. Богу въ Троици единому. и Пречістой Матери его Мріи со всеми Святыми ко чти. и людемъ посполитымъ к доброму навчєнію: ~”.

11. Иоанн Златоуст. Бєсіди на Євангеліє від Матфея. 1550–1570 рр. ІР НБУВ, ф. 306, № 13.

Історичний запис 1687 р. українськимъ скорописомъ на внутрішньому боці нижньої кришки оправы: “В року 1687 месеца мая 20 дня, в пятюк Святаго Духа, литера Пасхалии 6 была, начали муровати Трапєзу в Печерскомъ Святомъ монастиру, за благословениемъ висоцемъ Богу его милости господина отца нашего Варлама Ясинского Архимандрита Печерского, коштомъ пана Максима Василківского, арендара на той часъ будучего Печерского”.

12. Четвероєвангеліє. 40-ві рр. XVI ст. ІР НБУВ, ф. 301, № 34 л.

Фрагмент вкладного запису 1649 р. із згадуванням історичних подій, українським скорописом, арк. 20: “В року 1649 місяця януария дня 1, то єсть на Обрезаніє Господне, сию книгу, рекомую Євангеліє, надал раб божий Козма Гарбар со женою своєю Соломонидою за своє отпущеніє грехов ко храму и престолу святаго архистратига Михаила, в граде Гадяче на Подолі, вечными часи, жадною мерою непорушено под проклятством святих отець, триста и осмьнадесят, а сія книга надана єсть в той час, гди была война в земле нашої російской, то єсть гди билися благочестивые во Христе воины козаки з ляхами, за наступлене на благочестіє. То діялось в той рок вышменованый 1649”.

Р о з д і л 2

Українські автографи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (XIV–XVIII ст.)

1. Підтвердження короля Казимира III прав власності на с. Малі Винники, млин Сільський Кут під Львовом і хутір Підберізці, наданих князем Левом Даниловичем львівському війту Бертольду Штехеру, його нащадкам Юрію, Руперту та Маргариті. 1352 р., 22 серпня. ЦДІАЛ України, ф. 131, оп. 1, спр. 2. Мова латинська. Пергамен.

2. Привілей короля Сигізмунда I на підтвердження дарування троцьким воєводою Яном Забрезинським служникові Семену 12 огородників, земель, лісів і сіножатей в Олицькому мастку. 1535 р., 2 березня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 21. Мова староукраїнська. Пергамен.

3. Лист Великого князя Литовського Сигізмунда-Августа боярам Виговським про звільнення їх від усіляких служб, крім служби земської господарської. Вільно, 1561 р., 11 липня. Державний архів Житомирської області, ф. 146, оп. 1, спр. 1553, арк. 55. Мова староукраїнська. Пергамен.

4. Підтвердження короля Генріха Валуа привілею короля Сигізмунда II українському населенню на зрівняння його у правах з польським населенням. 1574 р., 15 квітня. ЦДІАЛ України, ф. 129, оп. 1, спр. 53. Мова латинська. Пергамен.

5. Привілей короля Стефана Баторія на підтвердження двох привілеїв Великого князя Литовського Олександра щодо переведення м. Луцька з руського (волинського) права на магдебурзьке, заснування у місті війтівства і підтвердження міщанам усіх попередніх привілеїв та вольностей. 1576 р., 22 жовтня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 61. Мова латинська. Пергамен.

6. Універсал короля Сигізмунда III з нагадуванням шляхті та всім жителям Речі Посполитої, а також урядовцям Київського, Брацлавського і Волинського воєводств про відкладення розгляду в судах усіх справ з брац-

лавським підкоморієм Лавріном Пісочинським до звільнення його від депутатських обов'язків щодо укладання миру з Австрією. 1589 р., 20 травня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 73. Мова староукраїнська. Пергамен.

7. Привілей короля Владислава IV Олександрові Мозелю з дозволом, враховуючи його військові заслуги, заснувати на Зубцівському ґрунті в Луцьку шпиталь при церкві Св. Хреста Луцького братства. 1645 р., 11 грудня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 143. Мова польська. Пергамен.

8. Підтвердження короля Михаїла Корибута Вишневецького статусу ставропігії, прав і привілеїв Крехівського монастиря. 1669 р., 6 жовтня. ЦДІАЛ України, ф. 129, оп. 1, спр. 669. Мова польська. Пергамен.

9. Універсали короля Яна III Собеського уніатським братствам і ставропігіям у Великому князівстві Литовському про прибуття на з'їзд до Любліна для врегулювання релігійних непорозумінь. 1679 р. ЦДІАЛ України, ф. 129, оп. 1, спр. 715, арк. 1, 2. Мова польська.

10. Лист короля Августа II до володимирського войського Франца Густинського із запрошенням на сейм 1724 р. Варшава, 1724 р., 3 липня. Державний архів Житомирської області, ф. 146, оп. 1, спр. 1814, арк. 9–10 зв. Мова польська.

11. Привілей короля Августа III коронному регентові королівському полковникові Йосифу-Каетану Дуніну-Карвицькому на заснування м. Великий Мізоч у Луцькому повіті Волинського воєводства і надання містові магдебурзького права. Герб міста. 1761 р., 23 вересня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 393, арк. 1 зв. Мова польська. Пергамен.

12. Привілей короля Станіслава-Августа на підтвердження попередніх привілеїв щодо надання м. Крилову Київського воєводства магдебургії. Герб міста. 1792 р., 30 березня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 562, арк. 1 і зв. Мова польська. Пергамен.

Р о з д і л 3

Українські автографи Московського царства та Російської імперії (XVII–XIX ст.)

1. Грамота царя Олексія Михайловича ченцям Крехівського монастиря на вільний в'їзд до Московського царства для збору пожертв. 1657 р. ЦДІАЛ України, ф. 129, оп. 1, спр. 614.

2. Грамота царів Івана та Петра Олексійовичів ченцям Крехівського монастиря на вільний в'їзд до Московської держави для збору пожертв і книготоргівлі. 1690 р. ЦДІАЛ України, ф. 129, оп. 1, спр. 728.

3. Універсал Петра I до мешканців м. Жовкви із закликом сприяти російським військам у воєнних діях проти шведів. Підпис царя, скріплений

малою царською печаткою. 1707 р. ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 2, спр. 67, арк. 2815. Мова польська.

4. Указ Петра I капітану Мавріну з розпорядженням їхати до фортеці Рогорвік і контролювати будівництво казарм. 1721 р., 8 вересня. ЦДІАК України, ф. 2168, оп. 1, спр. 295, арк. 16.

5. Патент імператриці Анни Іоаннівни про надання сержанту Г. Полозову чину підпоручника. 1736 р., 19 серпня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 329. Пергамен.

6. Патент великого князя Петра (згодом – імператора Петра III) про надання українському полковникові Хризановському чину бригадира російської армії. 1761 р., 15 лютого. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 389. Мова німецька. Пергамен.

7. Оголошувальний лист київського губернатора князя П. Голіцина про указ Петра I від 1712 р. щодо заборони купцям не приймати срібну й мідну монету, що мала пошкоджену печатку Монетного двору. 1721 р., 29 липня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 293.

8. Оголошувальний указ київського губернатора князя І. Трубецького київському війтові Д. Полоцькому і членам магістрату про наказ Катерини I щодо створення поштового двору в Києві, на Подолі. 1725 р., 25 квітня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 299.

9. Сальвогвардія [охоронний лист] київського генерал-губернатора М. Леонтєєва про звільнення членів Київського магістрату від постую війська і поставки провіанту військовим частинам узимку. 1742 р., 19 вересня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 343.

10. Наказ генерал-аншефа О. Суворова про позачергове нагородження полкового квартирмейстера Сіверського карабінерного полку Федора Романовича орденом за мужність і сміливість, виявлені при штурмі фортеці Ізмаїл. 1792 р., 27 квітня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 563.

Р о з д і л 4

Автографи гетьманської України (XVII–XVIII ст.)

1. Середина XVII ст. Картуш Генеральної карти України Гійома де Боплана (гравійовано В. Гондіусом). Друге видання, Гданськ, 1648.

Кордт В. Матеріали по истории российской картографии. – Вып. 2. – К., 1910. – Табл. 9 (*Напис*: “Загальний план Диких полів, простіше кажучи України. З належними провінціями”). НДБ ЦДА України.

2. Друга чверть XVIII ст. Картуш карти І. Гомана, складеної на підставі карти України Гійома де Боплана, карти Польщі К. Данкертса та карти Московії Г. Деліля. Нюрнберг, 1716.

Кордт В. Матеріали до історії картографії України. – Ч. 1. – К., 1931. – Табл. 20 (*Напис*: “Україна – земля козаків”. У центрі – фігура гетьмана Івана Мазепи, що сидить). НДБ ЦДА України.

3. Універсал гетьмана Богдана Хмельницького про надання у підданство Київському Пустинно-Микільському монастиреві міщан та селян м. Чигирин-Діброва та належних до нього сіл. 1651 р., 5 листопада. ЦДІАК України, ф. 2168, оп. 1, спр. 296. Мова староукраїнська.

4. Універсал дружини гетьмана Богдана Хмельницького Ганни Золотарівни про недоторканість майна Густинського монастиря. 1655 р., 22 липня. ЦДІАК України, ф. 1407, оп. 1, спр. 70. Мова староукраїнська.

5. Універсал гетьмана Івана Виговського, виданий Івану Стецькому на володіння с. Милківщина Чернігівського полку. 1658 р., 16 червня. ЦДІАК України, ф. 221, оп. 1, спр. 188. Мова староукраїнська.

6. Універсал гетьмана Юрія Хмельницького з підтвердженням прав удови київського вйта Катерини Сомкович на маєтки її чоловіка у Києві. 1660 р., 8 лютого. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 169. Мова староукраїнська.

7. Універсал гетьмана Павла Тетері про заборону приймати до Київського полку підданих Київського Пустинно-Микільського монастиря. 1664 р. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 174. Мова староукраїнська.

8. Універсал гетьмана Івана Брюховецького про підтвердження прав Чернігівської єпископії на володіння, надані їй попередніми гетьманами з числа єзуїтських, домініканських, шляхетських та інших маєтків. 1663 р., 3 липня. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 20, арк. 1. Мова староукраїнська.

9. Універсал гетьмана Дем'яна Ігнатовича (Многогрішного) чернігівському та ніжинському полковникам і полковій старшині щодо дозволу Максаківському Спаському чоловічому монастиреві спорудити вал для захисту від татарських набігів та заборонаю чинити перешкоди у цій роботі. 1669 р., 1 липня. ЦДІАК України, ф. 143, оп. 1, спр. 11, арк. 1. Мова староукраїнська.

10. Універсал гетьмана Петра Дорошенка на володіння Чернігівської єпископії. 1668 р., 28 червня. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 28, арк. 1. Мова староукраїнська.

11. Універсал гетьмана Івана Самойловича про надання ігумену Київського Братського монастиря, ректору Києво-Могилянського колегіуму Сільвестру Головичу права ситити мед. 1673 р., 24 квітня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 189. Мова староукраїнська.

12. Універсал гетьмана Івана Мазепи чернігівському і новгород-сіверському архієпископу Лазарю Барановичу з дозволом будувати склозавод на р. Білиця сотні Новгородської полку Стародубського на кафедральних ґрунтах. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 116, арк. 1. Мова староукраїнська.

13. Універсал гетьмана Івана Скоропадського про підтвердження права Києво-Печерської лаври на земельні володіння у Ніжинському полку. 1719 р., 13 липня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 285. Мова староукраїнська.

14. Повідомлення Генеральної військової канцелярії до війта, магістрату та міщан м. Києва про смерть гетьмана Івана Скоропадського та передання влади наказного гетьмана чернігівському полковнику Павлу Полуботку. Автографи членів Канцелярії. 1722 р., 6 липня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 295, арк. 1 і зв. Мова староукраїнська.

15. Універсал гетьмана Данила Апостола про затвердження права власності стародубського полкового судді Миколи Ханенка на заснований у Погарській сотні хутір Василівку та ґрунти, куплені в с. Чаусах. 1730 р., 18 серпня. ЦДІАК України, ф. 983, оп. 1, спр. 67, арк. 1. Мова староукраїнська.

16. Універсал гетьмана Кирила Розумовського про призначення хорунжого Переяславського полку Михайла Лукашевича полковим осавулом. 1752 р., 28 липня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 370. Мова староукраїнська.

Розділ 5

Автографи української старшини (XVII–XVIII ст.)

1. Універсал київського полковника Василя Дворецького про оренду Мишкою Потурченком та Яцьком Стрільченком старих бортних дерев на Бирківському ґрунті церкви св. Василя Кесарійського у Києві. 1666 р., 28 червня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 177. Мова староукраїнська.

2. Охоронна грамота білоцерківського полковника Семена Палія козакові Івану, який повертається з турецького полону. 1707 р. ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 188, арк. 1467. Мова староукраїнська. Фасцикул.

3. Лист генерального судді Івана Чорниша до писаря Стародубського полку з приводу виклику до суду Якова Ширая. 1718 р., 19 листопада. ЦДІАК України, ф. 222, оп. 1, спр. 76. Мова староукраїнська.

4. Ухвала Генерального військового суду за підписом генерального судді Михайла Забіли про визнання права власності на Нечаївський плац поблизу р. Почайни в Києві за ієромонахом Досифієм. 1729 р., 25 листопада. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 317, арк. 7. Мова староукраїнська.

5. Лист генерального обозного Якова Лизогуба до пана Скорупи про розміщення війська. 1734 р., 28 січня. ЦДІАК України, ф. 222, оп. 1, спр. 78. Мова староукраїнська.

6. Лист чернігівського полковника Івана Божища до київського генерал-губернатора М. Леонтєва щодо увільнення від супроводження турецького посла. 1742 р. ЦДІАК України, ф. 223, оп. 1, спр. 413, арк. 2. Мова російська.

7. Національний герб Війська Запорозького. Малюнок, виготовлений для прапора Лубенського полку полковником Іваном Кулябкою. 1758 р. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 1825, арк. 4.

Р о з д і л 6

Автографи діячів української Церкви (XVII–XVIII ст.)

1. Квитаційний акт архімандрита Києво-Печерської лаври Єлисея Плетенецького з Федором Єльцем та його братами про припинення всіх судових справ. 1617 р., 4 жовтня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 94, арк. 1 зв. Мова староукраїнська.

2. Лист митрополита київського Іова Борецького із заборону братству Слуцької Преображенської церкви кривдити слуцького протопопа Андрія Мужилівського. 1629 р., 23 вересня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 111. Мова староукраїнська.

3. Лист митрополита київського Ісайї Копинського зі схваленням і підтвердженням статуту Луцького православного братства. 1632 р., 1 березня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 114. Мова староукраїнська.

4. Лист митрополита київського Петра Могили до Київського земського суду у справі його грошової суперечки з київською підкомориною Теофілією Горностаєвою та її доньками. 1638 р., 11 січня. ЦДІАК України, ф. 222, оп. 1, спр. 175 а. Мова староукраїнська.

5. Лист архімандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Гізеля до Слуцького братства про від'їзд митрополита до Варшави. 1648 р., 25 червня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 146. Мова староукраїнська.

6. Лист митрополита київського Сильвестра Косова до міщан і православного братства м. Слуцька із закликом ревно служити Богові. 1648 р., 26 червня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 147. Мова староукраїнська.

7. Фундуш архієпископа чернігівського і новгород-сіверського Лазаря Барановича підданому із с. Шатрище Лукашу Гордієву на встановлення млина на р. Шатринка. 1682 р., 13 січня. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 85, арк. 1. Мова староукраїнська.

8. Лист митрополита київського Варлама Ясинського про надання дозволу ієромонахові Слущького Братського монастиря Феодосію Волковичу сповідувати прочан. 1705 р., 19 січня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 238. Мова староукраїнська.

9. Лист львівського і кам'янецького єпископа Лева Шептицького, призначеного київським митрополитом Феліціаном Філіпом Володкевичем генеральним вікарієм Київської єпархії та Польщі, із зобов'язанням виконувати вказівки митрополита. 1768 р., 4 лютого. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 442, арк. 3. Мова латинська.

10. Лист про надання екзархом київським, галицьким і всієї Русі, луцьким та острозьким єпископом Кіпріаном Стецьким базалійському деканові Василю Порицькому права сповідувати в особливих випадках. 1777 р., 11 жовтня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 504. Мова латинська.

11. Лист начальника січових церков Володимира Сокальського до військового писаря Володимира Глоби у зв'язку із поїздкою до Києва для посвячення у сан архімандрита. 1774 р., 2 серпня. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 3, арк. 86 зв. Мова староукраїнська.

Р о з д і л 7

Запорозькі автографи (XVIII ст.)

1. Лист представників Коша Запорозької Січі в Бахмутській слідчій комісії для розгляду спірних питань між донськими і запорозькими козаками Івана Водолаги, Павла Кирилова та Івана Домонтовича до кошового отамана Марка Уса з проханням прислати їм заміну. 1748 р., 20 квітня. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 10, арк. 58. Мова староукраїнська.

2. Повідомлення гетьмана Кирила Розумовського до Коша про надання козацькій делегації коштів на переїзд із Запорожжя до Москви і Санкт-Петербурга та інші виплати. 1754 р. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 9, арк. 66 зв. Мова староукраїнська.

3. Пашпорти, видані від Коша Запорозької Січі:

Кошовим отаманом Василем Павловичем козакові Титарівського куреня Павлові Малому. 1741 р., 25 липня. ЦДІАК України, ф. 223, оп. 1, спр. 408;

Кошовим отаманом Олексієм Білецьким козакові Рогівського куреня Федору Носу. 1760 р., 17 жовтня. ЦДІАК України, ф. 1392, оп. 1, спр. 75.

4. Лист князя Григорія Потьомкіна до кошового отамана Петра Калнишевського з подякою за отримання атестата козака Кущівського куреня. 1772 р., 4 липня. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 283, арк. 62. Мова російська.

Розділ 8

Автографи повсякденності нового часу (XVI–XVII ст.)

1. Вірш перемишльського гродського писаря Якуба Пшилуського про значення судових книг. 1545 р. ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 24, с. 2. Мова латинська.

Jurgia moesta, nisi hisce libris, ex pacta notentur.
 Mansuroq(ue) essent perpetuata stylo
 Proprietas rerum, caderet quoq(ue) limes agello:
 fas impune esset conduplicare nefas.
 Nil decreta patrum, nihil et sacra jura valerent :
 quin in priscum irent omnia nostra chaos.
 Maxime causificorum artes quod mille nocendi
 Sunt : quibus in praiceps saepe tribunal agunt.
 Ergo quid est scribae par? Custos, testis et aequi est
 Integer, Acta hominu(m) ex morte perire vetat.

Якщо вічним пером не будуть записані до цих книг сварки
 Злосливі та примирення, то будуть тривати вічно,
 Така є властивість речей, [визначена] як границі поля,
 що все передбачено зверху,
 Йде своїм шляхом і має бути покараним, щоб не повторювалося.
 Усі декрети предків і святі закони мають залишатися цілими,
 Щоб і наші усі не погрузли в старому хаосі.
 А найбільше творіння судові, що тисячу разів можуть зашкодити,
 Часто трибунал женеться за ними стрімголов.
 Отже, хто є рівним писареві? Він і сторож, і свідок непорушний,
 Забороняє діянням людським зникати разом зі смертю.

2. Епітафія на земського суддю Л. Вояківського, написана перемишльським гродським писарем Якубом Пшилуським. 1546 р. ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 24, с. 1. Мова латинська.

Epitaphium Generoso atq(ue) optimo viro
 Laurentio Voiakowski Iudici T(er)r(estri) Praemisl(iensi)
 Ab Jacobo Przylusio Notario G(enera)lis Comitatus
 a Wisznicze tum Castren(s)i Praemisl(iensi)
 conscriptum ex spe An(no) 1546

Hic situs est Judex crudeli morte peremptus,
 Justicia atq(ue) fides hic tumultata jacent.
 Et quamq(ue) scelere exultas parricida nefando
 Sed Deus junocui sanguinis ultor erit
 Nam trepidus fugies per regna, per equora, et agros
 Et semper luctu conficiere eam
 Ille sed aeternum cum Christo habitabit in astris
 Unde tuos gennitus spectet et unde crucem.

Лаврентію Вояківському, перемишльському земському судді,
 Якубом Пшилуським, генеральним нотарієм сейму у Вишні,
 потім гродським перемишльським [нотарієм]
 написана в надії у році 1546

Тут лежить суддя, схоплений смертю жорстокою,
Тут поховані справедливість і вірність.
Хоча вбивці не годиться хвалитися злочином,
Проте Бог будь-кому буде мстити за кров.
Втікач тремтячий буде [бігти] через землі, води і ниви,
Завжди буде пригнічений скорботою.
А він [суддя] буде вічно серед зірок обитати з Христом.

3. Тестамент Олени Хрінницької. 1571 р., 21 серпня. ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 2, арк. 629 зв. Мова староукраїнська.

4. Тестамент Пелагії Колмовицької. 1579 р., 23 серпня. ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 3, арк. 681. Мова староукраїнська.

5. Реєстр майна Василя Рогозинського. 1580 р., 27 травня. ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 3, арк. 800 зв. – 803. Мова староукраїнська.

Реєстр списання двора на Вороничах и в нем маєтности всеє рухомое так же бояр, подданных и всіх людеи во імях в Рогозне, у Вороничах, у Волковьях и на Волицы небожчика зешлого з сего світа пана Василя Рогозенского, судьи кгородского луцкого, по смерти зосталых [...].

Напервое, двор на Вороничах и будоване в нем: светлица будованая рубленая з лавами обаполными, в ней окон варцабных три, оболон скляных в олове три, столов два и услон, піч поливаная зеленая, двери на завісах и крук желізний. С тое ж светлицы комора рубленая з лавами; в ней, окно одно перебито шинами желізными, оболона скляная в олове, двери на завісах из замком нутреным и с клямкою желізною побіляною. // И с тое ж коморы коморка потребная з дверми, с прибоями и з защепкою желізными.

Против тое светлицы пекарня рубленая дубовая из лавами обаполными, с пічю и з дверми на завісах, с круком желізным [...]. Спижарня рубленая дубовая, двери на пятце с прибоями и з защепкою желізною и замок. В той спижарни скрын для сыпанья збожя две, засік, корыт две, кадолбов два, жита молоченого в зерни мац три, кадок малых две: одна липовка а другая ставчатая. Погреб рубленый дубовый, двери на пятце с прибоями и з защепкою желізною и замок. У пригребници крата деревяная с прибоями и з защепкою желізною а над погребом повіт соломою крытая, под тою повітью рыдван окованыи зо всім, воз рабринчастый на чотыри кони для возеня збожя. Стаиня рубленая, двери на пятце, у двереи ланцух желізний немалый, в ней жолобы и драбины, двое сани писаных старых, васажок из дышлем. Перед стаинею коморка рубленая дубовая, двери на пятце с прибоями и з защепкою желізною.

Подле ворот изба березовая из лавами обаполными, с пічю, двери на пятце; перед пекарнею сін рубленая з лавами и з столом долгим, в тых сінех горн и комин для робеня ествы, корыто для соленя мяса. Бровар рубленый, в нем кадеи пивных две и корыто под кадыми, кадка, што брагу затирають, тригубиц две, бочок всіх десеть, барил пять, цебров чотыри, кадеи для речеи квасных огородных оденнадцать, ліика одна, лазня рубленая из сінцами рублеными, солодовня новозрубленая наверху намощена, на том же помости орница покроклена и полачена, двери на пятце [...]

Речи рухомые в скрынях списаные, напервое, в скрыни чорной // перстенек малый, в котором може быть пол золотого черленого, другии перстенек золотого ринского с камнем оникием, в котором может быти золотых пол третя черленых, жупан чорный спорот из футра лисего, который жупан на тіло небож-

чиковское вложено, футро того жупана есть, колдра чинкаторовая тафтою зеленою обложено, кафтаник баволняный китайкою гвоздиковою покрыт старый, кафтаник баволняный барханом черным покрыт, убрание черное утерфиновое ветхое, убрание каразии белое ветхое, колпак сукна черного лисами подшиты, шата оксамитная черная детская паненьская ветхая, шапка оксамиту черного кунами подшита и з бобром, куница невеликая плохая оксамиту черного на пяд хромую широко, брама от сукні, венец золотый з обшлягом стары, завивание паненское на шаром полотни наполь из черным шолком из золотом з обшлягом, лиштвы до постели бело вышитые стучок тринадцать, китайки дупли двуличное желтогорячее локот шесть [...]

6. Реестр майна Настасіі Гулевичової Серницької, заповіданого нею спадкоємцям. 1585 р., 15 квітня. ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 5, арк. 41 зв. – 42 зв. Мова староукраїнська.

Реистр списания речеи рухомых вшеляких, которые я, Настася Микитянка Кутровского Гаврилова Гулевичова, тестаментом моим сыну моему Павлу Гулевичу и дочкам моим Катерине и Олене, так же и слугам своим, што кому по смерти моеи дано быт ма, водлуг которого панове опекуны заховати мают.

Напервеи, ковш серебром оправный Павлу; кнафлев серебряных десять Павлу; мунштук серебряный до сабли Павлу; кутас с чалмою Павлу; наливка цыновья Павлу, лихтар цыновья Павлу; котел пивный, котел горелченый, баня великая, панвы две, котелков малых три Павлу; кляч стадных чотыри и жеребец вороный Павлу. Быдло у двори Серницком: волов десять, коров с теляты осм, корова одна телная, быков и озимков поголовья всего осмнадцат, овец з бараны двадцат осм, ягнят девятнадцат, свинеи тридцат, вепров кормных три, гусей тридцатеро трое, кур индейских десеть, пав чотыри, кур посполитых сто, бчол двадцатери и пятери и иное вшелякое начине спрят домовый у дворе Серницком – то все сыну моему Павлу завещаю.

Дочкам сыгнет небожчиковский один, перстени с камнем три, перстени без камени три – то им по половицы, зваживши, розделено быти маеть. Обруч серебряный и другой пояс Катерине, а поесок белый и чарка серебряные Олени; кнафлев великих серебряных позлотистых шесть – Катерине, кнафлев так же позлотистых иное работы осм – то Олени; лыжок серебряных семнадцат – тые им по половицы мають быти. Тканка перловая одна Катерине, другая – Олени; перел неробленых коп шестьдесят – тыи им по половицы быти мають.

Шата дукли бурнатное с трима брамами, шата фалендышу чирвоного, шата фалендышу бурнатного, шата фалендышу черного и шубка лисяя фалендышом черным крита, шапка оксамитная, кошулка з золотом, циплики перловые, коверцы два – то Катерине завещаю. Олени завещаю шата адамашки чирвоное, шата утерфину зеленого, шубка, шапка. Хусты белые, обрусы и ручки тыи суть у ведомости их то ма быт по половицы. Цын мис великих чотырнадцат то дочкам моим наполь; полумисков шесть – наполь; приставок шест – наполь; талерии двадцать осм – наполь; конвей великих пять – наполь; коновочок низких три – Катерине две, Олени одна; фляш великих две – наполь, фляш малых три – Катерине одна, Олени две.

Катерине коней гнедых три, четвертый сивый ма быт префрымарчон, штобы чотыри гнедых было, ридван; Олени жеребцы чалые два и котчии. Дочкам на посаг або на выправу в гумни дворном Серницком: пашня жита стогов два, пшеницы стог, толко початыи, проса озеред; гумно з запусте – жита стогов осм и засевок працы моеи озимины на поли серницком. В том всем панове опекуны ведле тестаменту заховати мают [...]

7. Королівський указ про розшук осіб, які викрадали дівчат з метою одруження. 1601 р. ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 355, с. 1700.

8. Сатиричний запис XVII ст. про п'яниць на книзі: Євангеліє учительне. – К.: Друк. Лаври, 1637. Відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ. Кир. 678.

Зміст: “Благословен еси Христе Боже наш что дивная и неисказанная діла чиниш / Аще обленешися на утрению до церкви востати не дажди ясти тілу своєму / Тои дни до вечера аще зпився спать яко мертвець є яко болван валяється / и много осквернився смердить і лежить во час заутрени не моги глави возвести ригая и смердя от много пития яко мїх наливаясь питием аще ли во пьянствї умрет таковий спогани осудиться”.

Р о з д і л 9

Побутові автографи XVIII ст.

1. Лист чернігівського полковника Павла Полуботка до племінника з настановою відвезти додому для похорону тіло генерального хорунжого. 1720 р., 8 квітня. ІР НБУВ, ф. І, № 57480, арк. 13 зв. Мова староукраїнська.

Милый мой сестренче, пане сотнику полковый переяславский!

З первого листа, от вашей милости, ко мні писанного, а и от старшины полковой принесенного, получивши я відомост непотішную о слабости здоровья его милости пана хоружого енерального, коханого моего пана швакгра, любо не менш таким его милости припадку соболізновалем моим швакгранским сердцем, однак, поневаж тепер з повторного, извістилемся, же его милост бжійми неухронними судбами своєму житію остатное принял пожекгане, теды сугубую печал слезним моим растворяю сердцем. В яком своем листі понеже требуеш, ваша милость, собі от мене наставленія, где тое тіло преставленного, чи то тут похоронит, чили додому провадити, прето хоча й бы и тут не втрічи похоронити его милости, за так далеким разстояніем дороги, однак же в сем краю и імены его милости ништо никогда не помянет, а до того бы и ей милост хоружина енеральная, милая моя пані сестра, зо всім своим домом неоплакане всегда печална была, того рады вели, ваша милость, належитую труну зробити, в якую тіло вложивши, чим таким оное обложити, жебы в труні нимало не колихалося, и осмоливши округ тую труну, постановіте оную з тілом чи то в палубі, если может такый обискатися, жебы труна влізла, хоча й келні от оного повикидати, чили у возі яким, окривши добре лубям для того, жебы бризки грязніе на труну не сходили, и спорядивши так, отправай, ваша милость, его милости до господи при пану снови, и при пану Грабовецком, велівши як значковым при тілі, ити, так и курінцям же его милости, и музиці войсковой. [...] Пану асаулові зась полковому предложы, ваша милость, жебы для безпечнійшого з тілом переходу придал з полку, хоча й з кашоваров, з належитым оружем человека з 10, о чом и я до него пишу. Запаси его милости кормовіе и питніе можеш, ваша милость, всі тут спродати, если будут поцінне плачены, оставивши оных с потребу, якими бы толко можна до господи зайты, а и воли радил бы-м тут же или в Торжку поспродати, поневаж, кормлячи их, великая утрата в грошах будет. Грошей всіх, сколко в его милости тут осталося, так в червонных золотых, талярах битых, як и в мїлких, з которых мїеш, ваша милость, на проход отлічити золота зо 200 сїбра, рондов, шабел, сукон, коней и іных річей

много, чого найдуется, пригласивши к себѣ отца капеляна тамошнего своего, и всю старшину полковую, очевисте перед всіми зрееструй, ваша милость, и як сам на том реестрі руку приложи, так и отц капелян и вся старшина полковая руки свои нехай поподписуют, и один реестр заручный вручи, ваша милость, пану синові, пану Грабовецкому, и значковым, приказавши им в цілости оний в дом его милости завезти, а другий, также заручный, тых всіх річей до мене пришли, ваша милость. Толко когда будеш виправляти додому тіло, вели оное провадити битым шляхом на Москву, на Калугу и далі к городам, на Україну, а то для того, же сей тракт, яким ваша милость ишли, весма неудобен [...]

2. Лист Івана Старжинського до бунчукового товариша Івана Чарниша з подякою за прислану на Новий рік вишнівку. 1735 р., 3 січня. ІР НБУВ, ф. І, № 57479, арк. 34. Мова староукраїнська.

Особливій мой патроне!

За присланній мне от благородія вашего вишневецъ велико благодарствую, которій зъ добримі людьми попиваю, чи и ваше здоровье пропили зъ тимъ желаніємъ аби вамъ создатель дароваль Новій сей годъ благополучно, при ненарушимомъ здоровю и добромъ поведенію, зачати и окончати.

Благородію вашему служит готовъ.

Іван Старжинскій.

Напис: Благородному его милости пану Іоанну Чарнишу, знатному бунчуковому товаришу, особливому моему благодітелеві, вручит.

3. Лист полтавського полковника Василя Кочубея до Андрія Руновського, полкового писаря, з проханням купити у Полтаві 12 гудзиків. 1737 р., 20 жовтня. ІР НБУВ, ф. І, № 57480, арк. 97 і зв. Мова староукраїнська.

Пане писарь полковий!

Пугвичку для образця к вам посилаю и прошу противъ оной купит таких з дванадцят, или больше, или меньше, толко бѣ били крипкие, якъ сея. А ежели такихъ не знайдеться, хоча й плоскихъ, толко не обширныхъ, прошу купити и ко мне зараз прислати.

Вашъ щирозичливий пріятель. Кочубей.

Напис: Пну писареві полковому

Велможний добродій

Противъ присланного обрасца пугвичокъ у лавочниковъ полтавскихъ вынайшлось толко десять, и оніе при сем такі, и другого манієру 36, ко усмотренію вшой панской велможности усмотренія [!] отсылаю. Зостаюсь. Велможности вашей.

4. Лист Івану Левенцю із запрошенням на весілля в дім полтавського полковника Василя Кочубея та з проханням привезти із собою кухмістера. 1737 р., 27 жовтня. ІР НБУВ, ф. І, № 57480, арк. 95. Мова староукраїнська.

Премлсердий мой гсдръ кумъ и многомлстивий добродій!

Ежели вшець добродій благоизволите сюди, въ Жуки, в домъ велможного панства, для веселной церемоніі приездитъ – чего их панская велможность по васъ желаютъ раніохонко в прийдучую суботу – то не препомніть взятъ зъ собою пана Івана, кухмістера милчанчого, для всякой зьдєсь поварской прислуги, іх же панская велможност просятъ, покорне доношу, и в кумовскую

всегдашнюю млость себе навсегда препоручив, пребываю.
Ей-ей, вірножелателний кумъ и всенижайший слуга.
Іван Жученко.

Напис: До рукъ премилосердного моего гсдра кума и многомилостивого добродія, его благородія пана Івана Левенця, асаула полкового полтавского.

5. Донесення київського генерал-губернатора М. Леонтєва митрополиту київському Тимофію Щербацькому про втікачів з Київської академії – Максима Огієвського та Михайла Полуденського, яких було затримано на Дніпрі та повернуто до Академії. 1751 р., 18 квітня. ІР НБУВ, ф. 301 (КДА), 221 п, т. I, № 41.

6. Донос Онисима Олександровського до Параскевії Сулиминої, дружини переяславського полковника, на швеця з її маєтку в с. Мицалівці, який має позашлюбну дружину. 1754 р., 14 травня. ІР НБУВ, ф. I, № 57480, арк. 179 і зв. Мова староукраїнська.

Велможная і млостывая добродийко!

В селі Мицаловки, в ннішнемъ купленом велможности вашемъ домі, іметься швець доброй, черевики, яких не скажете, то вже разви не пошиет, також и чоботи всякіе, і немецкіе, может, хоча й якому офицеру, пошиет, також и молодица здоровая, тут же, у дворе, беззаконно другой год живутъ, какъ муж зъ женою. Якихъ я ннішняго дня мель к велможности вашей до Барышевки под калауром в дворъ при своемъ репорті посилають, толко ж без воли велможности вашей я не смель, а нні буди прикажете токовых [!] прислат, то прошу козака иарочнаго ко мне прислат, при котором того ж моменту будутъ прямо у Барышевку отправлены. Бо хоча й оной швець желает с оною молодицею повинчатися, толко ж весьма невозможно [!], что оная молодица о себи слушнаго свидетелства не покажет, есть ли в ней муж, іли нетъ, може, разна себе показует, а бродящая везде. Я же скоро человека слушнаго вынайду, чтоб на кого добраго було домъ поручит, щоб совсемъ було в цילותи, бо хоча й в сем же доме люде по хаткахъ живут, толко ж ненадежные.

Велможности вашей слуга.

Онисимъ Александровскій.

Напис: Вельможной ея милости госпожи полковницы переясловской, Параскевии Сулиминой і добродейци всемилостивейшой в Барышевку.

7. Реєстр майна, вкраденого у матері й сестри військового канцеляриста Петра Лизогуба. 1765 р., 19 грудня. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 4 а, арк. 11. Мова староукраїнська.

Ланцюжокъ золотій под смалцем с камушками алмазными;
Конап золотій под финифтом съ алмазами болшими насажованній;
Крест золотій с алмазами болшими насажованній; ланцюжок золотій ламаной;
Канап золотій с камушками зеленими добрими насажованній з перлами;
Сети золотіе красними камушками добрими насажованіе;
Серег сребнихъ две пари съ камушками добрыми;
Перла дробного десять низокъ; болшого перла не низаного как би з ложку болшую;
Червонец звонкій один; готових денегъ двесте рублей;

Перстїонков добрых золотых три;
 Платков разных шолкових добрых четири;
 Платок един жолтїй тяфтяной, на оном квет сребром шитой;
 Кунтуш жолтой матерїй по нему кветь разноцветнїй шолковїй з сребром;
 Другїй блакитного поля штофной, по нему квет белїй з обложками черними;
 Запаса французкого ж штофу, поле кофеиное с карункою серебряною;
 Карунок сребних и золотих цевок на двадцать, лент шолкових локоть на пятьдесят;
 Поднос серебряной круглой на трох ножках, по середине квет золотїй з гербомъ и словами;
 Кунтуш грезети белой зъ черними аксамїтними окладками;
 Кунтуш сталегово сукна под лїсями завойковими пошитой попросту;
 Кунтуш зеленїй камліотнїй под себерками пошит по-просту;
 Шуба камліоту красного доброго под шляпами лїсеми;
 Сподниця красная отласная подбита дуплею, квіт вишиванїй на бавалне работы турецкой; мантилея блакитного штофу з белим кветом, подбита черними себерками;
 Люстрина кроенная зеленая на кунтуш локот двенадцят;
 Шуба мужская комлїоту фіялевого под шляпами лїсеми зшита киреєю;
 Кожух комлїоту такого ж з кодами зшитїй по-донску подбитїй синими смушками;
 Вещей синових з скрїнею, каких и припомнит не могу;
 Белля разного рублей на тридцять; платков бумажных добрых сем;
 Запаса блакитна полутабенкова; балахончик зеленїй голевїй;
 Шнуровка зелена грезетна з каруною золотою;
 Шнуровка штофу попелястого разноцветного;
 Карсетъ блакитнїй полутабенковїй; [...]
 Сахару один пуд;
 Икона Пресвятой Богородици Чудотворной Каплуновской на блате медной, изображенная в каптурку жолтом грезетном;
 Кафтанъ сукна кропивного з искрою, зшит по-донску; тулуп мужескїй полусуконнїй кофеиною, подбитїй рудими баранками; шуба винецкого голю, по красному полю квет белой, подбита себерками; кофта грезетная фіялетова; запаса по черном отласе кветъ золотїй;
 Ковдра красна набочайна, подбита мусулбесом и килим, шкурка соболева [...]

8. Реєстр посагу. – З донесення магістра інфіми Київської академії Антона Злотковського митрополиту київському Гавриїлу Кременецькому з проханням про дозвіл взяти шлюб з Анастасією, дочкою митрополичого дворецького Івана Семенова. 1773 р., вересень. ІР НБУВ, ф. 301, 749 л, № 37, арк. 578, 580.

Розшукові словесні портрети:

9. Указ Малоросійської колегії Кошу Нової Запорозької Січі про розшук осіб, звинувачуваних у пограбуванні. 1765 р., 19 грудня. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 4 а, арк. 10. Мова староукраїнська.

10. Промеморія таємного радника Андрія Фліверка Військовій канцелярії Коша Нової Запорозької Січі про розшук утікача Івана Литвинова.

1766 р., 14 січня. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 4 а, арк. 18. Мова російська.

11. Ордер Коша Нової Запорозької Січі полковникам паланок про розшук утікачів. 1766 р., 25 лютого. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 4 а, арк. 40.

12. Описи прикмет колодників. 1789 р., 4 грудня. ЦДІАК України, ф. 1832, оп. 1, спр. 24, арк. 32 і зв.

Описаніє приміт нижеписанным колодникам

1. Агафії Воздвиженской

Росту двух аршин четырех вершков; волосов на голові темнорусих; очей карих; лица чистого. Говорит тихо, пространно по-малоросійську; літ 36.

2. Данила Кострубенка

Росту двух аршин пяти с половиною вершков; волосов на голові, бороді и усах черних; бриється по-запорожску под чуприну; очей серих; лицом смаглеват. Говорит пространно по-малоросійську; літ 30.

3. Циганки Варвари Орловсковны

Росту двух аршин одного с половиною вершка; волосов на голові и бровах черних; очей карих; лица чистого продолговатого. Говорит шепеляво.

4. Подданному коллежского ассесора Петра Рошаковского Пантелеймону Силу

Росту двух аршин пяти с половиною вершков; волосов на голові, бороді и усах темно-русих; очей карих; лицом беляв, продолговат; бриється под чуб. Говорит пространно по-малоросійську; літ 35.

5. Подданному капитанши Параскеви Ситенской Андрею Козюберденку

Росту двух аршин четырех вершков; волосов на голові черних, а на бороді, усах и бровах темно-русих; бриється под чуб; лица круглого, малосмаглеватого; очей серих. Говорит тихо пространно по-малоросійську; літ от роду 40.

13. Фрагмент щоденника Якова Марковича. 1742 р. ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 345, арк. 94 зв. Мова староукраїнська.

1742 год
Місяць сентябрь

Середа 1:

1) День и ночь были подобніе прежним.

2) Сего дня на сей же квартири обідалисмо и ночевали.

Четвер 2:

1) День и ночь были подобніе прежним.

2) Сегодня переехали ми з прежней квартири на другую на Чистых Пруд близ Мясницкой у домі капитана Колтовского на месяц по 7 руб. а я рано до Новоторжцива ездил и повернувшись в новую квартиру обідал я, брат Марко, Андрей Горленко и брат его Павел и Білоцерковец.

Пяток 3:

1) День и ночь біли подобніе прежним, хмарніе, холодніе и з дожчем от чего умножилось болота знов.

2) Сегодня я нигде не бывал, а брат тот Марко ездил в слободу, был у Сенаті.

3) Відомост от Арміи Російской в Финляндіи обрїтаючоїся, что командующий шведскою армією генерал Левенговпт с генералом маіором сами ли

оставя армію свою ушли в Штоколм или увезени, а воиско состоящее з шведов то ж ужалю флотом туда ж. А финци в протекцію здалис и крепость славною именуемую Гейсенфорс российской арміи уступили и тако вікторія воспослідовала без кровопролитія и овладініе всего Великого Княжества Финляндского.

4) По справки з печатной реляції осведомился, что генерал Левенговпт з генералом порутчиком отозвани по указу якоби королевском в Штоколм (или командующий генерал маіор Боскет над шведской арміею фельтмаршалу Лесси письменно обявил) а он, Боскет, с тем фельтмаршалом вступил в капитуляцію – и заключена.

Розділ 10

Аматорські малюнки серед діловодних автографів XVI–XVIII ст.

1. Похоронна символіка на заповітах Параски Александрович і Якуба Коснігеля. 1642 р. ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 341, арк. 166, 169.

2. Ряжений із вовчою головою, що переслідує дракона. 1603 р. ЦДІАЛ України, ф. 16, оп. 1, спр. 11.

3. Чоловічий портрет (“начальник”). 1648 р. ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 341, арк. 288.

4. Двобій рицаря зі Смертю. 1670 р. ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 155, арк. 1521.

5. Засідання магістрату м. Белза. 1703 р. ЦДІАЛ України, ф. 1, оп. 1, спр. 511, арк. 5.

6. Голова з люлькою. 1605 р., 30 листопада. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 75, арк. 597.

7. Чоловік з палашем в одній руці і букетом квітів у другій. 1654 р. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 215, арк. 395 зв.

8. Кінь-єдинокор. 1661 р., 4 червня. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 294, арк. 775.

9. Людина. 1661 р., 4 червня. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 294, арк. 779.

10. Янгол, озброєний шляхтич, пташка. 1662 р., 30 березня. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 301, арк. 310.

11. Побачення закоханого підписка. 1662 р., 13 квітня. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 301, арк. 398 зв.

12. Шляхтич на полюванні. 1662 р. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 301, арк. 630 зв.

13. Тварини, міфологічні персонажі, шляхтичі. 1662 р. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 301, арк. 634 зв., 634 а і зв.
14. Бахус. 1662 р. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 301, арк. 637.
15. Амур. 1662 р. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 301, арк. 639.

Р о з д і л 11

Сатиричні та жартівливі малюнки-автографи

1. Пародійний малюнок герба Львова. 1635 р. ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 340, арк. 526.
2. Пташки (з написом непристойного характеру). 1659 р., 20, 21 червня. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 288, арк. 184 зв.
3. Львівські євреї (збоку – образливий напис). 1670 р. ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 155, арк. 1529.
4. Карикатурні зображення подружжя львівських вірмен – Норсеса і Норсесової. 1670 р. ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 155, арк. 1528, 1530.
5. Портрет “Свирида Багрія, мужика неборака”. 1670 р. ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 155, арк. 1538.
6. Львівські охоронці правопорядку (“ціпаки”). 1670 р. ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 155, арк. 1498.
7. Карикатура на короля Сигізмунда III. 1704 р. ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 269, арк. 1.
8. Карикатура на п. Свежавського з підписом. 1757 р. ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 885, арк. 1.
9. Чоловік в одязі XVIII ст. (з ущипливими написами). ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 275, арк. 102.

Р о з д і л 12

Палестрантські автографи XVII ст.

1. Пленіпотенція від пана Наливайка пану Випияйкові. 1659 р., 10 січня. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 286, арк. 29 і зв. Мова староукраїнська.
2. Пленіпотенція від пана Сороки пану Вороні. 1662 р., 19 серпня. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 303, арк. 475. Мова староукраїнська.
3. Розпис між Комаром та Мухою. 1662 р., 2 листопада. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 303, арк. 933 зв. Мова староукраїнська.

На рочках судовых кгородских луцких од дня двадцеть шостого месяца октобра выш на акте менованого року.

Перед нами Александром Пирусским, подсудком володимерским, подстаростим, Яном на Кнеруте Борейком, судею, и Шимоном Петрушевским, писарем, урядниками судовыми кгородскими луцкими, становшы очевисто сладко а ласны их мл пан [...] Скрыпковский именем его милости пана Комара Писчалки, повода, а пан Выкрыкайло Непитусчый его милости пана Чорняка Мухы, позваного, именем за зуполными од прынцыпалов своих моцами справу нижей менованую на рочках теперешних аттентоватис маючую, а то в справе од повода позваному на рочки теперешные за позвом интендо даной о то, иж што повод водлуг повинности своее кожного подлуг звычайу ленивого з вечора а оспалого зпоранку своим вдячным голоском а то неким носком побужал, теды помененый пан Муха, не маючы иншого прычины, толко тую повода недавними часы зожыла зсломотила называючы его невдячным Пискуном, Носалем и Подкасалым Худаком в остатку есче на том маючы на здоровье повода одповед учынил.

А так менованые пленипотент на тот час тое справы до розсудку правного, не прыпусчаючы оную внадею угоды и прыятелского помяркованя, до прышлых рочков кгородских луцких по тых теперешных найпервей до суженя прыпадаючых, на который рок кром патроном своим в непогожую в том часе назначывшы розняли и росписали. Што им суд нинешний ствердившы то все для памети записати казал и есть записано.

4. Розпис між Чужим та Своім. 1662 р., 8 листопада. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 303, арк. 1211. Мова староукраїнська.

На рочках судовых кгородских володимерских од дня двадцеть октобра року выш на акте менованого прыпалых и судовне одправовати се зачатых перед нами, Александром Пирусским, подсудком володимерским, подстаростим, Яном на Кнеруте Борейком, судею, и Шимоном Петрушевским, писаром, урядниками судовыми кгородскими луцкими, постановившы очевисто шляхетные панове пан Лапайло Кгерклец именем повода его мл пана Чужого а пан Хапайло Негодяевский именем его мл пана Своего, позваного, за зуполными моцами себе до справ их мл даными справу нижей менованую иж што прыпадал термин на рочках теперешних за позвом од повода позваного в справе о грабеж сена пултора локтя интендо даной выданым теды менованые пленипотентове сторон обох тое справы не прыпусчаючы на тот час до розсудку правного оную внадею угоды и прыятелского помяркованя до прышлых рочков кгородских володимерских по тых теперешных напервей до суженя прыпадаючых [...]

5. Квит від гусей, на повітрі літаючих, диких, вирієві служачих. 1665 р., 9 травня. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 310, арк. 616. Мова староукраїнська.

На вряде кгородском в замку его корол. мл. луцком передо мною высоким скрыдлом Орлом Чорным, на поветру летаючым, яко субделекгатом Зузули, пташки, наместницы, на лито з гнезда своего юж вылетилое, а до замку тутошнего спевати прыбылое, и книгами ее, в гнезде будучыми, становшы на крылах своих вылетилые гуси дикие, на имя не знат как называючыесе, поблизу земли на поветру летаючые, здоровыми будучы на пьорах, члонках, ногах, шыйках, головах и на всих вонтробах своих оступившы своее поветрное волости а под тое свое сознане добровольное цале поддаючы и инкорпоруючы для вписаня до книг помененых признали од себе квит выриєви воді глубокому, у

котрою почавши од осени през всю зиму ничого од него не будучы во всем нарушоными аж до дня нынешнего весни зоставали и здорово на літо вышли и голосом “-кге, -кге, -кге” спевати почали даный и служачый означаючы то же, хоч и якое перцо малое на той зимовли там в воді упустили, которые, з водою поплынувши, не ведат где се заподіли, того ж вирія ни перед яким правом турбовати и дороги дітем своим не зоставовати до взнавеня тое справы моцю сознания того. Которое абы было прынято и до книг вписано. Што за волею своею и отрымали.

Р о з д і л 13

Автографи громадських та культурних діячів України (XIX–XX ст.)

1. Атестат, виданий префектом Київської академії ієромонахом Георгієм Кониським учневі школи філософії Якимі Стефановичу про складання присяги на вірність великому князеві Петру (майбутньому імператору Петру III). 1749 р., 2 вересня. ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 367.

2. Лист Григорія Сковороди до художника Якова Долганського. 1773 р., 25 лютого. ЦДІАК України, ф. 221, оп. 1, спр. 42, арк. 2 і зв.

3. Лист Тараса Шевченка до актора М. Щепкіна. 1858 р., 23 лютого. ЦДАМЛМ України, ф. 506, оп. 1, спр. 33, арк. 1.

4. Прохання Миколи Мурашка до київського, подільського і волинського генерал-губернатора надати дозвіл на відкриття в Києві художньої школи. 1878 р., червень. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 55, спр. 361, арк. 14.

5. Лист Іллі Репіна до Ф. Терещенка про придбання П. Третьяковим картини “Досвітки”. 1881 р., 18 серпня. ЦДІАК України, ф. 830, оп. 1, спр. 532, арк. 7.

6. Лист Івана Крамського до Ф. Терещенка про пересилання картини. 1882 р., 28 листопада. ЦДІАК України, ф. 830, оп. 1, спр. 542, арк. 9.

7. Лист Бориса Грінченка до М. Грушевського з новинами про видавничу діяльність та пропозицією зустрітися. 1893 р., 17 грудня. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 430, арк. 1, 2.

8. Лист Михайла Грушевського до М. Довнар-Запольського з поясненням щодо публікації робіт останнього в “Записках НТШ”. 1895 р., 24 вересня. ЦДІАК України, ф. 262, оп. 1, спр. 162, арк. 1, 1 а.

9. Лист Лесі Українки до Л. Драгоманової. 1896 р., 18 січня. ЦДАВО України, ф. 4461, оп. 1, спр. 8, арк. 94 і зв.

10. Прохання Якова Гулака-Артемівського до київського, подільського і волинського генерал-губернатора надати дозвіл на проведення вистав

українською мовою. 1897 р., 2 жовтня. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 847, спр. 5, арк. 63.

11. Прохання Миколи Лисенка до київського, подільського і волинського генерал-губернатора надати дозвіл на відкриття у Києві музично-драматичної школи. 1898 р., 10 квітня. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 847, спр. 5, арк. 31.

12. Прохання Івана Франка до київського, подільського і волинського генерал-губернатора надати дозвіл на в'їзд до Російської імперії для участі в археологічному з'їзді. 1899 р., 15 червня. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 842, спр. 40, арк. 26 і зв.

13. Лист Сергія Єфремова до М. Грушевського з організаційних питань. 1904 р., 29 квітня. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 471, арк. 57. Листівка з портретом Тараса Шевченка.

14. Протокол допиту Лесі Українки. 1907 р., 8 березня. ЦДІАК України, ф. 317, оп. 7, спр. 2213, арк. 33 і зв.

15. Подяка Симона Петлюри М. Грушевському за пожертву на користь редакції газети "Слово". 1907 р., 15 жовтня. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 688, арк. 2.

16. Лист Федора Лизогуба до М. Грушевського з проханням допомогти у вирішенні питання збору коштів на встановлення у Києві пам'ятника Т. Г. Шевченку. 1908 р., 31 жовтня. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 874, арк. 82 і зв.

17. Повідомлення Ольги Кобилянської М. Грушевському про надсилення другої частини повісті "Через кладку". 1911 р., 5 серпня. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 529, арк. 23.

18. Повідомлення Євгена Чикаленка М. Грушевському про вкрай погане матеріальне становище родини Ткаченків та пропозиція обговорити цю проблему. 1911 р., 25 січня. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 120.

19. Прохання Михайла Булгакова про працевлаштування в одному з лікувальних закладів Товариства Червоного Хреста. 1916 р., 4 квітня. ЦДІАК України, ф. 719, оп. 2, спр. 1169, арк. 1.

Р о з д і л 14

Автографи революції та спротиву

1. Сатиричні малюнки з табору військовополонених періоду Першої світової війни. [1915–1917]. ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 357, арк. 33, 210, 213, 225, 244, 248.

2. “Смерть всім, хто на пиришкоді!”
 - 2.1. Першотравнева демонстрація в м. Юзівка Катеринославської губернії. 1 травня 1917 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-33684.
 - 2.2. Робітники Харківського заводу “ВЕК” на першотравневій демонстрації. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-10076.
 - 2.3. Члени Союзу урядових установ м. Харкова на демонстрації. Жовтень 1917 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-48199.
 - 2.4. Святкування 1-го Травня в 32-му армійському корпусі. 1917 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-9972.
 - 2.5. Проводи комсомольців і комуністів на боротьбу з Врангелем. Полтава, 1920 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-53666.
 - 2.6. Прапор махновців. 1920 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-53894.
3. Другий універсал Української Центральної Ради. 3 липня 1917 р. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 5, арк. 10–11.
4. “Програма Всеросійської партії алкоголістів”. 1917 р. ЦДАВО України, ф. 1160, оп. 1, спр. 3, арк. 42.
5. Генеральний секретаріат Центральної Ради. Сидять (зліва направо): С. Петлюра, С. Єфремов, В. Винниченко, Х. Барановський, І. Стещенко. Стоять: Б. Мартос, Н. Стасюк, П. Христюк. Угорі – генеральний секретар судових справ В. Садовський. Київ, 1917 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-53608.
6. “Заповіт” гетьмана всієї України та військ козацьких Павла Скоропадського. 3 серпня 1918 р. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 3, спр. 10, арк. 3.
7. Листи Симона Петлюри до дружини. 1918 р. ЦДАВО України, ф. 3809, оп. 1, спр. 4, арк. 4, 6.
8. Універсал Директорії Української Народної Республіки про злуку із Західноукраїнською Народною Республікою за підписами Голови Директорії Володимира Винниченка та її членів. 22 січня 1919 р. ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 1, спр. 5, арк. 5.
9. “Охфиша за вільне життя”. Листівка антирадянського змісту 1920-х рр., що поширювалась у м. Березні на Чернігівщині. Березнянський краєзнавчий музей Чернігівської області.

Розділ 15

Автографи голодоморів (1921–1922, 1932–1933, 1947)

1. Лист жительки с. Чугуєво Харківської губернії Г. Стаховської до ВУЦВК з проханням про помилування її синів, яких було заарештовано за звинуваченням у спекуляції і продажу борошна. 17 серпня 1921 р. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 2, спр. 230, арк. 39 і зв.

2. Лист засудженого С. Алякрицького до ВУЦВК з проханням про помилування, беручи до уваги тяжке становище та голодування його сім'ї. 27 вересня 1922 р. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 2, спр. 256, арк. 70 і зв., 71.

3. Лист робітниці Н. Дацюк до Житомирської міськради про втечу дітей з Климівської диткомуні через голодування. Березень 1931 р. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 444, арк. 14 і зв.

4. Лист учнів Печірської школи Брацлавського району до ВУЦВК з проханням допомогти продуктами у зв'язку з голодуванням. 26 грудня 1931 р. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 7, спр. 145, арк. 148 і зв., 149.

5. Лист селян колгоспу “Вільний Жовтень” с. Ерделівка Новоархангельського району на Одещині до ВУЦВК про опухання селян від голоду. 26 грудня 1931 р. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 8, спр. 108, арк. 86 і зв.

6. Лист робітника К. Бартка до Й. Сталіна про додатковий план хлібоздачі й пониження гідності його батька під час хлібозаготівлі. Власноручне “зізнання” А. Бартка про нездачу хліба. 20 січня 1931 р. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 8, спр. 117, арк. 424 і зв., 425.

7. Лист селянина М. Тавлюя із с. Крехаїв Остерського району Чернігівської області до Г. Петровського про смертність селян від голоду та тифу. Травень 1932 р. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 8, спр. 108, арк. 41, 44 зв.

8. Лист жительки м. Павлограда Дніпропетровської області М. Осипук до Й. Сталіна про смертність людей від голоду та непосильної праці. 12 лютого 1947 р. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 4401, арк. 37 і зв.

9. Лист комсомольців колгоспу “Червоний борець” с. Піщане Полтавської області депутату Верховної Ради УРСР А. Барановському з проханням допомогти врятувати людей від голодної смерті. Березень 1947 р. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 4386, арк. 57 і зв.

Р о з д і л 16

Автографи війни та окупації (1941–1945)

1. Жителька с. Гнивань Вінницької області Гаврилова на місці розкопок масових поховань людей, розстріляних співробітниками НКВС у 1937–1941 рр. Вінниця, 1943 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-183866.

2. Листи “остарбайтерів” з нацистської неволі. Закреслений текст – сліди цензури. 1943 р. Держархів Вінницької області, ф. Р-4277, оп. 1, спр. 2, арк. 12, 16; Держархів Київської області, ф. 4826, оп. 1, спр. 156, арк. 275; спр. 157, арк. 228; спр. 199, арк. 307.

3. Пришита до поштівки фотокартка “остарбайтера”. Держархів Вінницької області, ф. Р-4277, оп. 1, спр. 2, арк. 10.

4. Робітничка картка уродженки Вінниччини Софії Лучко, яка засвідчує, що вона є “українською робітницею”. Держархів Вінницької області, ф. Р-6023, оп. 1, спр. 19, арк. 3.

5. Особистий документ “остарбайтера”, який дозволяв йому лишати приміщення виключно заради роботи. Держархів Вінницької області, ф. Р-6023, оп. 1, спр. 4827, арк. 2.

6. Записки поліцейського на Юзівському ринку. 1942–1943 рр. Держархів Донецької області, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 8, арк. 164, арк. 2, 30.

7. Текст пісні, складеної в’язнем Могилів-Подільського гетто Г. Гонікбергом. 15 травня 1943 р. Держархів Вінницької області, ф. П-425, оп. 1, спр. 444, арк. 2.

8. “Журнал бойової слави” комсомольців 55-го гвардійського стрілецького полку. 29 вересня 1943 р. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 32, арк. 1, 2 і зв.

9. Один з віршів збірки, написаної дівчиною Олександрою, яку вивезли на примусову працю до Німеччини із Самгородського району Вінницької області. 20 лютого – 28 листопада 1943 р. Держархів Вінницької області, ф. П-425, оп. 1, спр. 383, арк. 28.

10. Антиокупаційні частівки, складені О. Молочієнко із с. Суботівка Могилів-Подільського району Вінницької області. 1943 р. Держархів Вінницької області, ф. П-425, оп. 1, спр. 444, арк. 10 і зв.

11. Заяви мешканців м. Вінниці до окупаційної влади з проханнями: видати музичний інструмент з числа конфіскованих; провести переоцінку майна. 24 вересня 1941 р., 6 листопада 1941 р. Держархів Вінницької області, ф. Р-1312, оп. 1, спр. 279, арк. 105; спр. 977, арк. 58 і 58 зв.

12. Листи членів Організації українських націоналістів. 1943 р. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 14, арк. 22 і зв., 23, 64.

13. Пісня “На могилах борців” та вірш “До жінок”, складені вояками Української повстанської армії. 1943 р. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 220, арк. 3, 9, 10.

14. Із споминів члена УПА про його перебування у сотнях “Орли” та “Чорноморці” Української повстанської армії. 23 липня 1944 р. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 17, арк. 2 і зв., 3.

15. Звернення українських повстанців до народу України. 1944 р. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 110, арк. 110.

16. Уривки із шкільних творів на тему “Що я пережив у період німецько-фашистської окупації”. Червень–липень 1944 р. Держархів Миколаївської області, ф. 3043, оп. 1, спр. 2, арк. 4; спр. 10, арк. 3.

17. Заяви громадян про відшкодування збитків, завданих окупантами. 1944 р. Держархів Миколаївської області, ф. 1894, оп. 1, спр. 38, арк. 106, 228; спр. 39, арк. 13 і зв.; спр. 40, арк. 102; Держархів Херсонської області, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 8, арк. 164; спр. 68, арк. 64.

Р о з д і л 17

Автографи тоталітаризму: Народ і партія єдині (1930–1980-ті рр.)

1. Усі – одноголосно “за”

1.1. Робітники заводу “Більшовик” голосують за резолюцію з вимогою про розстріл учасників троцькістського блоку. Київ, 1937 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-34571.

1.2. Депутати Верховної Ради УРСР у залі засідань II сесії Верховної Ради УРСР 4-го скликання. Київ, березень 1957 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-212755.

1.3. Депутати Верховної Ради УРСР приймають Закон про Державний план розвитку народного господарства. Київ, 31 грудня 1958 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-81619.

1.4. Депутати IV сесії Верховної Ради УРСР 5-го скликання приймають Закон про Державний бюджет УРСР на 1961 р. Київ, 28 грудня 1960 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-94263.

1.5. Мітинг на буряковій плантації колгоспу “Червоний хлібороб” Обухівського району Київської області, присвячений виступу М. Хрущова на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН. 24 вересня 1960 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-88081.

1.6. Голосування за резолюцію про втілення в життя програми побудови комунізму в СРСР на мітингу робітників Київського заводу сільсько-господарського машинобудування “Червоний екскаватор”. Київ, 1 листопада 1961 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-93630.

1.7. Урочисте засідання, присвячене 40-річчю Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Леніна. Київ, 18 травня 1962 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-112840.

1.8. Делегати XXIII з’їзду Компартії України приймають резолюцію за звітною доповіддю ЦК КПУ. Київ, 17 березня 1966 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-101700.

1.9. “Робочий момент” одного із засідань IV сесії Верховної Ради УРСР 7-го скликання. Київ, 19 грудня 1968 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-119028.

1.10. VIII сесія Верховної Ради УРСР 9-го скликання: депутати приймають Закон УРСР “Про охорону і використання пам’ятників історії і культури”. Київ, 13 липня 1978 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-171568.

1.11. Депутати у залі засідань I сесії Верховної Ради УРСР 10-го скликання. Київ, 26 березня 1980 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-173557.

1.12. Делегати ХХVI з'їзду Компартії України під час голосування. Київ, 10–12 лютого 1981 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-208371.

1.13. VIII сесія Верховної Ради УРСР: депутати голосують. Київ, 4 червня 1988 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-194112.

2. “Театр народу”

2.1. “Ленінський куточок” у жіночому гуртожитку Тошківського рудника. 1924 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-35472.

2.2. Колона піонерів – учасників антивоєнної демонстрації з нагоди 10-ї річниці від початку Першої світової війни. Київ, 24 липня 1924 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-43720.

2.3. Демонстрація селян з лозунгами “За підвищення врожайності” і “На боротьбу з шкідниками сільського господарства”. 1927 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-44711.

2.4. Виступ фізкультурників на стадіоні м. Одеси в день 1 Травня. 1927 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-44632.

2.5. Діти робітників залізничного депо ст. Жмеринка Південно-Західної залізниці прямують на мітинг, присвячений боротьбі з пияцтвом. Вінницький округ, 1928 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-97329.

2.6. Перша антирелігійна пересувна виставка. Полтавська область ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-11820.

2.7. Агіттрамвай на вулиці м. Дніпропетровська. 30-ті рр. ХХ ст. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-19423.

2.8. Представники військових частин вітають делегатів XV окрпартконференції. Київ, 1930 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-2020.

2.9. Колгоспниця пише заяву про вступ до лав партії. 1930 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-31646.

2.10. Члени комуни “Соцзмагання” готують антирелігійні лозунги напередодні Великодня. Чугуїв Харківського округу, 1931 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-31655.

2.11. Агітпункт на вокзалі в м. Дніпропетровську. 1932 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-6830.

2.12. Діти під час святкування “17-ї річниці Жовтневої революції”. Сталіно, 1934 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-1036.

2.13. Загін зі службовими собаками в протигазах під час демонстрації на честь проведення IX з'їзду ЛКСМУ. Київ, 1936 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-32874.

2.14. Колона демонстрантів у протигазах і протиіпритних костюмах на демонстрації з нагоди проведення IX з'їзду ЛКСМУ. Київ, 1936 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-32872.

2.15. Будинок Київського обласного партійного комітету. 1937 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-39135.

2.16. Молоді виборці – школярі м. Горохівка Волинської області. 25 листопада 1947 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-6811.

2.17. “Ленінський куточок” 1-го будуправління газопроводу Дашава – Київ. Травень 1948 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-13976.

2.18. Демонстрація з нагоди “32-ї річниці Жовтневої революції”. Харків, 7 листопада 1949 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-29181.

2.19. Збір підписів під Зверненням Всесвітньої Ради Миру про укладення Пакту між п’ятьма великими державами в цеху Новокраматорського машинобудівного заводу ім. Й. В. Сталіна. Краматорськ Сталінської області, 17 вересня 1951 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-68106.

3. Резолюції

3.1. Резолюція Голови Ради Міністрів УРСР В. Щербицького на інформації до ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР. 28 березня 1962 р. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 10, спр. 1, арк. 34.

Текст: “1) Озн[акомить] зам[естителя] предс[едателя] С[овета] М[инистров]. 2) Обратить внимание: 1. Многие письма направлены от С[овета] М[инистров] республики Совмину Союза с нарушением установленного ЦК КПСС и С[оветом] М[инистров] порядка подписи документов. 2. Многие вопросы решаются долго. Очевидно потому, что мы работаем по принципу “подписано и с плеч долой”.

3.2. Зауваження Голови Ради Міністрів УРСР В. Щербицького на титульному аркуші звіту Центрального статистичного управління УРСР за січень 1967 р. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 13, спр. 2141, арк. 16.

Текст: “Нужны ли нам эти отчеты? Ск[олько] чел[овек] занято этим делом. Прошу дол[ожить]”.

3.3. Резолюція Голови Ради Міністрів УРСР О. Ляшка на довідці про кількість осіб, які ухиляються від праці (тунеядців), виявлених на території УРСР у 1-му кварталі 1973 р. 2 травня 1973 р. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 13, спр. 7074, арк. 22.

Текст:

“Ознакомить членов Президиума С[овета] М[инистров] и тов. Бойко Н. П.

Тов. Семичастному В. В.

Рост количества неработающих граждан (тунеядцев) свидетельствует о том, что меры, принимаемые местными органами, недостаточно эффективны.

Прошу продумать предложения и доложить.

16/V.73 А. Ляшко”

4. “Голос народу”

4.1. Мітинг на Київському машинобудівному заводі “Арсенал” ім. В. І. Леніна у зв’язку з подіями в Чехословаччині. Серпень 1968 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-209562.

4.2. З інформації першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста Центральному Комітету КПРС з грифом “Цілком таємно” про реагування населення України на події в Чехословаччині. Київ, 24 травня 1968 р. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 28, арк. 102.

Текст: “Вместе с тем отдельные лица используют сложившуюся в Чехословакии обстановку для откровенно враждебных антисоветских высказываний.

Особенно активно комментируют происходящие события в отрицательном плане националистические, сионистские, церковно-сектантские и другие антисоветские элементы.

Так, житель г. Ужгорода Лендвай С. В., по национальности еврей, работающий адвокатом в областной коллегии адвокатов, заявил в беседе:

“...В ЧССР на заводах происходили забастовки, которые длились до тех пор, пока не были сняты директора-коммунисты. Можно думать, что скоро и здесь произойдет то же, что в ЧССР, так как многие закарпатские коммунисты поддерживают это движение”.

Учитель биологии В. Бычковой школы-интерната Закарпатской области Ивасюк И. Н., проживавший до 1958 г. в ЧССР, в одной из бесед сказал:

“Там, в ЧССР, настоящая демократия, не то, что у нас, а ведь нужно бы и у нас такую демократию”.

По мнению Богиша С. И., бухгалтера аптеки пос. Межигорье Закарпатской области, “...в Чехословакии теперь хотят завести такой порядок, как в Югославии, т. е. раздать землю крестьянам, а колхозы распустить. В СССР также скоро ликвидируют колхозы. Почему должно быть так, как сделал Сталин?”.

По словам учителя Белоцерковской средней школы Раховского района Закарпатской области Влада И. Ю., румына по национальности, “немного осталось до того времени, когда с теми, кто стоит у власти, мы рассчитаемся...”.

А некий Вовкулич И. И., житель с. Оноковцы Ужгородского района Закарпатской области, в сельском клубе даже заявил: “Скоро придет такое время, что будут вешать москалей”.

Студент III курса Хустского лесотехникума Курлищук М. И. после окончания комсомольского собрания, на котором он не был переизбран комсоргом группы, в присутствии преподавателя и студентов заявил:

“...В нашей стране всё делается в принудительном порядке. КПСС уже давно потеряла авторитет среди народа, социалистические страны поочередно начинают отказываться от политики КПСС, как это делают Польша, Чехословакия, Куба, Румыния, и это только потому, что наше правительство навязывает свою политику другим социалистическим государствам... В ближайшее время вся социалистическая система рухнет, и я буду рад видеть это...”.

Некоторые сионистски настроенные элементы комментируют события в ЧССР в своих интересах. К примеру, некий Шульман Л. И., проживающий в Хуст Закарпатской области, заявил:

“Чехословакия непременно порвет с СССР, как это уже сделала Румыния. Затем таким путём пойдёт Польша и Венгрия. Это ослабит социалистическую систему, капитализм станет сильнее, а всё это будет в пользу Израиля. Оторвавшись от СССР, Чехословакия, Польша, Венгрия, как и Румыния, установят дружеские отношения с Израилем”.

Отдельные националистические элементы из числа меньшинств, проживающих на Украине, высказывают автономистские суждения. Так, колхозники с. Перекрестье Виноградского района Закарпатской области Комловши Б. А., Сентмикловши Ю. С, кандидат в члены КПСС, и некоторые другие колхозники, венгры по национальности, с одобрением отзывались о том, что в ЧССР в повестку

дня поставлена національна проблема. По их мнению, следовало бы поднять вопрос об автономии венгров и в СССР”.

5. У дні народження вождів

5.1. Текст вітальної телеграми родини Щербицьких Генеральному секретарю ЦК КПРС Л. Брежнєву з нагоди дня його народження. 18 грудня 1971 р. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 13, спр. 5279, арк. 18.

5.2. Текст урядової телеграми Голови Ради Міністрів УРСР О. Ляшка до Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва з нагоди дня його народження. 19 грудня 1973 р. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 13, спр. 7080, арк. 8.

Р о з д і л 18

Автографи незалежності (1988–1991)

1. Від УРСР – до України (1988–1991)

1.1. Мітинг на площі Слави в Києві. 10 вересня 1988 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-200036.

1.2. Мітинг під гаслом “Чорнобиль не повинен повторитись” на стадіоні “Динамо” в Києві. 26 квітня 1989 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-201261.

1.3. Мітинг пам’яті В. І. Леніна. Полтава, листопад 1990 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-150602.

1.4. Мітинг біля будинку Верховної Ради УРСР. Київ, 20 листопада 1990 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196665.

1.5. Пікетники біля будинку Верховної Ради УРСР. Київ, червень–липень 1990 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-220471.

1.6. Учасники пікетування будинку Верховної Ради УРСР. Київ, червень–липень 1990 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-220472.

1.7. Пікетники біля будинку Верховної Ради УРСР. Київ, 1 жовтня 1990 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-220485.

1.8. Мітинг шахтарів з вимогою відставки уряду СРСР. Донецьк, 11 липня 1990 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-221569.

1.9. Пікетники біля будинку Верховної Ради УРСР. Київ, 1 жовтня 1990 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-220483.

1.10. Мітинг біля будинку Верховної Ради УРСР. Київ, 20 листопада 1990 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196662.

1.11. Площа Жовтневої революції в Києві в дні голодування студентів. 15 жовтня 1990 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-183339.

1.12. Пікети членів профспілок біля будинку Верховної Ради УРСР. Київ, 22 жовтня 1991 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-214519.

2. Здійснилося!

2.1. Мітинг біля будинку Верховної Ради УРСР. Київ, 24 серпня 1991 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-156572.

2.2. Народний депутат України В. Чорновіл виступає перед учасниками мітингу в дні роботи VI сесії Верховної Ради України. Вересень 1992 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196235.

Р о з д і л 19

Автографи “Помаранчевої революції” (листопад 2004 – січень 2005)

1. “ТАК починалася революція”

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/035.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Odesa/025.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/032.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/071.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/025.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/024.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/104.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/103.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/155.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/175.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/154.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/189.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/185.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/127.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/209.jpg

2. “Змастимо земну вісь українським салом!”

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/018.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/060.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/174.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/048.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/053.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/054.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/059.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/050.jpg

3. Два кольори – одна країна

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/000.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/UKRIN-FORM/017.jpg

http://www.archives.gov.ua/Sections/Revolution_2004/Images/Maidan/097.jpg

Розділ 20***Епілог: Український оптимізм***

1. Виступ зведеного хору на святі філії товариства “Просвіта” в м. Жовква. 14 липня 1935 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-184818.

2. Виступ хору читальні товариства “Просвіта” із с. Мервичі на святі філії товариства. Жовква, 14 липня 1935 р. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-184819.

Розділ 1

Найдавніші слов'янські автографи: IX–XVI ст.

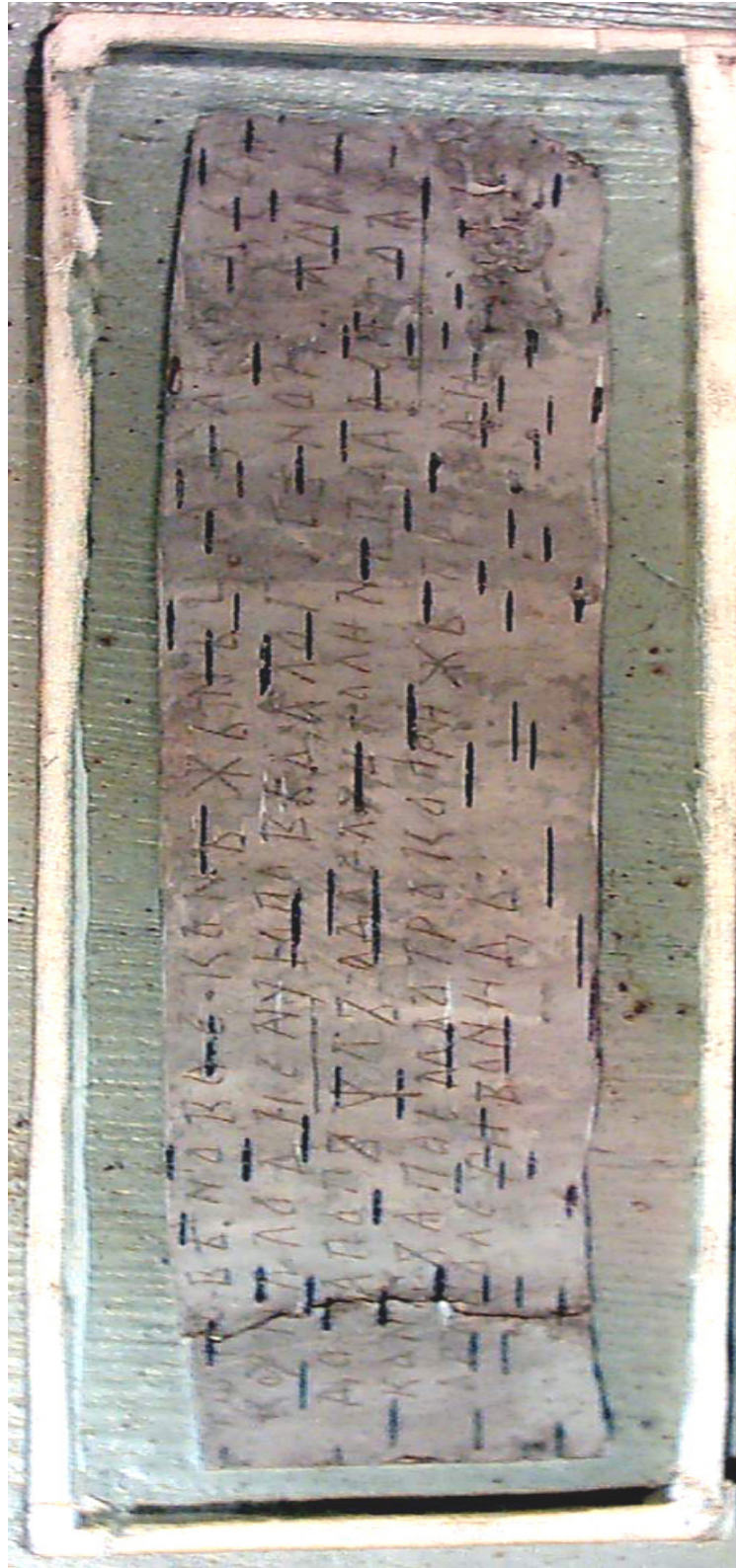

1.1*

* Перша цифра під ілюстраціями означає розділ експозиції, друга – порядковий номер документа (пам'ятки) за каталогом; третьою цифрою позначені окремі аркуші документів.

1.3

1.4

у кольорі

*

 Г О В Н О В О Є : К О М Ъ Ж Ь Н А Ч Ю А А Є Ъ : А Є С А

 К О Х Н О Л О Д Н І Є Н Ю Г О П О В Б А Л О Г О В Б Н О Н Д А Н А С О У

 А А : А П О П З У Л З : А А А Є Л У Ц Ъ О Л Н Ъ В О Д А З Н Т О А Ъ

 К О Н А З А П А Є М А З Т Р О С О П Р Н Ж Ъ П Р Н З А Ю

 А В О В О Л Є Т Н К О Н Н Д Ъ :

1.4.1*

* Подається за: *Свєиников Ігор*. Звенигородські грамоти на бересті // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 127–131.

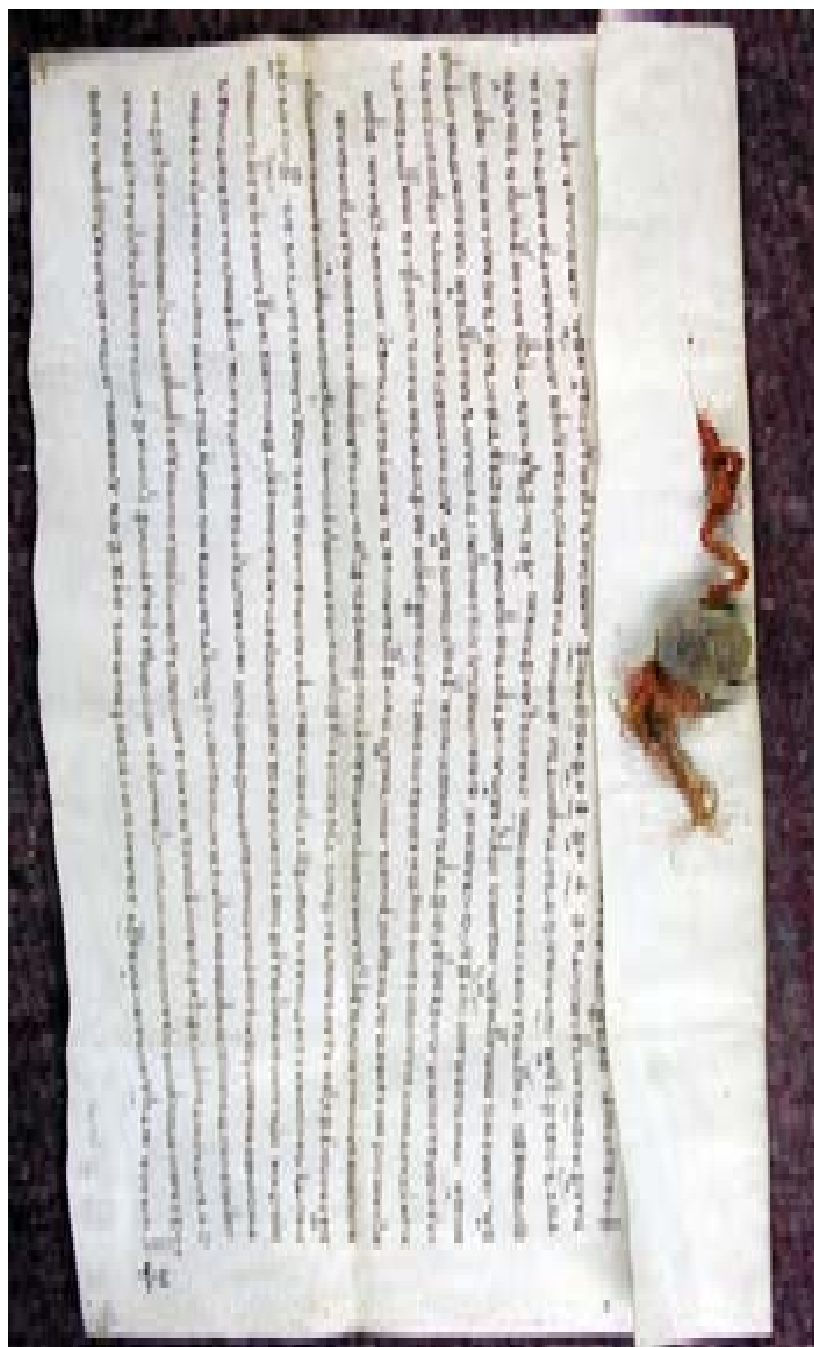

1.5.1

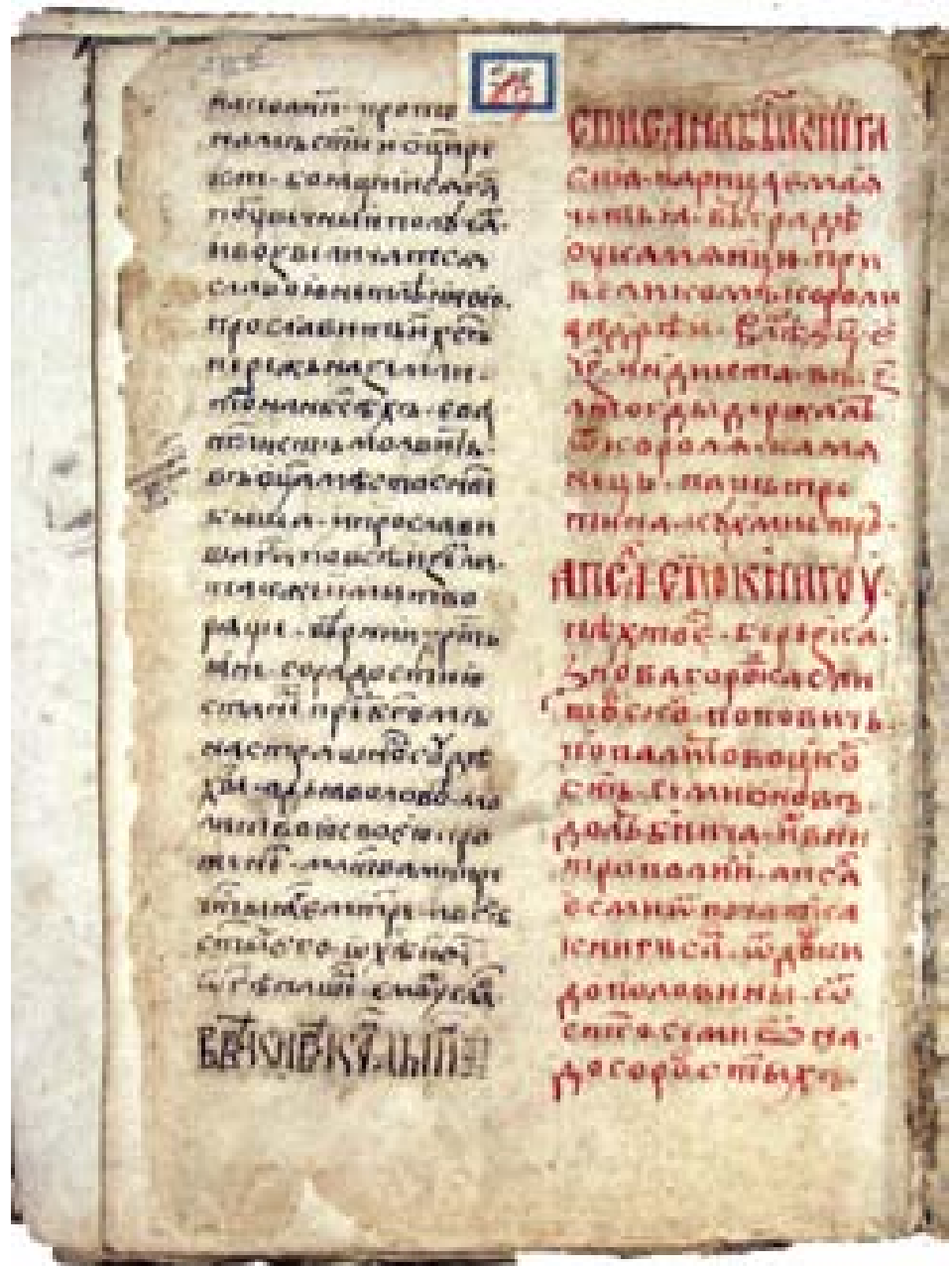

1.5.2

К ъ кнпсахъ твоихъ въ апапшюта...
К ъ днп ѡ ѡмнпхъ ти апапшюта въ оныхъ...
Л пѣмъ зѣахъ ты пне ѡ шадру зп твопѣ...
З ѣаоу твою дпшала ѡа ты ты ѡахъ...
П шти ѡа пауѣнѣ ка оуѣа полатѣа...
В ѣ тахъ ѡнѣ ѡнѣ а ѡтѣкѣн...
А шѣнъ кѣ ѡнѣ грѣшнѣ кѣ кѣ...
П оуѣа крѣвнѣ ѡ ка оуѣа ѡа ѡа ѡа...
І ко рѣнѣ оуѣа ты ѡ по ѡа ѡнѣ ѡнѣ хъ...
П рпнѣа оуѣа ѡ оуѣа ты градъ ты ѡа...
П ѣла ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа...
П оврагъ хъ твоихъ ѡнѣ та ѡа хъ...
Е въ рѣнѣ ѡнѣ ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа...
П ѡрагъ ѡнѣ ѡа ѡа ѡа...
П ѡк оуѣа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа...
П ѡнѣ та ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа...
П ѡнѣ ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа...
М а ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа...
П а ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа...
З ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа ѡа...

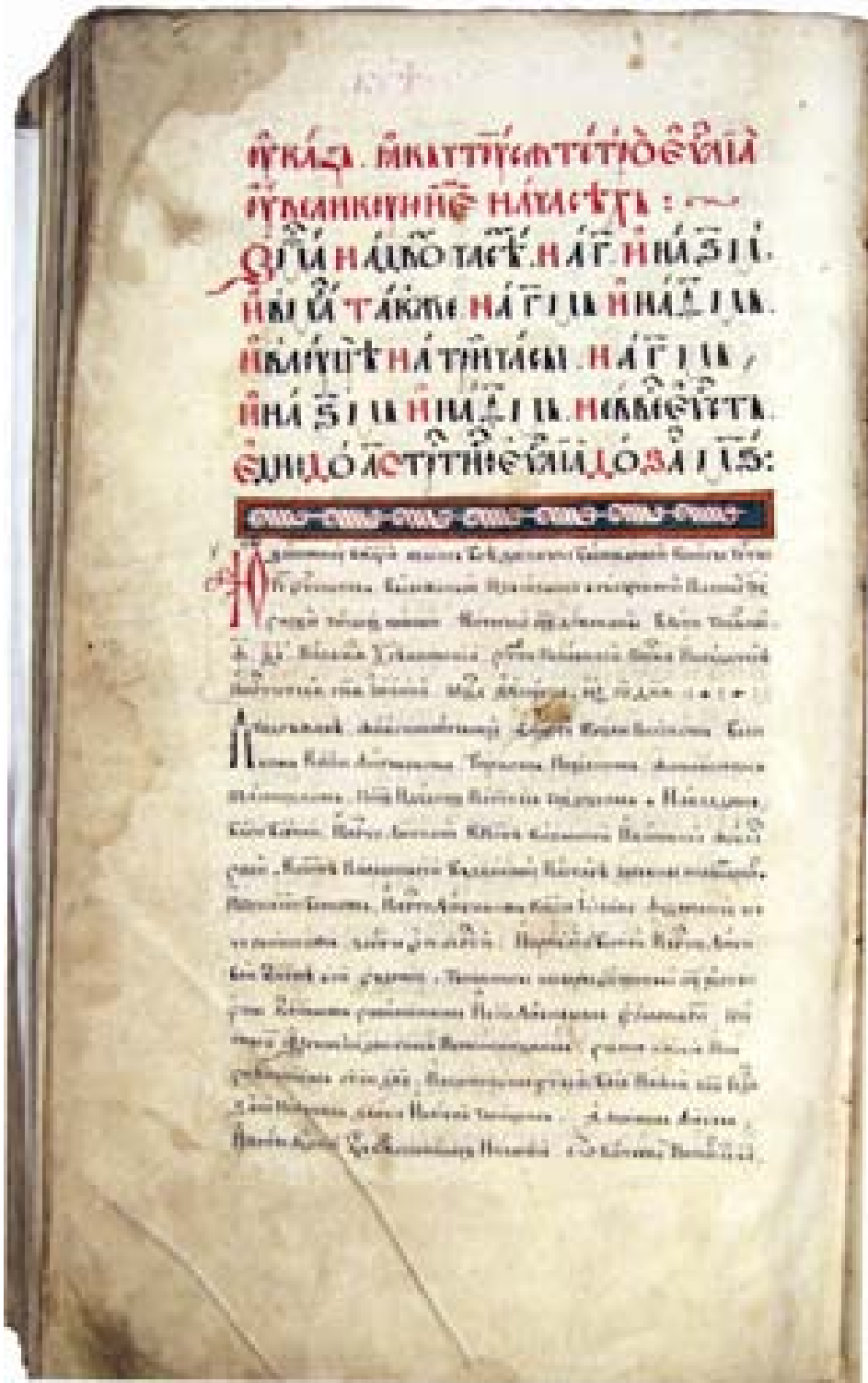
1.7

1.9.1

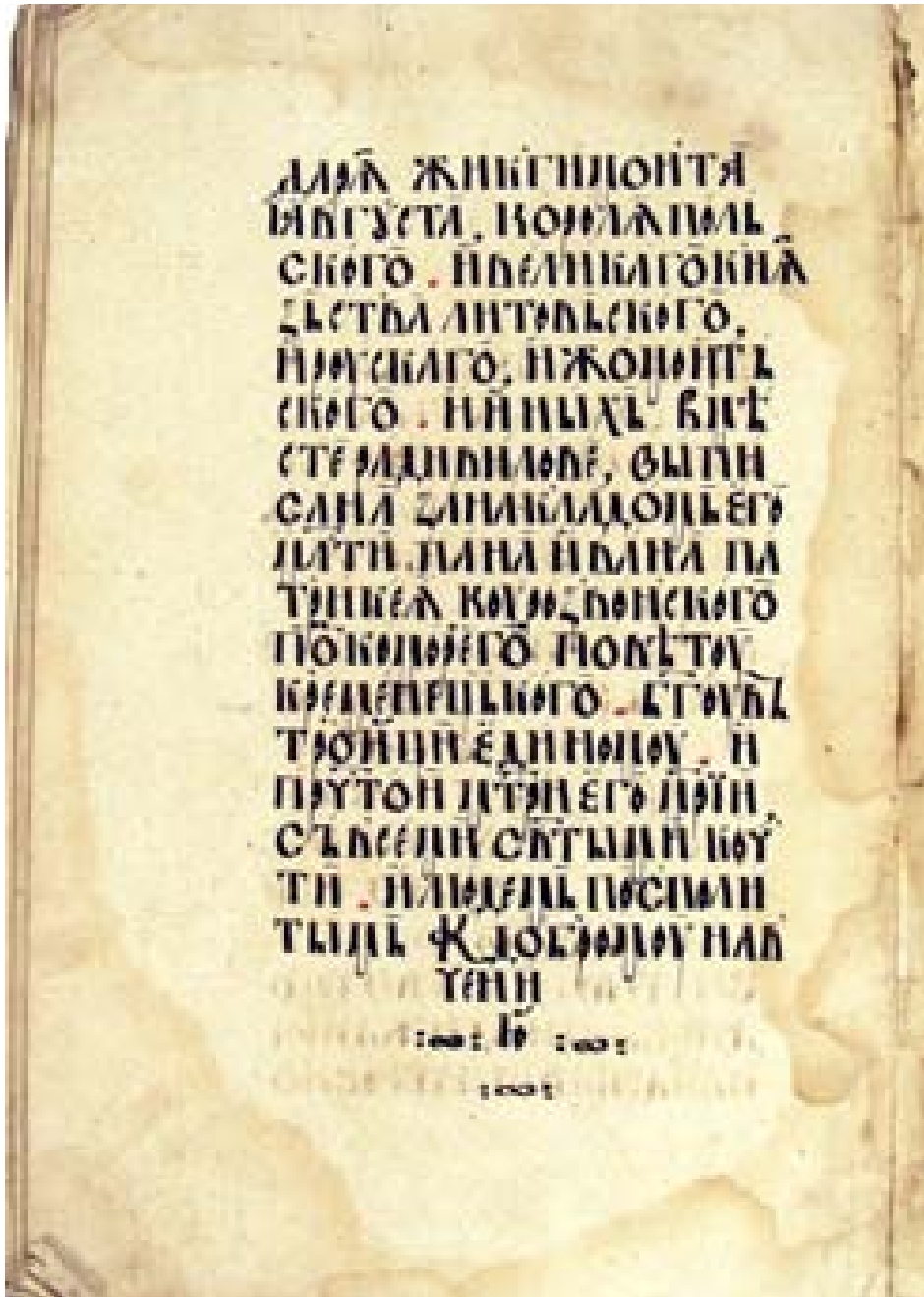
1.9.3 (початок)

1.9.3 (закінчення)

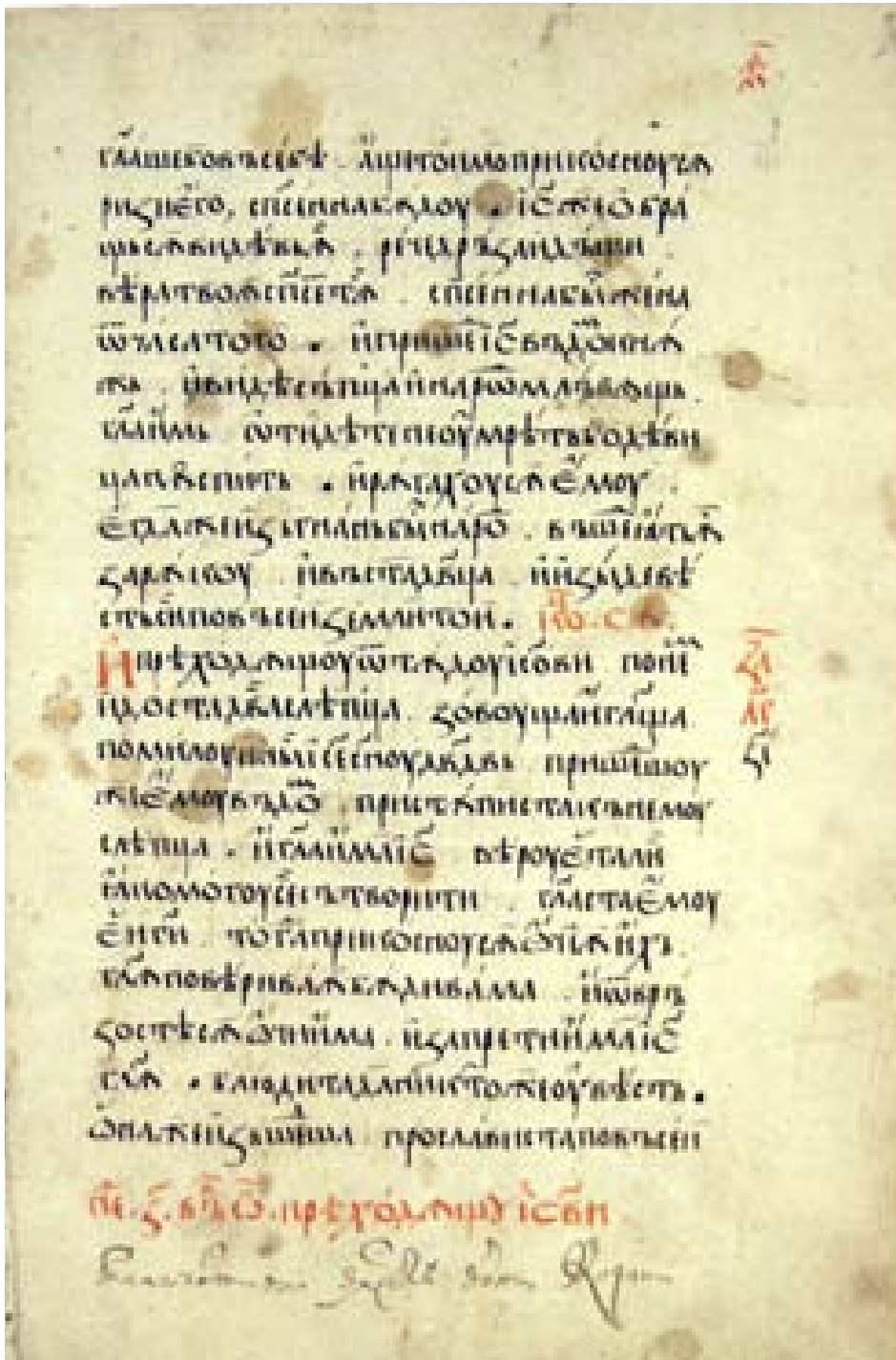
1.10 (початок)

1.10 (закінчення)

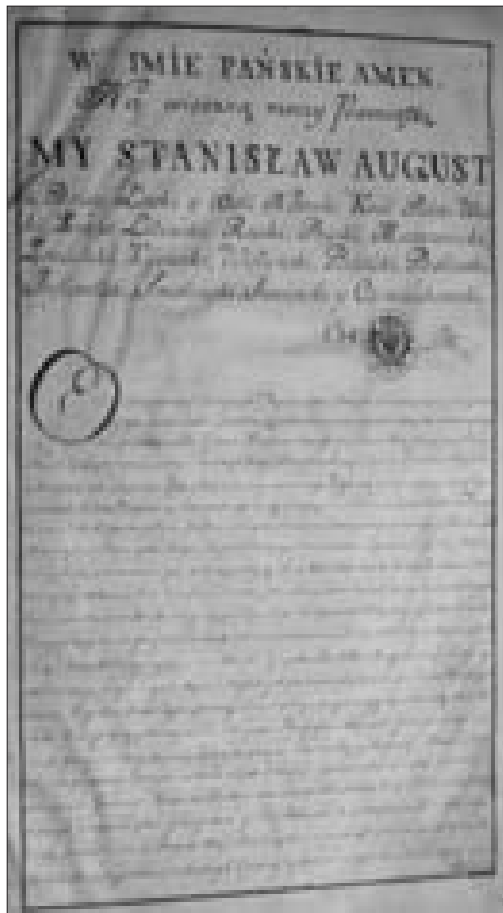
1.11

1.12

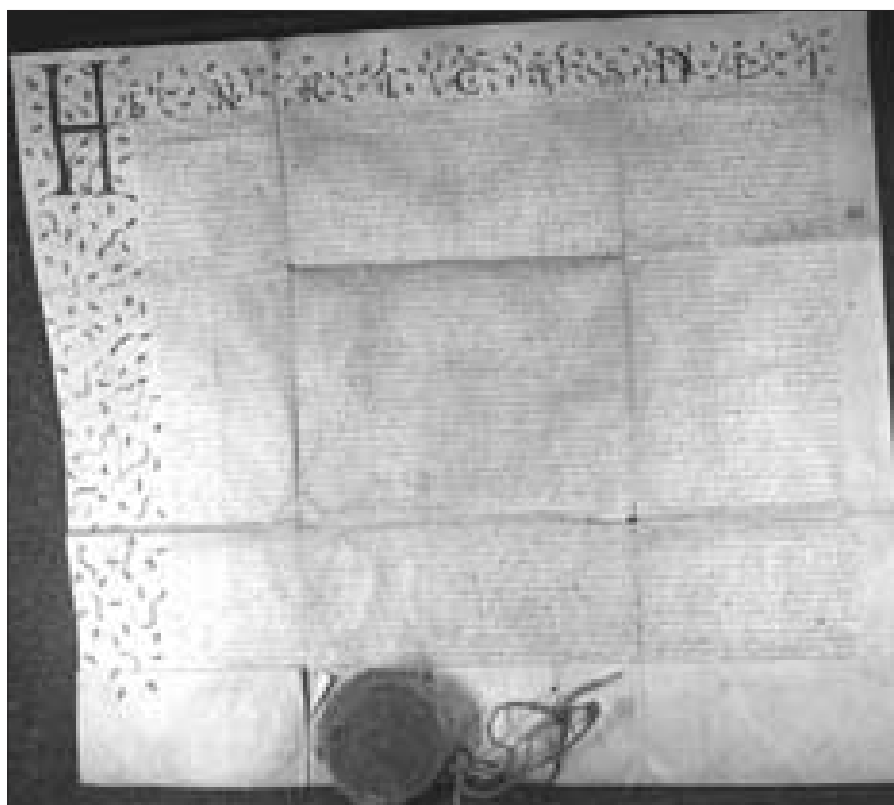
Розділ 2

Українські автографи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (XIV–XVIII ст.)

2.1

2.2

2.3

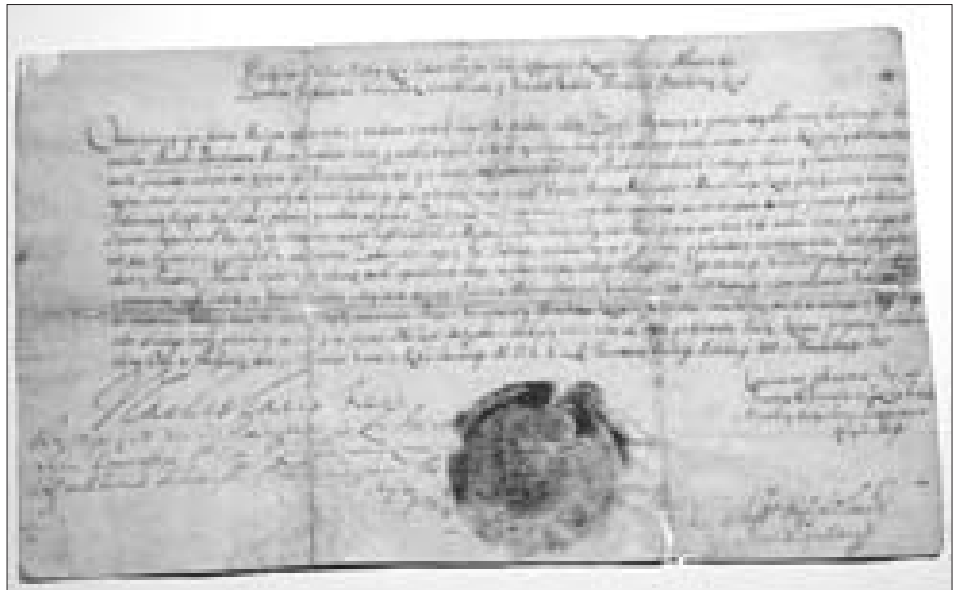
2.5

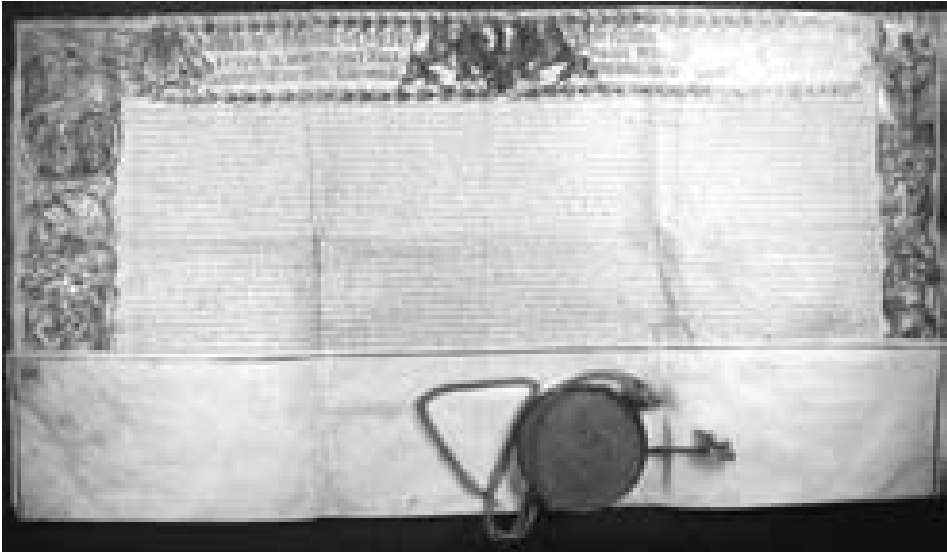
2.4

2.6

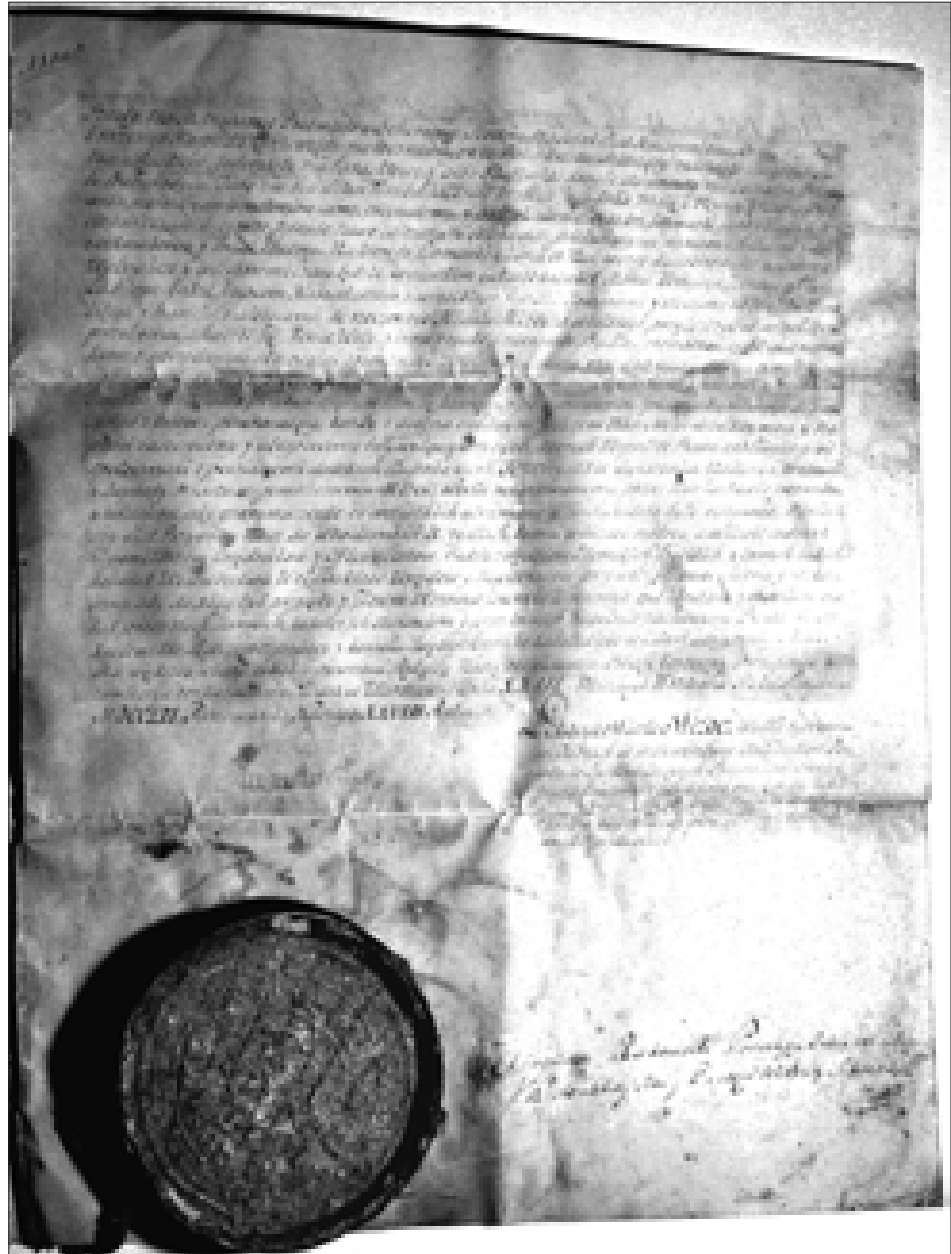
2.7

2.8

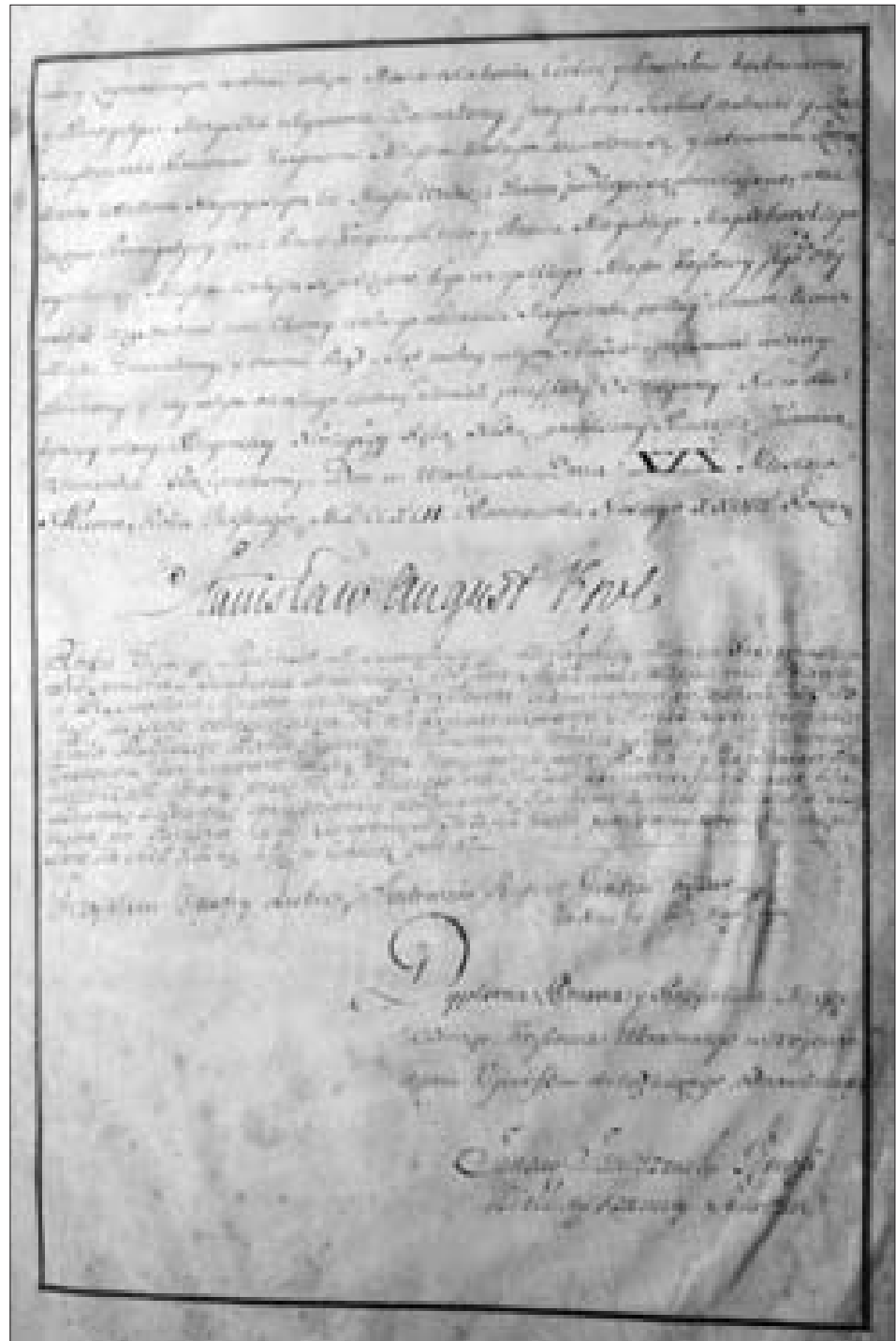
2.9.1

2.11

2.12 (початок)

2.12 (закінчення)

Розділ 3

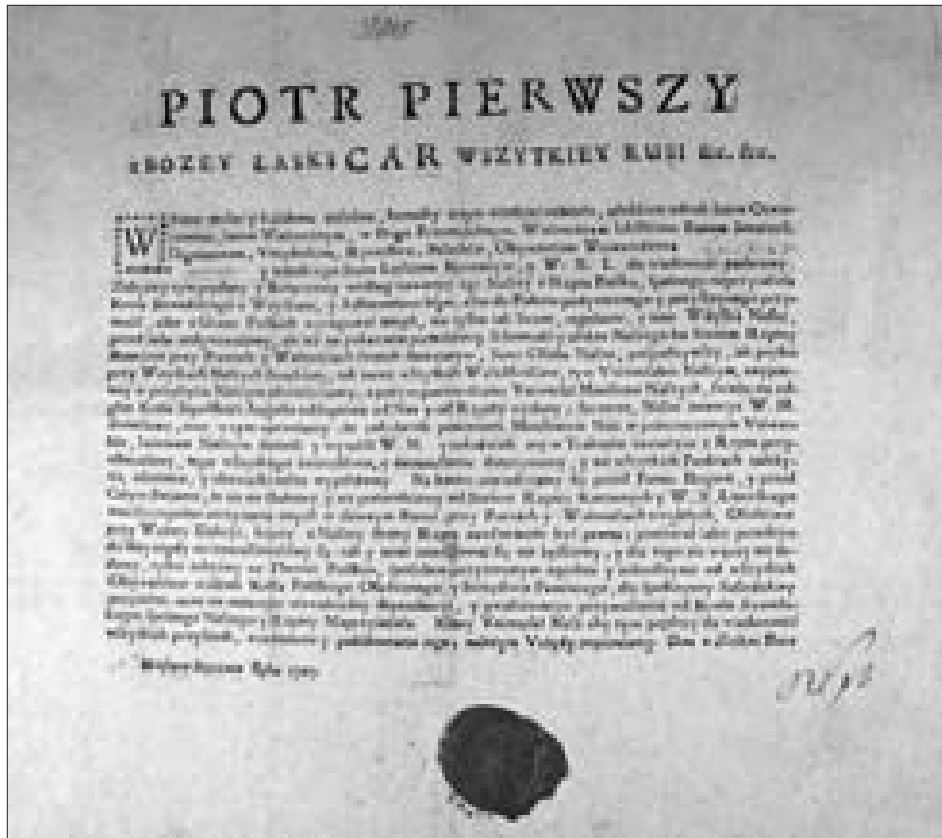
Українські автографи Московського царства та Російської імперії (XVII–XIX ст.)

3.1

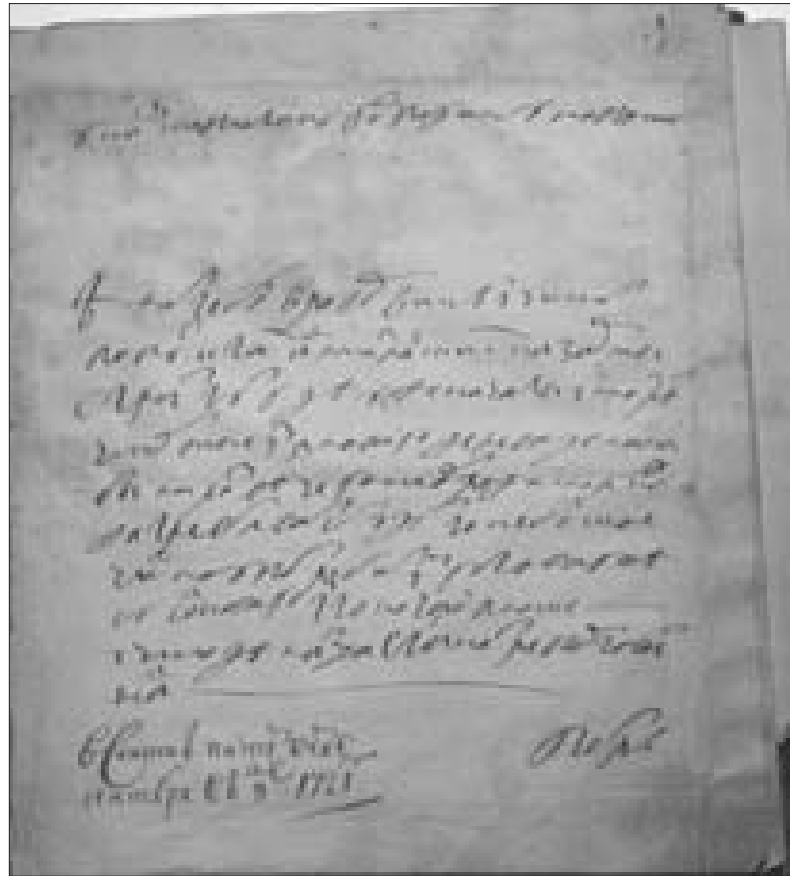

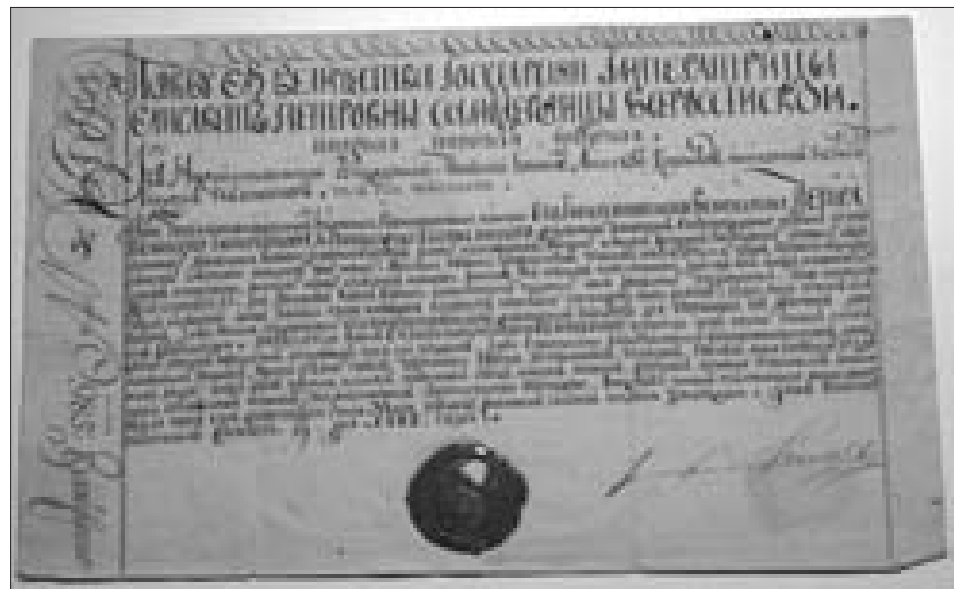
3.3

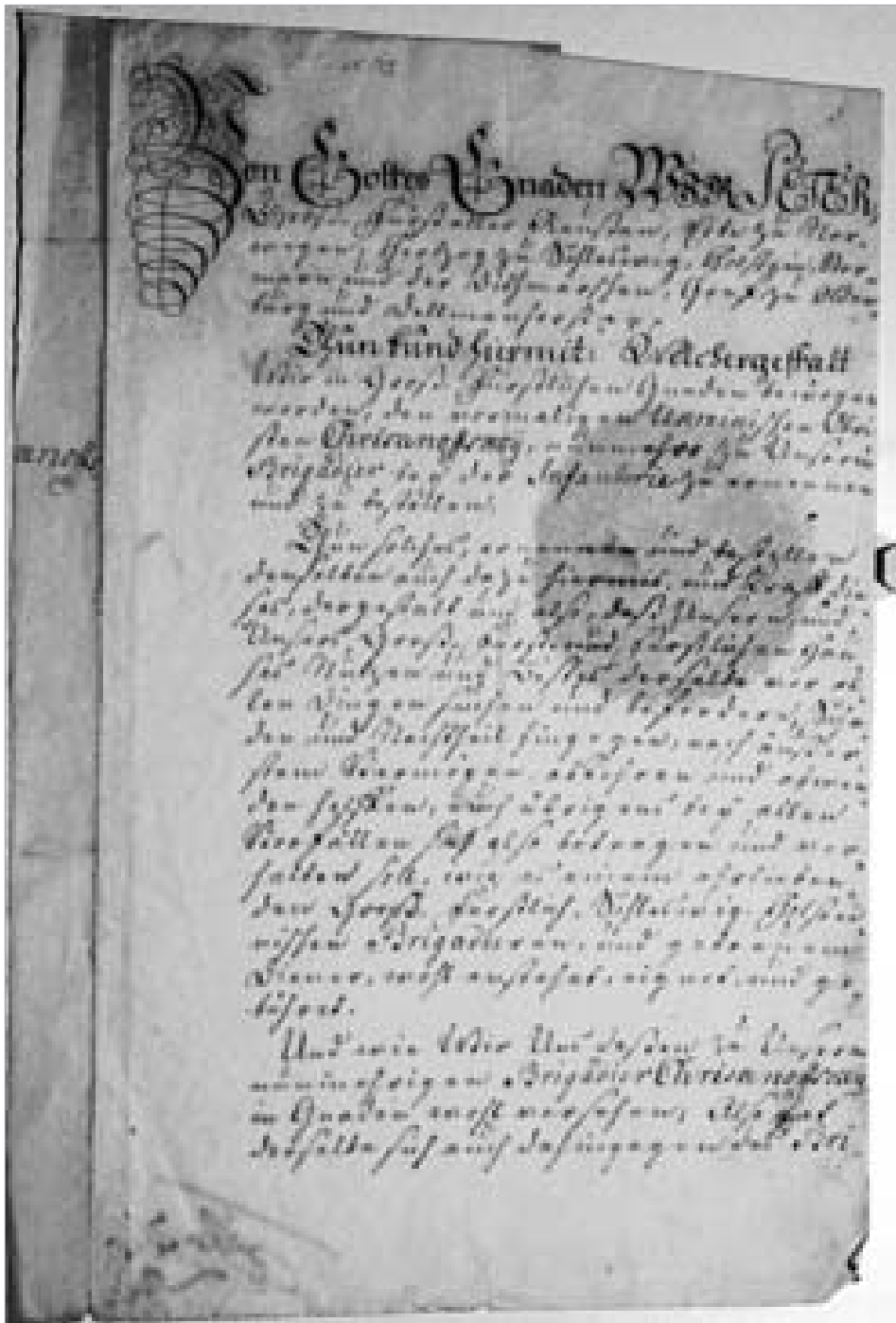
3.5

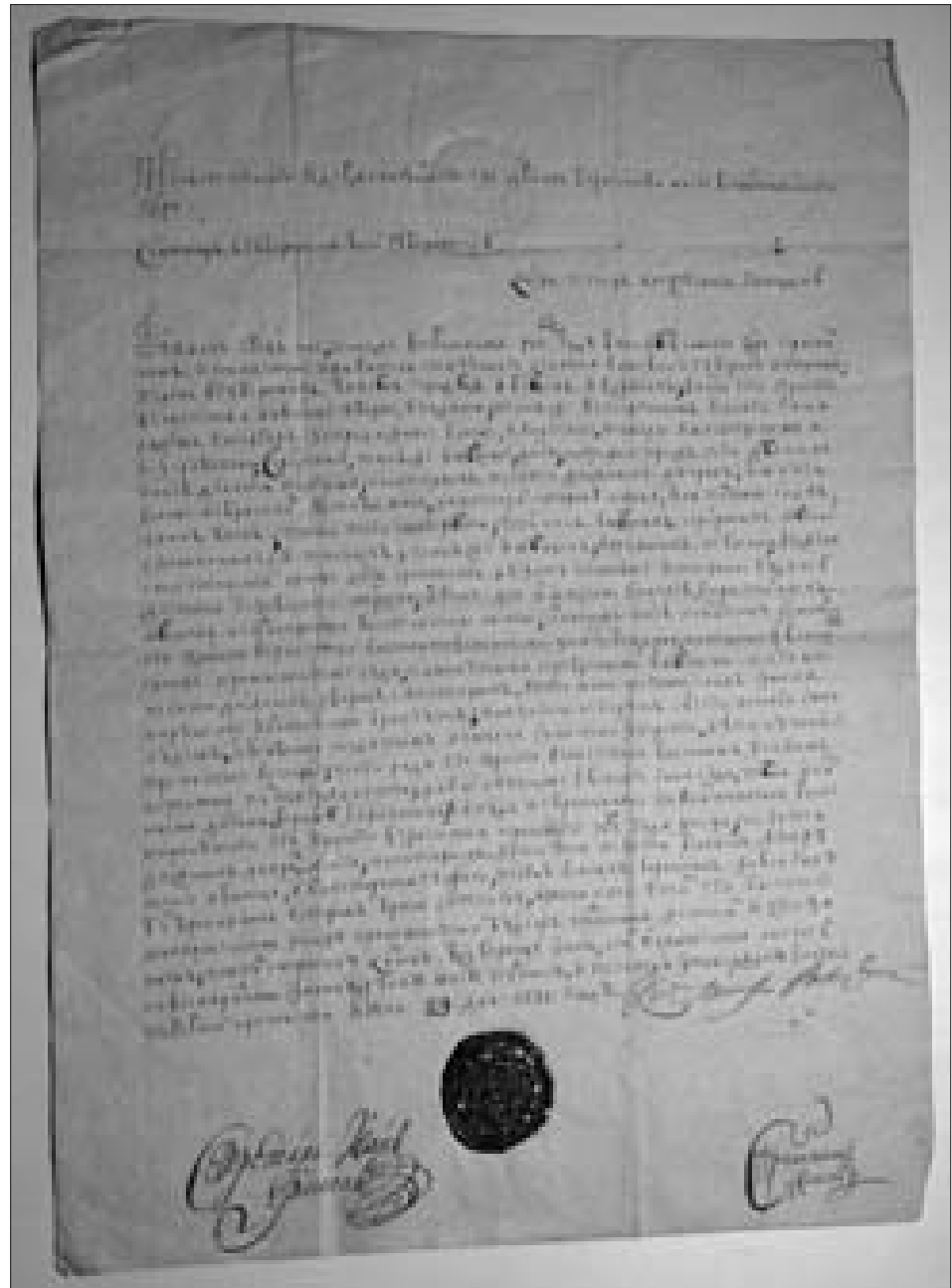
3.4

3.9

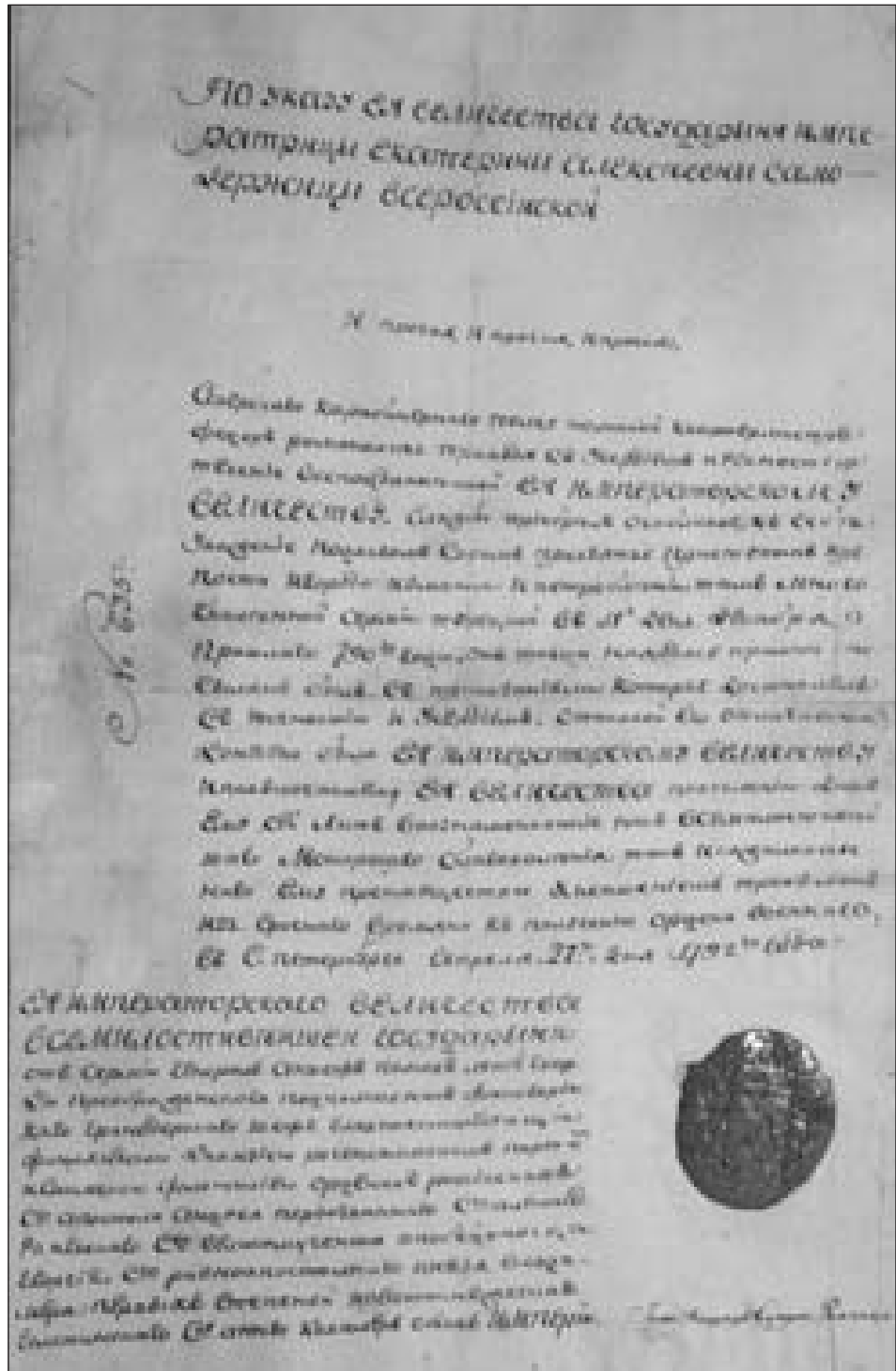
3.6

3.7

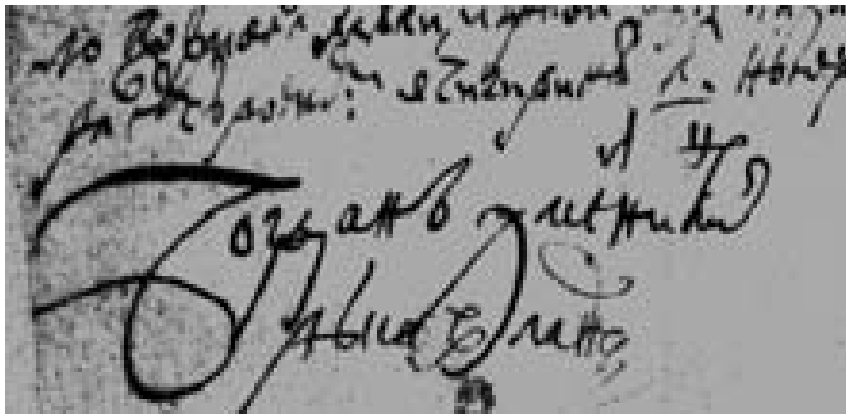

3.8

Розділ 4

Автографи гетьманської України (XVII–XVIII ст.)

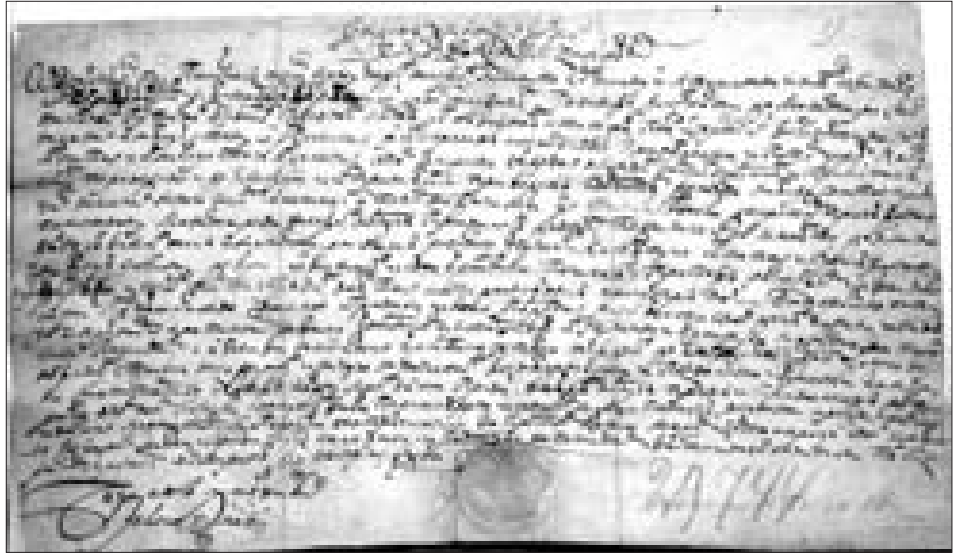

4.1

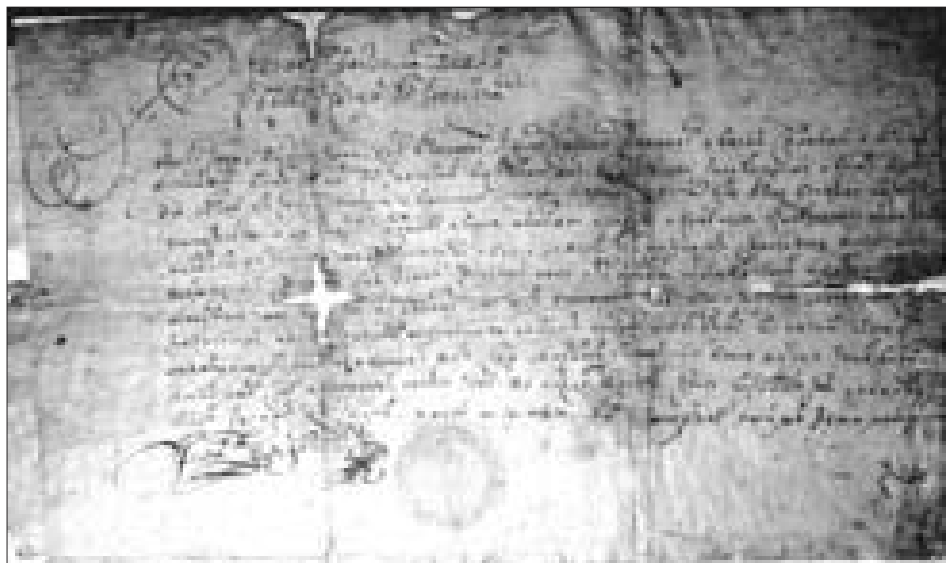
4.2

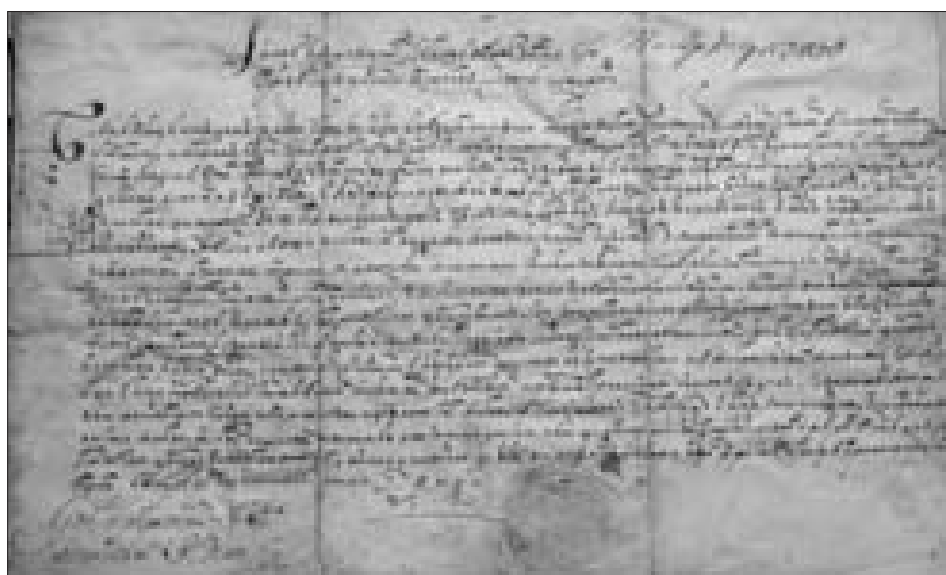
4.3

4.4

4.5

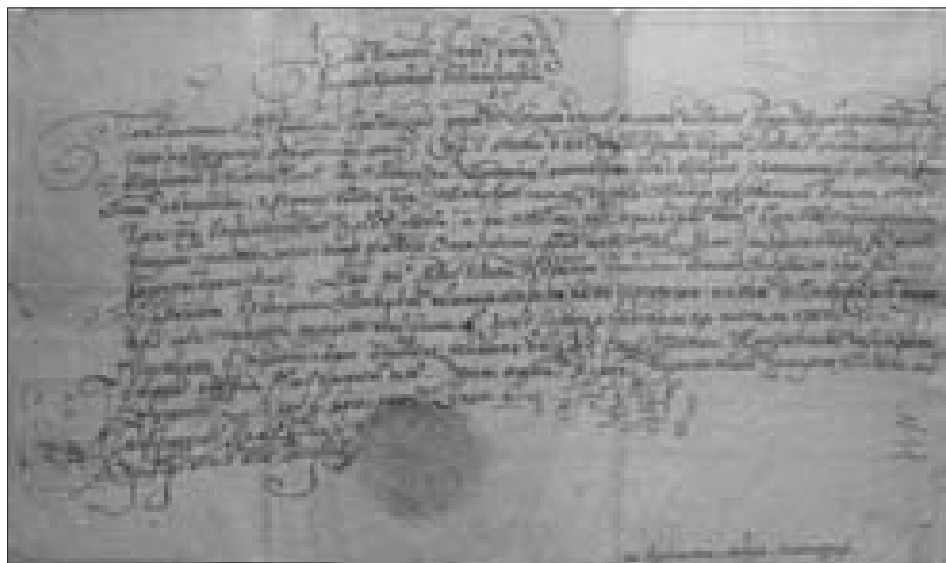

4.8

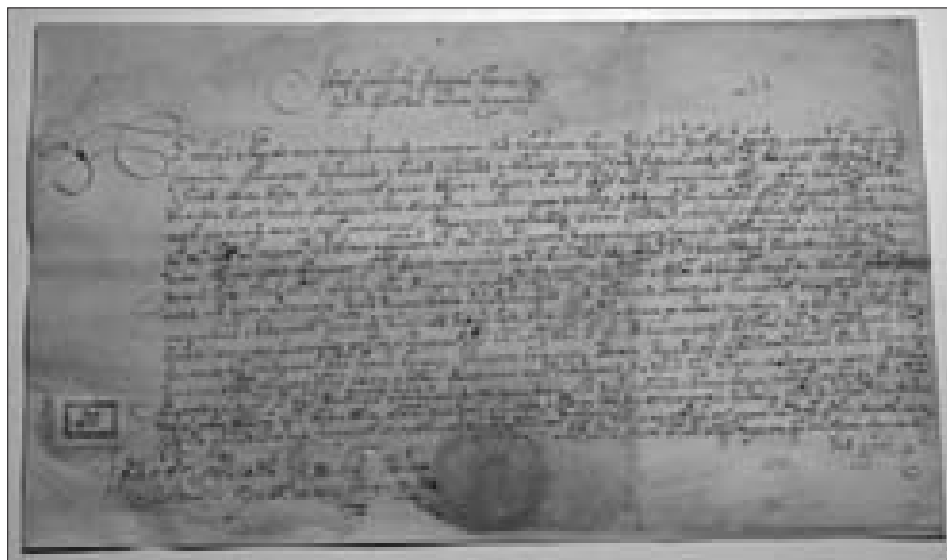
4.7

4.9

4.10

4.11

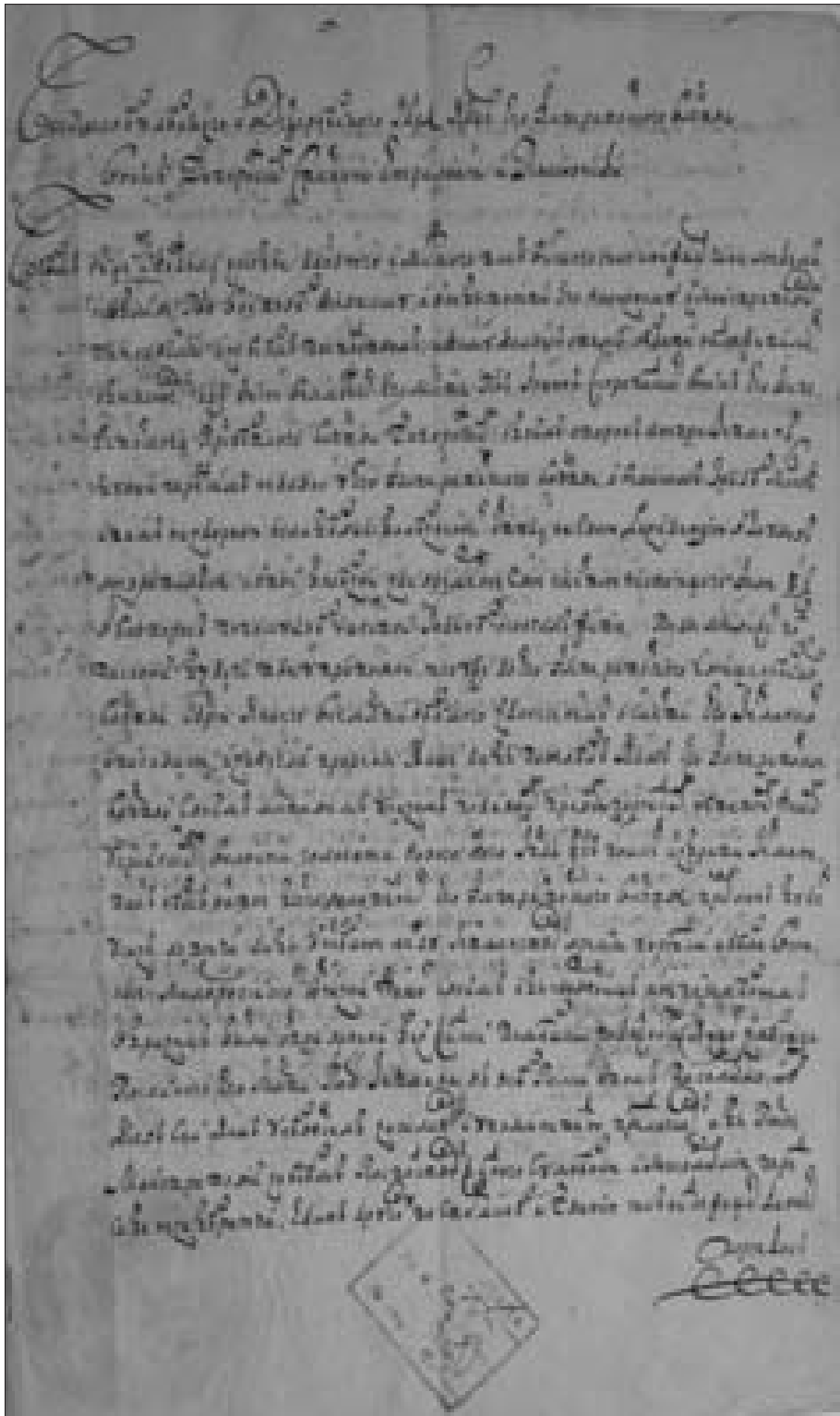

4.13

[Handwritten text in a cursive script, likely Ukrainian, covering the majority of the page. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style.]

[A large, decorative flourish or signature at the bottom of the page, featuring intricate loops and flourishes.]

4.12

4.14 (початок)

4.14 (закінчення)

4.15

4.16

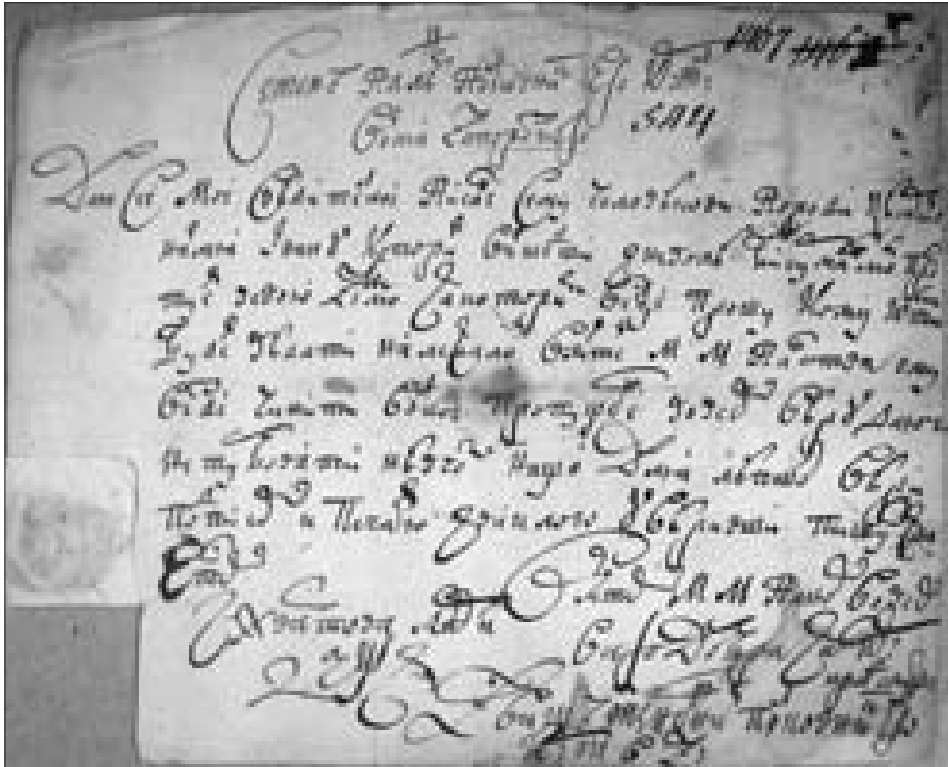
Розділ 5

Автографи української старшини (XVII–XVIII ст.)

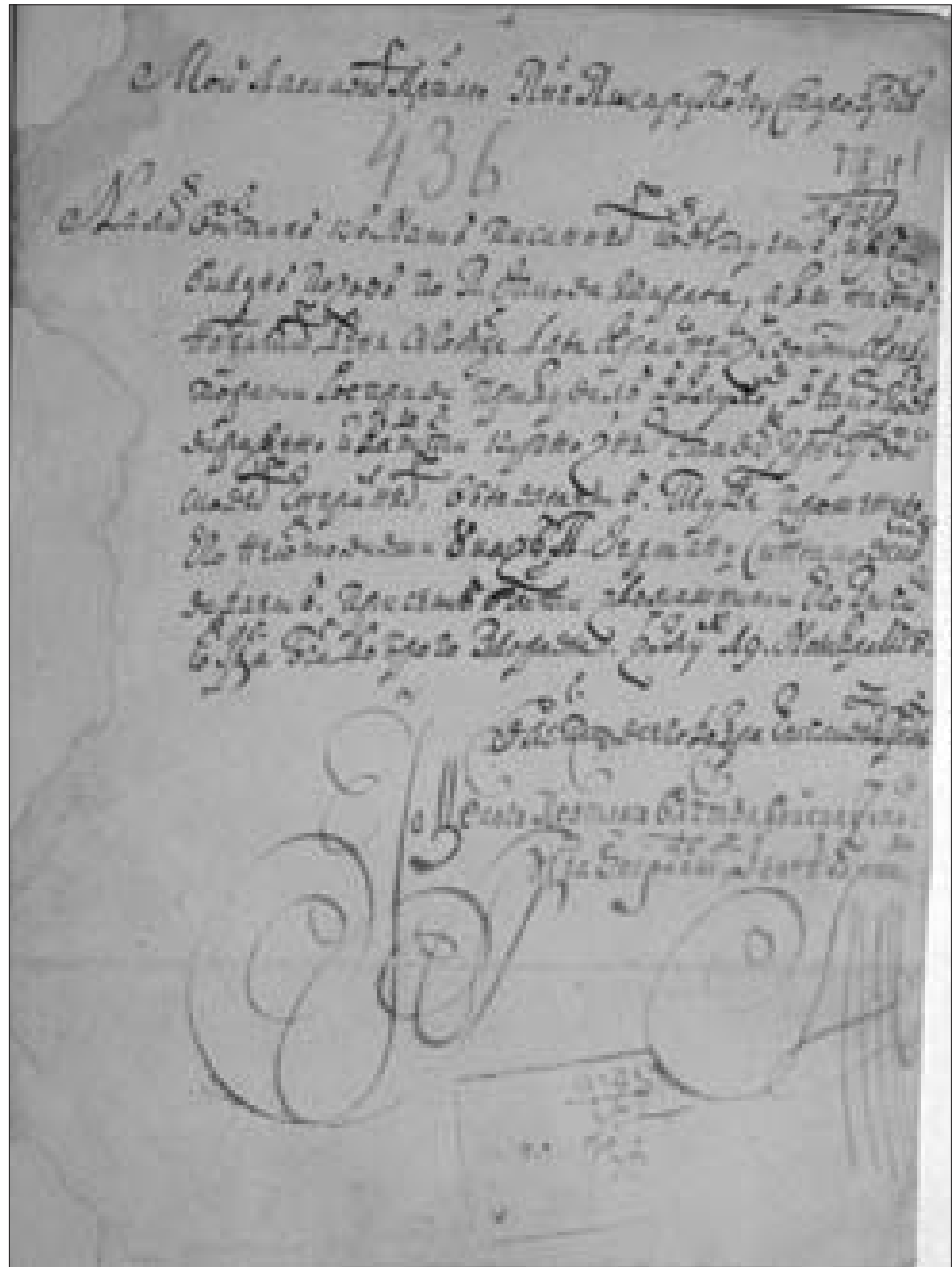

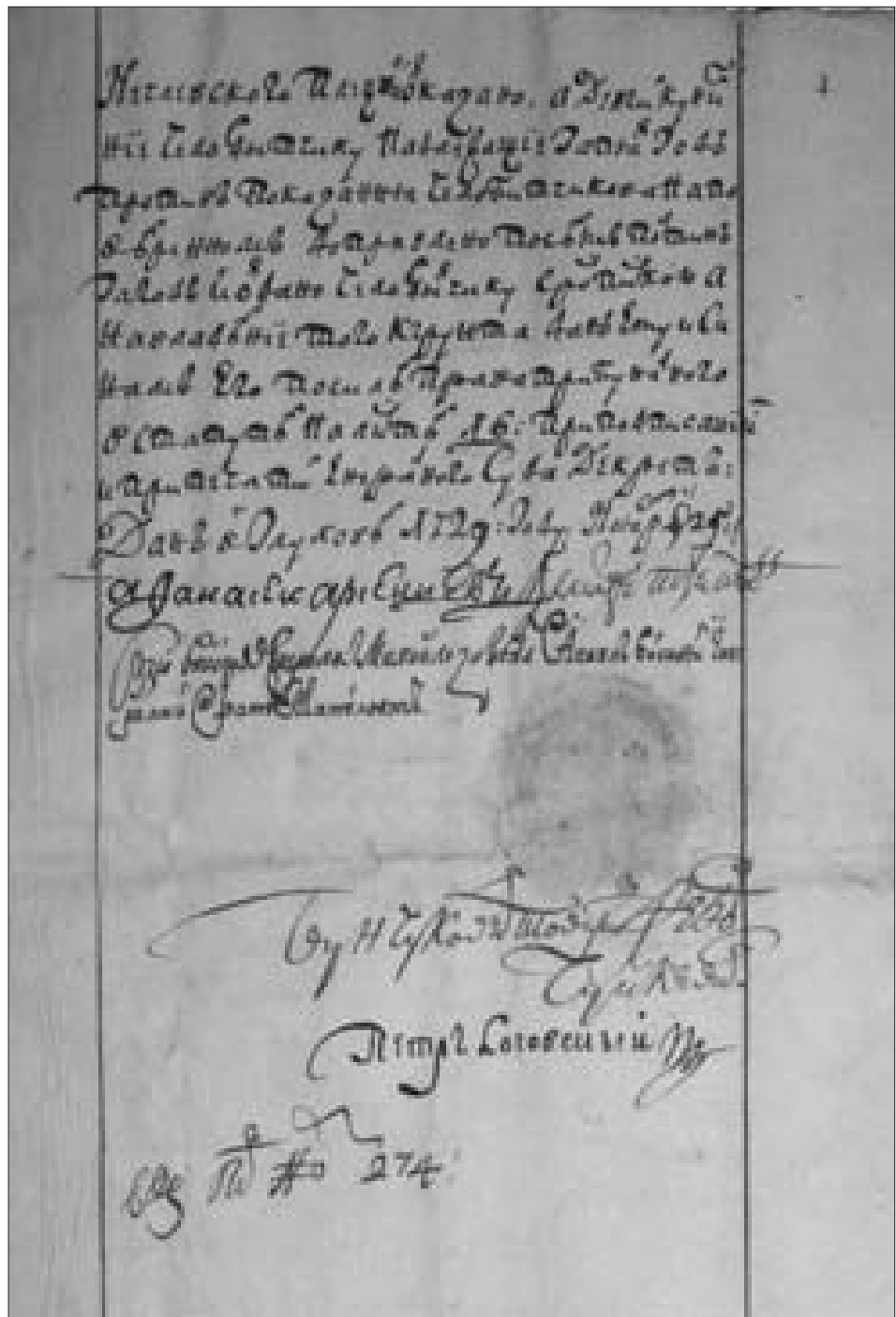
5.1

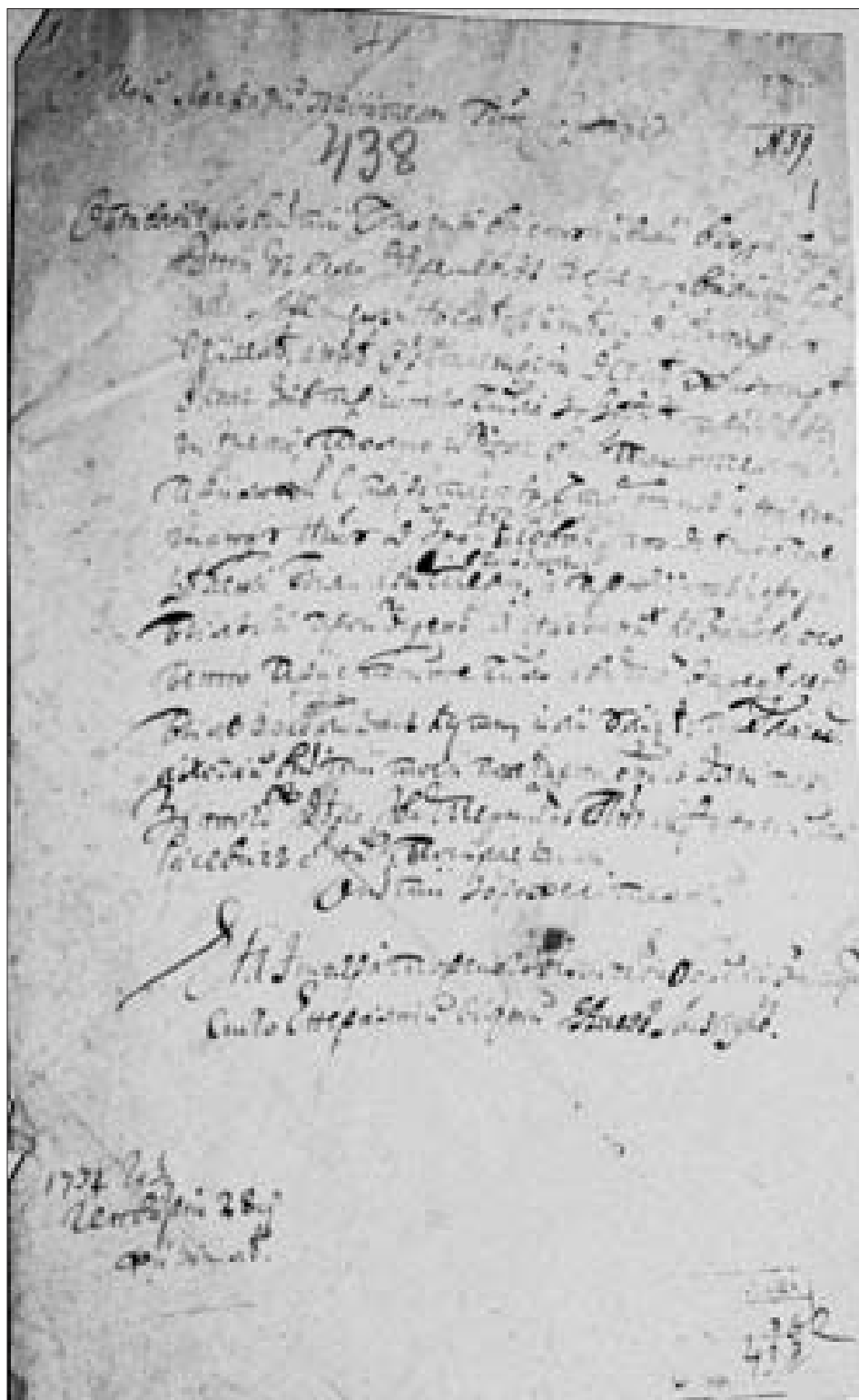
5.2

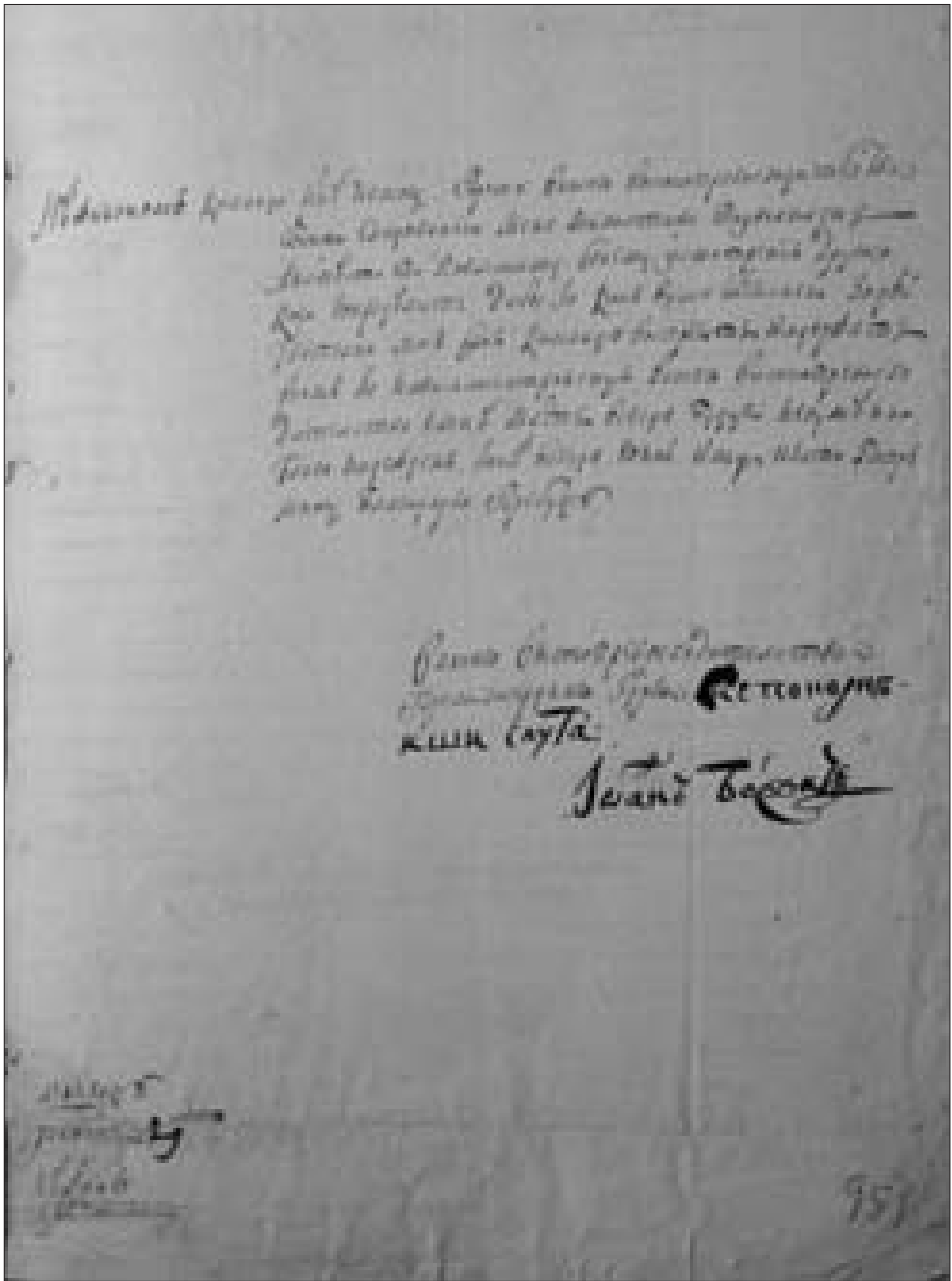

5.3

5.4

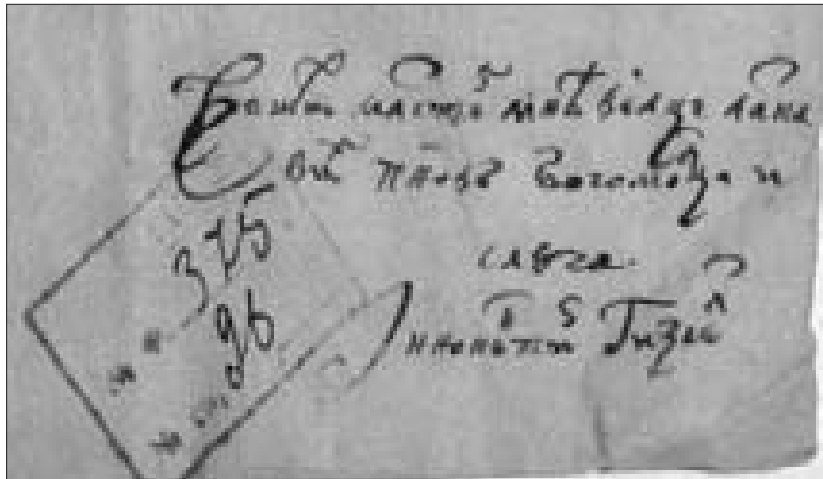

5.6

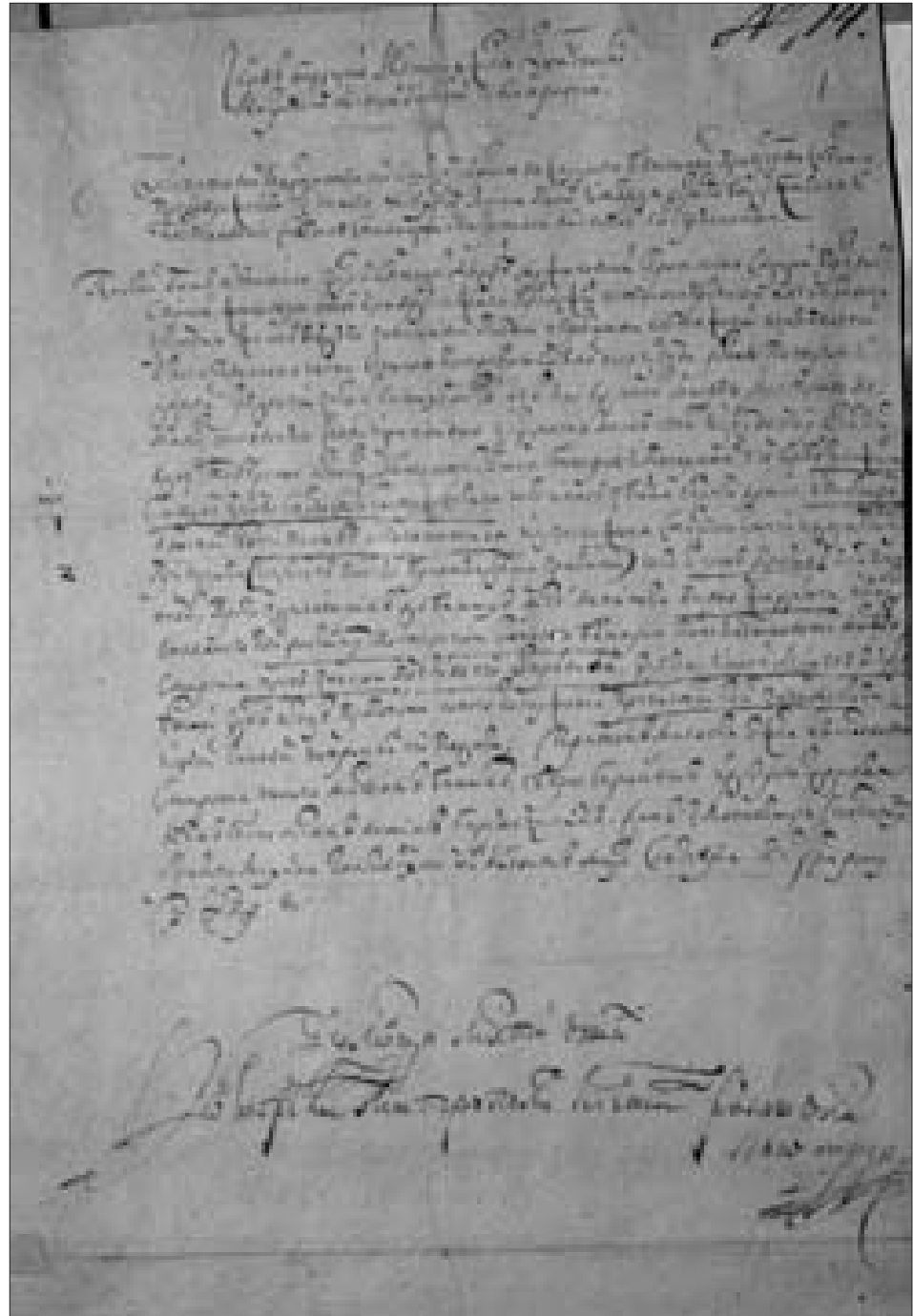
Розділ 6

Автографи
діячів української Церкви
(XVII–XVIII ст.)

6.1

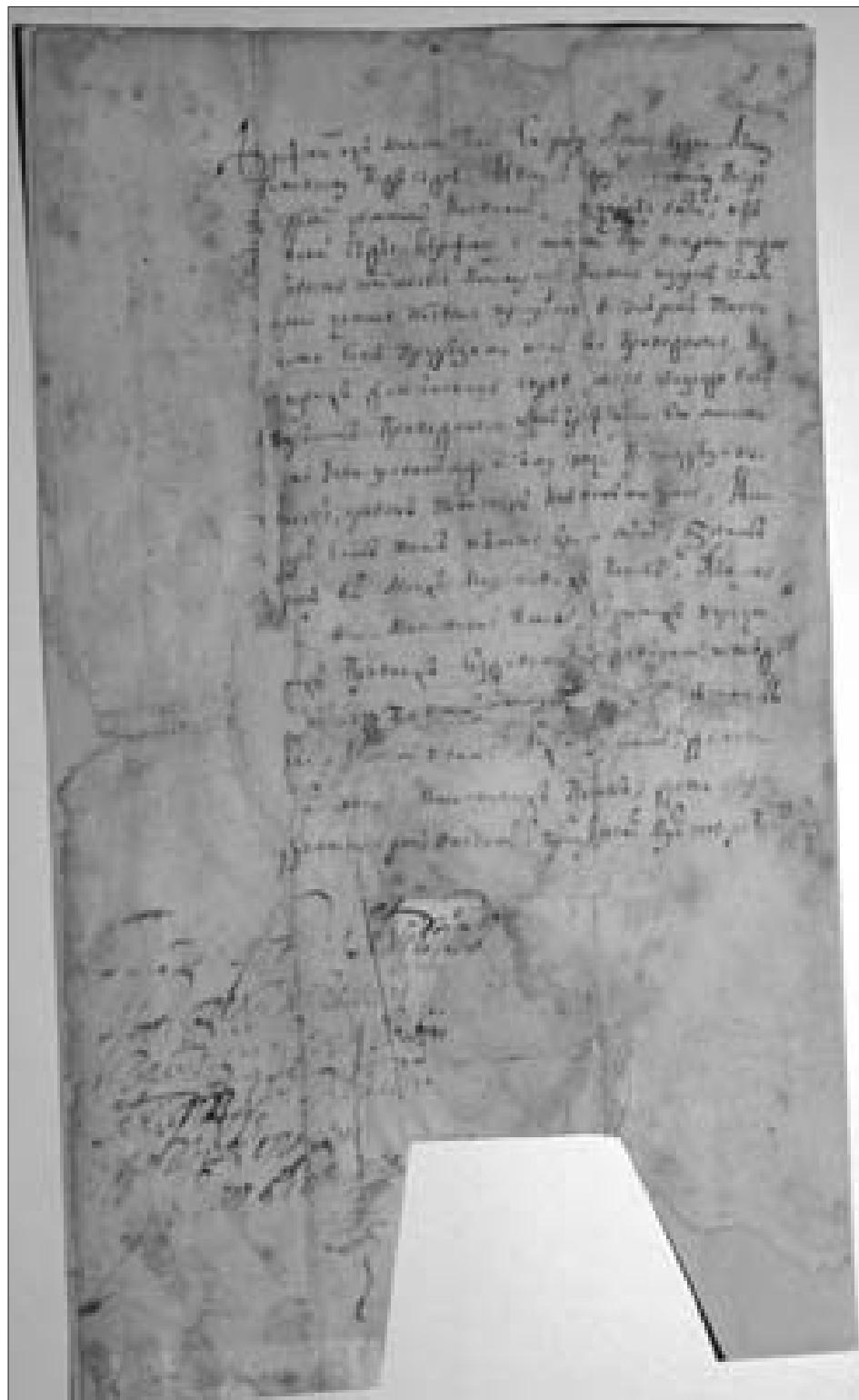

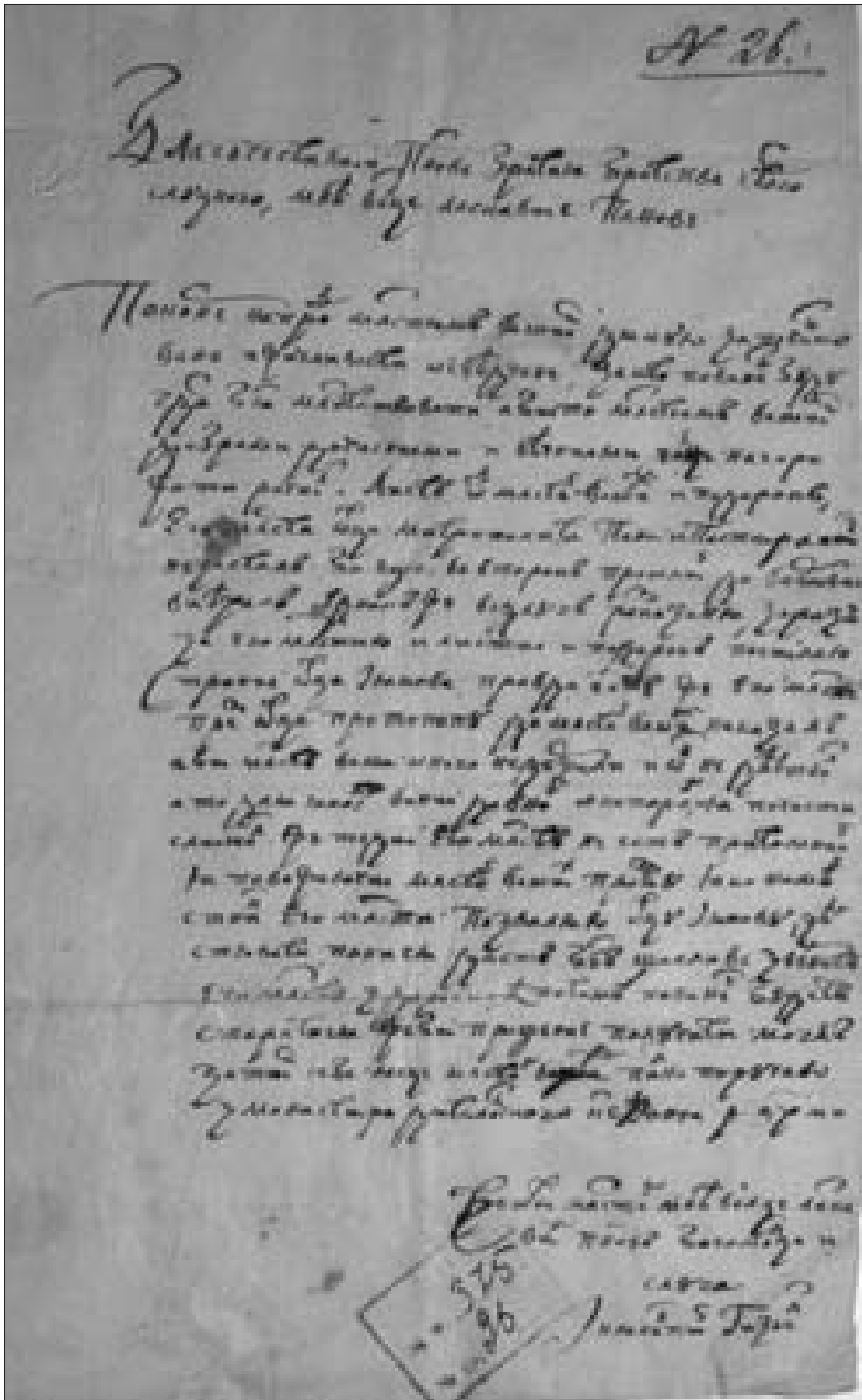

6.3

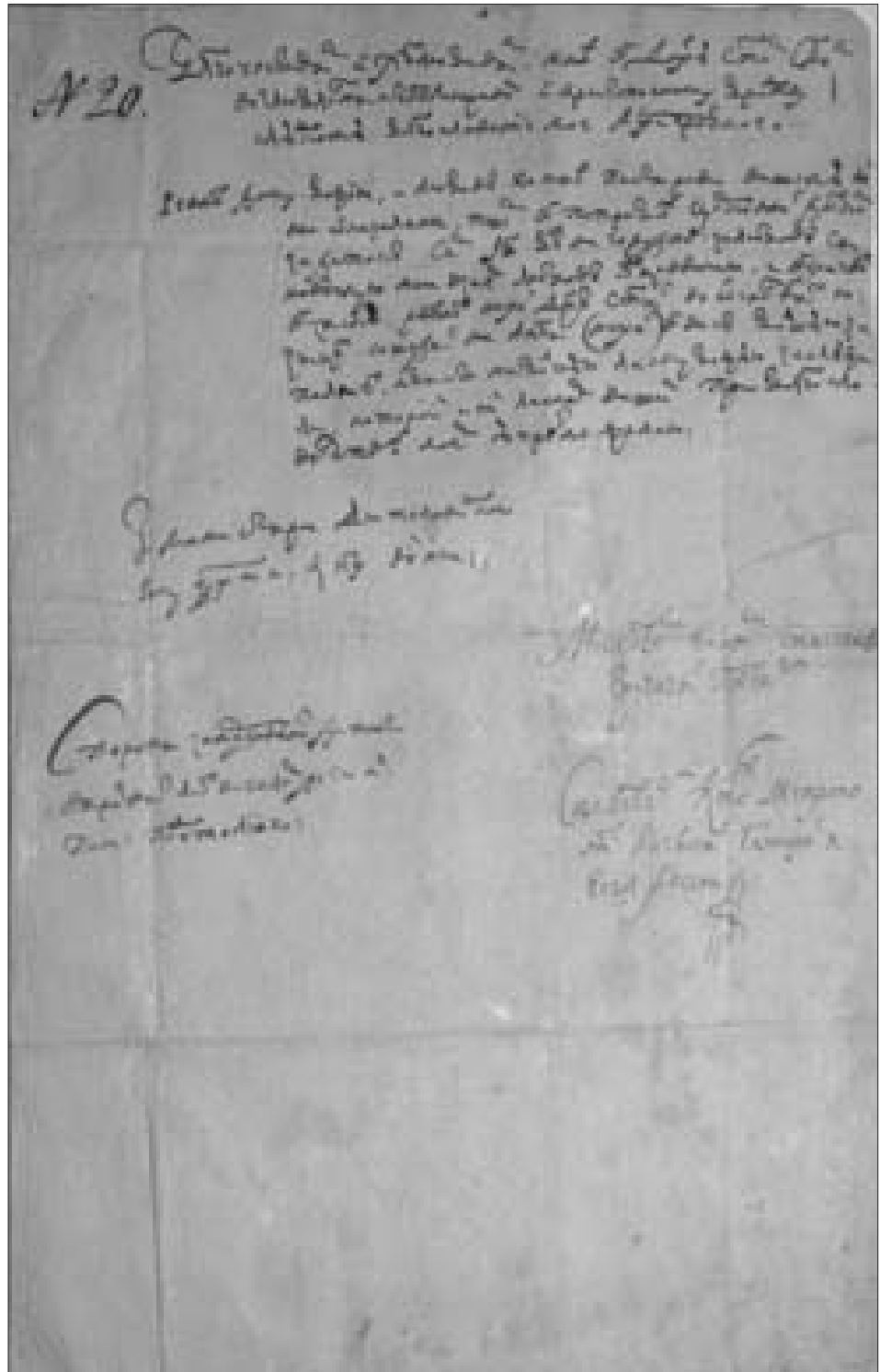

6.7

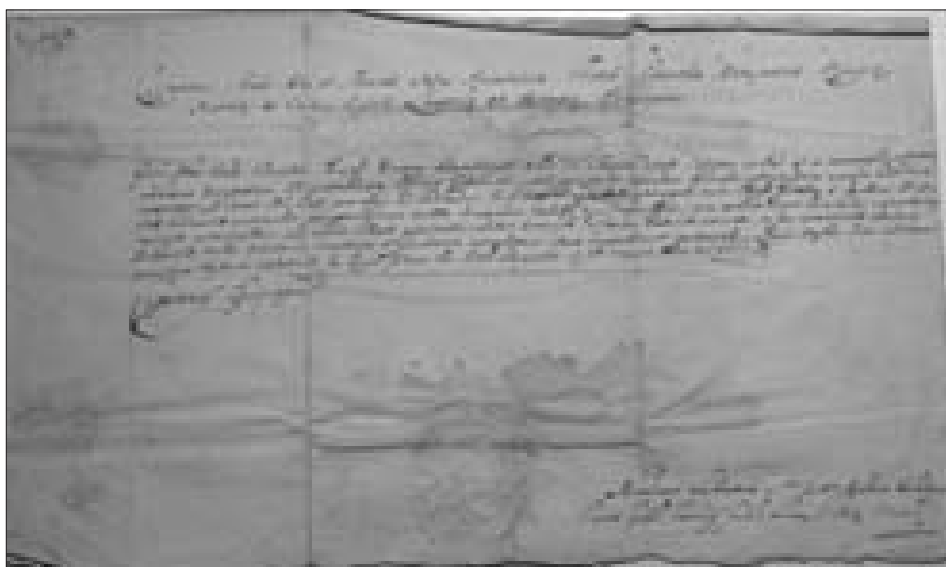

6.5

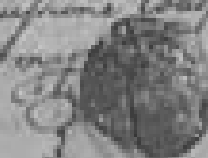
6.8

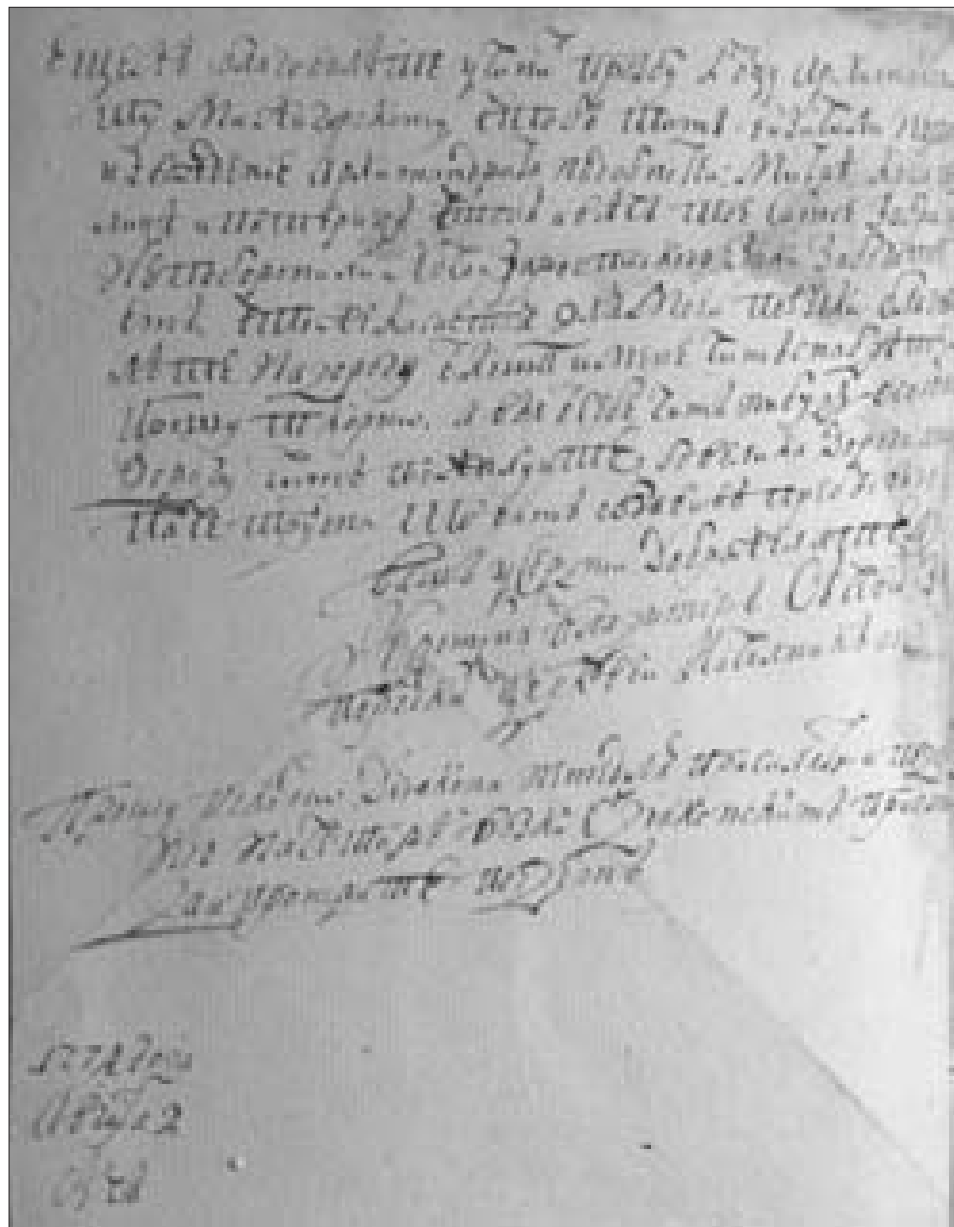

6.10

3

quarta eorundem parte mihi reservata tunc reli-
 quas partes fideliter Vno Coadjuto meo referam,
 Denique Diocesanas Congregationes singulis annis
 intra limites ejusdem Diocesis celebrari curabo
 nec permittam haec omnia fieri, adimpleantur
 Executionem mandentur illas injustas exco-
 munitates aut protestationes rationes quarum aut alia-
 rum unquam, sine integram fidelitatem veram
 sinceritatem, profectum amorem, debitam grati-
 tudinem, et sinceram venerationem tempore loci
 et occasionis universis tunc ea animis qua verbis
 qua factis demonstrabo sicque omni religio quo
 populo modo ac forma sub fide honore et
 conscientia spondeo et pollicero atque in eorun-
 dem fidem praesentes sigilla meae commu-
 nitas propria subscripti manu Datum Var-
 saviae die quarta mensis Februarii Millesimi
 septingentesimo sexagesimo octavo Anno
 Leo Bapstus Episcopus Leopoldi, Metropolitae hujus
 et Joh. Baptistae de non Archidiaconi hujusmodi
 cum Felice Campione Coadjuto atque Laurentio
 non Generalibus

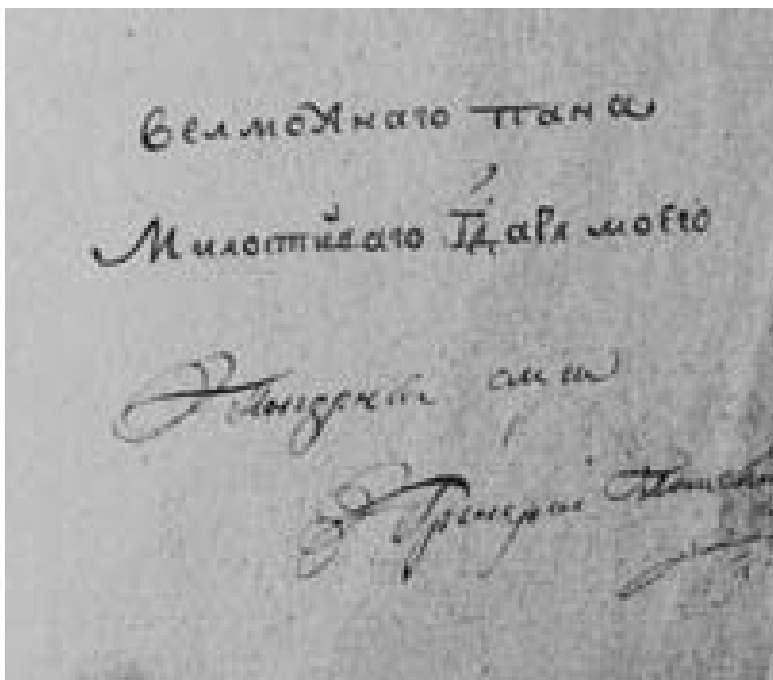

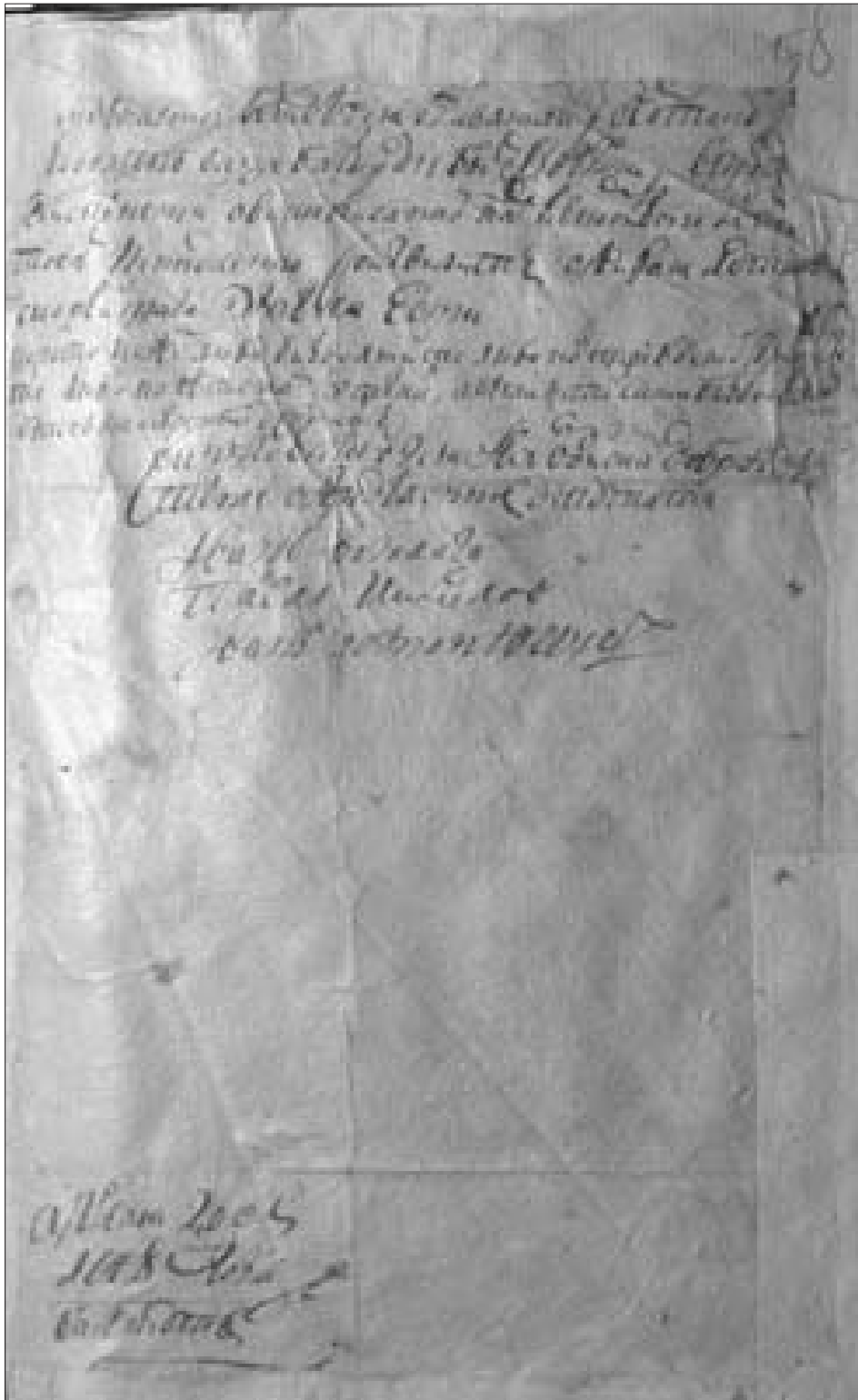

6.11

Розділ 7

*Запорозькі автографи
(XVIII ст.)*

7.1

17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

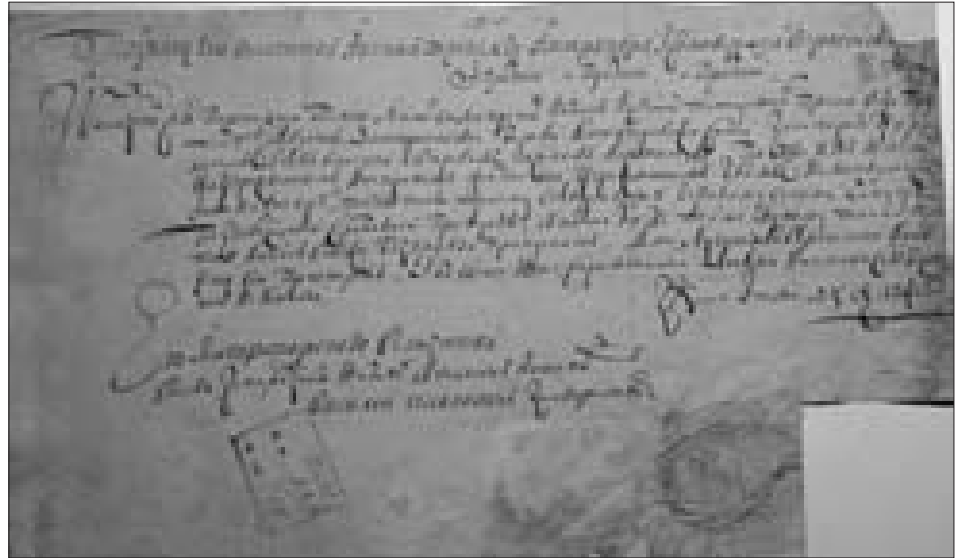
7.2 (початок)

28. *Handwritten text in a cursive script, likely a list or inventory of items, possibly related to the exhibition mentioned in the header. The text is dense and difficult to decipher due to the handwriting.*

Handwritten signature or name.

Handwritten notes or additional information at the bottom left of the page.

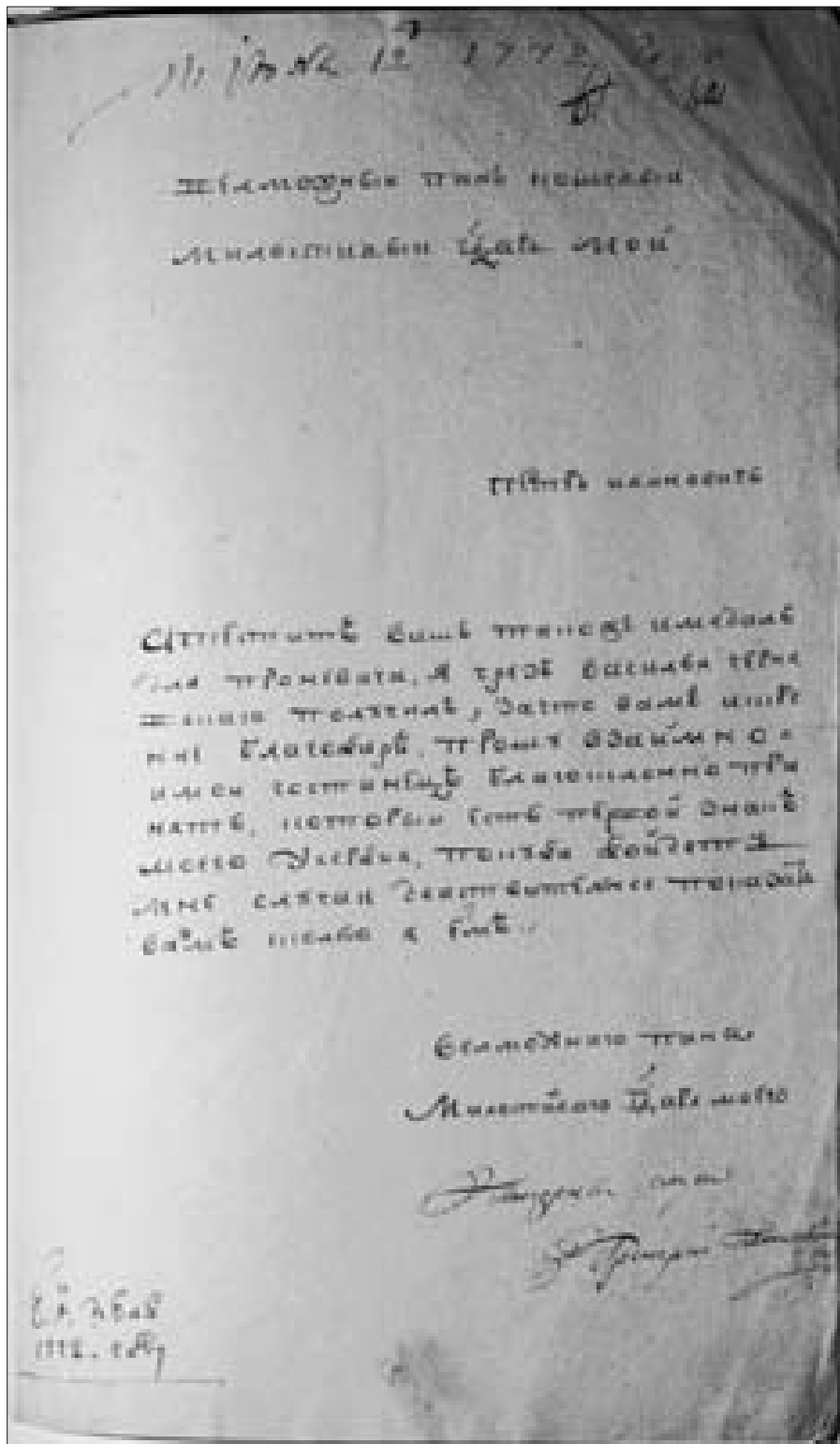
7.2 (закінчення)

7.3.1

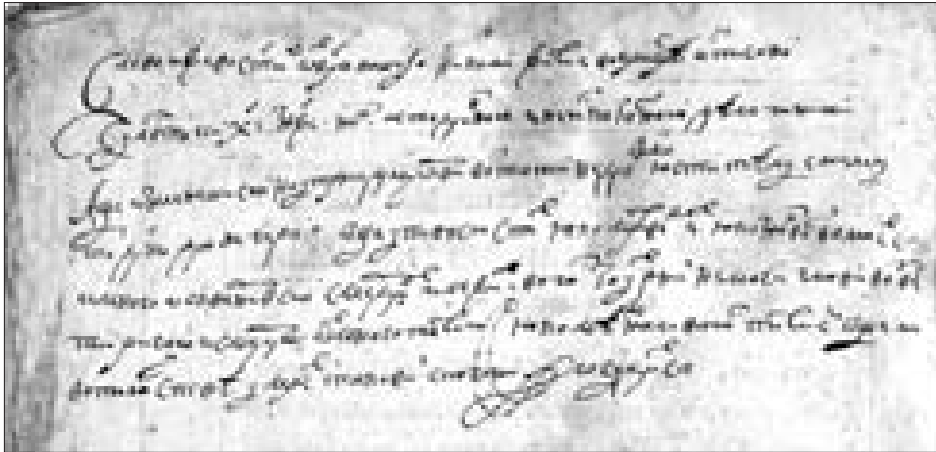
7.3.2

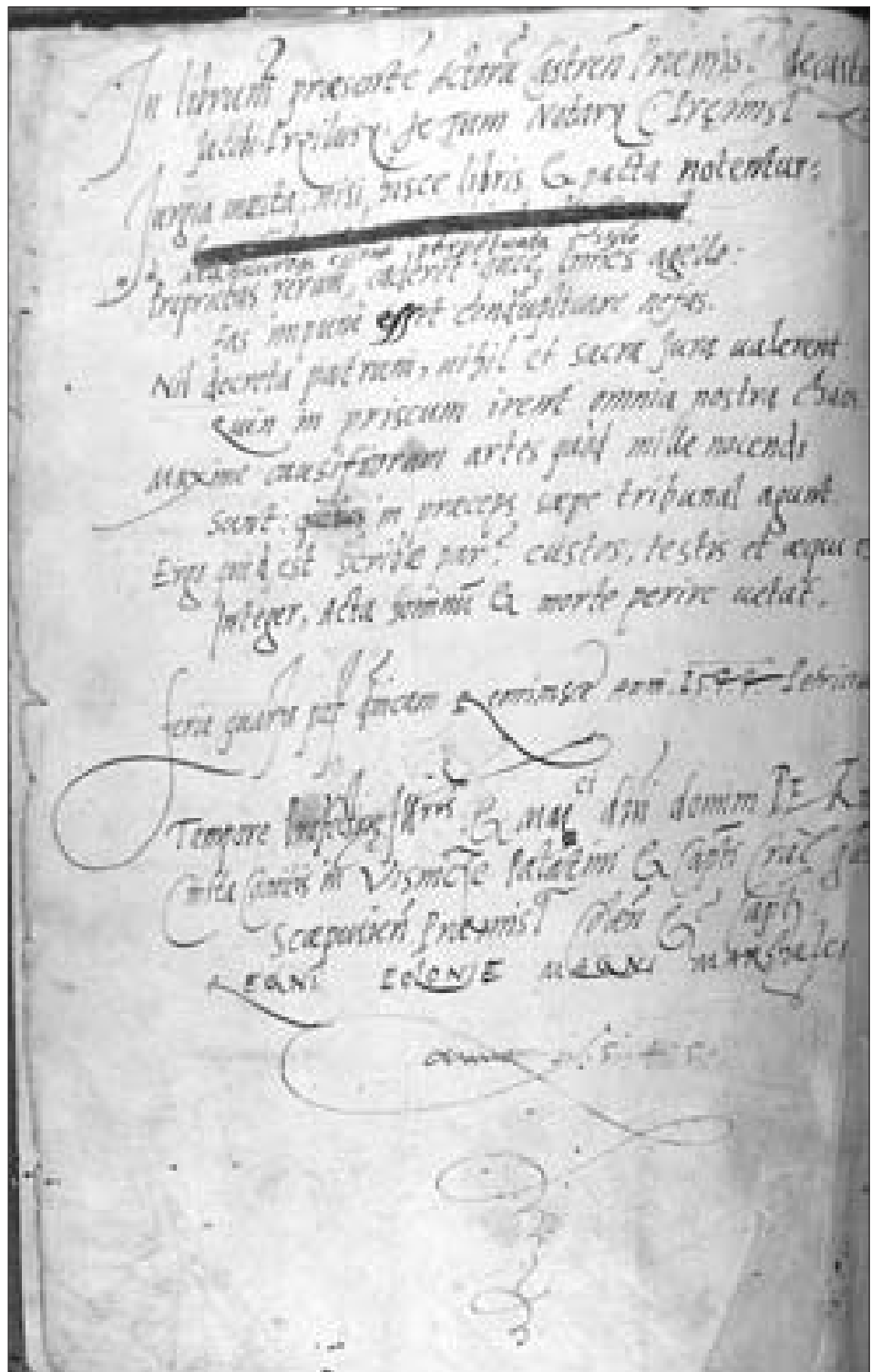

7.4

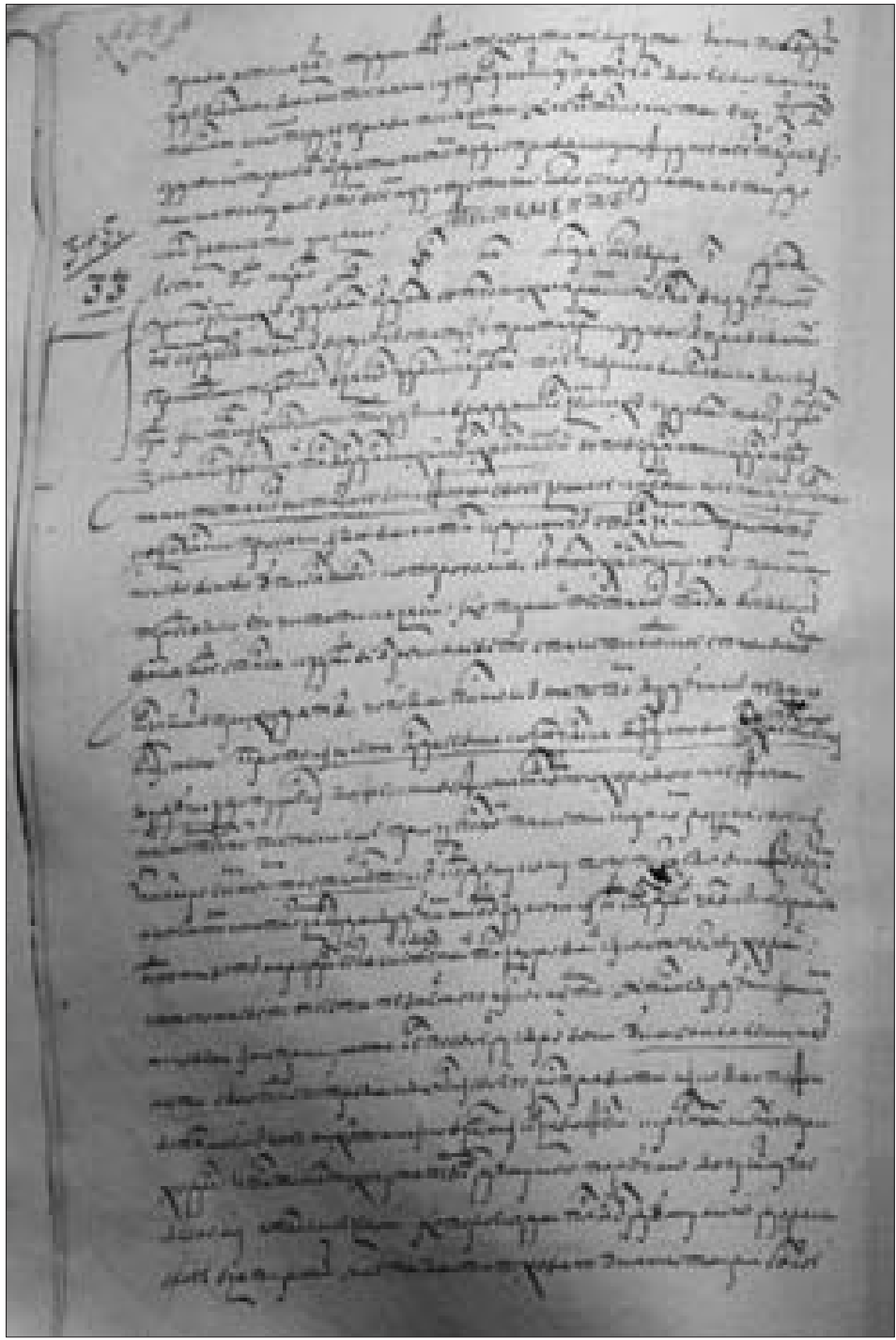
Розділ 8

Автографи повсякденності нового часу (XVI–XVII ст.)

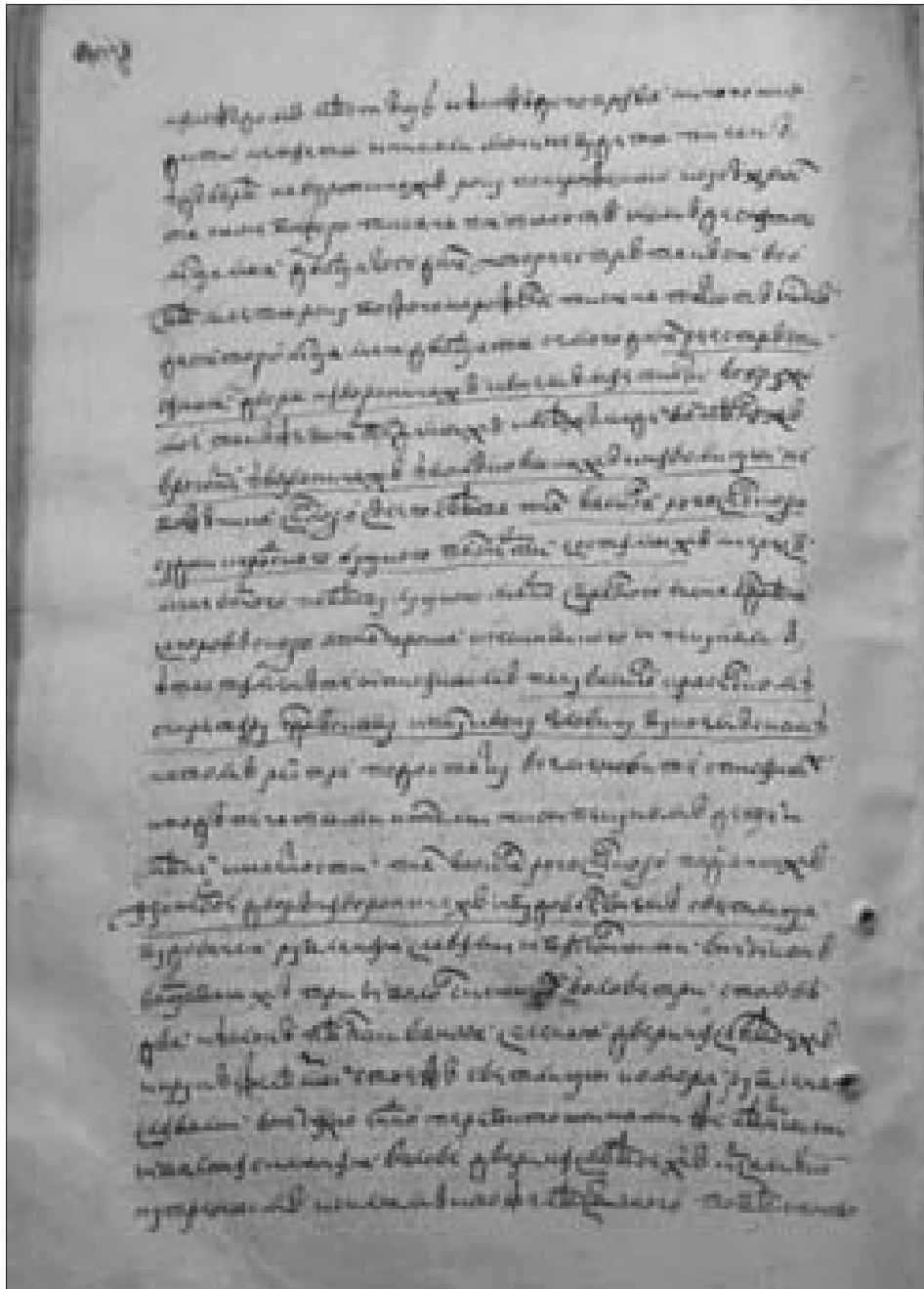

8.1

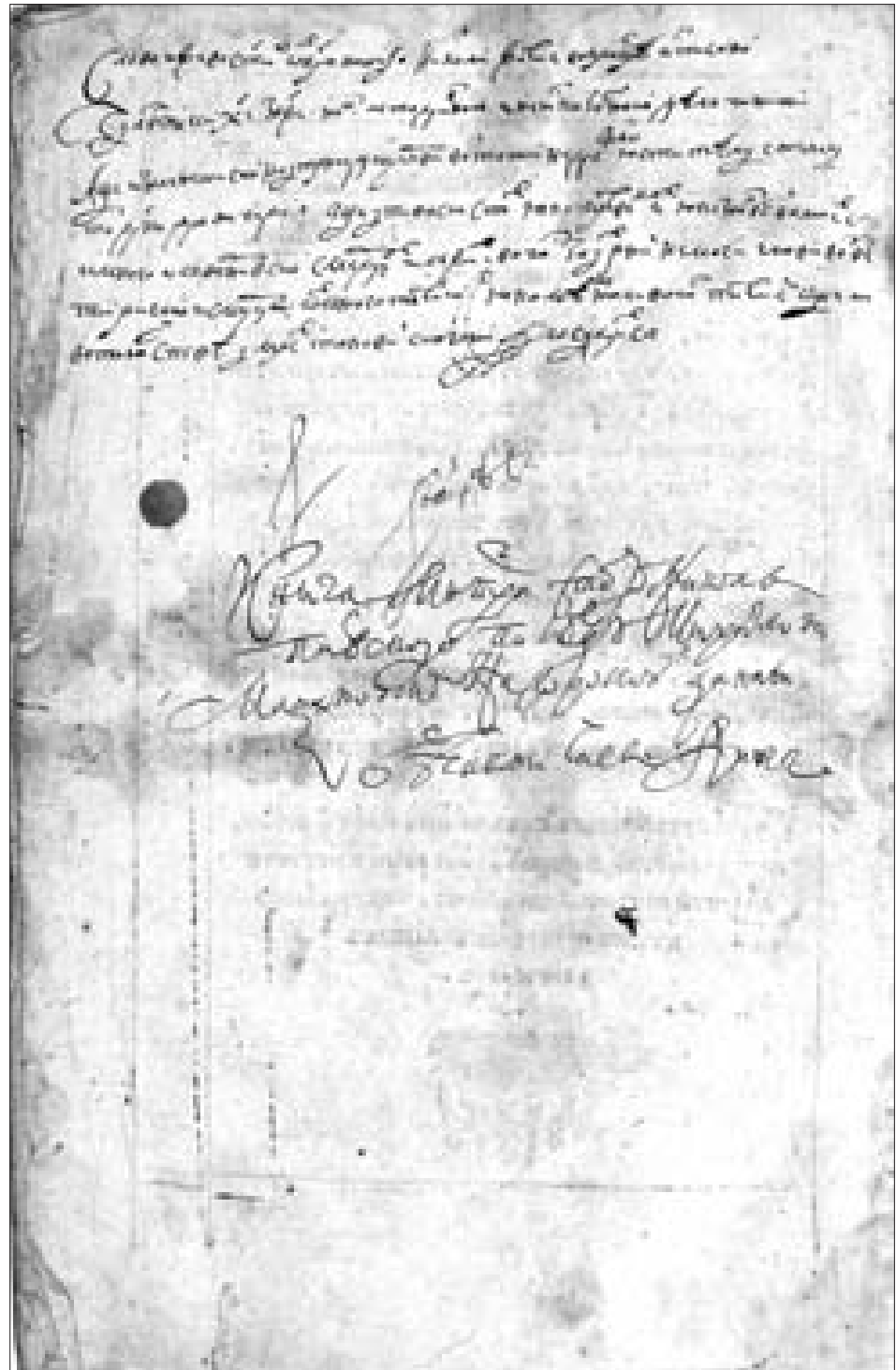

8.3

8.5

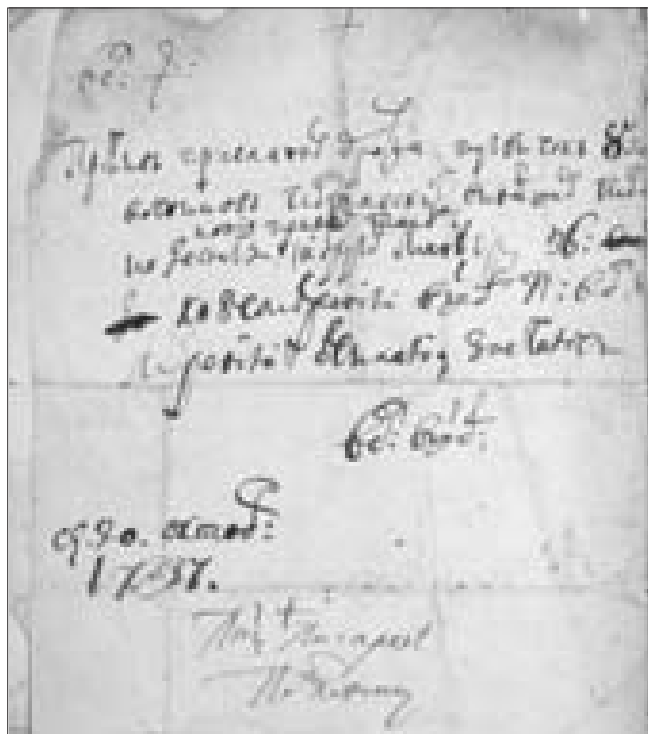
Розділ 9

Побутові автографи
XVIII ст.

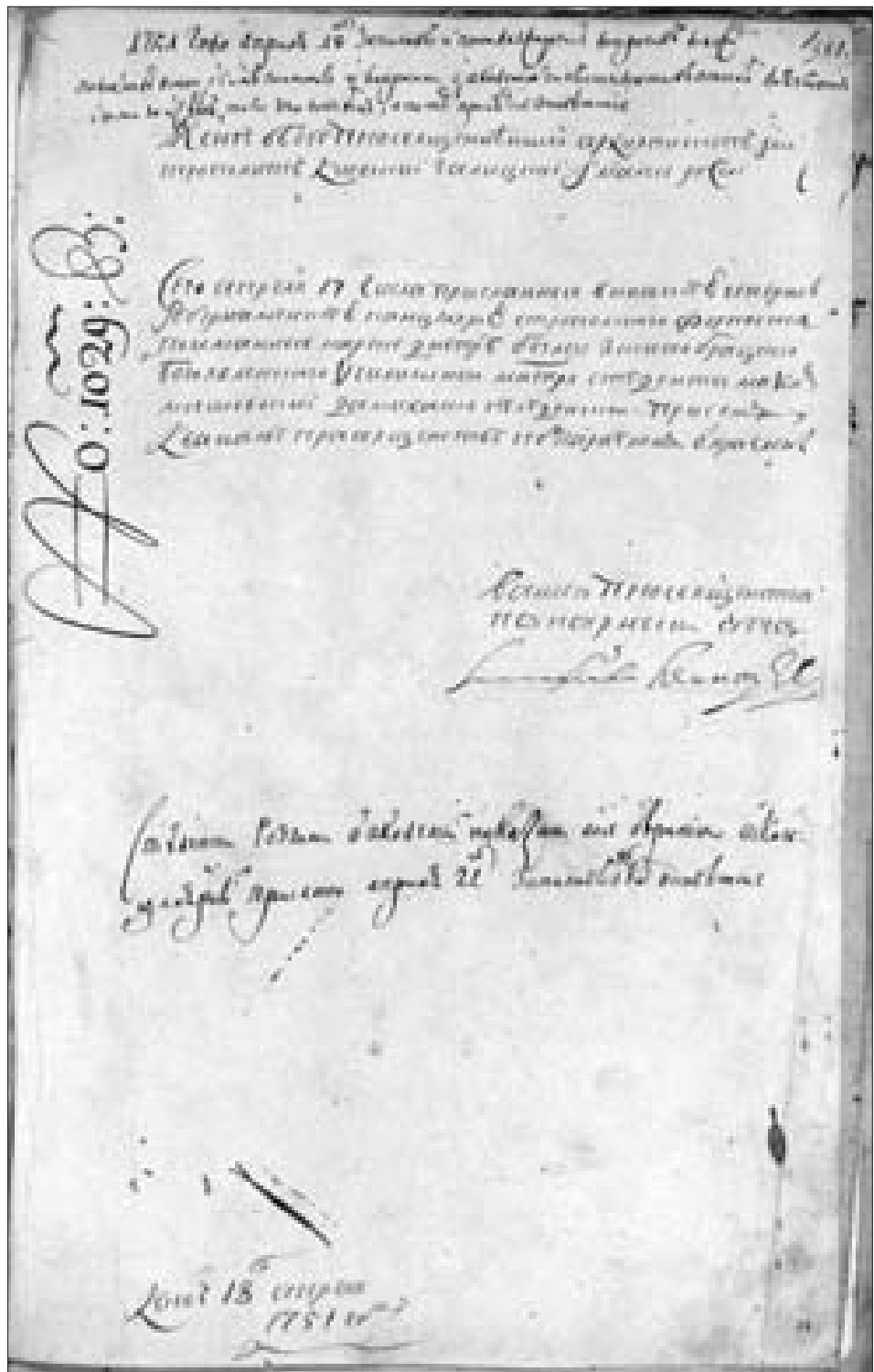

9.3 (початок)

9.3 (закінчення)

Дієторна Інструкція Готручка 1793
 Ця інструкція встановлює порядок дій
 в справі прохання про видачу паспортів
 на шлях до Польщі, Литви, Білорусії та
 інших країн, де перебувають українці.
 Для цього необхідно мати певні документи
 та заплатити певні гроші. Інструкція
 також вказує на те, що паспортів не видають
 тим, хто є підозрюваними в злочинах.
 Крім того, вказується на те, що паспортів
 не видають тим, хто є підданцями
 інших держав. Інструкція також вказує
 на те, що паспортів не видають тим,
 хто є підданцями Росії, але які хочуть
 виїхати за кордон. Інструкція також
 вказує на те, що паспортів не видають
 тим, хто є підданцями Польщі, Литви,
 Білорусії та інших країн, де перебувають
 українці.

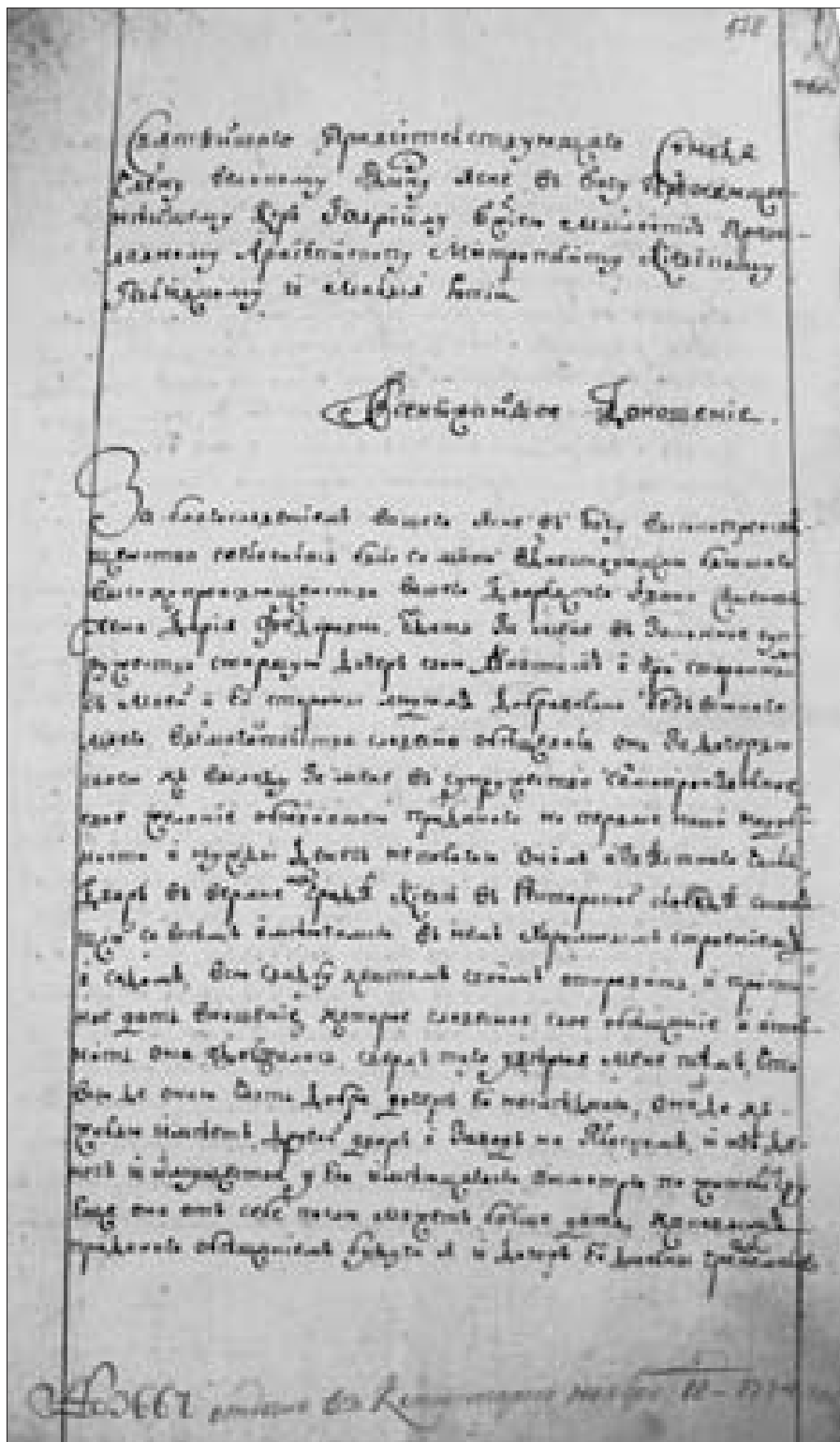
9.6 (початок)

Оце мого філат. (своє) колекціонне посвідчення
 писав. Належить їй відповідно до статті
 колекціонера (своє) колекціонне посвідчення
 (своє) колекціонне посвідчення. Кожному колекціонерові
 (своє) колекціонне посвідчення, яке (своє) колекціонне
 колекціонне посвідчення (своє) колекціонне посвідчення
 колекціонне посвідчення (своє) колекціонне посвідчення
 колекціонне посвідчення (своє) колекціонне посвідчення
 колекціонне посвідчення (своє) колекціонне посвідчення

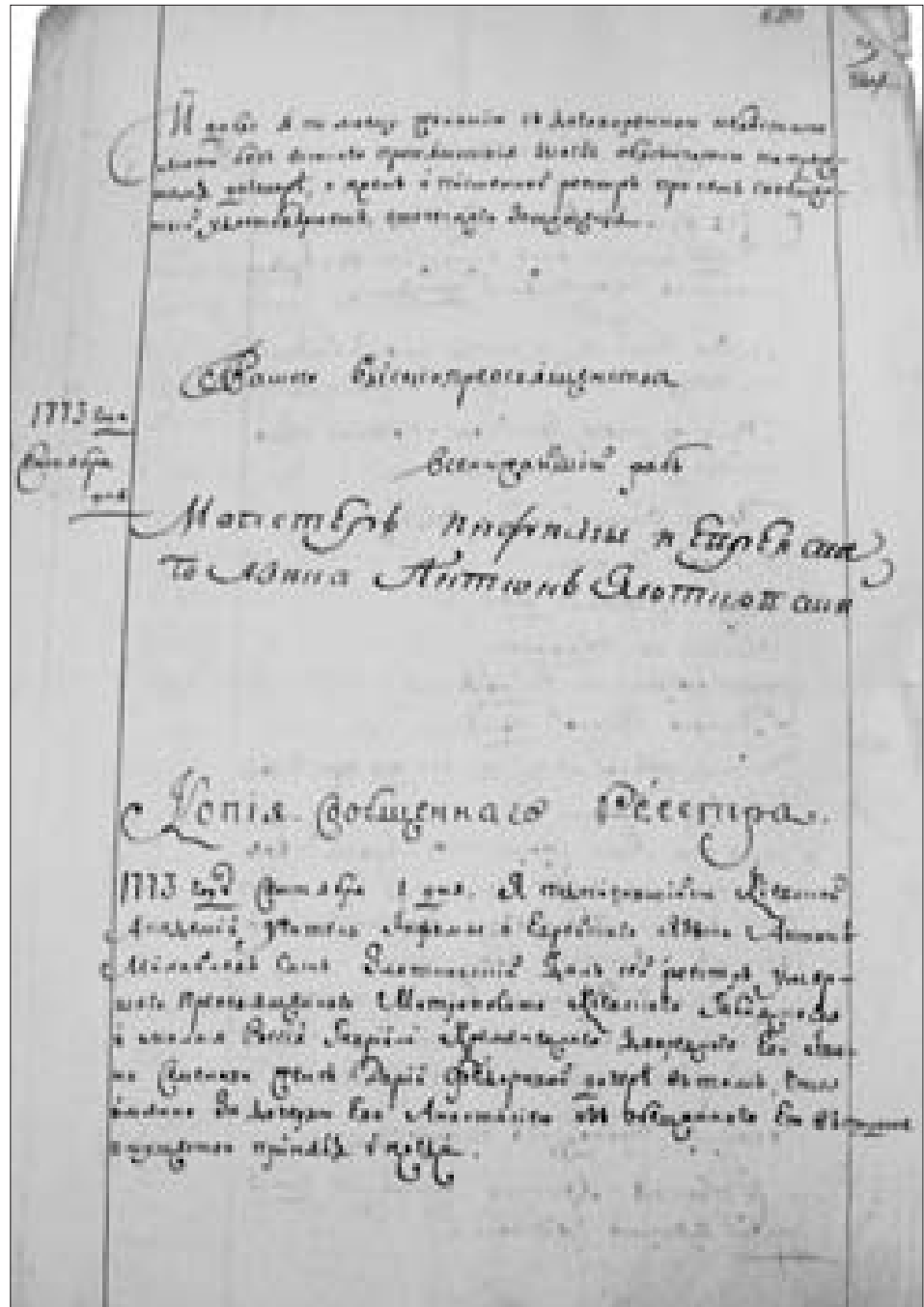
Колекціонне посвідчення
 (своє) колекціонне посвідчення
 (своє) колекціонне посвідчення

Колекціонне посвідчення
 (своє) колекціонне посвідчення
 (своє) колекціонне посвідчення

9.6 (закінчення)

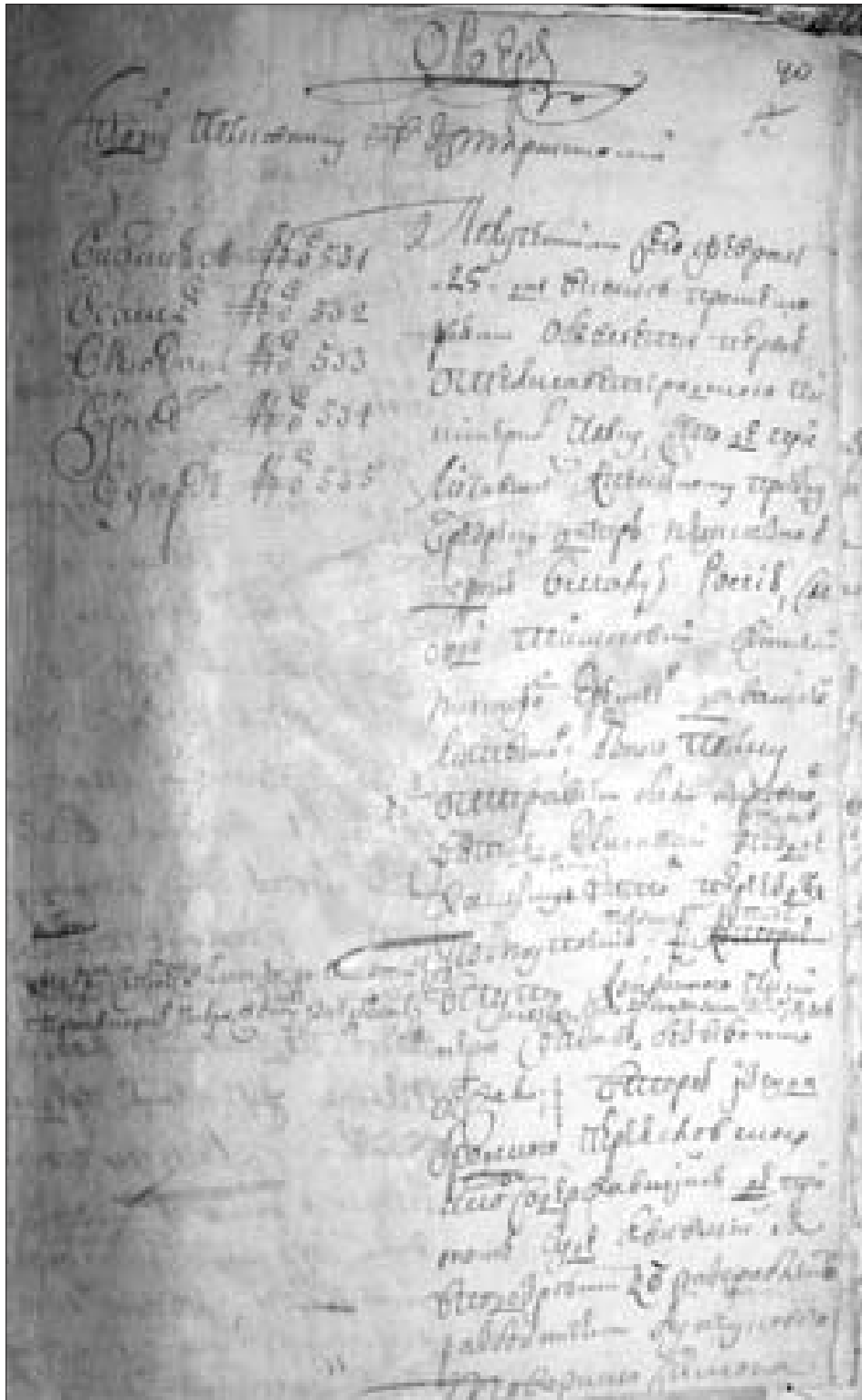

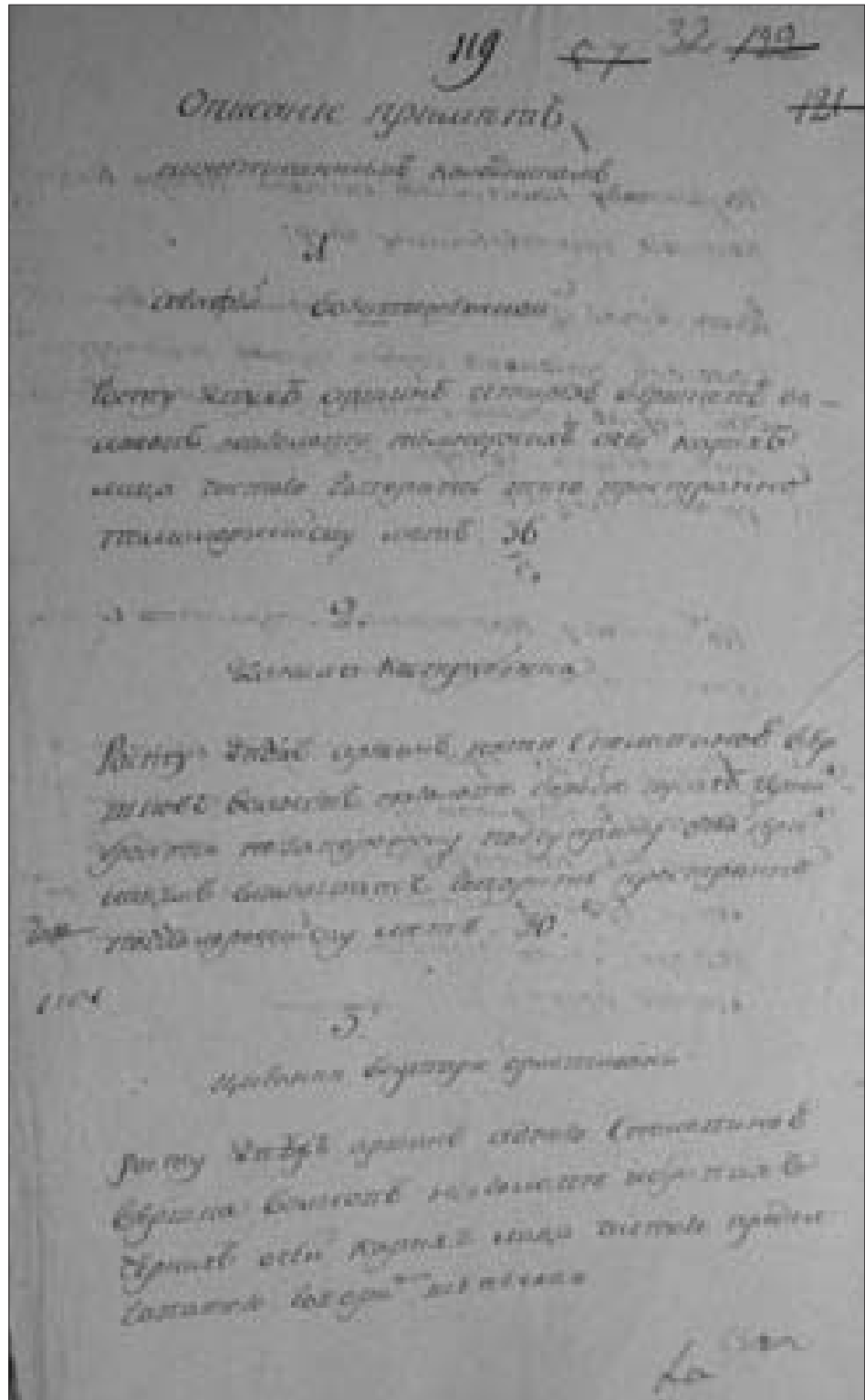
9.8.1

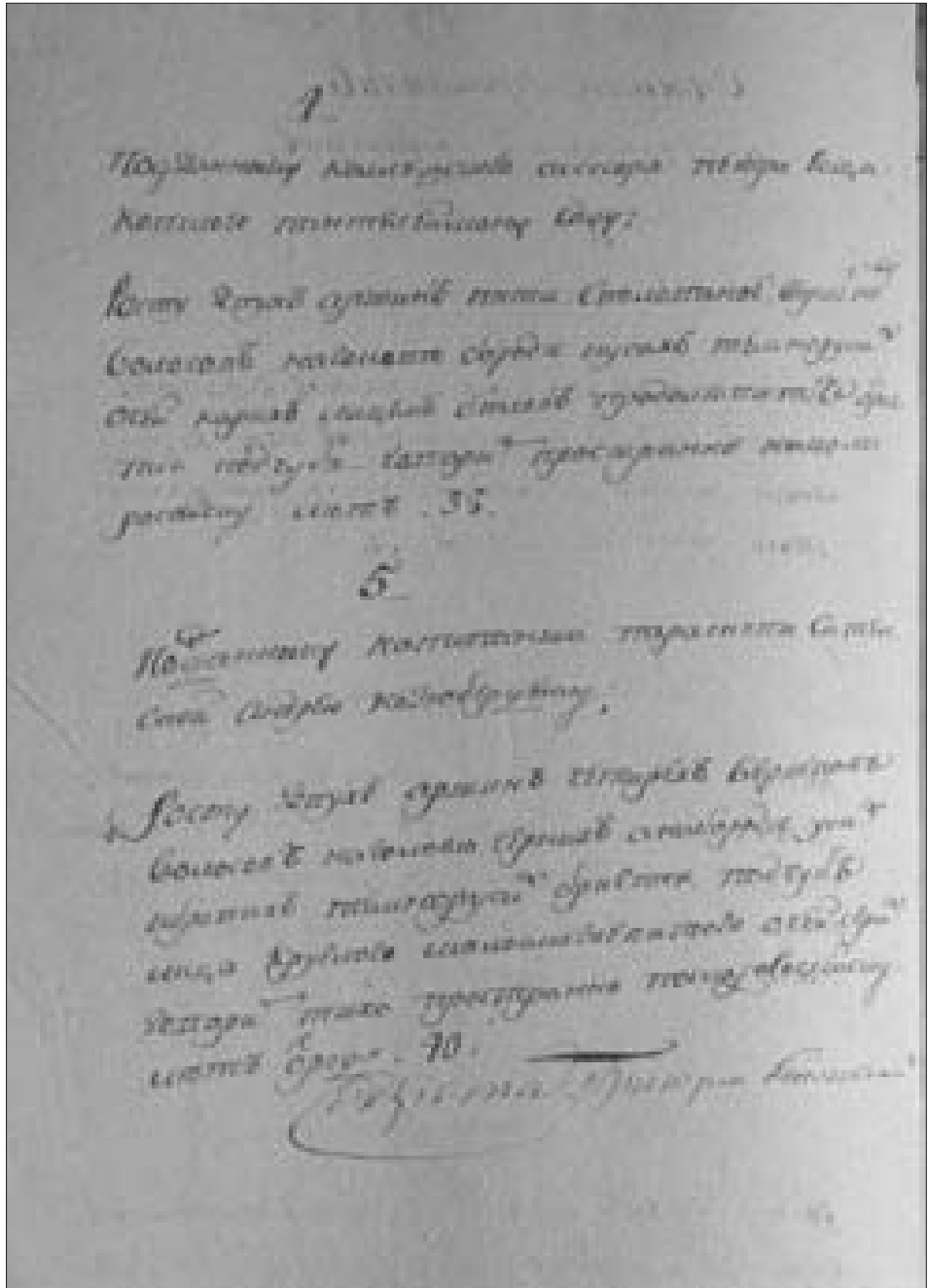
9.8.2

[Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript or letter. The text is dense and fills most of the page. There are some markings on the left margin, possibly a list or index. The handwriting is somewhat faded and difficult to read precisely.]

9.12 (початок)

9.12 (закінчення)

Розділ 10

*Аматорські малюнки
серед діловодних автографів
XVI–XVIII ст.*

10.1.1

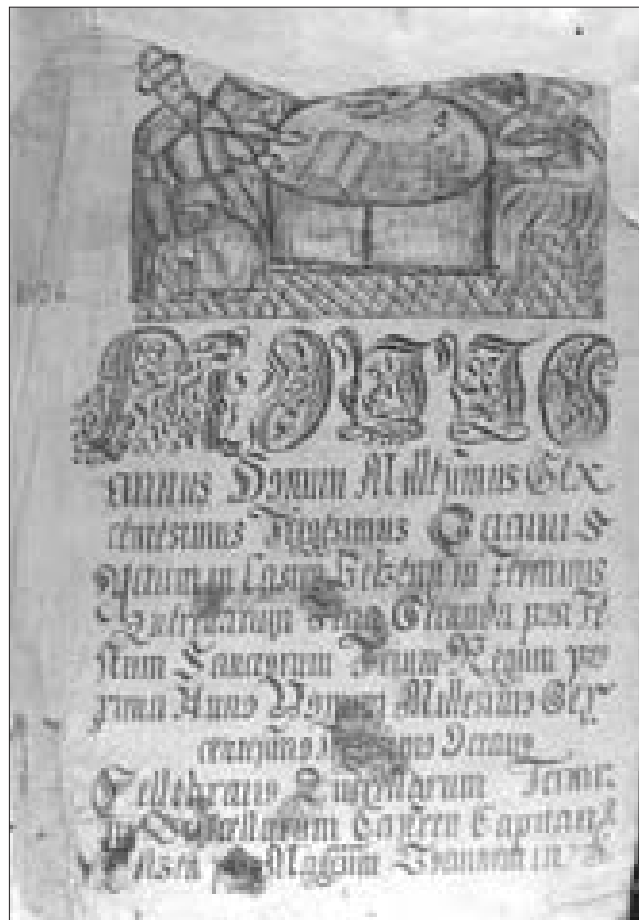
10.2

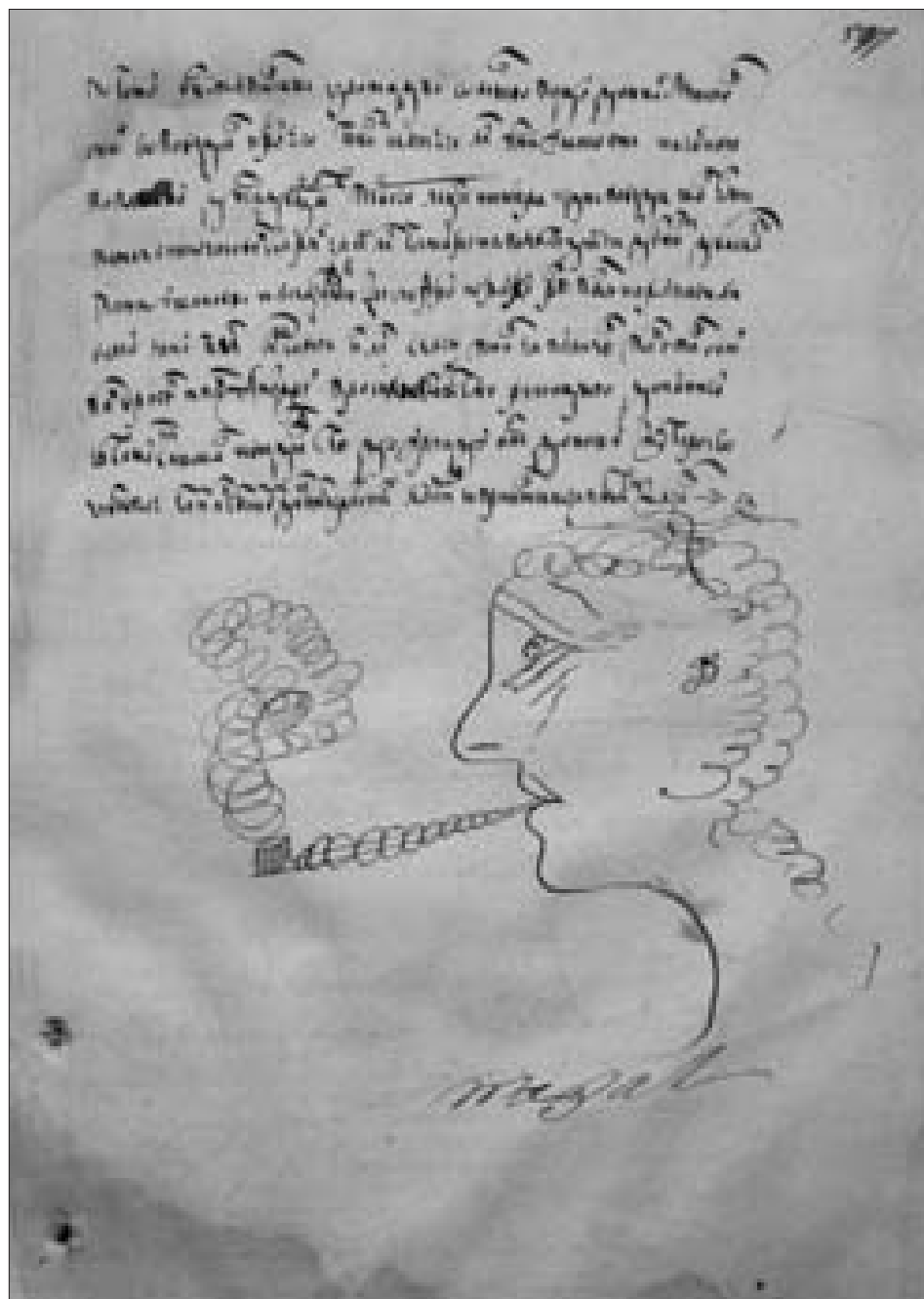
10.3

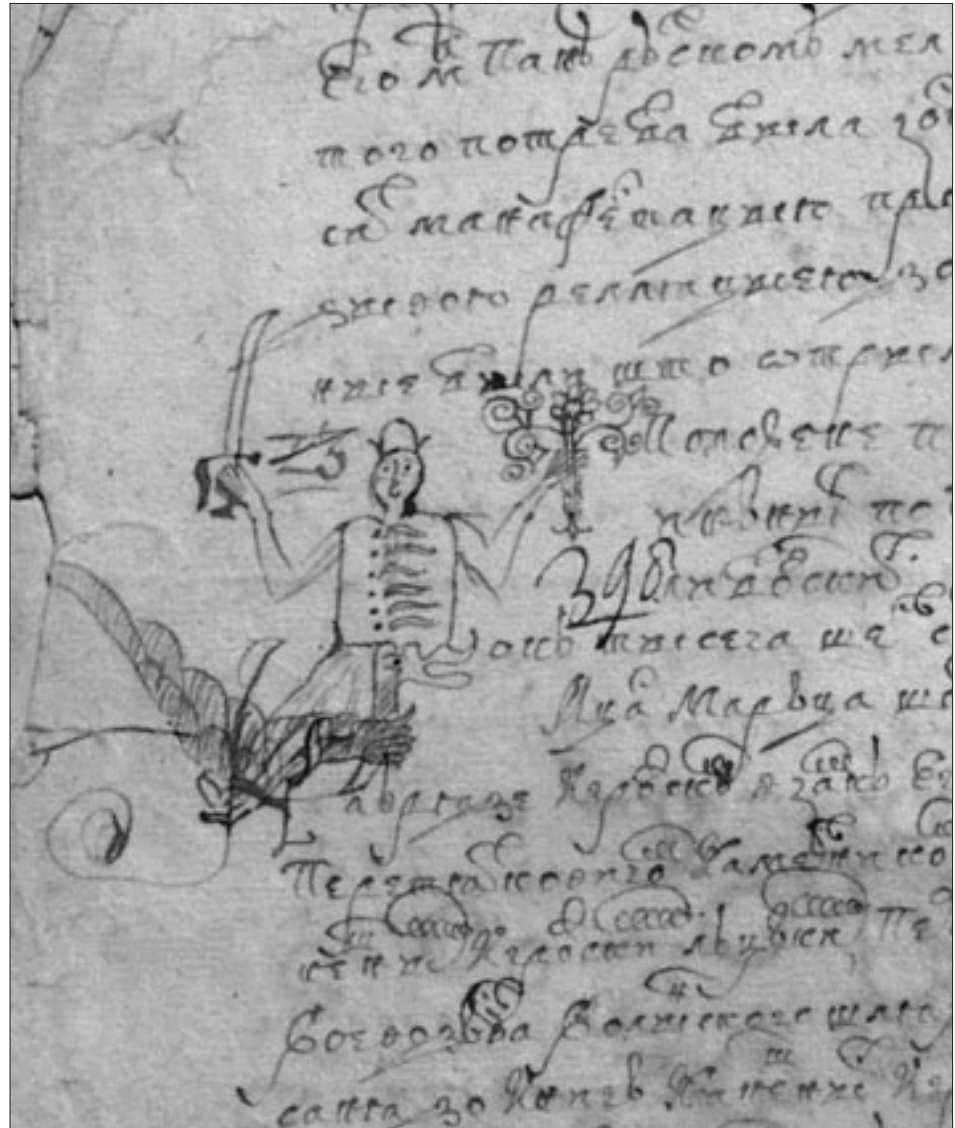
10.4

10.5

10.6

10.7

10.9

10.10

10.11

10.12

10.13

10.15

Розділ 11

*Сатиричні та жартівливі
малюнки-автографи*

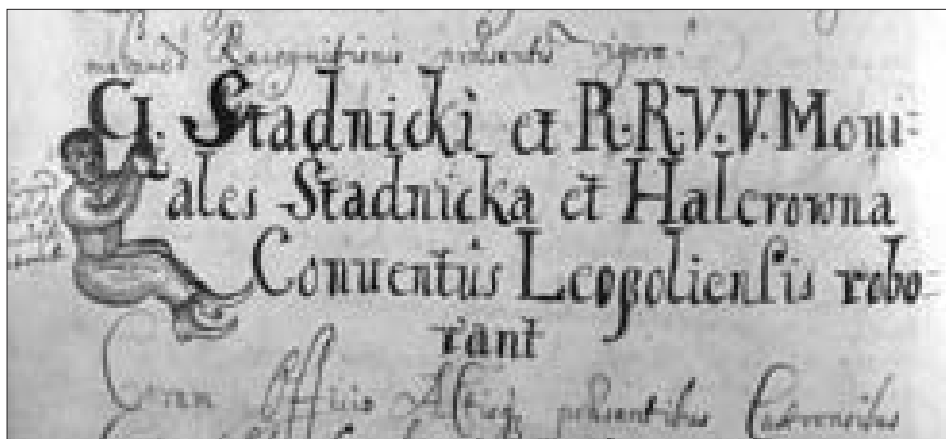
11.1

11.2

11.3

11.5

11.4.1

11.4.2

11.6.1

11.6.2

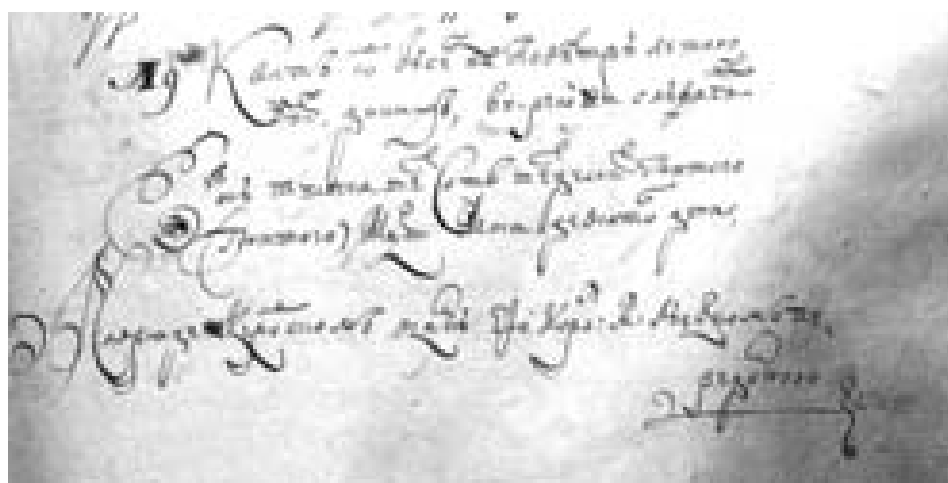
11.7

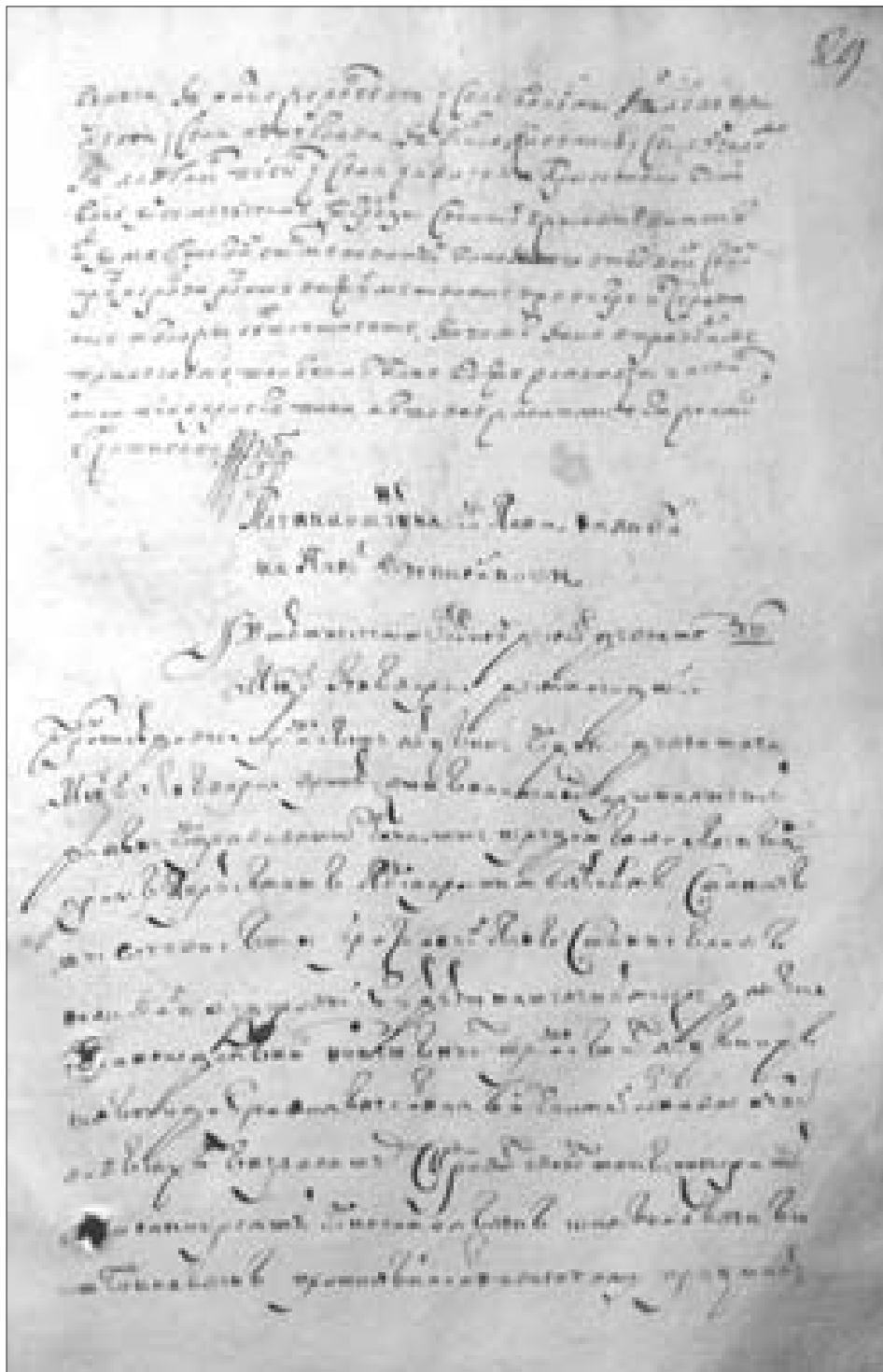

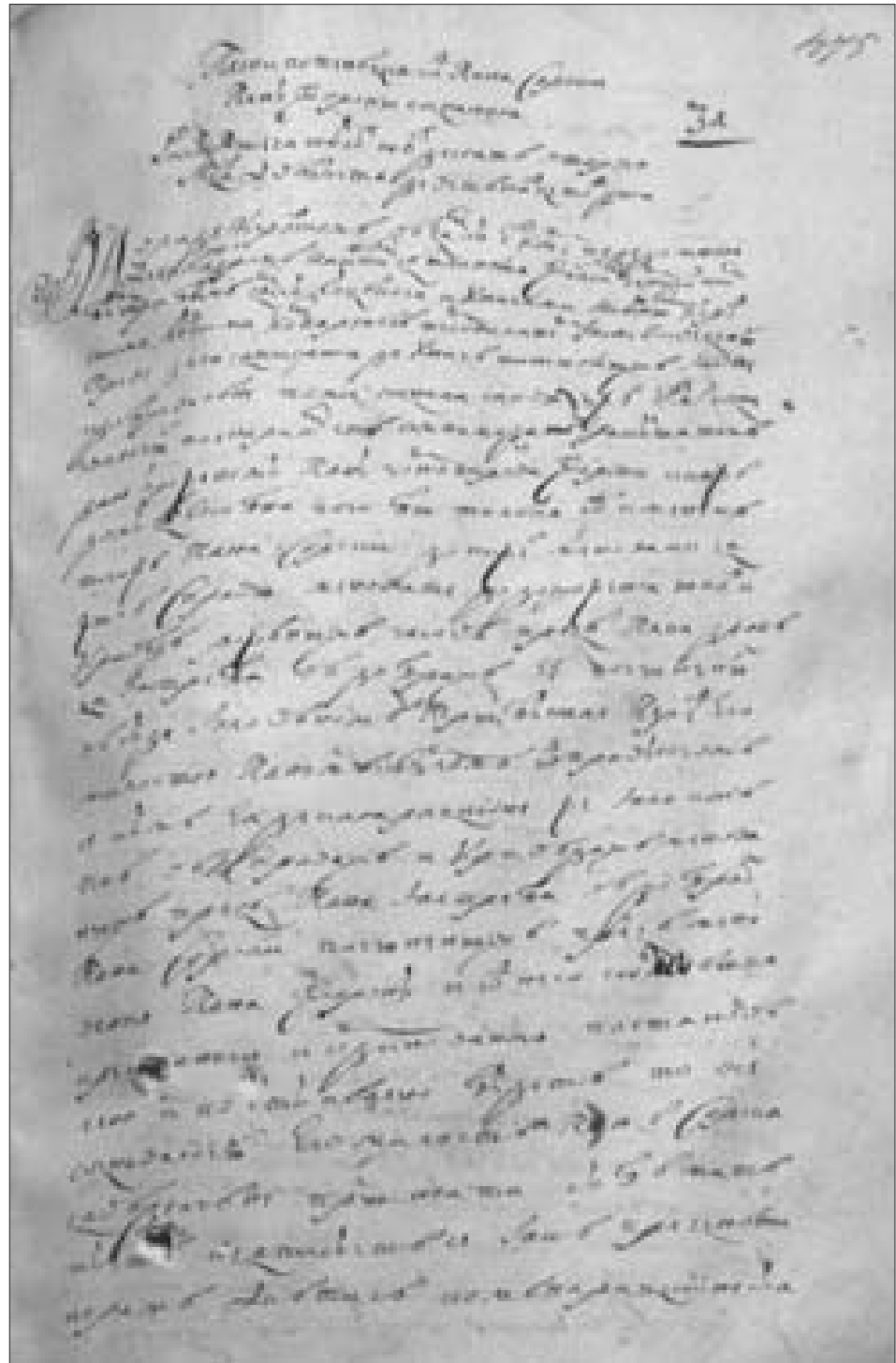
Розділ 12

Палестрантські автографи XVII ст.

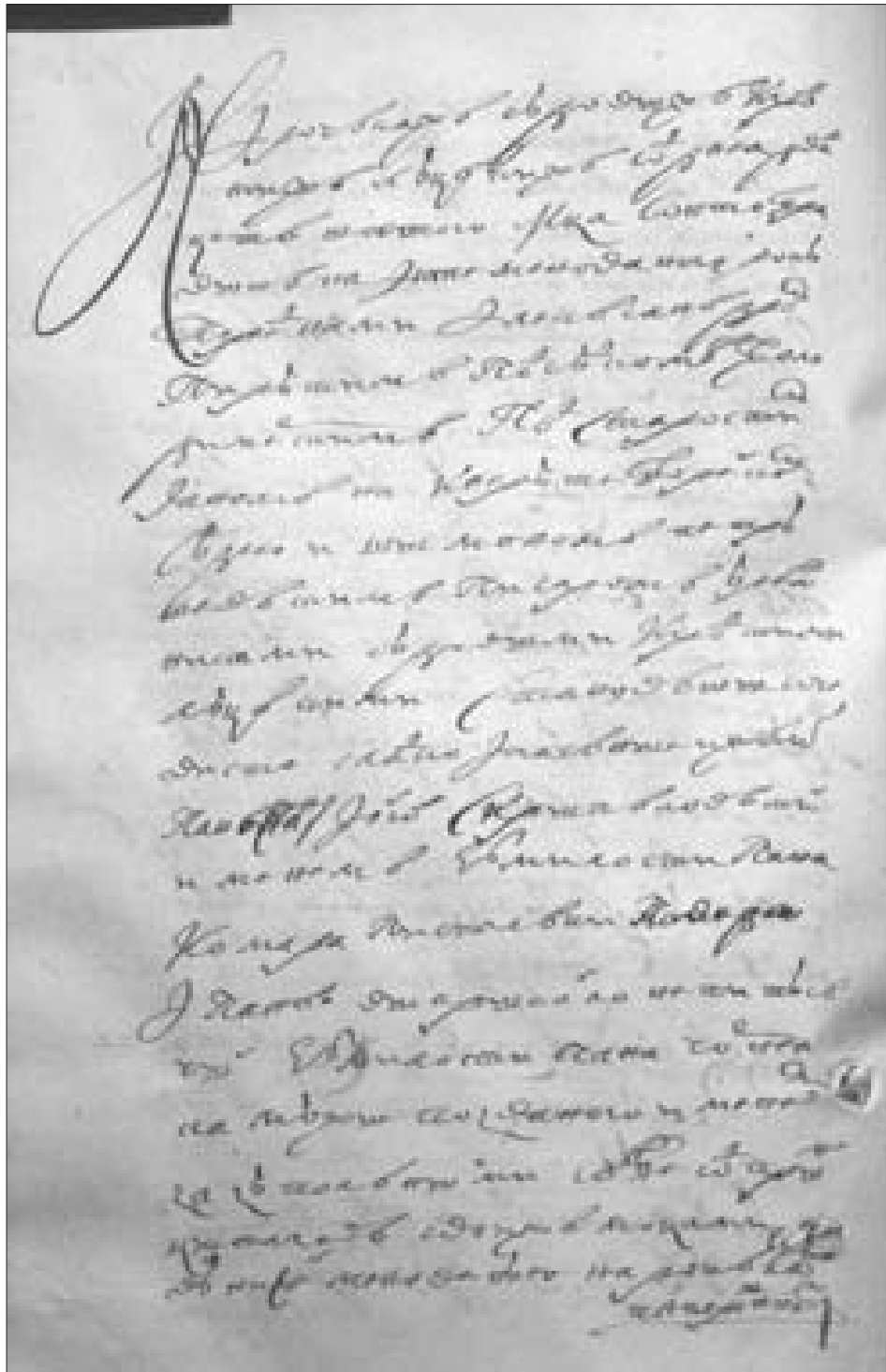

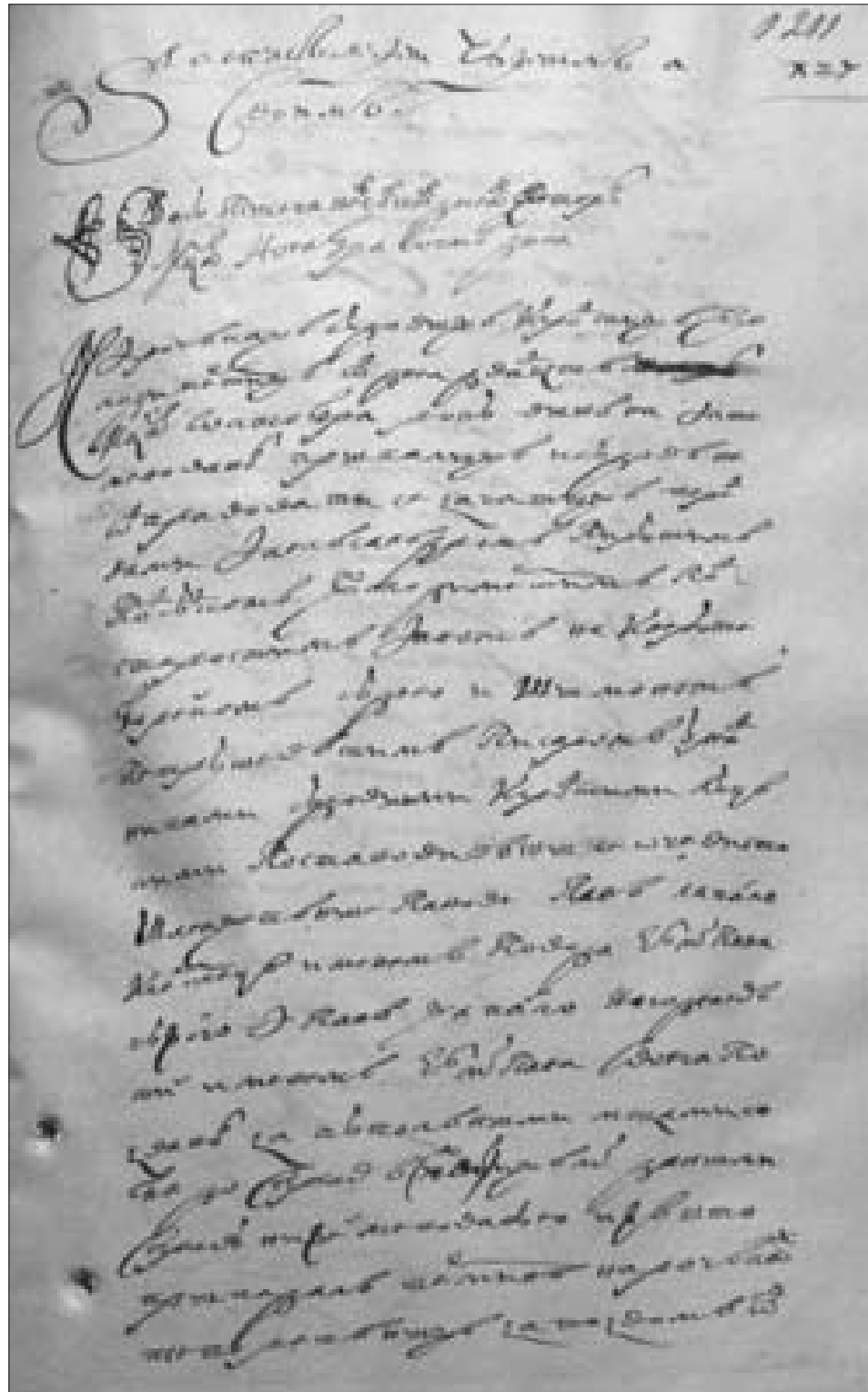
12.1

12.2

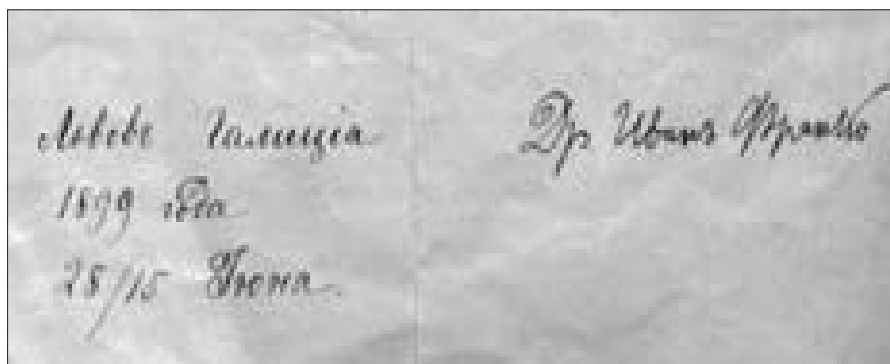
12.3

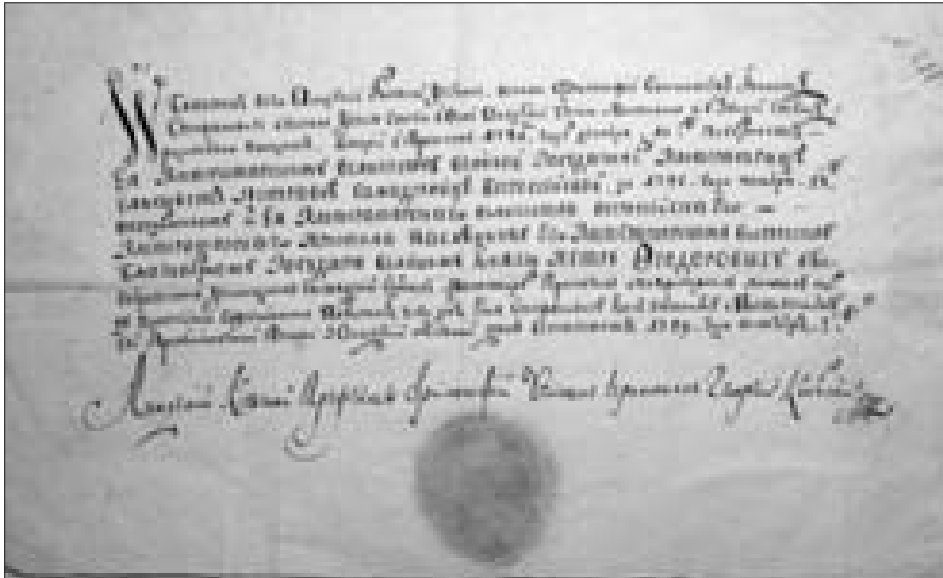

[Handwritten text in German, likely a manuscript or letter, written in a cursive script. The text is dense and covers most of the page. It includes several lines of text, some starting with 'Ich' or 'Sie', and ends with a signature and a date.]

Розділ 13

Автографи громадських та культурних діячів України (XIX–XX ст.)

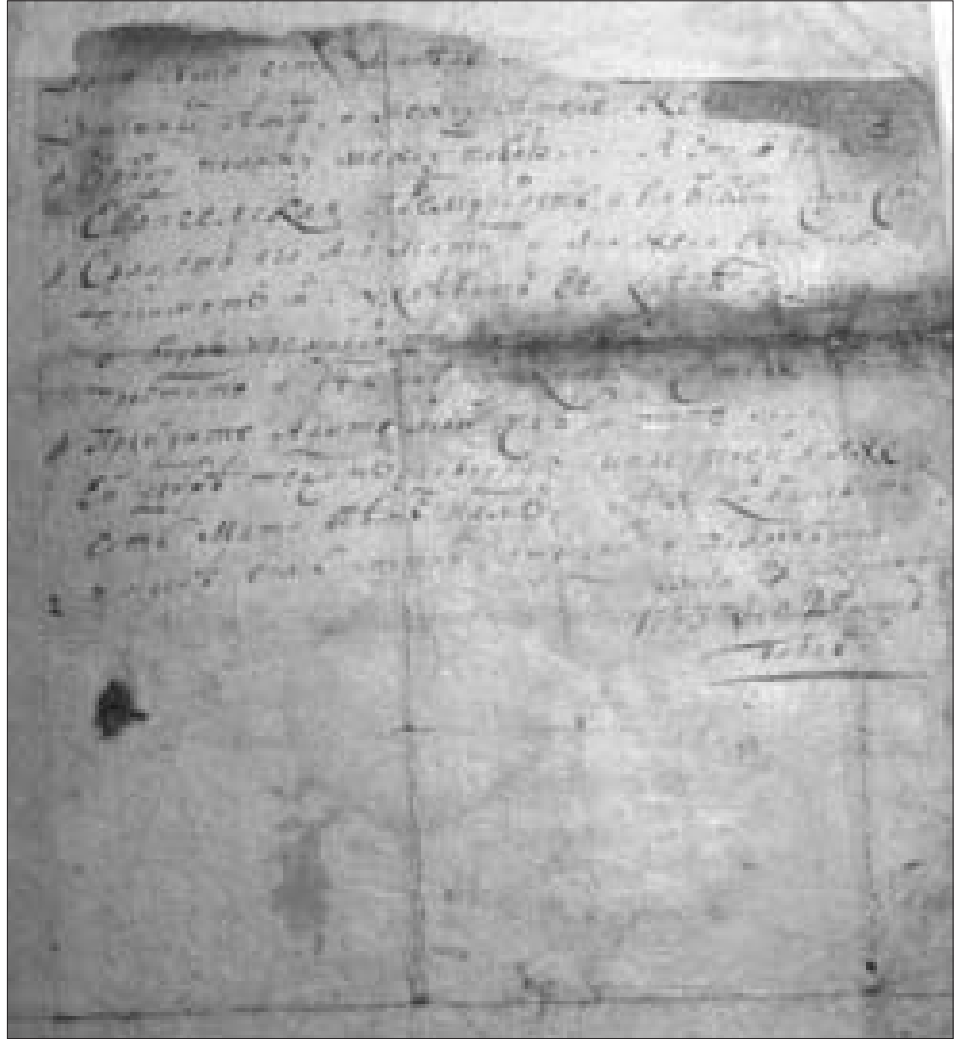

13.1

13.2 (початок)

13.2 (закінчення)

23

Другий мій дідусь і дідуся!

Пам'ятаю дуже добре коли був у вас
 в Костополі, була менше ніж 100, перше
 до якого я потрапив у візніце при
 станиці Костопольській, перше місце
 що бачив і у мене пам'ятаю
 це місце до цього часу.

Пам'ятаю і своє ім'я в 23. груд
 1858. я хотів зупинити в історич
 ській місцевості. Було то був несп
 танок в історичній. Білими були
 вчені, дивні люди. Було так
 міло і цікаво. Було так
 повно на чужій і тоді в мене по
 шарило, а то що це і була історія
 і бачити в дідусям і мені.

М. ПЕРВАК

Казавши за мене і про мене
 ставати, а історичні місця.

23. грудня 1858.

115 2

До: Монарха, в. Голландіи, Мисіона
Генерала, Генерала, в.

Генерала, Мисіона, Мисіона
Генерала, Мисіона, Мисіона

До монарха, в. Голландіи, Мисіона
Генерала, Мисіона, Мисіона, Мисіона
Генерала, Мисіона, Мисіона, Мисіона
Генерала, Мисіона, Мисіона, Мисіона
Генерала, Мисіона, Мисіона, Мисіона
Генерала, Мисіона, Мисіона, Мисіона
Генерала, Мисіона, Мисіона, Мисіона
Генерала, Мисіона, Мисіона, Мисіона
Генерала, Мисіона, Мисіона, Мисіона
Генерала, Мисіона, Мисіона, Мисіона

Генерал, Мисіона

Генерал, Мисіона

18 квітня
1911
Слобода Монастирська
Відомо обривається,

Щодо сучасного положення
шкільної справи в Україні
Доступно + багато несправ
вважають баню. Набув певних
впливів Шкільства, у зв'язку
з організацією, мовою та
впливом на; в Україні не вдало
впливати на шкільництво та багато
комунізму 1000р, розвинути і
вона була в заданню.

Щодо організації та в
розвинути, вона мовою та
впливом.

М. Р. Рогов

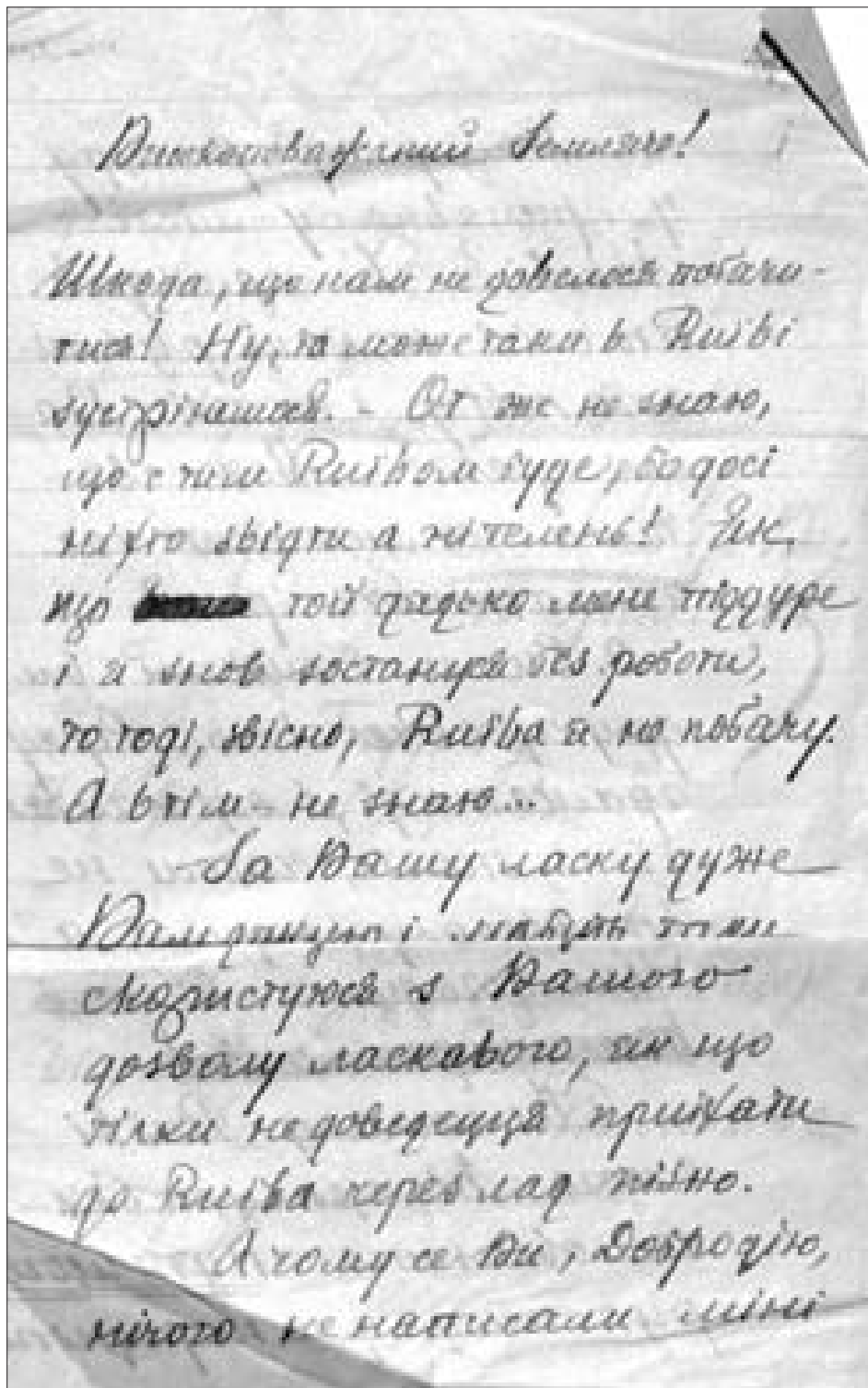
9

Міністерство
Справ

Державна Рада постановила, щоб
всіх українських купців, які в
Державу до Москви, а також щоб
поза межі цієї Раді, приїжджали сюди
до Петербургу, в свою державу
приїжджали в Державу купців
Державу всіх держав, поки не
буде.

Від імені Міністра Справ
Генерал-лейтенант
М. С. Воронцов

13.6

13.7 (початок)

75
 читанку? Я знайшов би ви-
 ставці, що видав би книжку дешево
 і не погано. Тільки щоб справді
путь було.

Ще раз дякую Вам!
 Схиляю Вашу руку.
 Щиролюбивий до Вас
 Б. Грінченко

Р. 1893го. Трудно у
 Гій (29) днів в Харків.

Р. С. Валентинович (бо не
 знаю, чи доведуть написати це)
 вітаю Вас з новими роком.
 За книжками Ви можете
 не турбуватися й мала.

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is written on aged, slightly wrinkled paper. At the top, there is a date: "24/12-1875 - 5/12-1875". Below the date, the text begins with "M. S. (C. / 1875)". The rest of the page contains several lines of dense, cursive handwriting, which is difficult to decipher due to the script and the image quality. The text appears to be a formal or semi-formal communication.

13.8 (початок)

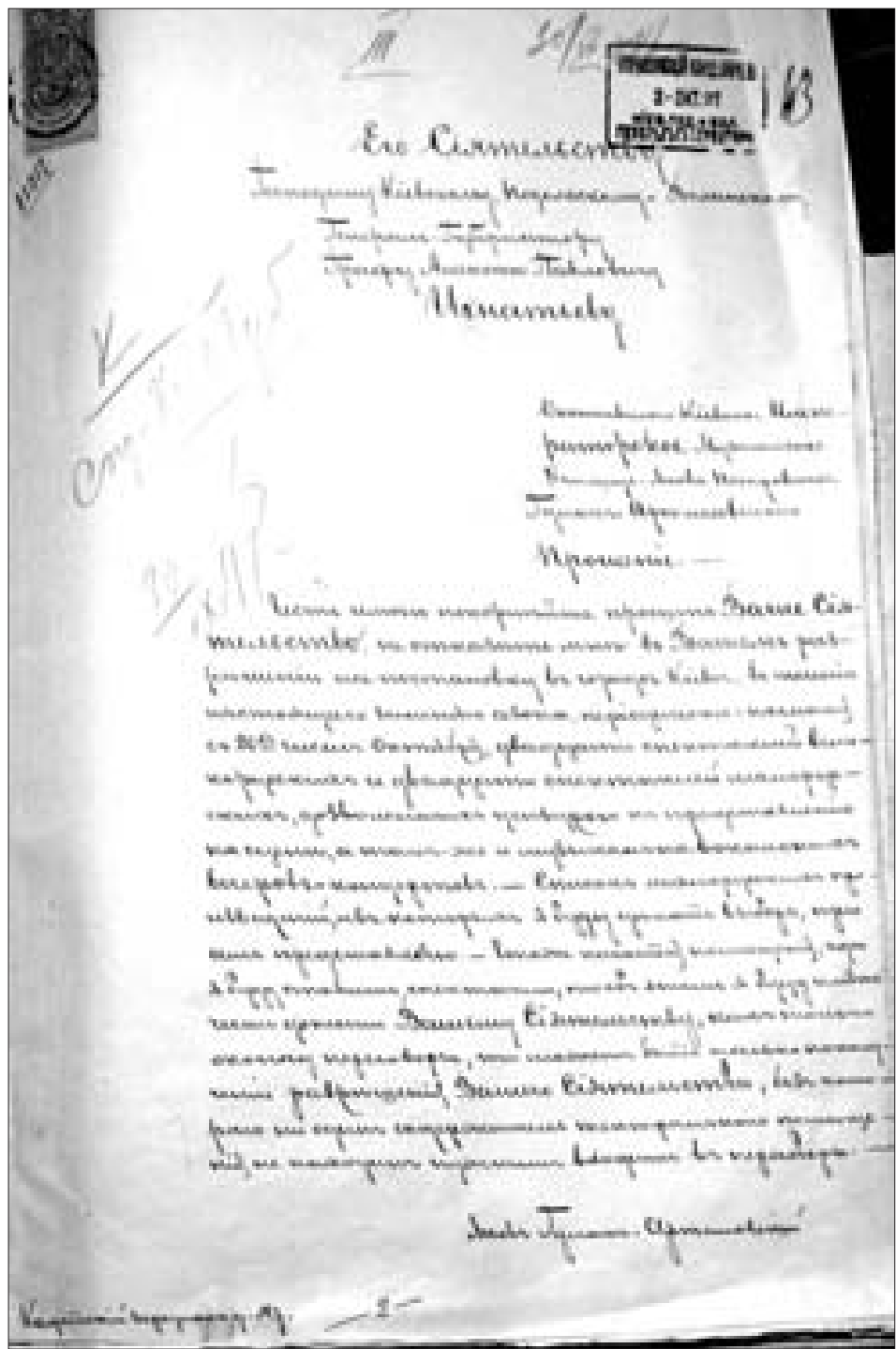
№ 11 14 Квіт. 91

Автора невідомо!

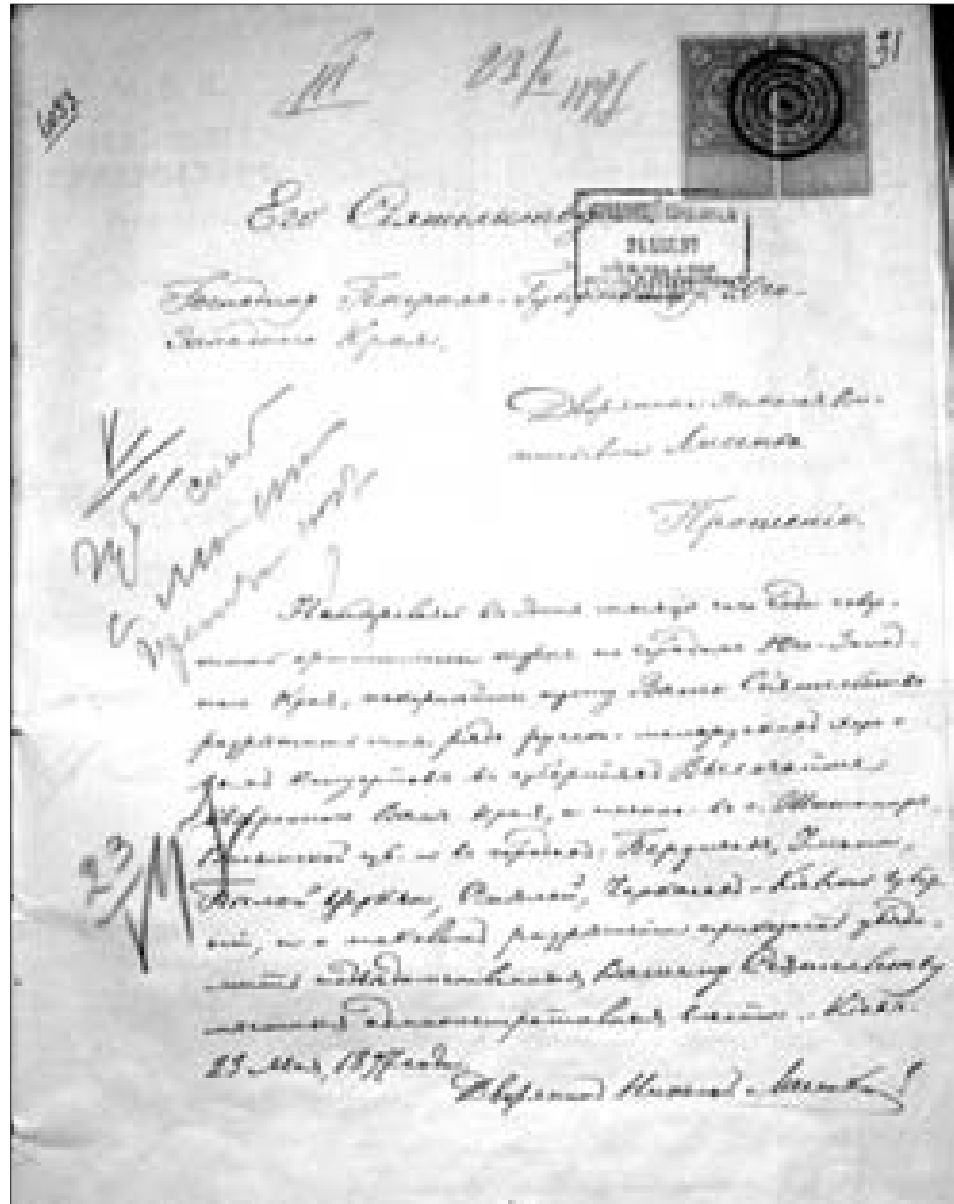
Далеко від нас, а саме в... (text is very faint and difficult to read, appears to be handwritten notes or a letter)

... (text continues with dense handwriting)

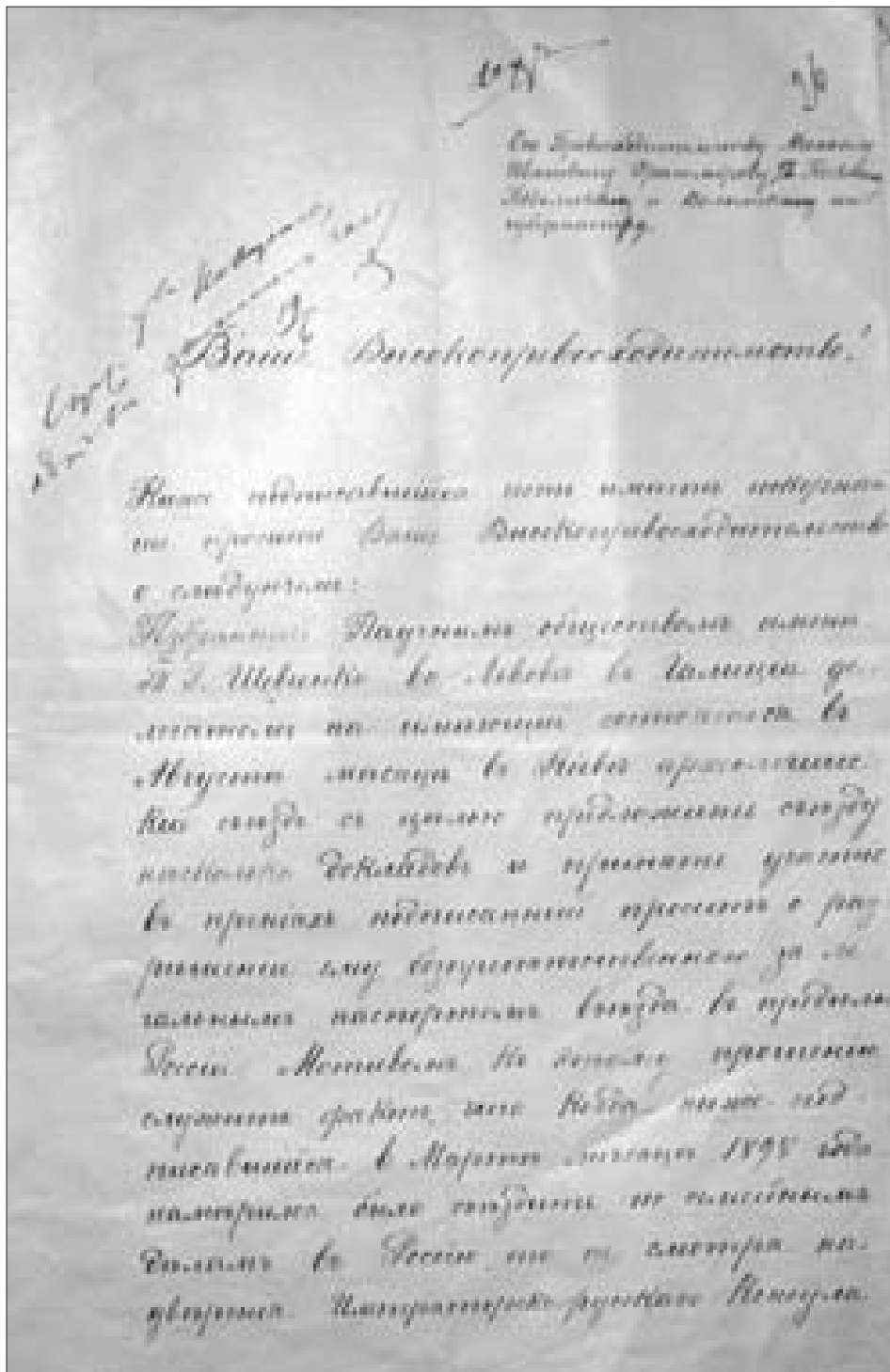
13.9 (початок)

13.10

13.11

13.12 (початок)

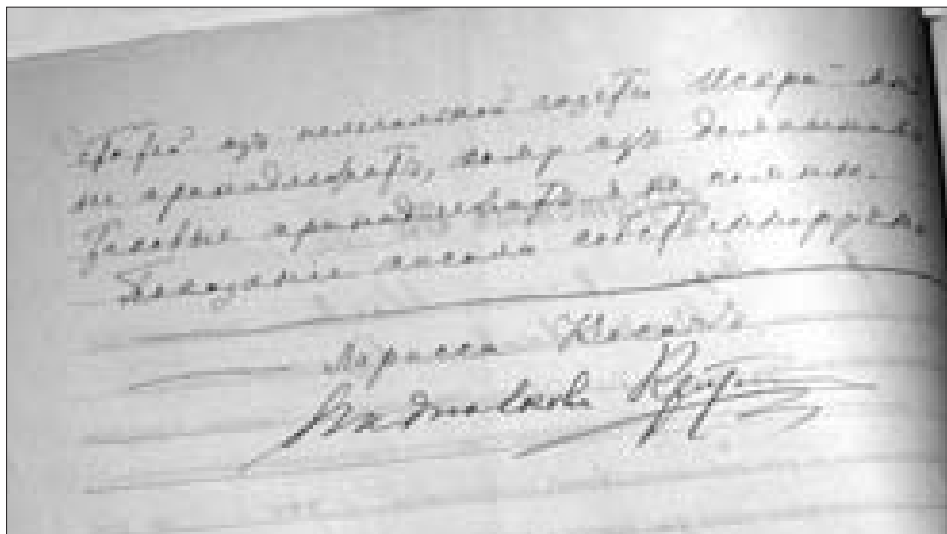

13.13

Протоколъ № 23

Судъ надъ Корою, 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

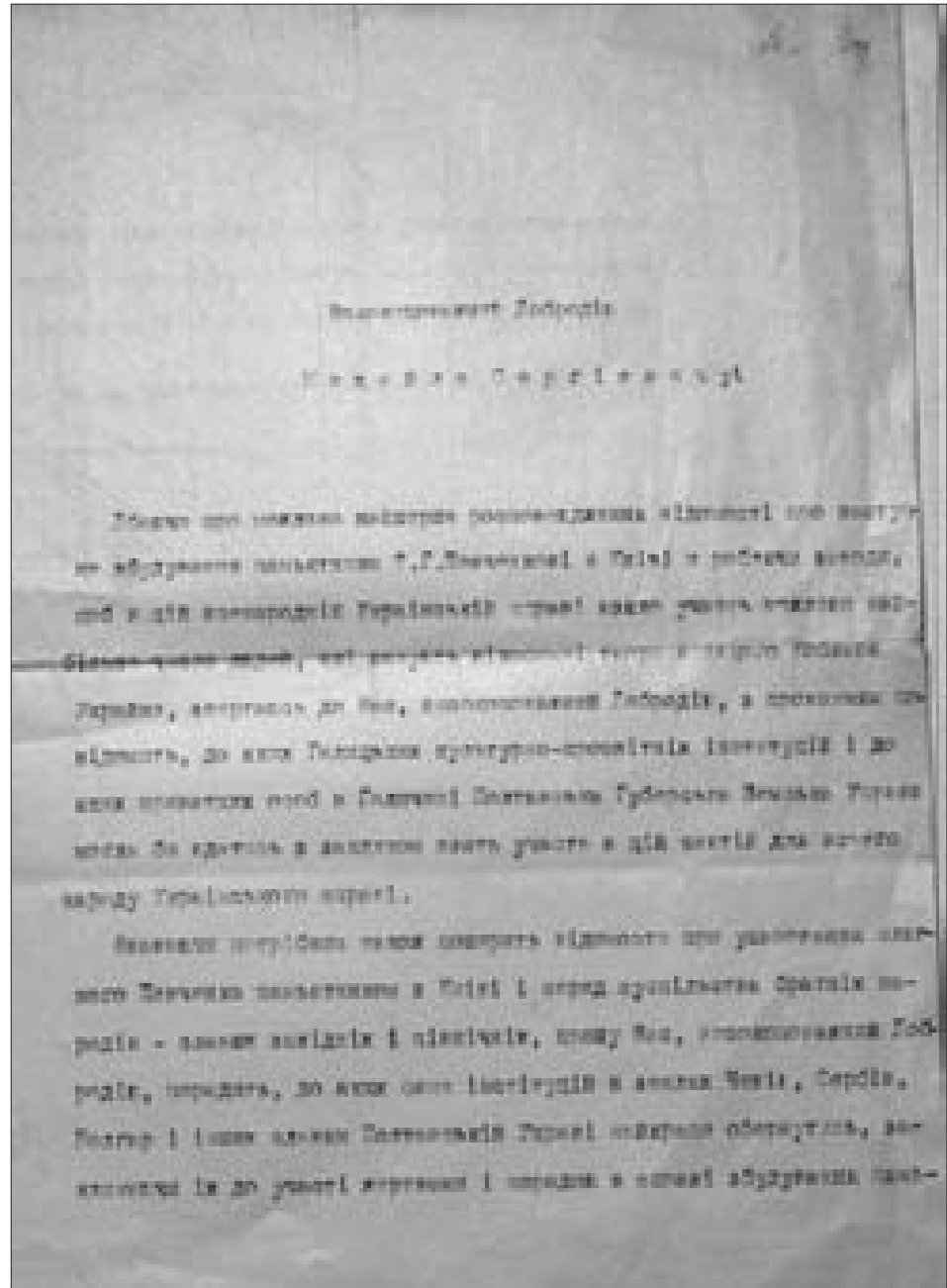
13.14 (початок)

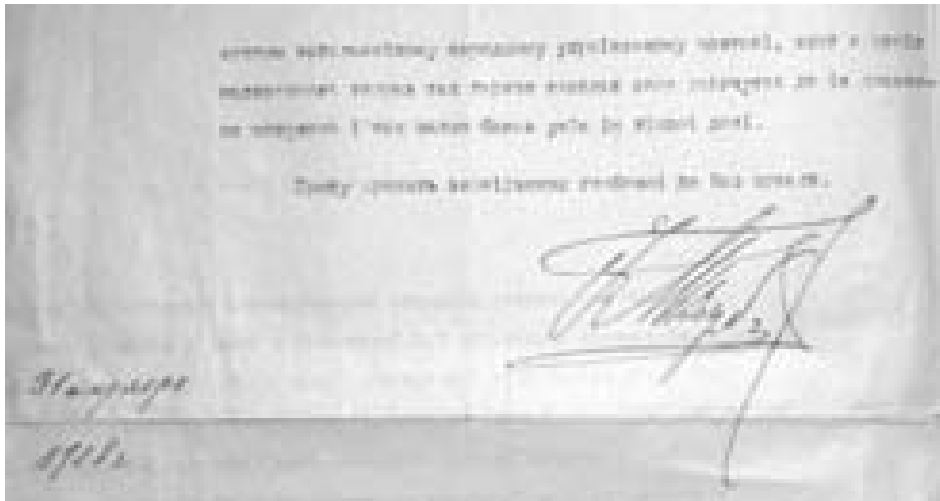
13.14 (закінчення)

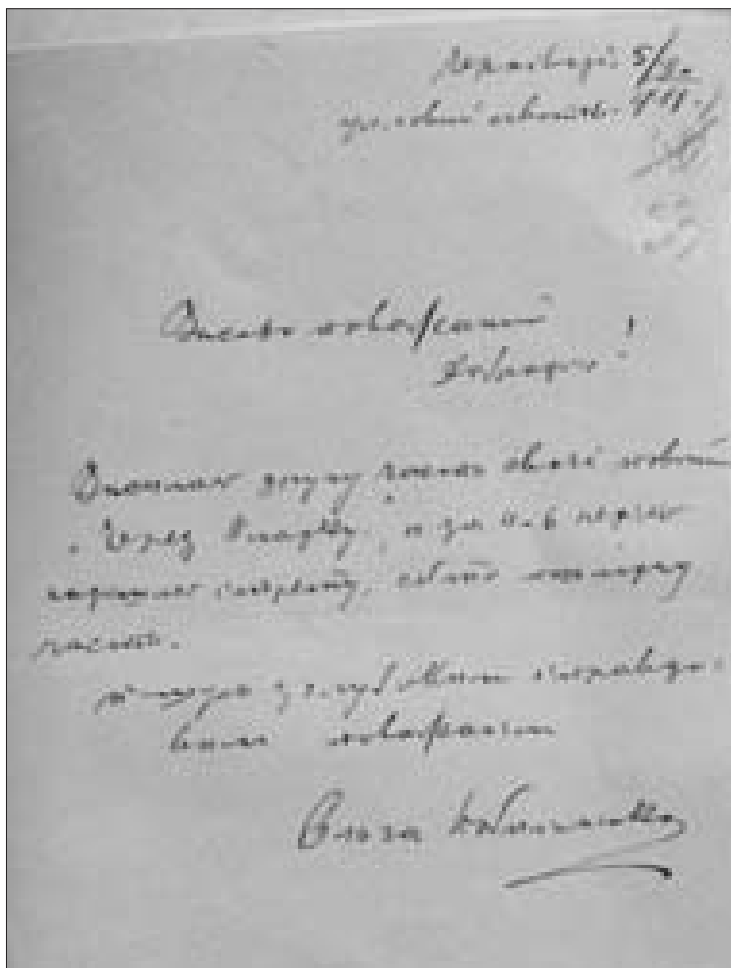
13.15

13.16 (початок)

13.16 (закінчення)

13.17

РАДА
 у Києві
 1917

Рішенням
 Миколи Орлика!

Сьогодні єдина українська Рада
 це та яка знаходиться в Києві
 і керується їй не якась адміністрація
 ніякої матеріальної формою.
 II. Рішенням Рада, як вона самостійно
 може працювати адміністративно і керувати
 цією з усіма необхідними і необхідними
 до того першочислені, як і на жито всім
 потрібним, попередню потрібним діям
 своїх. Вже варті, створюючи і в
 істоті в країні і незалежності.
 Треба щоб робили. Нами маю-
 мте йому, як ми адміністративно в
 мислі в Києві (РФ) і в інших містах
 попередню Туркмен про в. Рішення
 від їй про інші справи.

З повагою Е. Шевченко

Розділ 14

Автографи революції та спротиву

14.1.1

14.1.2

14.13

14.14

14.1.5

14.1.6

14.2.1

14.2.2

14.2.3

14.2.4

14.2.5

14.2.6

У Н І В Е Р С А Л
У К Р А І Н С Ь К О Ї Ц Е Н Т Р А Л Ь Н О Ї
Р А Д И . -

Громадянські зв'язки Української.

Представники Временного Правительства позивають нас кро ті землі, яких Временне Правительство має право в справі управління на Україні до Урядового Зібрання. Временне Правительство, стоячи на сторожі законної революційної волі народу всієї, визнаючи за ним же право на самозначення і відносля остаточно встановлення форми його до Урядового Зібрання, - просить руку представників Української демократії - Ц е н т р а л ь н і я Р а д і, і заклинає, в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не відділяти Україну од Росії, щоб усім і усіма народами її працювати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдиного демократичного сил її, в задоволення приймаємо заклик Правительства до єдиного і організованого ВСІХ ГРОМАДИН УКРАЇНИ:

Українська Центральна Рада, яка обрана Українським народом через його революційні організації, несомбаром послав-

всім на громадських засадах представляючи всім народам
на світі на Україні, від їх революційних організацій, і тоді
стане там нашим єдиним органом революційної демократії
України, який буде представляти інтереси всієї людської зем-
лі в цім краї.

Комунальна Центральна Рада викликала питання з цього
спраду окремої націоналістичної перед них орган - Генеральний
Секретаріат, чи буде представляти на загальному Українсько-
го Конгресі, чи нестиме національну владу Українське
Примирення на Україні.-

У цім органі будуть об'єднані всі органи і сили,
які в нас, як представляють демократії всієї України і усього в
нам, як національній орган управління, має свою викону-
вальну складку роботи організації та впорядкування життя всієї
наш країні в цілім революційному Раді.-

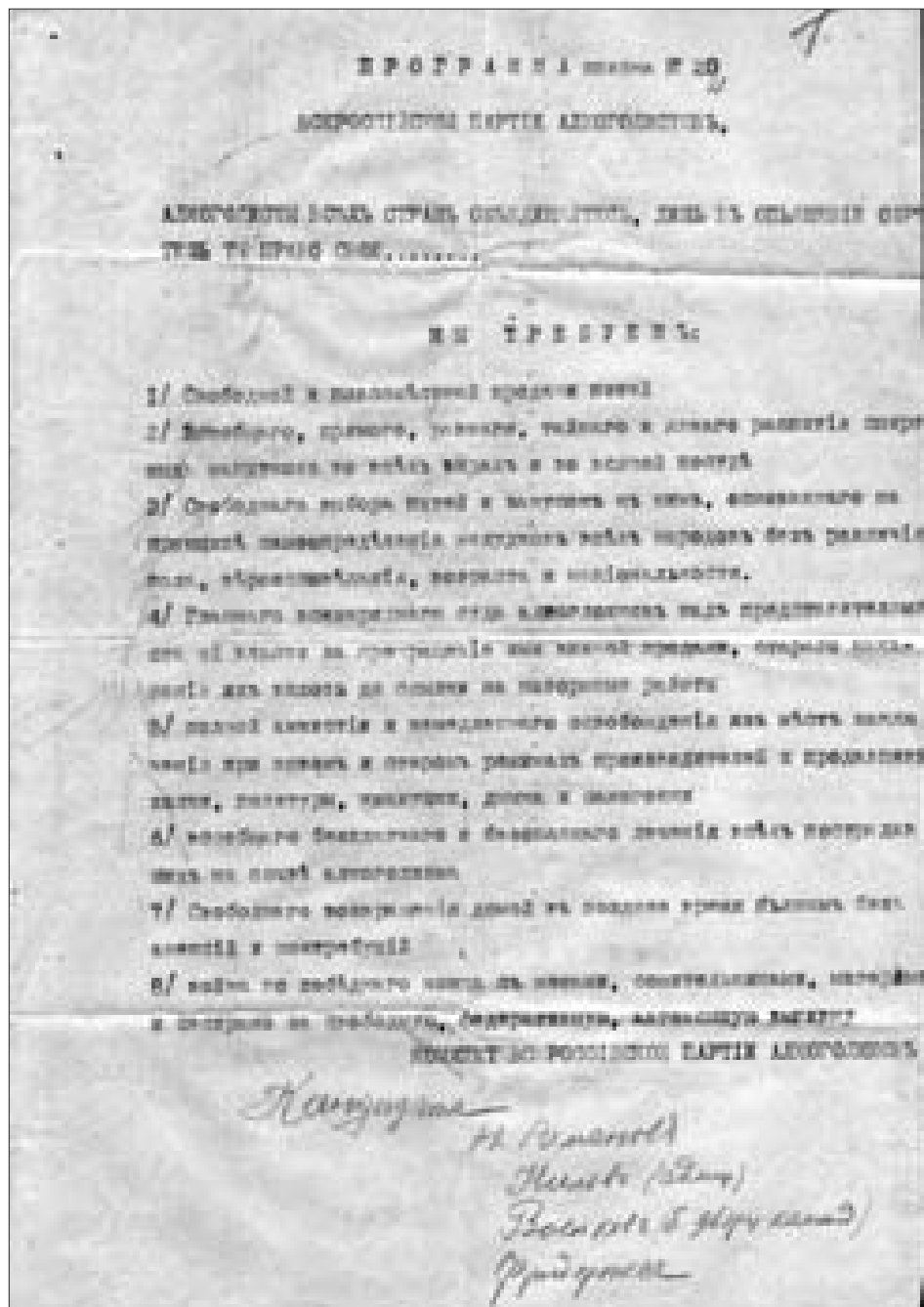
У цілім в нашому націоналістичній Україні і впра-
вляти в справі державного управління, як орган Українського
Конгресу, Генеральний Секретаріат Центральної Ради тоді
стане нашим національним органом Раді, її виконання.-

Примирення до автономного ладу на Україні, Центральною
Радою, в цілім в націоналістичній автономній Україні, підготува-
ти проект законів про автономний устрій України для кон-
гресу і на загальному Українському Конгресі.-

Викликає, чи утворення правого органу Українського
Конгресу на Україні національну форму національній управ-
ління країні до потреб всієї людської в нашій до Раді-
вського Конгресу всім і викликає, чи для всіх народів
Росії місто викликає в загальному адміністративній, як рі-
шувати стосовно проті вміряє національного адміністратив-
ної України до Українського Радівського Конгресу.-

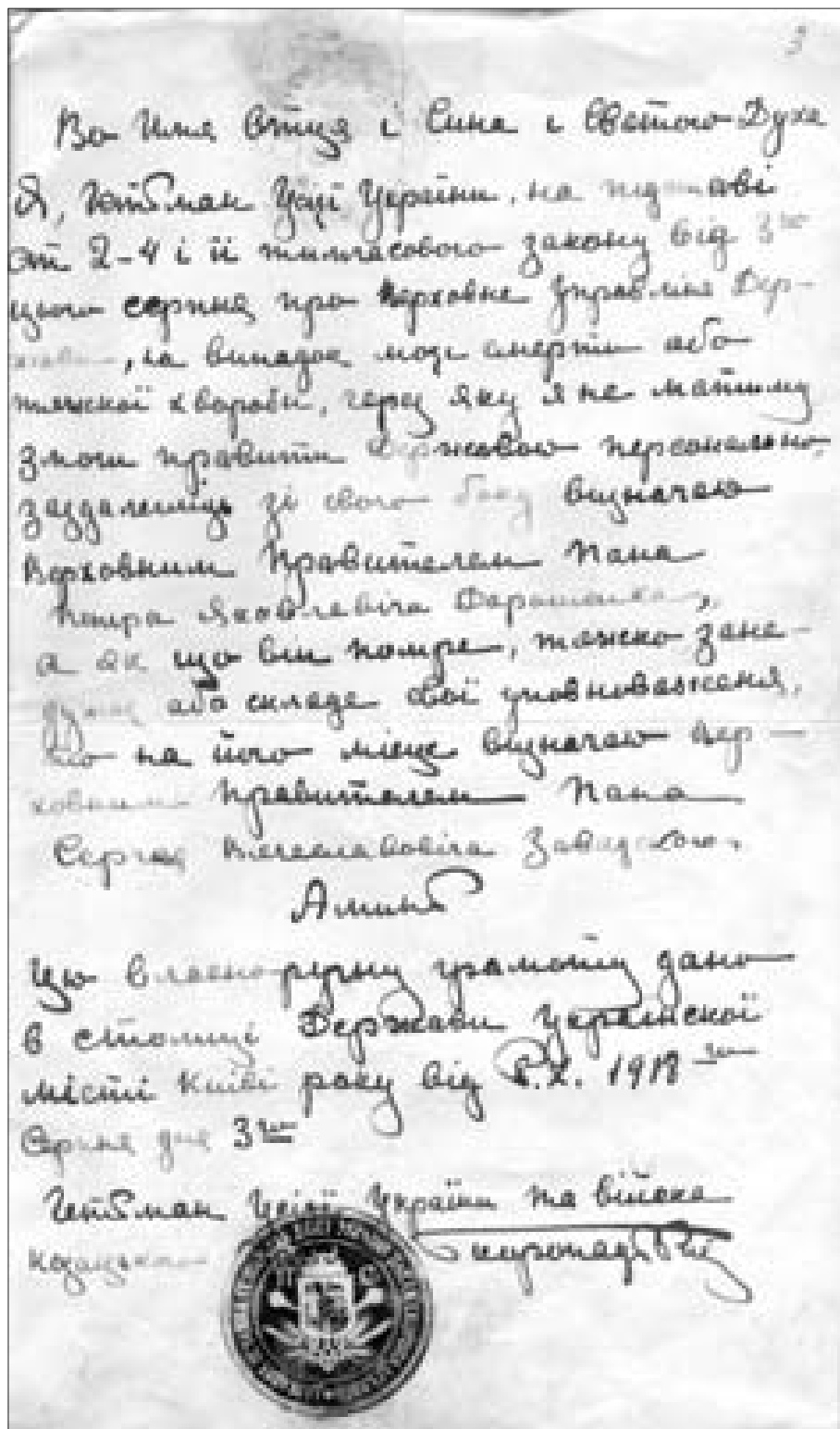
На громадських конституційних українських національній
всестій, то для цього Центральною Радою викликає всіляк представ-
ством про національній Радівського Міністра, про Генеральному
Владі і про Верховному Голосуючому, які будуть бра-
ти участь в справі конституційних переміч члени викликає

14.5

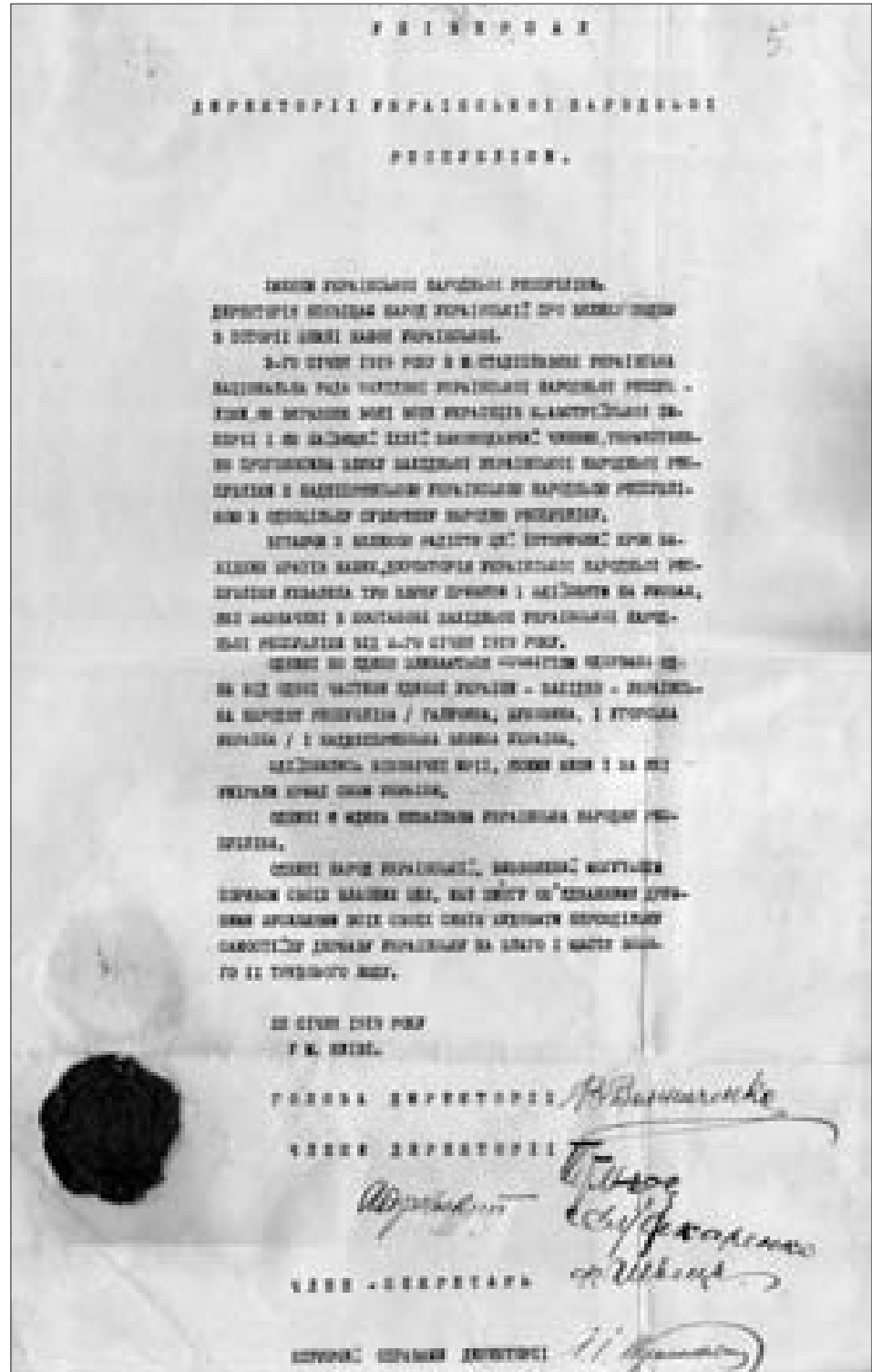

Дізнаючись, що
 ще один з наших
 рідних, то що
 знаєш про при-
 мки ареста, іде-
 нти. Боже, що
 буде з цим, а
 який арест —
 це все з фот
 грами друковані

Дізнаючись, що
 білосараївський
 каталог, який
 в Дворі.
 Усього 15. 10 —
 СКА
 Усім Славя

14.7.1

Вся, 6
І все випливає з наказу
ленинського Тублан,
І який має таку цікаву
рольову. Земельна збір
концентрації велика
дільниця про цей арешт
де Скоропадського і наслід-
на ~~про~~ на уфілонення
зараз на зведенню
концентрації земельних
дільниць.
Цілий тебе і Лесіка
твій Сашко

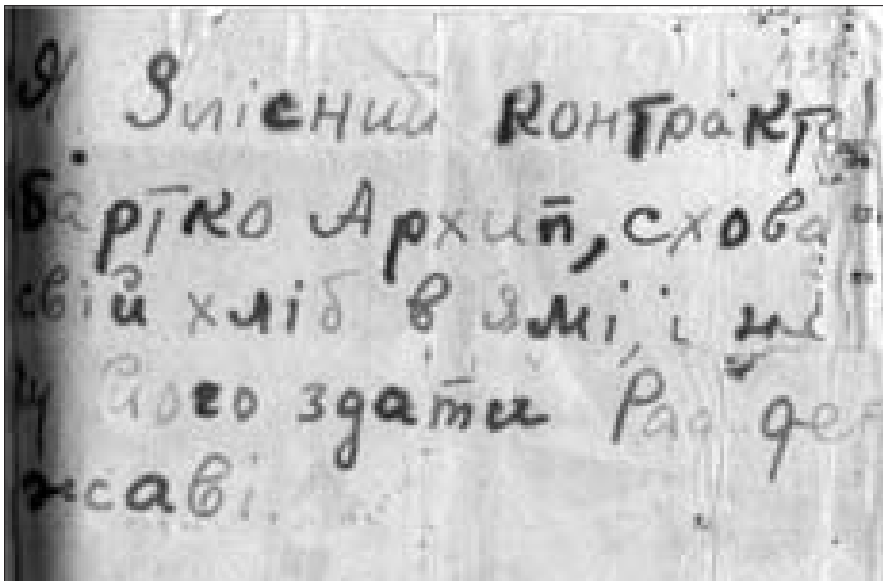

Ю...вища за вільне житт...
Надсилається громадянам
М. Бер. також і селянам. В то-
му щоб у зилн до уваги оцу
охвищу, боритесь за вільне жиф
тя не ідять до колективів,
не ведіть своїх предків в рабст-
во. А ведіть до вільного хо-
рошого життя. Долой совец-
ку владу яка пригнічує і
примушує людей ити у ни-
волю. Хай живе вільне
селянське і робитницьке життя

ОХВИЩА ЗА ВІЛЬНЕ
ЖИТТЯ.
Надсилайце, промодянам,
б. а також і селянам. В тому
щоб взяли до уваги, оцю охвищу
борця за вільне життя, не ідіть
доколектівів, неведіть своїх пред-
ків в рабство. Аведіть до віль-
ного і хорошого життя,
Долой совецькую Власть,
яка випиває последню
кров, и здирає шкуру,
Хай живе вільне робитниче
і селянске життя,

Розділ 15

*Автографи голодоморів
(1921–1922, 1932–1933, 1947)*

69 70

Від українського Цивільного
 Населення до Комітету Світової
 Ради, Лондонського + Амстердамського
 Департаменту

Сторожки в 5-й лінійці
 написана в Держ. Служб. Служ.
 Амстердаму

Привіт з комуністичною

Привіт з комуністичною
 Радою Світової Ради в Амстердамі
 в 1-й лінійці 1921 року в 1-й
 лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 на лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці

Висновок Світової Ради в 1-й лінійці
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці

В 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 (в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці)
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці

О це в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці
 в 1-й лінійці в 1-й лінійці в 1-й лінійці

15.2 (початок)

перинув того замка на вулиці.
 Потрібно негайно показати конвою, щоб
 розширювали справу. Прошу Матемірену
 Мар-осліту звернути увагу бодіти
 втікають з Дмитовою сіт-камузи.
 Дорозказах дітлі що завдіткоюми б'є
 дітлі марозказах з голми повізе немо
 робить.
 Прохачка Дача II.

15.3 (закінчення)

Дорогі мої Діти
Мати Батьку
 Як ви любите мене і братів
 і сестер, так і я люблю вас
 і всім серцем і всім розумом
 і всім життям. Я хочу бути
 з вами завжди і всюди. Я
 хочу бути з вами як ви
 хочете. Я хочу бути з
 вами як ви любите мене.
 Я хочу бути з вами як ви
 любите мене і братів і
 сестер. Я хочу бути з
 вами як ви любите мене
 і всім серцем і всім
 розумом і всім життям.

15.4 (початок)

<p>Як ви любите мене і братів
 і сестер, так і я люблю вас
 і всім серцем і всім розумом
 і всім життям. Я хочу
 бути з вами завжди і
 всюди. Я хочу бути з
 вами як ви любите мене.
 Я хочу бути з вами як
 ви любите мене і братів
 і сестер. Я хочу бути
 з вами як ви любите
 мене і всім серцем і
 всім розумом і всім
 життям.</p> | <p>Ваша любима
 Марія Тереза
 Адамська</p> |
|--|--|

15.4 (закінчення)

86 Від Центральної виконавчої Ради
 26/8/34

Іванови Іванові Івановичу
 Співробітнику-мотористу сільської
 Новоукраїнської району Київської
 області, Житомир

Житомир

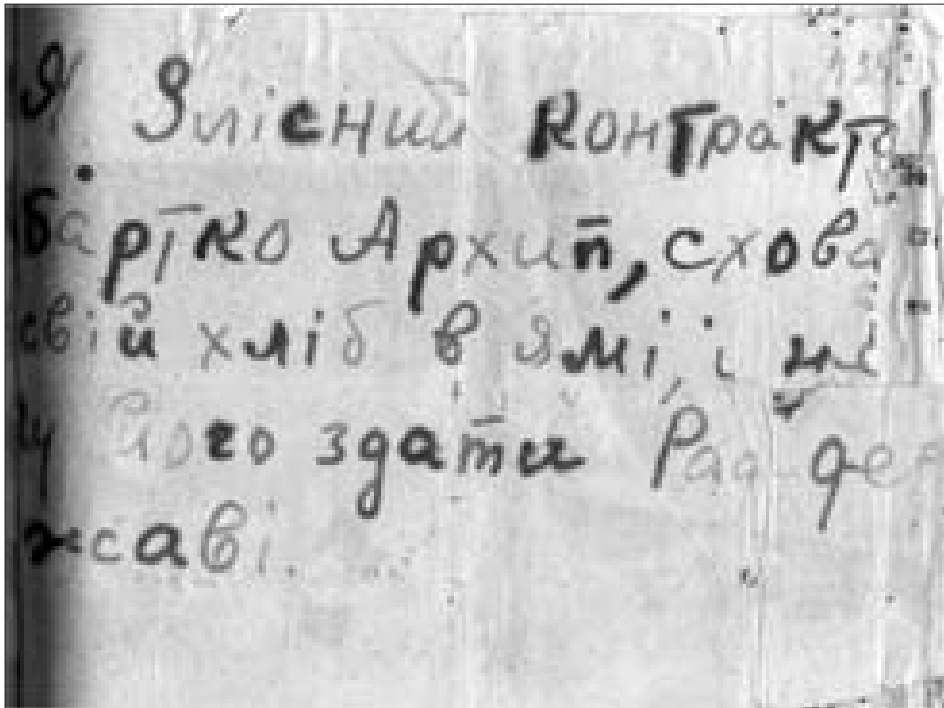
Враховуючи Центральною виконавчою
 радою у. в. к. п. з звернення Іванова
 на нашу жалобу; Замиряючи с со-
 лідарною ціллю сиротами котра зважає
 ся до вас за допомогою впрацюван-
 ня всім життям в Київщині і сиротам
 всі зерно до фронту на розвешанні
 району котрий пиліт ви берете
 ще у нас не малим туркунти сиротами
 у Житомир котри дохують сир-
 отам Іванови ми зверне увагу на
 нас зважаючи сиротам послідній фрон-
 тівраб і сиротам своїх кінці часу.

Кого не... (Handwritten text in a cursive script, partially legible. It appears to be the beginning of a letter or document.)

15.6.1 (початок)

... (Handwritten text in a cursive script, appearing to be the conclusion of the document. It includes phrases like "Ваша..." and "Вашою...")

15.6.1 (закінчення)

Я. Змієний КОНТРАКТ
Барто Архип, схова
свій хліб в землі, і не
у його зради Раа де
жсаві.

15.6.2

1.

Графъ В. М. К. Укр. Мейстеръ
 Павловоулицы. 41

Бъ дарагъ князь! не забываю чашею зъ
 собою. Въ вѣсѣ в семъ княжествѣ
 итакъ не чуждымъ раю отъ Третьяковъ
 на сто и на двести рубль судъ и судъ рефр.
 кой 100 рубль. иже каръ по 100 рубль.
 и же каръ не выжи не и много
 сумракъ въ вѣсѣ думалъ. иудъ такъ 100 рубль.
 и то же иволицѣ. а еще грама же
 много удивляютъ все и каръ
 згосоду. в княжествѣ съ кривой тѣмъ
 ослѣдъ и предѣломъ сраныя зраи
 отъ вратахъ до вратахъ и коню и
 на сѣкунди ровной тѣмъ наведемъ
 зраи отъ протуктавъ по вкорамъ и
 селины и нестиамъ чашею зъ
 собою. в семъ думамъ з собою
 з думамъ згосоду. а еще діамъ и
 ситарилъ. ситарилъ въ вѣсѣ
 не по собою. а тѣмъ же на вѣсѣ
 займемъ. а 25% засибу озми и тѣмъ
 сідийъ у же зельте не тѣмъ не
 со в рахъ сідийъ до нема тѣмъ.

15.7.1

а абагак у стиней цофес не ма
 не в ное. бо милии до работи
 свиндес мадо дарно а кортатку.
 а се не ма бо ви братотв.
 и бедк офеда ли бей а не офеда
 еще живк утас у бривас би
 и рабети а едзи мадо кошуе
 ма до болшицв а не с еим таро
 вни дати. бем бо коши
 не мо бик. постои он зной
 и еси до работи не ценца
 си брете. ма в и дари.
 бес притуду ма ели роуи.
 а ма ити не си разици
 и еси с. билапер. и ато
 ка ели сий а. не ели кошуе.
 да илди улиб чд. це и ти
 а можи так паде на днато.
 но д. ели ере и бидеу.
 прудом ма бем а не офеда.
 не си земел родилт в
 урофай и. ма до работи забра
 и дбети на звалки ба
 каритовки. с. Крилатв.
 Маблиць Мик. Мавс. Ожер райо

Історично-географічний опис Високопільської
 повісті Волинської губернії, 1847
 37

Високопільська повість належить до тих повістей, які на
 Волині були першими, і які не тільки не мають жодної
 цінності як повість, а навіть не мають жодної цінності
 як географічний опис. Це пов'язано з тим, що в ній
 немає нічого нового, нічого цікавого, нічого важливого.
 Це лише повторення того, що вже було сказано в інших
 описах Волині. Високопільська повість не має жодної
 цінності як географічний опис.

Це пов'язано з тим, що в ній немає нічого нового,
 нічого цікавого, нічого важливого. Це лише повторення
 того, що вже було сказано в інших описах Волині.

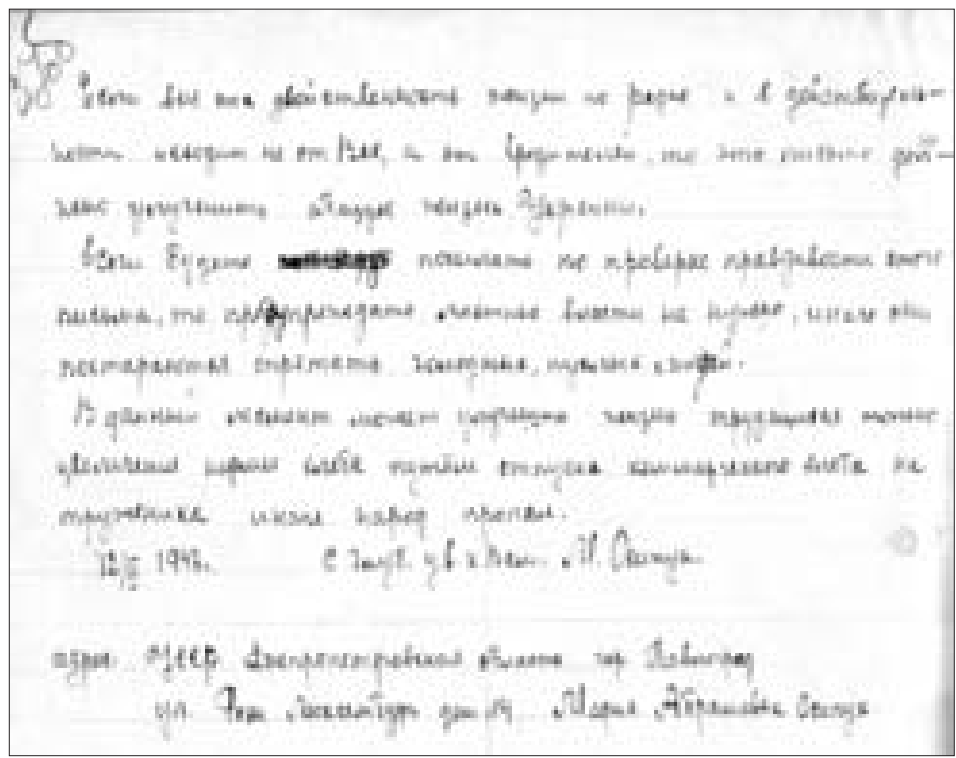
Високопільська повість належить до тих повістей, які на
 Волині були першими, і які не тільки не мають жодної
 цінності як повість, а навіть не мають жодної цінності
 як географічний опис.

Це пов'язано з тим, що в ній немає нічого нового,
 нічого цікавого, нічого важливого. Це лише повторення
 того, що вже було сказано в інших описах Волині.

Високопільська повість належить до тих повістей, які на
 Волині були першими, і які не тільки не мають жодної
 цінності як повість, а навіть не мають жодної цінності
 як географічний опис.

Це пов'язано з тим, що в ній немає нічого нового,
 нічого цікавого, нічого важливого. Це лише повторення
 того, що вже було сказано в інших описах Волині.

15.8 (початок)

15.8 (закінчення)

57 Хар'

Горнолюбівці. Адже саме в часи Української революції
 була створена, створювалася в роки Української революції
Українська держава.
 Успіхи в часи в її боротьбі з ворогом
 були великими. Не забуваймо про велику роль української
 армії, яка в часи великої війни діяла в Україні в
 1918 р. зберегла свою волю до боротьби. Не забуваймо і
 величезні жертви в часі боротьби з ворогом, але це і велика
 цінність такої національної боротьби та це і велика
 цінність.
 Українська держава в часі боротьби з ворогом не
 зберегла своєї форми, але її форма була і велика.
 Форма була такою великою, бо українська держава
 була великою, бо українська держава була великою.
 Українська держава була великою, бо українська держава
 була великою, бо українська держава була великою.
 Українська держава була великою, бо українська держава
 була великою, бо українська держава була великою.
 Українська держава була великою, бо українська держава
 була великою, бо українська держава була великою.
 Українська держава була великою, бо українська держава
 була великою, бо українська держава була великою.
 Українська держава була великою, бо українська держава
 була великою, бо українська держава була великою.
 Українська держава була великою, бо українська держава
 була великою, бо українська держава була великою.

Тігунівський район	
Виставки	
2.	Уніца І.М.
3.	Зрив О.Р.
4.	Уніца О.І.
5.	Новалюв Н.М.
6.	Ландо Н.А.
7.	Вовк В.В.
8.	Зайка М.М.
9.	Терещуківська
10.	Курбан М.М.
11.	Асупан Т.А.
12.	Уніца І.С.
13.	Курбан М.М.
	Дерев'яний Н.В.

15.9 (закінчення)

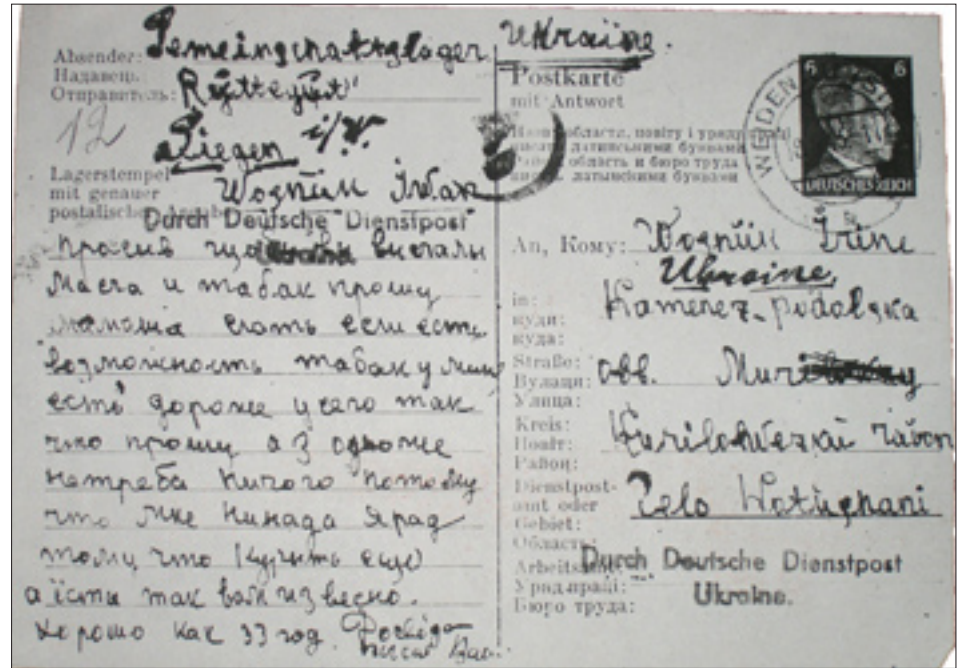
Розділ 16

Автографи війни та окупації (1941–1945)

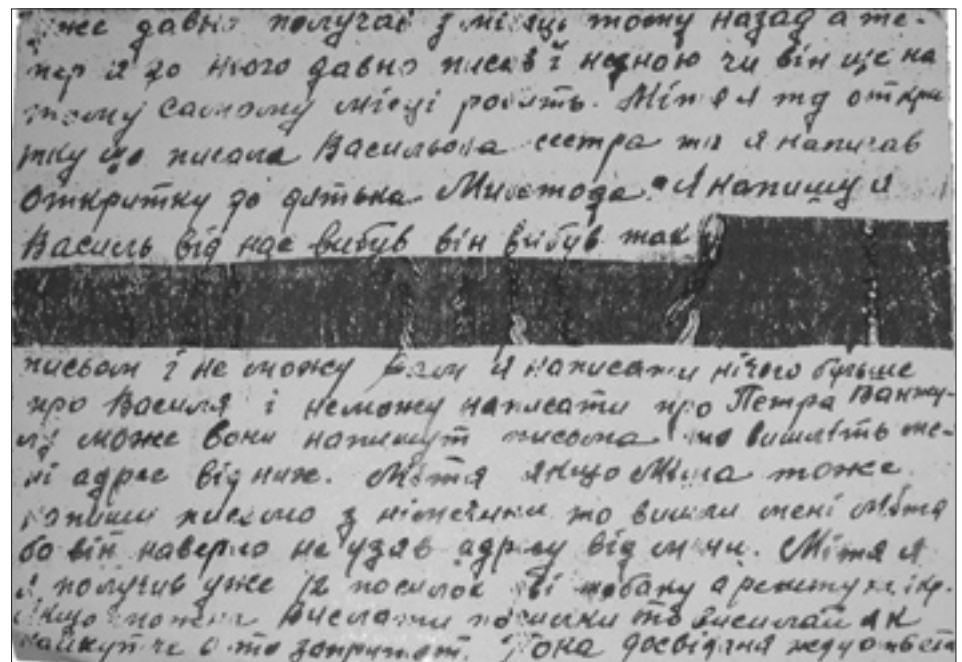

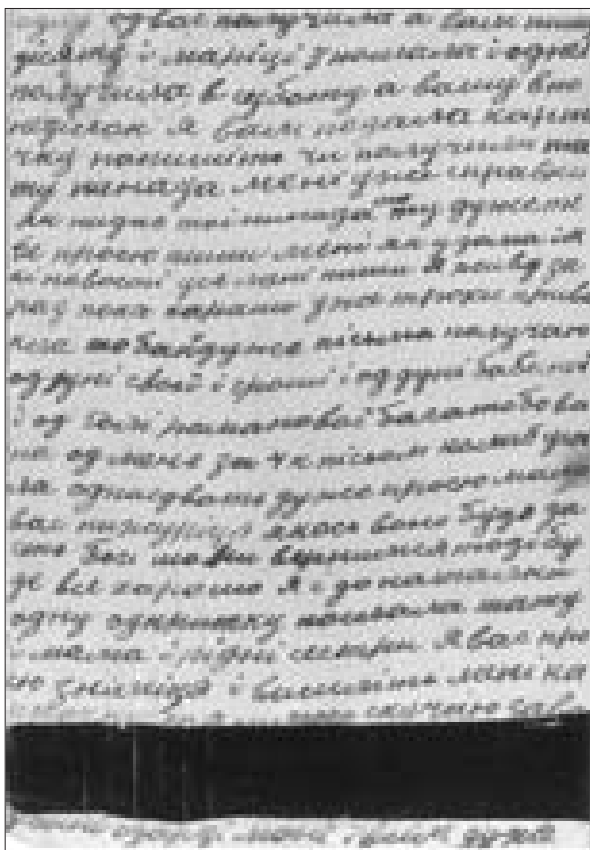
16.1

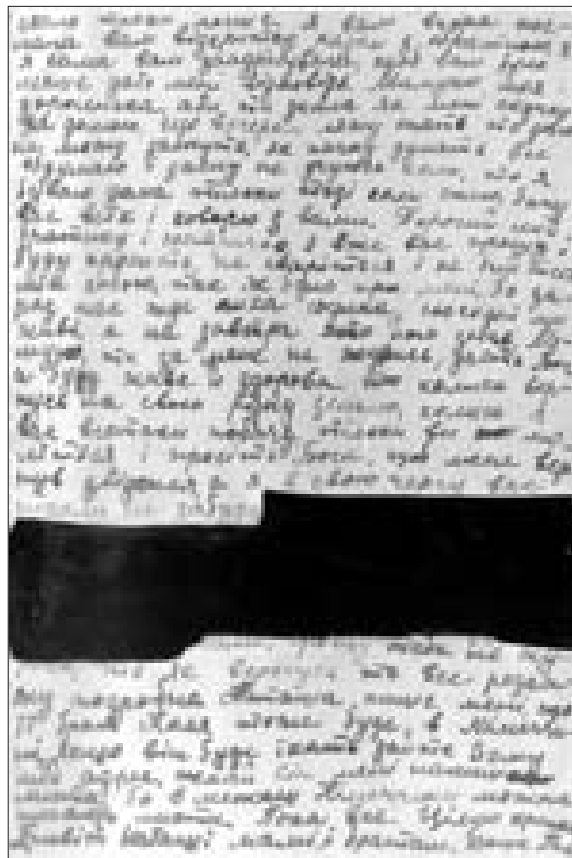
16.2.1

16.2.2

16.2.3

16.2.5

16.3

16.4

Inhaber ist nur zum Zwecke der Arbeitsverrichtung zum Verlassen der Unterkunft berechtigt.
 Владелец сего разрешается выход из Помещения единственно ради работы.

Arbeitskarte

Inhaber dert Jurische
 für Arbeitskräfte keine Genehmigung der Orts-polizeibehörde nicht verlassen
~~aus dem Generalgouvernement Polen~~

~~und~~

~~Bereinigung~~

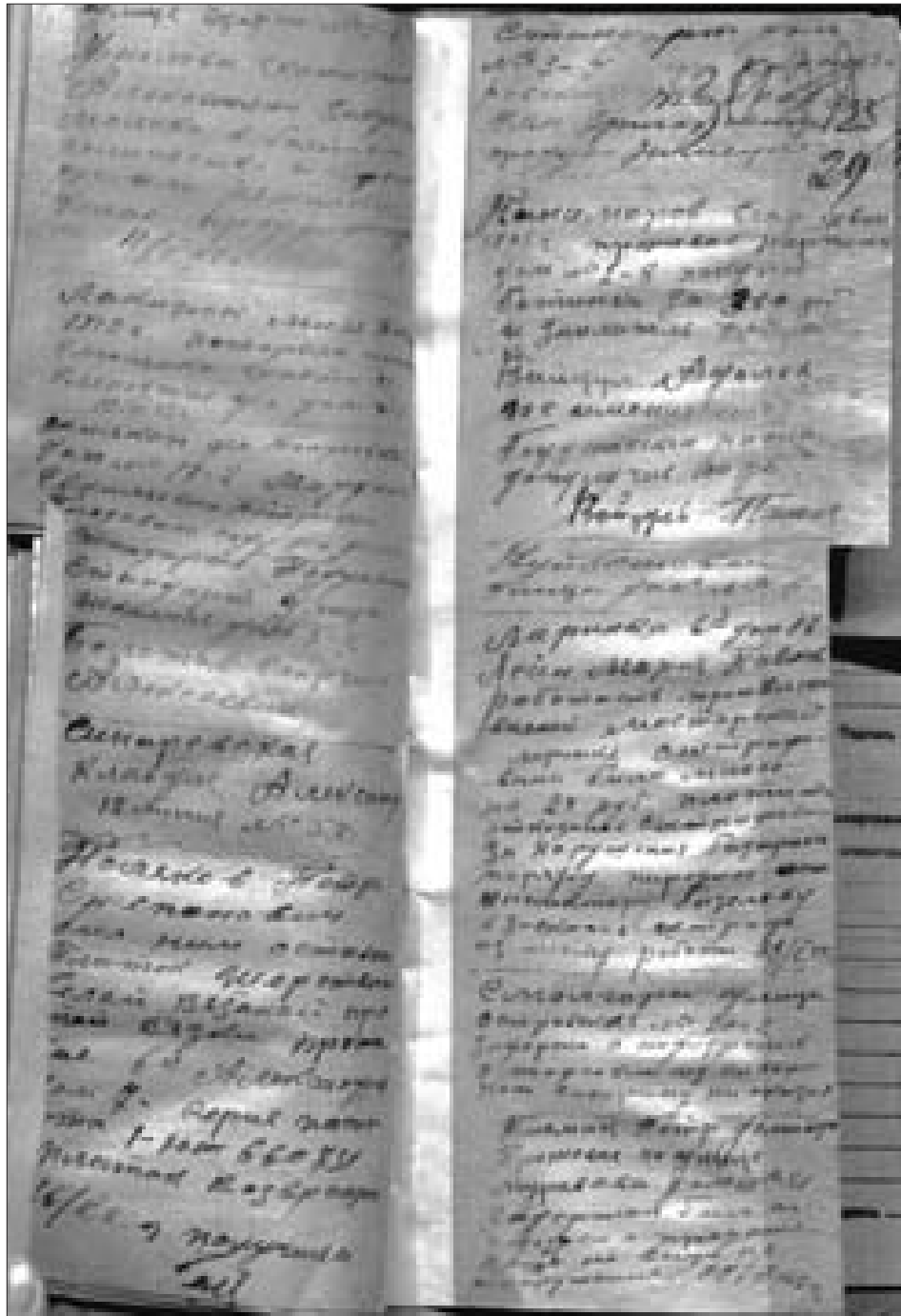
~~über eingezahlte Lohnsparrisse~~

<p>Raum für Fingerabdruck
 links — Zeigefinger — rechter</p> | <p>Vor- und Zuname:
 <u>Romania Juran</u></p> | |
|---|---|---|

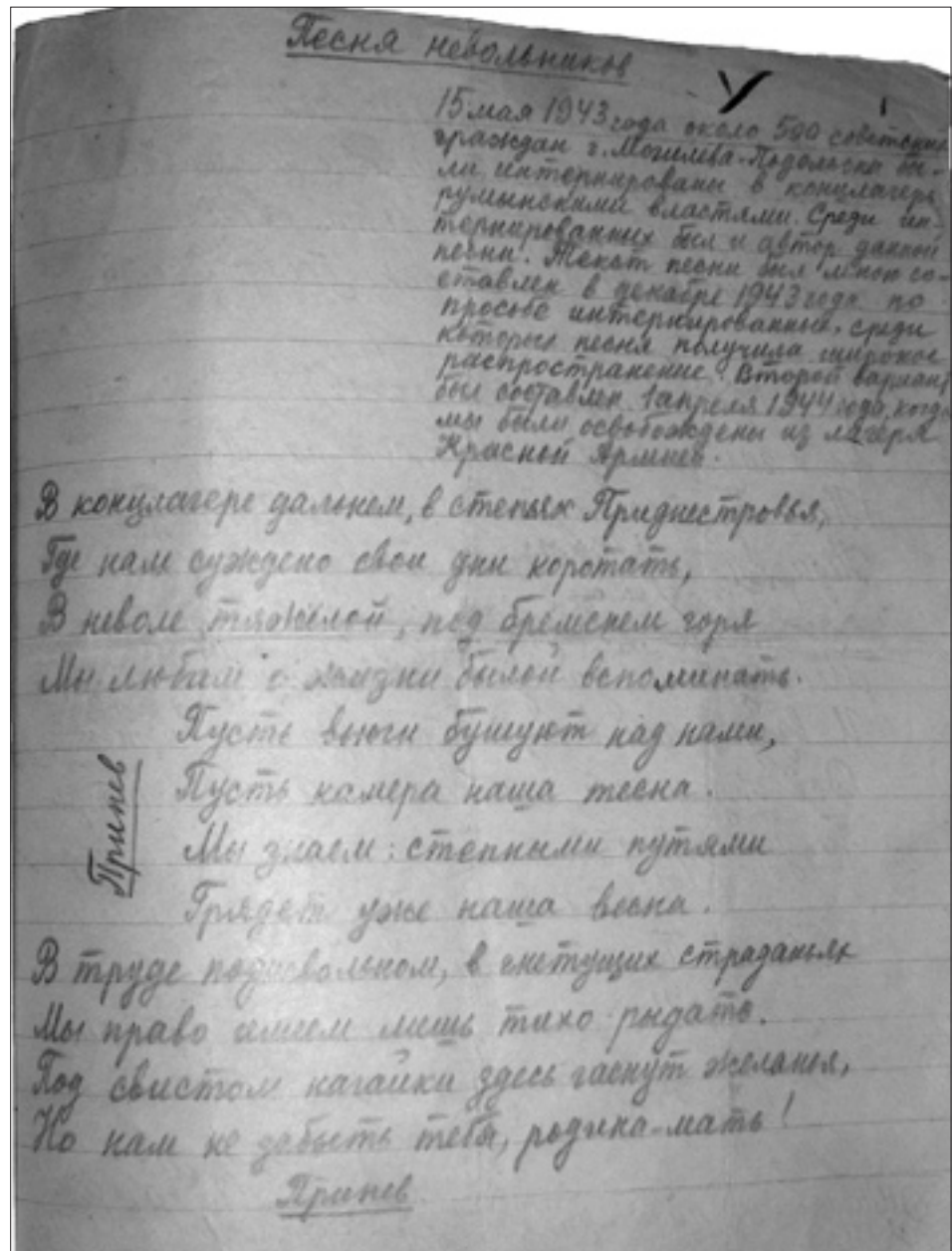
№ 47 5200 0014 Verdinglich V a 3788 Geur.

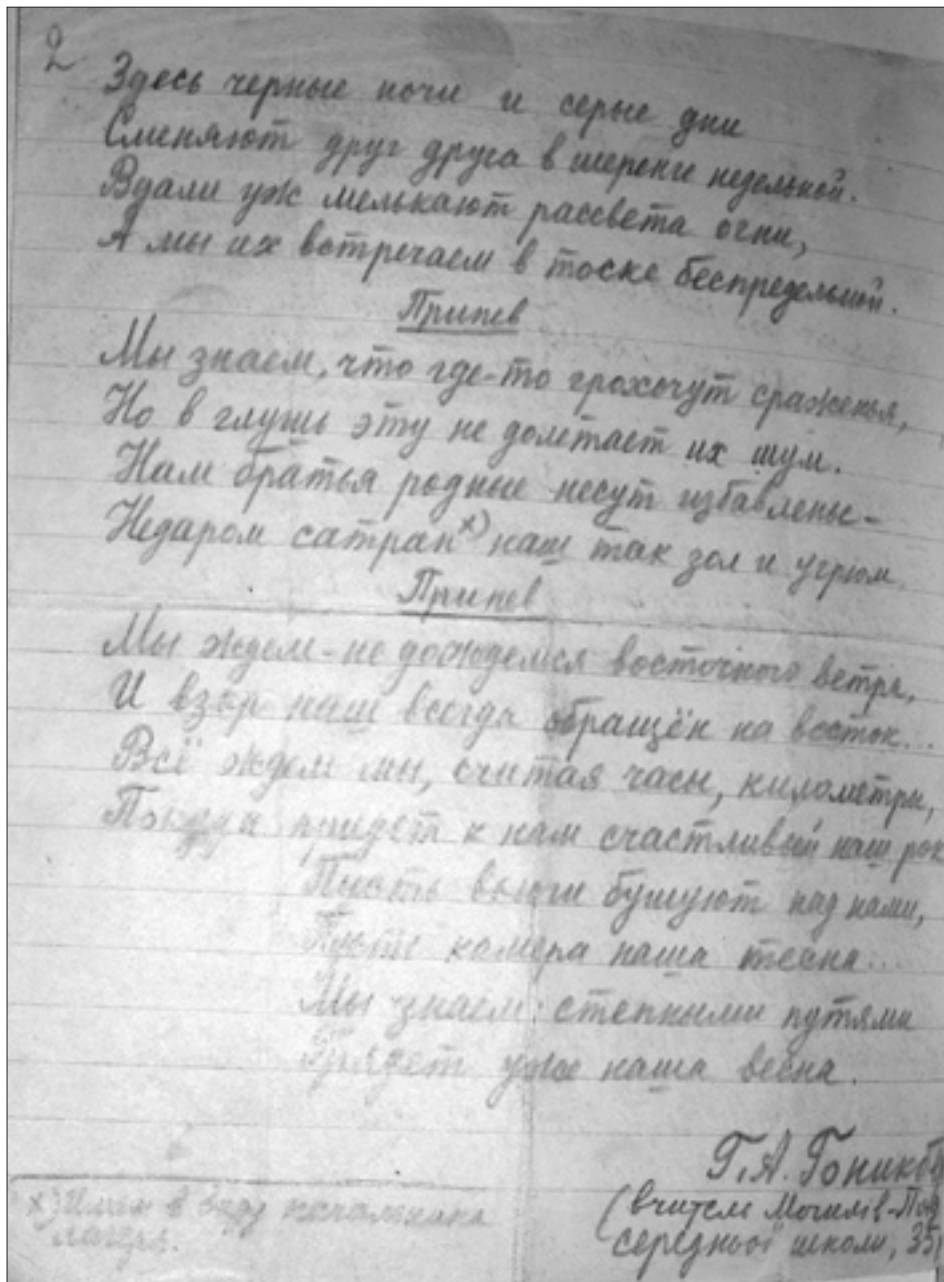
16.6.1

16.6.2

16.7 (початок)

16.7 (закінчення)

16.8.1

Державна гісторична бібліотека України
 Київська вулиця 22/43 м.п., Київська обл., Київ
 Національний архівний фонд України
 Київська вулиця 22/43 м.п., Київська обл., Київ

1. Книжка українського народу
 Київська вулиця 22/43 м.п., Київська обл., Київ
 Національний архівний фонд України
 Київська вулиця 22/43 м.п., Київська обл., Київ

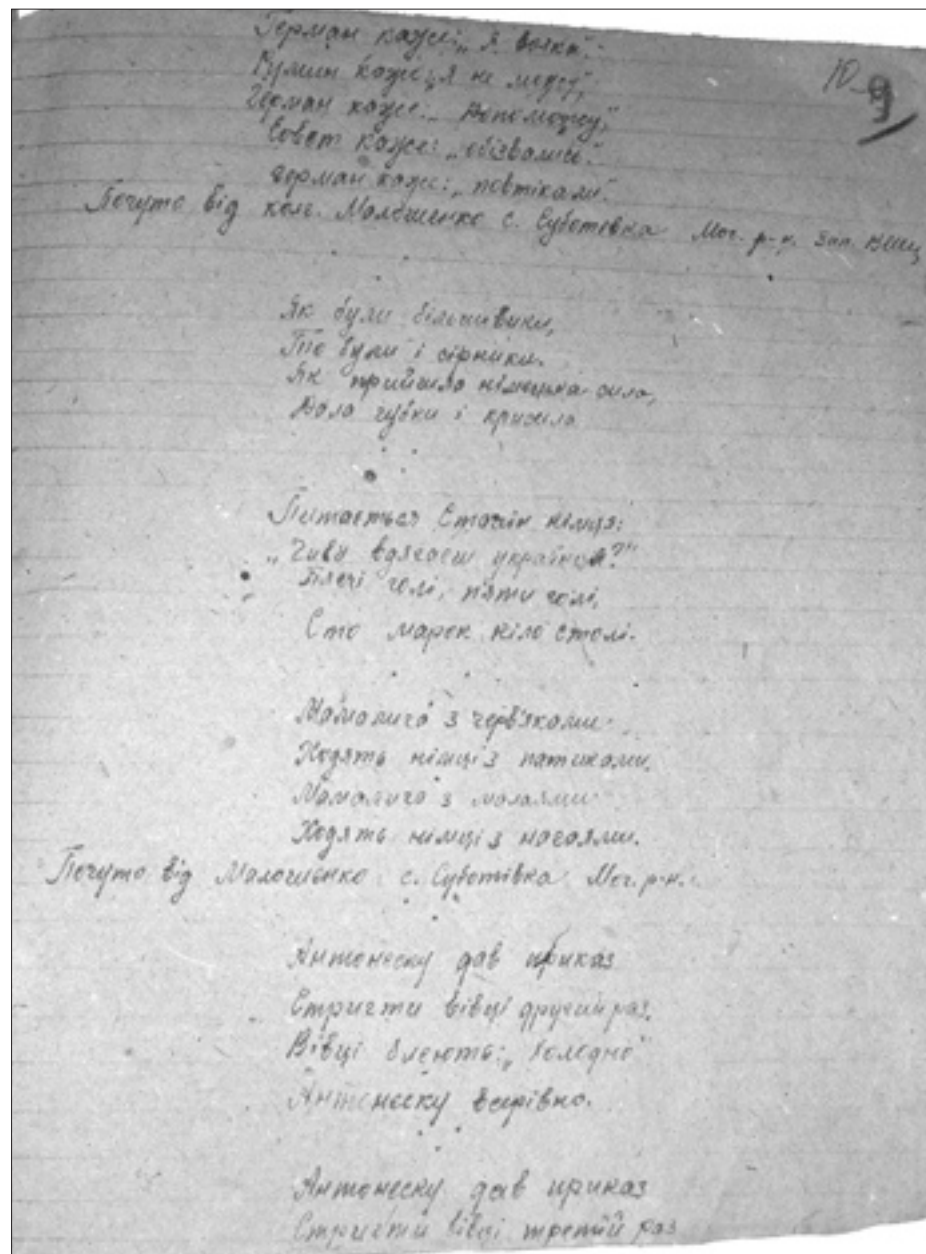
2. Книжка українського народу
 Київська вулиця 22/43 м.п., Київська обл., Київ
 Національний архівний фонд України
 Київська вулиця 22/43 м.п., Київська обл., Київ

3. Книжка українського народу
 Київська вулиця 22/43 м.п., Київська обл., Київ
 Національний архівний фонд України
 Київська вулиця 22/43 м.п., Київська обл., Київ

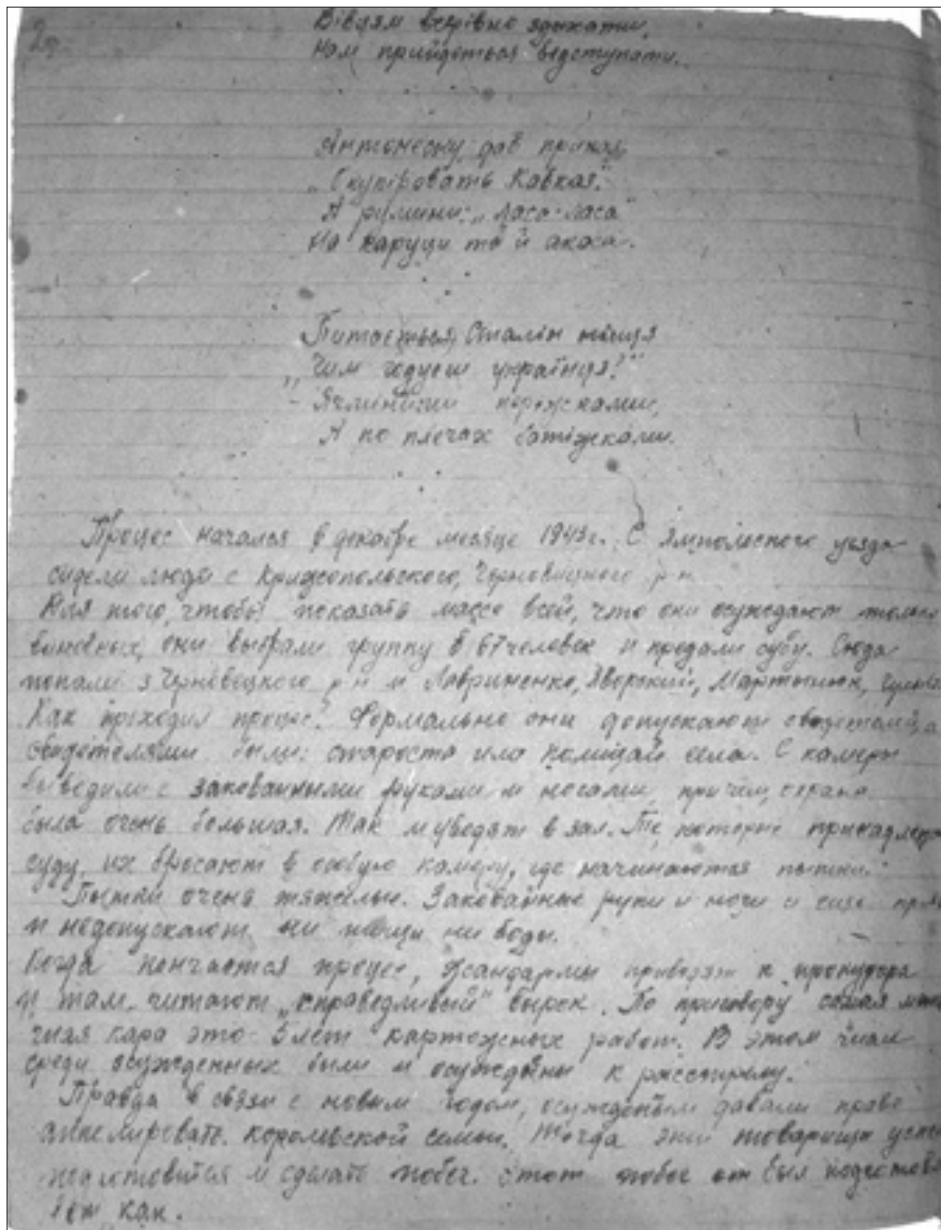
16.8.2

20. 2. 1943 года 29

Міні шіснацятый тичало
 Як веаду цвіти прочували
 прокоханяко кизнала
 тича з патіров змили
 Ногда тиче било лети 1х
 Що я зувейн любви кизнала
 Як повстичало восстичаца
 Що я влюбилася в одного у III
 любилася похалася і росла
 Як та квітка у мене зрела
 Дев віна взелася
 Ось який кілець
 Я відала покурману
 Д гурманів внічкату
 Ніколи сего кизнала
 Чув я суржачков була
 А тут кичилася кічильное
 Мабилкі дитинкі
 Сонці сяди я журдуся
 А заводи талачу
 Яку люблю україну
 Що її кивачу
 СЯМЯ

16.10.1

16.10.2

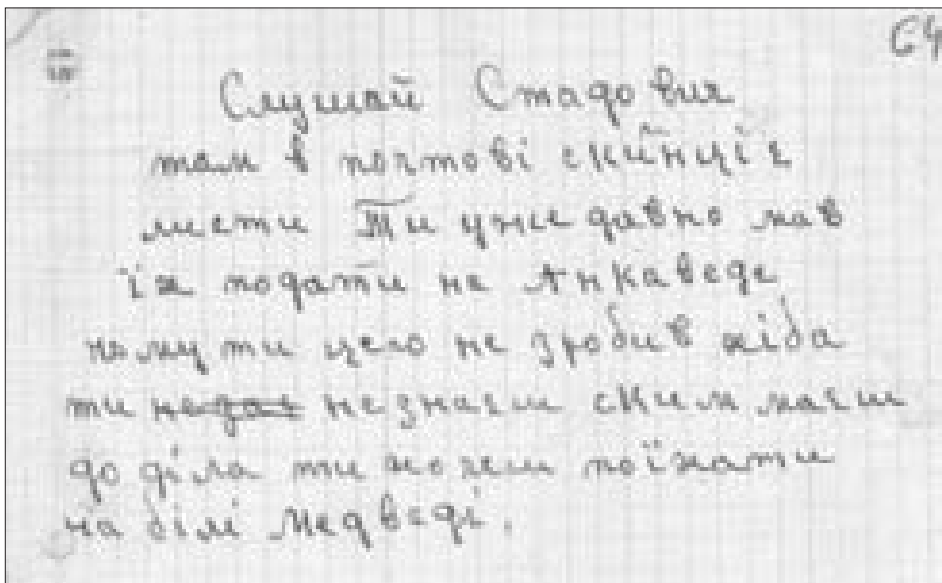
22

Моя любва Марушо!

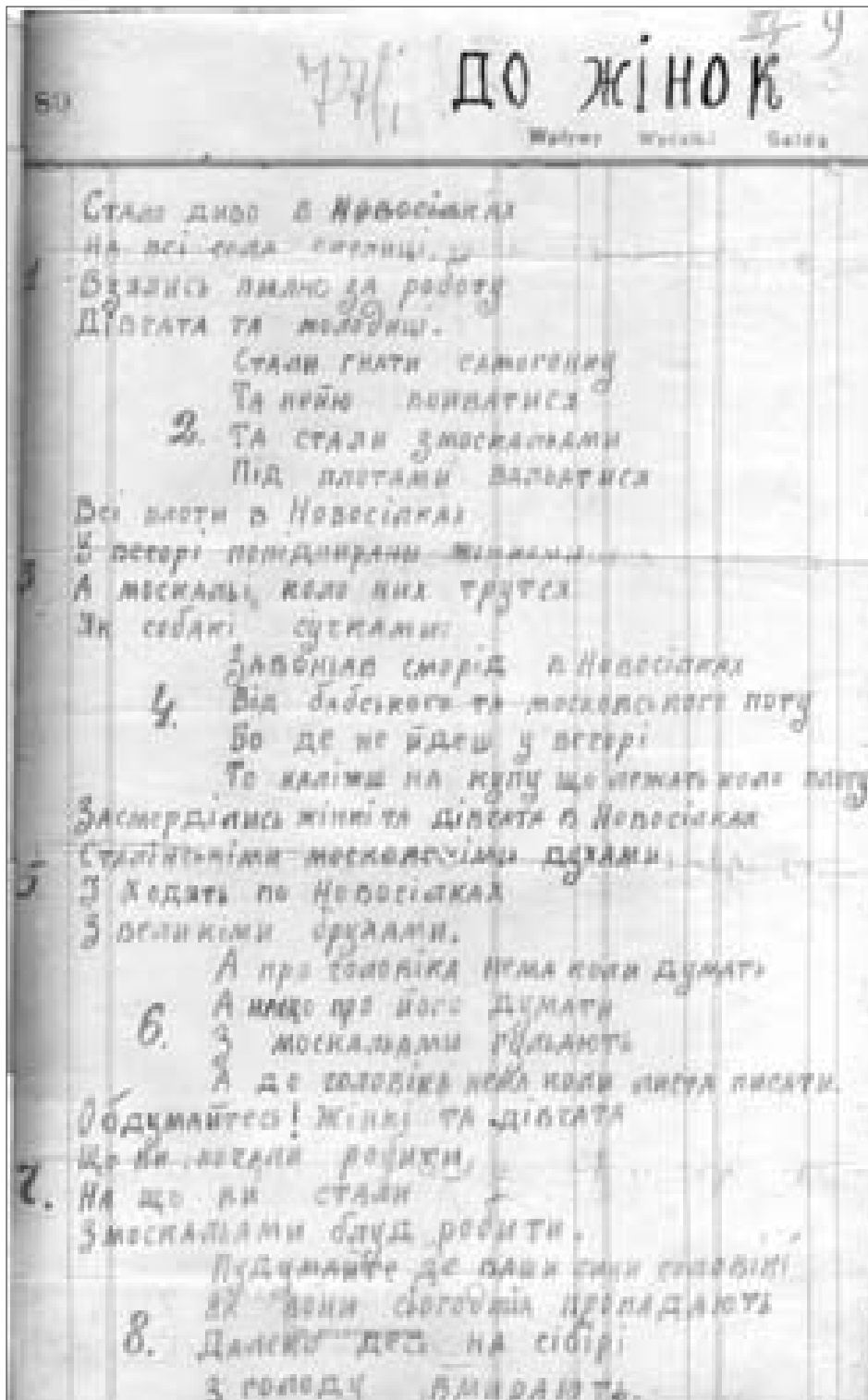
Я сьогодні пишу тобі з селу
 щоб ти знала за мене зовсім
 забута. Від нас ти прийшла
 з селу то зовсім для мене
 пережилася що я навіть не
 знаю, як зовсім з собою
 маю. Виглядає як ти виглядає
 мені до мене хочеш чи не
 мене знаєш що ти не можеш
 бути такою як ти хочеш
 чати з тобою за мене. Але що
 ти хочеш бути такою подругою
 життям так і тебе не прису-
 стую і зливають тебе з селу
 щоб ти могла ти хочеш
 мені що ти хочеш іти з іти
 ніде не жаль і зливають
 то як ти думаєш так не бачу тебе
 як ти не можеш бути. Як мені
 хотіти то сподієся і ти не

16.12.2

16.12.3

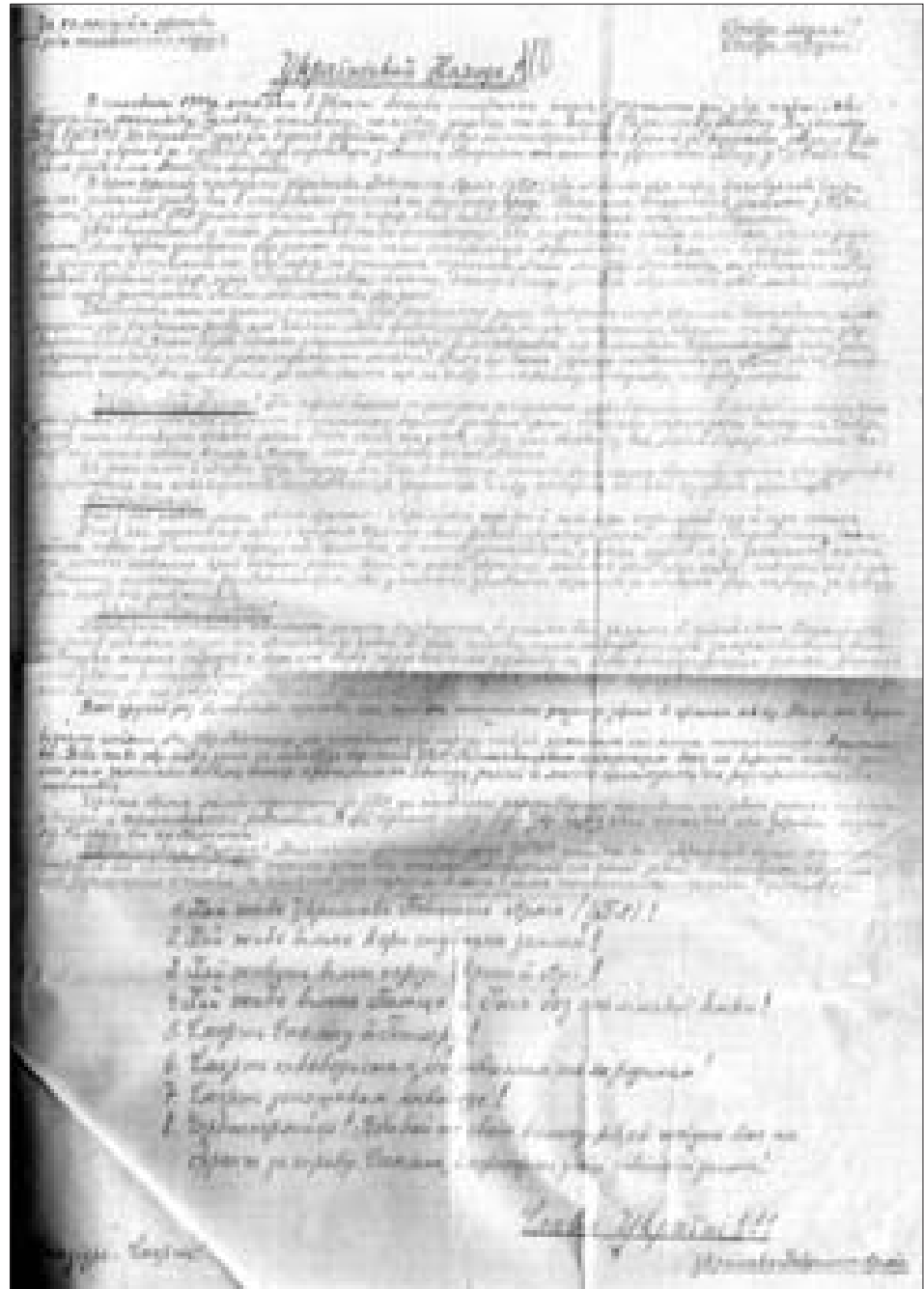
ТА ДІВЗАТ !!! 481 10
77

А ви про їх так скоро забули
Прз своїх мннх чоловіків та своїх
А стали казати та любити
Тіх нещасних тербаїв.
Вониж своїх чоловіків взяли
10. Катувти не дають їм жити.
А ти за це будеш його
Кохати та любити.
Та недовго вам це буде
Вони вам скоро мовчуть
11. Ті жінки що це роблять
Не їднА жнА не зостанеться
Бо такі жінки та дівзата
Не можуть на Вкраїні прожити
12. Котори не люблять своїх чоловіків
І свого народу не вміють шанувати
Ви є зрадники своїх чоловікам
Зрадники свого народу
13. Ви смієтеся собі ще
І мовите вашого і роду
Стож поки ще поря жінки. Схаменіться
Та здики собі попримушайте
14. Та з москалями тіми
Відав нечуйайте.
Бо тільки крадь жінки України
будуть НА Вкраїні жити,
15. Которі свій народ вміють
Кохати та любити.

**НЕХАЙ ЖИВУТЬ СПРАВЕДЛИВИ ЖІНКИ ТА
ДІВЗАТА УКРАЇНИ, ЩО СВОЙ НАРІД ШАНУЮТЬ!!!
СМЕРТЬ УСІМ ТІМ ЖІНКАМ ЩО СТОРБАЮТЬ НА...**

Із цього видно, що він не розділяв на свої
призначення місце на сонячній якості вог.
Камінь мінералістичний був призначений Кам.
де перебував на білому як для сонячної. Було
зростає величезна кількість збільшеної форми
Камінь зростає на сонячній каміні зростає на
за часом як для буряк має в місці каміністична
власністична. І зіймає призначений до сонячній
на сонячній до сонячній н. в. абб. і сонячній
сонячній 22 / сонячній каміні в призначеній сонячній
Було це зростає в сонячній зростає сонячній
обласній зростає Каміні і сонячній каміні, сонячній
сонячній зростає зростає зростає Було сонячній
сонячній сонячній сонячній сонячній сонячній
Каміні сонячній сонячній сонячній сонячній, сонячній
і сонячній сонячній сонячній сонячній сонячній
і сонячній сонячній сонячній сонячній сонячній,
сонячній сонячній сонячній сонячній сонячній,
сонячній сонячній сонячній сонячній сонячній
сонячній сонячній сонячній сонячній сонячній

16.14 (закінчення)

16.15

Иванова. Катанова. П. каска. 19. 4/1
 Как люди отступали?

Когда немцы отступали, они ходили по
 деревням, когда они ходили по кварталам
 все люди закрывались, но немцы ломали
 ворота и били стекла, заходили в кварти-
 ры, били людей, ломали по шкафы по
 закрывали, забирали все что попадалось
 забирали все вещи, забирали муку, масло,
 посуду, забирали ружья, свиней, коров, эти
 забирали стада свиней, лошадей, топили.
 Они шипели, как рвотеливали свресв.
 На улицах несколько тысяч до били.
 Встретили в ряд и с автоматом стрел-
 ями, а некоторые жилили падали в ямы,
 а другие намыли драли по ружьям
 за ногу и кидали прямо жилили.
 Они видели как сошли жилили на ра-
 боту, как на били, как на жилили изде-
 вались, не давали ждали ждали давали
 им вода и хлеба, не давали, тогда они
 жилили жилили, добровольцы били на
 камиками по жды по жды, некоторые
 падали на жды жды, на били ждали
 ждали ждали ждали, что ждали рубали
 ждали ждали, забирали и жды жилили
 ждали ждали, а давали жды ждали ждали
 ждали ждали

16.16.1

16-3 ~~Донецького~~

До колегіуму Дніпро
Гомутацький рр.
Лява
Від Паркентко Л.М.
Вітання, що за пере-
год відмісцько розру-
шесвід пропало.

1. корови зернозу.
2. телята
3. 14 кубов 150x17.
4. 2 цукор
5. 2 цукор
6. конюхи 1000
7. свиня 500
8. роботи. 1000
9. 2 простини,
дене 400р. ✓
свідчення. Трунє

... від ...
 в. Нов. Убогобіт ...
 ... 12 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ... 16 ...
 ...
 ...

16.17.2

...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

16.17.3

Заява громадянки

Миланки Єрмишівної
 заборотар німецькими солдатами

100кг ✓	19. Жовтня 1940
пошка 300кг ✓	20. листопада 1940
10 штук ✓	21. листопада 1940
2 дубові ✓	28.
1 одне ✓	
1 одне ✓	
30кг ✓	
1 одне ✓	
1 одне ✓	
1 одне ✓	
4 парасолі ✓	
4 літри солі	
1 кг	
1 одне ✓	
15 кг	
2 дубові ✓	
3 три ✓	
1 одне ✓	

Миланка Єрмишівна
 Висоцька
 Свідки

№ 4

Всього надано...
 Всього отпущено...
 Всього отпущено...

Всего надано...
 Всього отпущено...
 Всього отпущено...

Всего надано...
 Всього отпущено...
 Всього отпущено...

Всего надано...
 Всього отпущено...
 Всього отпущено...

| Наименование
продуктов	Количество	Цена	Сумма
Мука пшеница			
Мука ржаная	1	200	200
Мука гречневая	1	600	600
Мука овсяная	4	160	640
Мука просоная	1	1000	1000
Мука ячменная	2	600	1200
Мука кукурузная	1	1000	1000
Мука пшеница	1	200	200
Мука ржаная			
Мука гречневая	1	500	500
Мука овсяная	2	150	300
Мука просоная	1	200	200
Мука ячменная	1	150	150
Мука кукурузная	1	200	200
Мука пшеница			
Мука ржаная	500	500	
Мука гречневая			
Мука овсяная	1	1000	1000
Мука просоная	1	600	600
Мука ячменная	2	150	300
Мука кукурузная			

16.17.5 (початок)

Коробочка олівців	1	2000 000
Коробочка олівців	1	400 400
Коробочка	2	500 000
Коробочка	2	3000 000
Коробочка	4	150 000
Коробочка	1	6000 000
Коробочка	1	6000 000
Коробочка	6	300 000
Коробочка	1	5000 000
Коробочка	4	150 000
Коробочка	10	100 000
Коробочка	2	400 000
Коробочка	1	1000 000
Коробочка	3	200 000
Коробочка	1	300 000
Коробочка		44790

Всього заробити цього року потрібно було 300р. в ч.ч. заробити на 27 жовтні 450 виводило до соборного комітету соборний догори 1522р. розіслали 32400р. на одній дати 1937р. розіслали до соборного комітету - 59,400р. - всього на збути жовтні - 31.000р.

Всього заробити на суму 136590 вострога вилучити (Коробочка)

1944г. Гусарська Бельгійська

16.17.5 (закінчення)

В Континентальна на флоту України, 67
 1941-44

...
 ...
 ...

В 1941 році

1) ...	3.000 руб.
2) ...	10.000 руб.
3) ...	3.000 руб.
4) ...	5.000 руб.
5) ...	500 руб.
6) ...	1500
7) ...	500 руб.
8) ...	1.500 руб.
9) ...	200 руб.
Усього ... 25.000 руб.	

В 1943-44

1) ...	5.000 руб.
2) ...	5.000 руб.
3) ...	5.000 руб.
4) ...	1.500 руб.
5) ...	2.500 руб.
6) ...	700 руб.
7) ...	2.000 руб.
8) ...	1.000 руб.
9) ...	1.000 руб.

16.17.6

13) 2 пачеки... — 200 руб.
 14) 1 пачека... — 100 руб.
 15) 6 пачек... — 300 руб.
 16) 5 пачек... — 250 руб.
 17) 1 пачека... — 100 руб.
 18) 3 пачек... — 1500 руб.
 19) 1 пачека... — 100 руб.
 20) 1 пачека... — 500 руб.

 21) 20 на суму 28500 руб.

Домашня уніа

1) 1 пачека... — 200 руб.
 2) 1 пачека... — 500 руб.
 3) 1 пачека... — 400 руб.
 4) 1 пачека... — 200 руб.
 5) 1 пачека... — 300 руб.
 6) 1 пачека... — 400 руб.

21) 20 на суму 2300 руб.

Особняк приклад

1) 1 пачека... — 7000 руб.
 2) 1 пачека... — 2000 руб.
 3) 1 пачека... — 10000 руб.
 4) 1 пачека... — 2000 руб.
 5) 1 пачека... — 2000 руб.

21) 20 на суму 22500 руб.

В. Олександрівна

Світлана: рив

1944: 3/4

16.17.7

До ³⁰ ~~Кандидатури~~ ¹⁰³ ~~Житлового відділу~~
 в. ³⁰ ~~Виниці~~ ¹⁰³ ~~Плотницька~~
 41р. ³⁰ ~~Павла Кондратійовича~~
³⁰ ~~Магдальниці Української пр~~
 1921р. ³⁰ ~~139 січня~~
³⁰ ~~Давида~~
 я приїхав з ³⁰ ~~Басаради~~ на ³⁰ ~~Батівківчину~~
 був заарештований як ³⁰ ~~Мохильов-подільська~~
 з під арештом 9 місяців в 1921р був звіль-
 ний з під арешту в 1922р та в 1923р теж був
 арештований, а в 1928р коли була ³⁰ ~~тоталітарна~~
 анархія на залізницях, був висланий як
 ворог влади, шпигун, та відправлений до ³⁰ ~~лікарні~~
 знаходився там до 26го липня 1941р,
 виказав смертної карі. Після приходу ³⁰ ~~Берлінської~~
 влади в м. Виниці я вийшов з лікарні,
³⁰ ~~Виниці~~ 7го 308 від 26/х-41р я зайняв помішкання
 якому залишилися старі вежі, які по своєму
 вигляду, мабуть були вживання кількі десятиків
 років, каменем поломані як то двері в дуроті,
 шкарі, та й цілком старі, тільки того, що
 на ньому закордона марка. 1го лютого до
 мене приїшла оціночна комісія, яка складала акти,
 на оцінку вежі 2075карб. з виплатою цих
 грошей до 1го січня 1942р. поскільки я в 1928р по 1941р
 знаходився в лікарні, не працював, а тепер родю
 в ³⁰ ~~Львівській~~ на посади ³⁰ ~~завідувала~~ лікарні, одержую
 малу платню, тобто 480кар на місяць я прошу
 передувати в гроше, вище надані вежі, надати
 мені можливість, придати вище надані вежі,
 залишити у себе, до я маю сина, та ³⁰ ~~хтось~~
 і мій син також, граб ви, як граби до цього часу
³⁰ ~~позивські діти~~, по таких грошах за старі вежі
 я не маю змоги платити, одержую не велику

16.17.8

планіно. Прошу вас звернути увагу до моєї прохання
 знизити суму, а по друге дати мені більше
 строку до виплати грошей за майно, цім самим
 дати можливості придбати майно, а особливо
 планіно для сина. До цього додаю акти від
 1/11-41 р

6/11-41 р

Т. Ожук

п. Креуцук
 Криму бракувати
 батьки придбати
 і новий п. Сивушевичо
 згодити сумку майно
 1/11-41 р

бухт.
 Вокувати онуку
 за меблі до 1/11-41 р
 а по планіно
 гана розсма
 1/11-41 р

до акту

Ларса Гер. Креуцук і др
 Група Павло Креуцуків

16.17.9

Розділ 17

Автографи тоталітаризму: Народ і партія єдині (1930–1980-ті рр.)

1. Усі – одногосно “за”

17.1.1

17.1.2

17.1.3

17.1.4

17.1.5

17.1.6

17.1.7

17.1.8

17.1.9

17.1.10

17.1.11

17.1.12

17.1.13

2. “Театр народу”

17.2.1

17.2.2

17.2.3

17.2.4

17.2.5

17.2.6

17.2.7

17.2.8

17.2.9

17.2.10

17.2.11

17.2.12

17.2.13

17.2.14

17.2.15

17.2.16

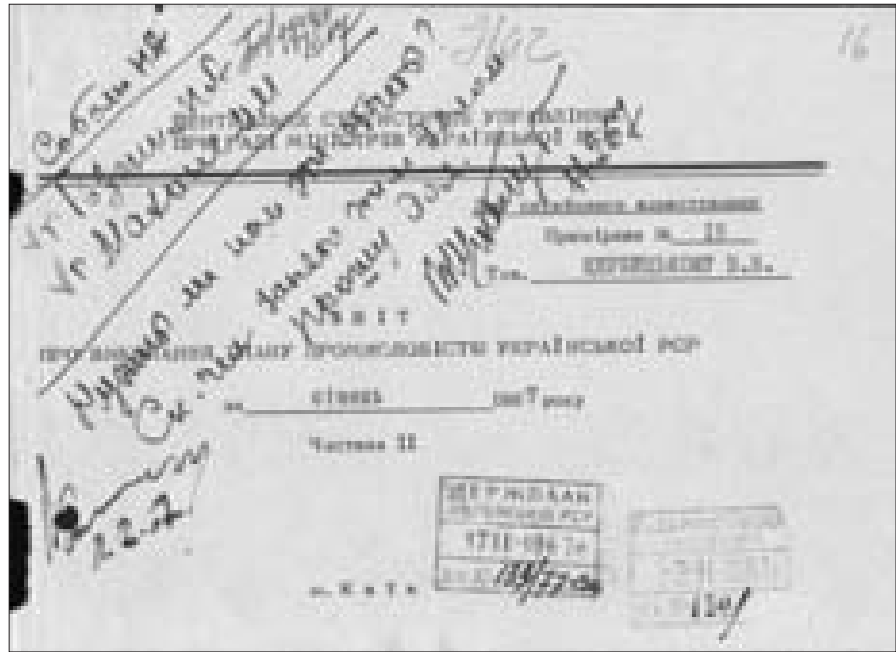
17.2.17

17.2.18

17.2.19

17.3.2

7

ROBOTO NA SOCIETATE SA

Handwritten notes:
 - *Handwritten notes in Cyrillic, including 'СЕРВІС НА' and 'УПРАВЛІННЯ НА КОРПОРАТИВНИЙ СЕКТОР'.*
 - *Handwritten signature: 'V. H. H. H.'*

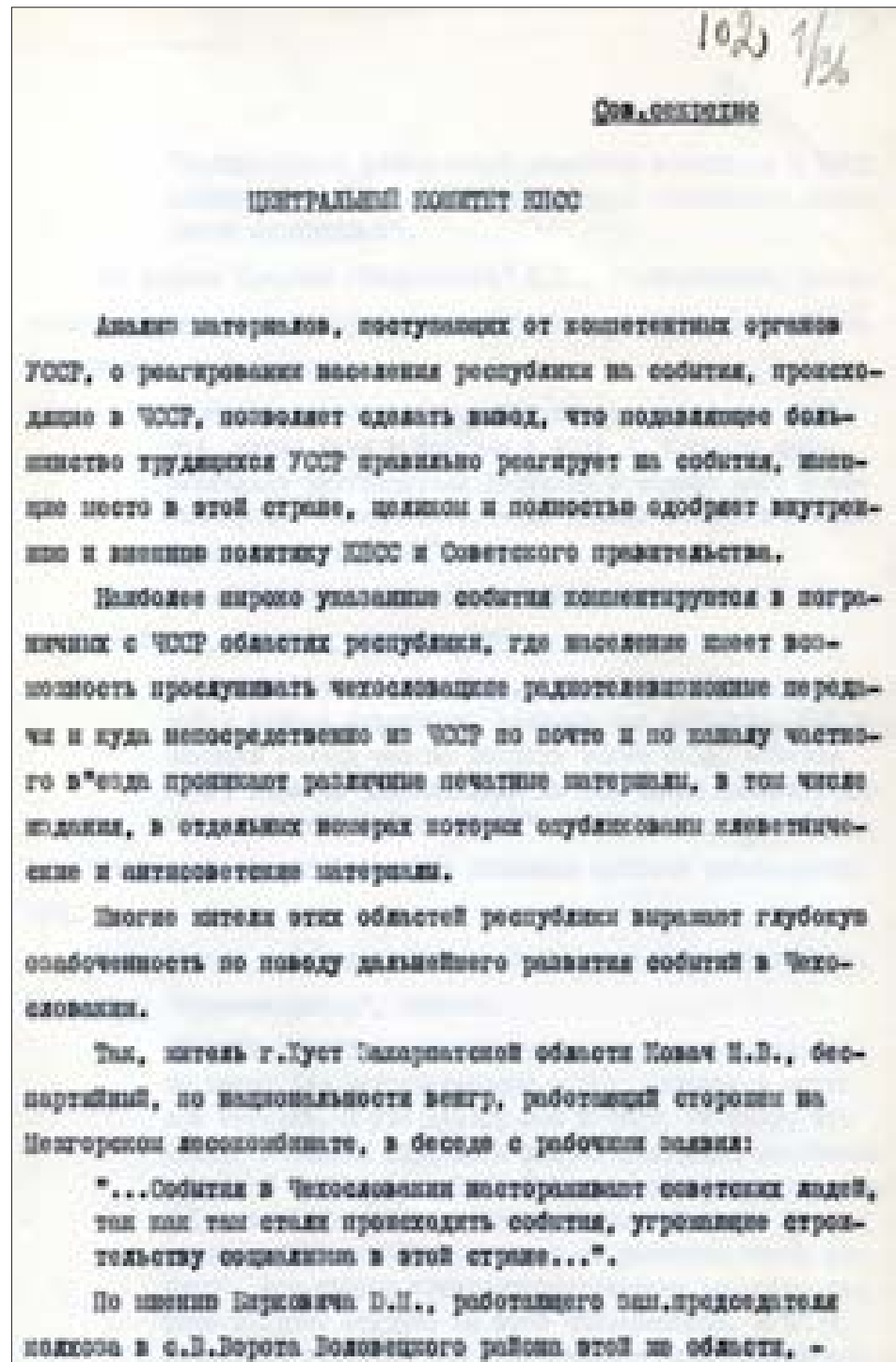
Сума	Депозит	Сума	Депозит	Сума	Депозит	Сума
750	404	146	64	178		
750	407	146	64	178		
Всього по плану:						
1. Внесение	6	66	36	12	6	6
2. Внесение	6	66	36	12	6	6

17.3.3

4. “Голос народу”

17.4.1

5. У дні народження вождів

17.5.1

Трабулестеуна.

Москва
 Центрального Комитета ВКСС
 100000, ¹⁴Тверская
 40-40-40

2 Дорогие Товарищи!

2 В эти дни вы будете читать в газете и журнале материалы о работе нашего правительства.

2 Если вы хотите ~~получить~~ ^{получить} материалы по работе правительства, пожалуйста, напишите письмо в редакцию газеты, указав фамилию, имя и отчество, адрес и номер квартиры. Мы вышлем вам материалы, которые вы просите.

2 Если вы хотите получить материалы по работе правительства, пожалуйста, напишите письмо в редакцию газеты, указав фамилию, имя и отчество, адрес и номер квартиры. Мы вышлем вам материалы, которые вы просите.

С любовью и уважением
 Дмитрий А. Лавин.

17.5.2

Розділ 18

Автографи незалежності (1988–1991)

1. Від УРСР – до України

18.1.1

18.1.2

18.1.3

18.1.4

18.1.5

18.1.6

18.1.7

18.1.8

18.1.9

18.1.10

18.1.11

18.1.12

2. Здійснилося!

18.2.1

18.2.2

Розділ 19

Автографи

*“Помаранчевої революції”
(листопад 2004 – січень 2005)*

1. “ТАК починалася революція”

19.1.1

19.1.2

19.13

19.14

19.1.5

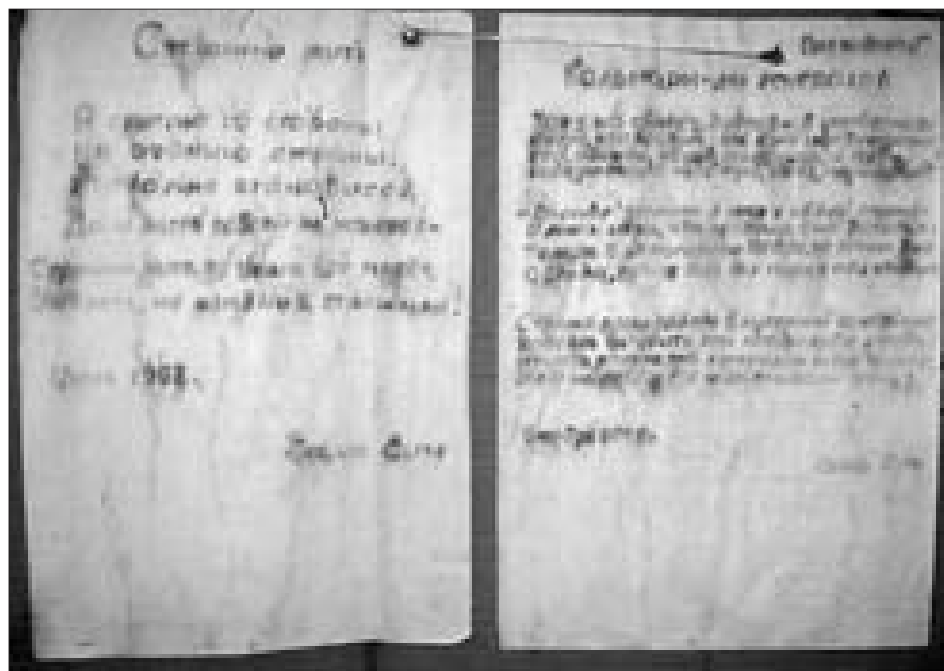
19.1.6

19.1.7

19.1.8

19.1.9

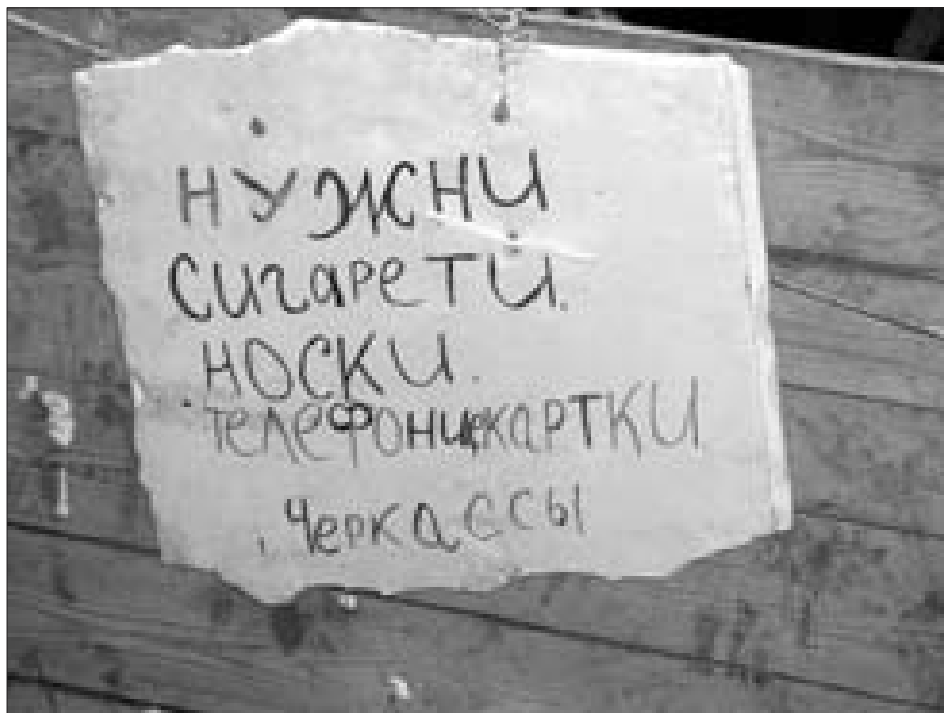
19.1.10

19.1.11

19.1.12

19.1.13

19.1.14

19.1.15

2. “Змастимо земну вісь українським салом!”

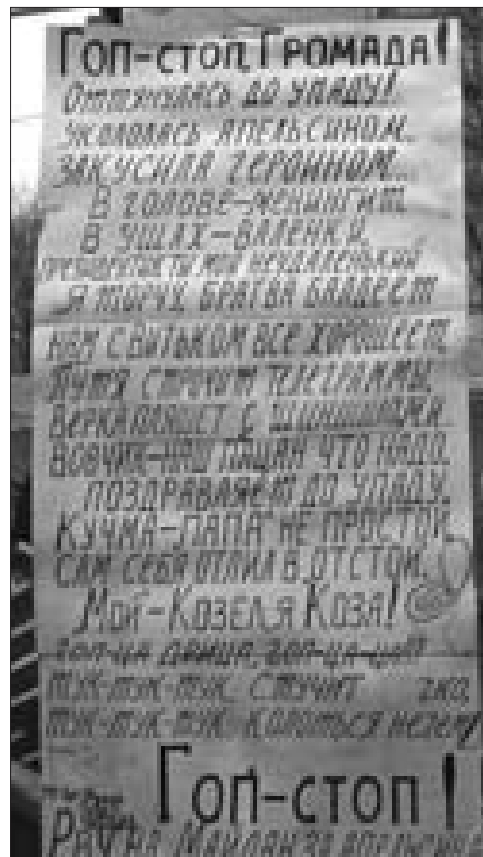
19.2.1

19.2.2

19.2.3

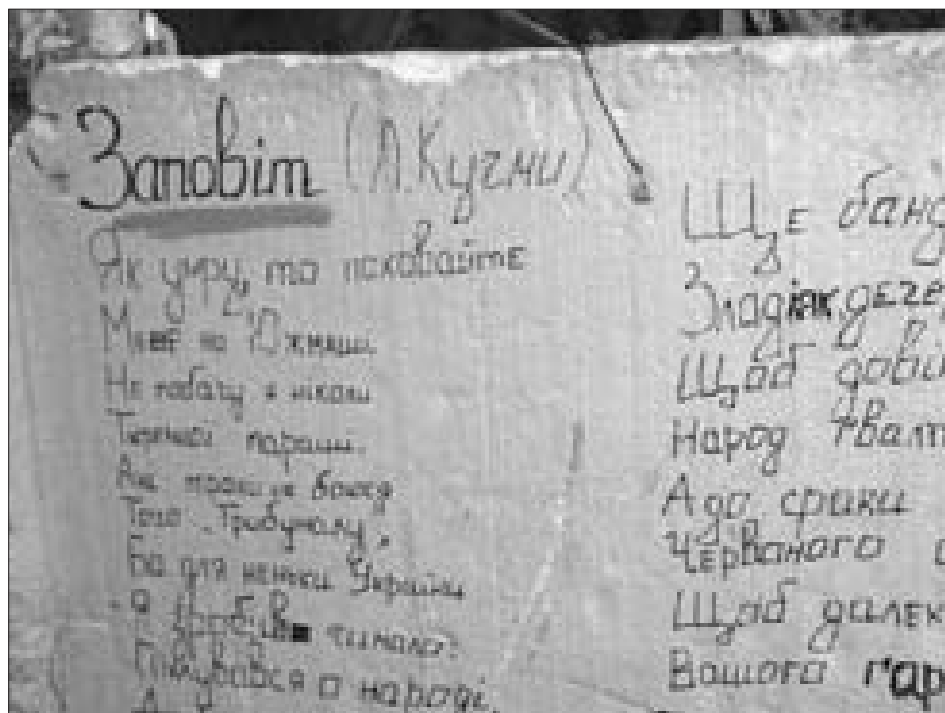
19.2.4

19.2.5

19.2.6

19.2.7

19.2.8

3. Два кольори – одна країна

19.3.1

19.3.2

19.3.3

Розділ 20

Епілог: Український оптимізм

20.1

20.2

Відомості про авторів

Олександр Безручко – аспірант Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. Досліджує історію кіномистецтва в Україні.

Микола Виговський – кандидат історичних наук, доцент, заступник директора Інституту історичної освіти Київського національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сфера наукових зацікавлень – суспільно-політичне життя інтелігенції України 1920–1950-х років.

Анатолій Кентій – провідний науковий співробітник ЦДАГО України. Досліджує питання розвитку архівної справи, історію Другої світової війни, українського національного руху 20–50-х років ХХ ст.

Олег Купчинський – кандидат філологічних наук, Голова Наукового товариства імені Шевченка. Сфера наукових інтересів – дипломатика і текстологія середньовічного українського акта, історія архівної справи, історична географія України, джерелознавство.

Олексій Кураєв – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Сфера наукових інтересів – архівна україніка в Німеччині та Австрії, історія міжнародних зв'язків України.

Олексій Макієнко – викладач кафедри історії України Херсонського державного університету. Сфера зацікавлень: біографістика, історичне краєзнавство, джерелознавство.

Георгій Папакін – доктор історичних наук, начальник управління інформації та міжнародного співробітництва Держкомархіву України. Сфера наукових інтересів – українські визвольні змагання ХХ ст.; історія архівної справи.

**Показчик матеріалів,
видрукованих в “Архівах України” 2005 року**

Офіційні документи

- Державна програма розвитку архівної справи на 2006–2010 роки (проект) № 4
- Концепція Державної програми розвитку архівної справи в Україні на 2006–2010 роки № 1–3

**З матеріалів розширеного засідання колегії
Держкомархіву України**

- Боряк Г.* Викрадення архівних документів: “український досвід”, висновки, уроки № 5–6
- Боряк Г.* Проблеми подальшого реформування документноінформаційної сфери № 1–3

Статті та повідомлення

- Купчинський О.* Неавтентичні акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. № 5–6
- Папакін Г.* Розвиток архівознавства і документознавства в Національній Академії наук України: науково-інформаційна та едиційна діяльність Інституту рукопису та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1992–2005) № 5–6

Публікації архівних документів

- Безручко О.* Невідомі документи ЦДАМЛМ України до біографії Олександра Довженка № 5–6
- Безручко О.* Нові документи з архіву СБУ: штрихи до портрета Олександра Довженка № 1–3
- Макієнко О.* Листування Олександра Русова з Олександром Лашкевичем № 5–6

Огляди джерел і документальні нариси

- Виговський М.* Документи ЦДАВО України про керівний склад культурно-освітніх установ УСРР 1920-х рр. № 5–6
- Кураєв О.* Матеріали щодо політики Відня в українському питанні 1905–1918 рр. у Державному архіві Австрії: оптимізація пошуку та джерелознавчого аналізу № 5–6

Сучасна архівістика в Польщі

- Матяш І.* “Перша кузня архівного знання в Польщі”: феномен “Археюну” № 4
- Наленч Д.* Архівіст – зберігач кіберпростору № 4
- Стемпняк В.* “Colloquia Jerzy Skowronek dedicata” у співпраці з європейськими архівами (1995–2004) № 4

Україніка в Польщі та світі

- Крохмаль А.* Документи з історії України і польсько-українських відносин у зібраннях полоністичних інституцій № 4
- Мицик Ю.* Чуднівська та Слободищенська битви 1660 р. на сторінках “Віршованої хроніки” № 4
- Папакін А.* Документи архівів Республіки Польща до історії польських військових формувань в Україні у 1917–1918 рр. № 4

Полоніка в Україні

- Булатова С.* Рідкісні рукописи XVIII ст. з історії класичної археології із зібрання польського короля Станіслава Августа Понятовського у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського № 4
- Довбищенко М.* Документи Державного архіву Волинської області до історії Луцької уніатської єпархії у XVIII ст. № 4
- Кузьміна Н., Олійник Ю.* Полоніка 20–30-х рр. XX ст. у фондах Державного архіву Хмельницької області № 4
- Масіян Н., Никирса М.* Полоніка кінця XIX – початку XX ст. у фондах Держархіву Чернівецької області № 4
- Черкаська Н.* Документи Браницьких герба “Гриф” з Вишнівця у “магнатських” фондах ЦДІАК України № 4

Україна – Польща: Спільна доля двох народів

- Бондар В., Величко О.* Українські переселенці з Польщі на теренах Запорізької області в 1944–1946 рр. (оригінальні документи з фондів Держархіву Запорізької області) № 4
- Смельянова Т.* Кінофотодокументи ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного про українсько-польські наукові та культурні зв’язки № 4
- Клименко Т.* Умань за часів Потоцьких: документальна замальовка № 4
- Кузовова Н.* Документи з історії українських переселенців із Польщі у фонді Херсонського обласного комітету КП(б)У (1944–1947) № 4

- Роговий В., Сергійчук В.* Організація допомоги українському студентству в Польщі на початку 20-х рр. ХХ ст. № 4
- Савицький І.* Ім'я, забуте в Україні: Євстахій Івановський (за документами та свідченнями “усної історії”) № 4
- Українсько-польські культурні зв'язки: Анований реєстр документів ЦДАМЛМ України № 4
- Шевченко С.* Письменники-поляки – уродженці Єлисаветградщини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) № 4
- Шепелюк В.* Українсько-польські літературні зв'язки в наукових дослідженнях літературознавця Г. Вервеса (за матеріалами ЦДАМЛМ України) № 4

У Міжнародній раді архівів

- XXXVIII Міжнародна конференція Круглого столу архівів (CITRA) № 5–6

В архівах Євросоюзу

Загрози архівам: досвід запобігання

- Захист архівних зібрань від крадіжок. Звіт до Європейського бюро національних архівів про семінар, що відбувся у Стокгольмі 8–9 вересня 2005 р. № 5–6
- Звіт про архіви у розширеному Євросоюзі. План дій щодо поглиблення архівного співробітництва в Європі, розроблений Групою національних експертів з архівів держав – членів ЄС, організацій та органів Євросоюзу на замовлення Ради ЄС № 5–6

Інтерв'ю з цікавим співрозмовником

- “...Відношу себе до фахових архівістів”. На запитання редакції відповідає генеральний директор Українського культурного центру в Москві *Володимир Мельниченко* № 5–6

Пошуки та знахідки в архівах

- Кентій А.* “Витримати і ще раз витримати” (Невідомий документ з історії ОУН у фондах ЦДАГО України) № 5–6

Кращі книжки року

- Дубровіна Л.* Перше фундаментальне дослідження з історії архіву Галицько-Волинського князівства ХІІІ – першої половини ХІV ст. № 1–3

Автограф української історії: ІХ–ХХІ ст.

- Матеріали до Каталога виставки документів Національного архівного фонду України № 5–6

60 років по Війні**Друга світова війна та Україна:
загальні огляди архівних
та музейних фондів і колекцій**

- Андросов С.* Фотодокументи Державного архіву в Автономній Республіці Крим періоду Другої світової війни № 1–3
- Балишев М.* “Звіти про НДР” періоду 1941–1945 рр. з фондів ЦДНТА України як фактологічна база з історії війни № 1–3
- Бігдан О., Яненко З.* Колекції документів Держархіву Полтавської області з історії Другої світової війни № 1–3
- Білоусова Л., Гейтан О., Деречина В., Желясков С., Малинова Г., Мартиненко О., Набока О., Філіпенкова Н., Харковенко В.* З анотованого переліку фондів Державного архіву Одеської області, що містять документи з історії Другої світової війни № 1–3
- Врублевський В., Пшевлоцька А.* Документи Житомирського обласного краєзнавчого музею періоду Другої світової війни: коротка довідка № 1–3
- Гика В.* Історія Другої світової війни в документах Державного архіву Волинської області № 1–3
- Делеган М.* Фонди Державного архіву Закарпатської області періоду Другої світової війни № 1–3
- Леонова Л.* Фонди Державного архіву Рівненської області періоду Другої світової війни № 1–3
- Маковська Н.* Актуальні джерела ЦДАВО України з історії Другої світової війни № 1–3
- Митницька Л.* Фотодокументи Державного архіву Херсонської області періоду Другої світової війни № 1–3
- Мицан К.* З реєстру фондів і колекцій Держархіву Івано-Франківської області періоду Другої світової війни № 1–3
- Нецька Л.* Документи про Другу світову війну у фондах військових частин, які зберігаються в Галузевому державному архіві Міністерства оборони України (короткий анотований перелік) № 1–3
- Пантелєєва Л.* Фонди та колекції Державного архіву Харківської області періоду Другої світової війни № 1–3
- Платонова Н.* Джерела Державного архіву МВС України часів Другої світової війни № 1–3
- Соболевська Т.* Документи Державного архіву в Автономній Республіці Крим з історії Другої світової війни № 1–3

- Солодова В.* Документи Одеського історико-краєзнавчого музею періоду Другої світової війни: коротка довідка № 1–3
- Терещук Н., Фесенко А.* “Колекція документів про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу 1941–1945 рр.” (Держархів м. Севастополя) № 1–3
- Чайковський Б., Степанова Т.* Документи Львівського історичного музею періоду Другої світової війни: коротка довідка № 1–3
- Шаповалов Г., Лініков В.* Документи Запорізького краєзнавчого музею періоду Другої світової війни: коротка довідка № 1–3
- Шепелюк В.* Автографи війни (огляд фондів діячів української літератури часів Другої світової війни, які зберігаються у ЦДАМЛМ України) № 1–3
- Окупація: між двома тоталітаризмами.
Голокост**
- Бондар В., Величко О., Козлова І.* Запоріжжя під владою окупантів (за спогадами й свідченнями очевидців, учасників руху Опору на території області в 1941–1943 рр.) № 1–3
- Борисов Г.* “Дніпропетровськ, окупація”. 25 серпня 1941 – 25 жовтня 1943 рр. № 1–3
- Боряк Г.* Фундаментальний археографічний довідник з історії бібліотек та книжкових колекцій періоду нацистської окупації Києва № 1–3
- Винокурова Ф.* Меморіальні архівні колекції Державного архіву Вінницької області як складова джерельної бази вивчення історії геноциду єврейського населення під час Другої світової війни № 1–3
- Герасимов С.* Записки поліцейського на Юзівському ринку 1942–1943 рр. (за документами Держархіву Донецької області) № 1–3
- Карпова А., Виноградова Л.* Окупаційна преса Херсонщини № 1–3
- Кашеварова Н.* Обґрунтування історичних прав на українські території в ідеологічній доктрині нацизму: промова гауптайнзацфюрера Оскара Венднагеля на відкритті історико-археологічної виставки у Харкові 1 листопада 1942 р. № 1–3
- Клименко Т.* Черкащина за часів нацистської окупації № 1–3
- Коник Ю.* Огляд фондів херсонського окружного комісара і комісара м. Херсона періоду нацистської окупації України № 1–3
- Кузовова Н.* Побут населення Херсонщини за часів нацистської окупації № 1–3
- Макарова А.* Деякі сторінки історії окупаційного режиму (за документами Луганського обласного краєзнавчого музею) № 1–3
- Марченко В.* Огляд документів часів окупації Сумської області (1941–1943) № 1–3

- Медчук М.* Окупація очима дітей (фонд Держархіву Миколаївської області “Колекція контрольних робіт учнів шкіл м. Миколаєва”) № 1–3
- Мельник М.* Фонди претур Державного архіву Миколаївської області: короткий огляд № 1–3
- Мельник М.* Фонди префектур і претур періоду тимчасової нацистської окупації Миколаївської області (1941–1944) № 1–3
- Никурса М., Масіян Н.* Листи “в’язнів Трансністрії” (з фондів Держархіву Чернівецької області) № 1–3
- Огорокова Л.* Фонди трудових общин Миколаївщини (1941–1944) № 1–3
- Олійник Ю.* Поділля за часів окупації (документи з фондів Держархіву Хмельницької області) № 1–3
- Орлик В., Маренець Л.* До питання фіскальної політики нацистів в окупованій Україні № 1–3
- Старовойтов М., Рудзевич В.* Фонди й колекції Державного архіву Луганської області періоду окупації № 1–3
- Старовойтов М., Рудзевич В.* Питання діяльності органів влади та життя населення окупованих територій у документах Держархіву Луганської області № 1–3
- Фесенко А.* Адресні листки жителів Севастополя періоду нацистської окупації (1942–1944) № 1–3

**“Східні робітники” Третього рейху.
Військовополонені та інтерновані**

- Карамаш С.** Державний архів м. Києва: огляд фонду про табір радянських військовополонених у м. Цайтхайн № 1–3
- Карпова А., Виноградова Л.* Документи з фільтраційних справ остарбайтерів Херсонщини № 1–3
- Король О.* Фільтраційні справи та листи примусових робітників Третього рейху у Держархіві Київської області: коротка довідка № 1–3
- Максимчук Т.* Огляд фонду Держархіву Донецької області “Листи радянських громадян, вивезених у Німеччину зі Сталінської області у період тимчасової німецько-фашистської окупації. 1942–1943 рр.” № 1–3
- Марченко В.* Колекція документів громадян Сумщини, вивезених до Німеччини, та військовополонених № 1–3
- Медчук М.* З листів та спогадів примусових робітників Третього рейху (за фондами Держархіву Миколаївської області) № 1–3

* У числі 1–3 автором повідомлення помилково названо Ж. Сергу.

- Офіцинський Р., Задорожний В.* Виплата компенсацій українцям-остарбайтерам: короткий огляд матеріалів ряду зарубіжних ЗМІ № 1–3
- Полетун Н.* Фільтраційні справи з фондів Держархіву Чернігівської області: документальний начерк № 1–3
- Потильчак О., Платонова Н.* Фонд управління у справах військово-полонених та інтернованих Державного архіву МВС України: історія формування, інформаційні ресурси № 1–3
- Серединський О.* Документи примусових робітників Третього рейху в Держархіві Миколаївської області № 1–3

“Усна історія” війни

- Боряк О.* Повсякденне життя сільського населення України в період окупації під час Другої світової війни № 1–3
- Кентій А.* Війна 1941–1945 рр. очима її учасників і очевидців (за документами ЦДАГО України) № 1–3
- Олійник Ю.* Спогади учасників подій Другої світової війни в Держархіві Хмельницької області: коротка довідка № 1–3
- Павловська Н.* До питання про методику збирання усних свідчень учасників подій періоду нацистської окупації території України в роки Другої світової війни № 1–3
- Старовойтов М., Рудзевич В.* Огляд колекцій “усної історії” щодо найважливіших подій періоду Другої світової війни, зібраних Держархівом Луганської області № 1–3
- Стукалова О.* Огляд фондів “усної історії” Державного архіву Херсонської області періоду Другої світової війни № 1–3
- Україна 1930–1950-х років у спогадах очевидця – *Михайла Грибанова* № 1–3

Збройний рух Опору

- Власенко Л.* Документи про підпілля та партизанський рух на Сумщині під час Другої світової війни (1941–1943) № 1–3
- Клименко Л., Старовойтов М.* Документи фонду П-1790 Держархіву Луганської області про партійне підпілля та партизанський рух на території Ворошиловградської області в роки Другої світової війни № 1–3
- Колекція документів і матеріалів Служби безпеки ОУН–УПА на Тернопільщині (“Озернянський архів”) № 1–3
- Кучер В.* Корпусна публікація документів ЦДАГО України з історії національно-визвольної боротьби 40–50-х рр. ХХ ст. № 1–3
- Марчук І.* Листування між отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем та німецькою окупаційною владою як джерело з історії бульбівського руху на Волині у 1942–1943 рр. № 1–3

Папакін Г. “Озернянський архів” – нові джерела до історії українського руху Опору № 1–3

Терещук Н. Невідомий документ з історії партизанського руху в Криму № 1–3

Війна та культура

Долінський О., *Себта Т.* Нові документи з історії втрачених у роки Другої світової війни колекцій: Воронцовський палац в Алупці № 1–3

Історична пам'ять. Історична думка. Історичні джерела: Точка зору

Сербин Р. “Велика Вітчизняна війна”: історична пам'ять та її міфологізація № 1–3

Пам'яті Юрія Данилюка № 4

Відомості про авторів № 4, 5–6

До наших авторів і читачів № 1–3